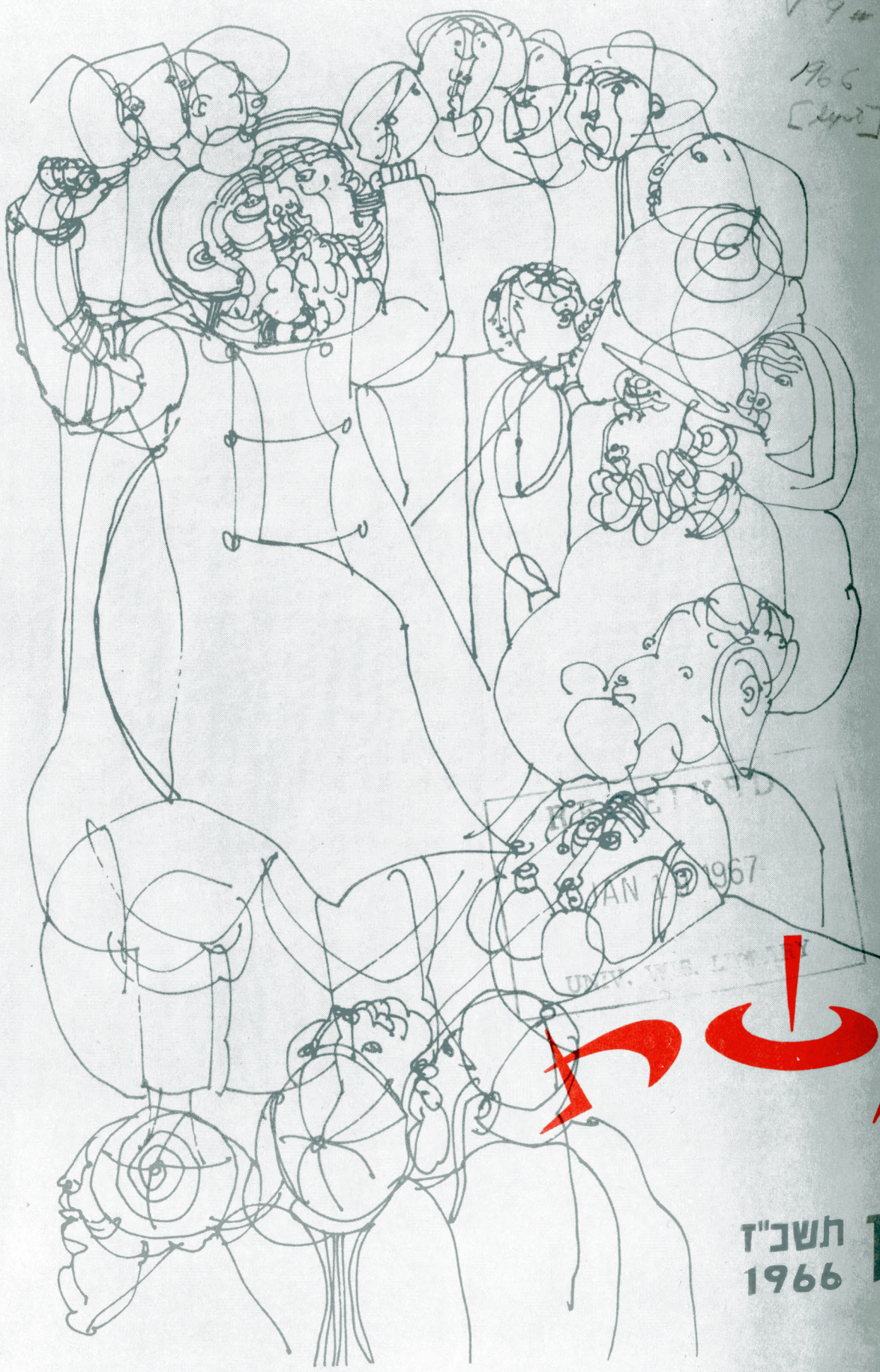

V 9 # 1
1966
[April]

תשכ"ז
1966

סתיו

מכון למחקר ולימודים

קשת

ק ש ת

העורך:

אהרן אמיר

סגן העורך:

יהושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ־לארץ, \$ 7.00. הוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ־לארץ: \$ 2.00. מחיר המודעות: 250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה תשיעית, חוברת א, סתיו 1966

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

התוכן:

אהרן אמיר: לממשלת ביום (שיר)	4
ש"י עגנון: פרקים של סיפור (ע' 11: גלופת כת"י של עגנון)	5
מלאכי בית-אריה: על פני עפר זה, מתוק (שירים)	19
ישראל עשהאל: מדרש אצות	20
אורה באומגרטן: אופליה (שיר)	33
שיחות עם נסים אלוני / סוף (מראיין: משה נתן)	34
רחל נגב: כמו שכתוב בספרים (שיר)	47
י. אורן: פיגומים	48
מנפרד וינקלר שני שירים	68
ישעיהו קורן: MARS LE FOU	70
יאירה גינוסר: קשר שפוחו כקור-עכביש (שירים)	84
עמוס עוז: איש פרא	86
ישראל סגל: מעלית (שירים)	105
ראובן מירן: כל שבת, אחרי ארוחת-בוקר	106
עמליה דקל: התאפקות (שירים)	114
עדי צמח: ראדיו	116
יעקב דריה: מסקנה זמנית (שירים)	126
ע. ג. חורון: עולם בהשקפה עברית (ה)	128
סרז' גאנטנר: התנועה הלאומית הכורדית (ג)	154
בקרית קצרות	169
המשתתפים בחוברת	182

אהרן אנויר : לנושלת ביום

להיות מרבד לגלגלה
נתיב למרפבתה
ים לספינתה
יום לממשלתה
עד ערב

בעל-שמים שא ידך
שלח ימינך רוכב-ערבות
פרש כחפה רקיעים
הצב עמודיהם
ונטות פדק שמים

דרוך את השחר
קרע שלית עננים
משה חמה מרחם-חשפתים
רוה במתי-הר באדם שליתה
בוסס בשפיריה

ש"י עגנון : פרקים של סיפור

א

...נסלק את דעתנו מן הלמקים ומן השוונקים ונסתכל בחנויות ובחנונים. את הלמקים ואת השוונקים אתה מוצא בכל עיר ועיר ובכל עת ובכל שעה, חנויות שכאלו וחנונים שכאלו אי אתה מוצא אלא כאן בלייפציג ברחוב בטיכר שאצל השוק הישן.

דמיתי את החנויות לכוכים של מתים ואת החנונים לעצמות שנתעכל הבשר שעליהן. עתה אוסיף על משלי משל אחר. דומים הם החנונים כאילו עם החנויות נולדו. צמודים צמודים הם לחנויותיהם כצב זה שצמוד למגיננו שמקיפו מכל צדדיו. מלכים של עשת רוכבים על סוסים של עשת קרקע שאינה שלהם תפסו, מקום שהעני יכול לגדל שם קצת ירקות הם תופסים, ואילו החנונים הללו החנויות הן מקומם וימיהם כימי החנויות. והרי החנויות כבר קיימות למעלה משלוש מאות שנה ואילו כמה שנותיו של אדם—שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה. אלא אתה דן לפי מספר השנים ואני דן לפי סגנון לשונם. בכל עת שאני שומע לשונם דומה עלי דורות קדומים מדברים מתוך גרונם. תמה אני אם יש בדור הזה מי שמכיר את סגנונם. ואם תמיה אתה עלי שאני מכיר את סגנונם אף אני תמיה, ובייחוד ששומע אני את לשונם בזמן שאני מתקשה בלשון נכדיהם וניניהם.

ארבעה חנונים הם. הזקן שבכולם שמו כשם זקן זקנו קרל אנטון ויצלרודה הראשון שהיה מסיעתו של אנדריאס בודנשטיין קרלשטאדט מנתץ פסילים ועוקר את הפרצופות.

ויצלרודה הוא זקן וסחורתו זקנה. כלים שהיו מפארים את בתיהם של דורות שעברו מונחים בחנותו ואנו אפילו בבואה שלהם לא ראינו. שואל אדם על כלי הזקן מנענע לו ראשו דרך לאו, כלומר אין לי. חוזר ושואל על כלי אחר, חוזר הזקן ומנענע ראשו דרך לאו, כלומר אין לי. והרי מלאה היא החנות כלים שונים וקרוב לוודאי שאף כלים שנשאל עליהם מונחים שם, אלא אין ויצלרודה נוהג להוציא כלי מתוך חנותו ואפילו נותנים לו ממון הרבה. ואנחנו מסתפקים בכלים החדשים של האומנים החדשים שאין בהם אלא חידושם, ובתמימותנו אנו סבורים עליהם שטובים ויפים הם.

הפלגתי בשבח הכלים הישנים, בשבח תועלתם לא אפליג. מן הנסיון למדתי שתועלתם מועטת מיופיים. מעשה פעם אחת נתרצה לי הזקן ומכר לי מצפן

של הולכי ימים. אמרתי מעתה אדע לכוון את הרוחות. לסוף ראיתי שאף הוא אינו בקי ברוחות. ייתכן שבראשונה יודע היה לשם מה עשאו עושהו, כיון שהזקין סר כחו ממנו. או אינו אלא חושש היה האומן שמא יתגלגל המצפן למקומות הללו שאין הוא אוהבם ועשה בו מעשה שיסור כחו מעליו. ויצלרודה שאינו מוציא מתחת ידו כלי מה ראה שמכר לי את המצפן. אנשים שמכירים את הזקן אינם יודעים לפרש, מהיכן אדע אני לפרש.

ויצלרודה שפתחתי בו לא קרל אנטון שמו כמו שאמרתי תחילה אלא יואכים הרמן שמו. והיאך הגעתי לידי טעות שכזו? ויצלרודה הראשון זקן זקנו של ויצלרודה זה הוא שהטעני. ולא אני בלבד באותה הטעות הייתי אלא אף הוא ואחרים. הוא מתוך שאין כל העולם כדאי לו להעמידם על טעותם, הם כדי לתת מהודה של ההיסטוריה על אדם שכמותם.

ואלמלא המלחמה שקוצבת פתקי מזון לכל בריה ובודקת כל שם ושם היה יוצא מן העולם בשמו המוטעה והיה הכומר מזכיר את שמו המוטעה בתפילת ההשכבה וכן היו חורתים את שמו המוטעה על מצבתו. ועתה שאנו יודעים את שמו נדייק בו. יואכים הרמן שמו, זה שמו שנקרא בו בכנסיית תומס ביום שמשוהו מאגן הטבילה. כשהגדיל וראו שקולו נאה צרפוהו למקהלת הילדים המלווים שם את העוגב בנגינותיהם.

פעם אחת בזקנתו ראה את עצמו בחלום כשהוא מנענע קולו עם כל הילדים ותינוק אחר שהיה אוהבו ביותר עומד על ידו ותלתליו מחליקים אותו על לחיו לפי הקול והיה משתומם כל היום כולו.

כל הילדים שעשה עמהם בילדותו וכן קרוביו וכן חבריו שנתגדל עמהם בחוצות לייפציג כולם כבר מתו. מהם מתו בכל מיני תחלואים, מהם מתו באותן המלחמות שהיו מצויות לבוא. אין העולם בלא מלחמה, אלא היום אדם עומד בקצה ארץ זו והורג בקצה ארץ אחרת במיני כלים שיודעים להרוג מקרוב ומרחוק ויודעים להרוג כמה בני אדם בבת אחת, במלחמות שהיו בימים שעברו ראה ההורג את הנהרג והנהרג את הורגו. ולא ביום קרב בלבד ראו זה את זה אלא אף אחר כך, זה מתוך קברו וזה על מטתו בלילות, ופעמים אף ביום, בשוק או בשדה. בספרי הלימוד ובספרי ההיסטוריה לא קראנו על זה כלום. מיודעי דבר שמענו דברים שאין נוהגים להזכיר. מעשה אחד לדוגמא אזכיר כאן.

מעשה פעם אחת נסע אכר זקן למשתה של בנו או של נכדו והיתה עמו כל משפחת בית אשתו, בניה ובנותיה וחנתניה וכלותיה, מלבד כל מיני קרובים וקרובי קרובים, כולם אנשים עשירים אנשי אדמה. אכלו ושתו עד שלא היה בהם כח עוד לאכול ולשתות, רתמו את סוסייהם ועלו על קרונותיהם ונסעו. בדרך נתקשרו עיניו של הזקן ונתנמנם. נשמטה מקטרתו מפיו ונפלה על ברכיו. פגעה בו אשה וננערה. יצא כמין שלד של מת ועמד לו בדרך. אמר לו, מה אתה מבקש? קרקש לו בעצמותיו ואמר לו, למה זה הרגתני? נסתכל

בו ונזכר שזהו אותו איש חיל מחיל האויב שזכה על ידו שקישטוהו בסימן של גבורה על שהרגו למען המלך וארצו. מקום זה שנודמנו זה לזה שדה קברות של הרוגי מלחמה היתה, שנחרשה כמה שנים קודם למלחמה האחרונה.

כמה דורות כבר יצאו עליו על ויצלרודה. מכל האנשים שהכיר בנעוריו לא נשתייר אדם. והרי שלושת שכניו שבאותן החנויות הישנות שברחוב בטיכר יושבים עמו מימי נעוריהם והרי הם זקנים הרבה, אלא בזמן שהיה ויצלרודה איש באנשים עדיין הם קטנים היו. לא גץ ווייגיל בלבד, שויצלרודה סנדקו היה, אלא אף יאקוב וויינוורצל ואדם איזבא אף הם אינם בעלי שנים כוויצלרודה.

אף שחנויותיהם סמוכות לחנותו והוא רואה אותם בכל יום לבו רחוק מהם. כל אחד מטעם אחר. הטעמים נשתכחו. הלב לא נשתנה. אף גץ ווייגיל שוויצלרודה היה משעשעו על ברכיו אף ממנו לבו רחוק. מימי האווזה לא דיבר עמו ולא השיב לו שלום.

יושב לו יואכים הרמן ויצלרודה על פתח חנותו, הוא לעצמו והעולם לעצמו. כבר הרגילו עצמם שכניו שאינו מדבר עמהם ואינם מדברים עמו. כיוצא בהם רוב עוברים ושבים שאם שואלים אותו אינו משיב להם. שפתו התחתונה תלויה לו למטה מפיו, פעמים מרתתת ופעמים נינוחית, מאחר שהוא בולם עצמו מכל שיחה לבו פנוי לעצמו. יושב הוא לו ומזכיר נשכחות, או אינו אלא אנו מייחסים לו ממה שאנו סבורים עליו ממה שאנו יודעים.

יושב לו יואכים הרמן ויצלרודה. ראשו מוטה כנגד לבו וידיו נתונות בתוך מוף של נשים וכיפה כחולה בראשו וראשו מקומר ולשונו מתהפכת בפיו. אם את שיניו הוא מבקש, טרחת שוא היא, שכבר בנערותו נשרו. וסיבה אחת למוף ולשיניו, אלא שהמוף הוא בידיו ואילו השיניים ברחו ממנו, מפני מעשה שהיה ברחו. מעשה פעם אחת מטייל היה עם ארוסתו ואמה הולכת עמהם. בימים שעברו אף הגויים נהגו צניעות בעצמם ולא טיילו צעיר וצעירה קודם לנשואיהם כשהם לבדם בלא שומר. עם שהם מטיילים עבר עליהם שר צבא זכסי כשהוא רוכב על הסוס. ראה את הנערה וחטפה והרכיב אותה על הסוס. לא ביהודים בלבד היו השרים עושים מה שלבם היה חפץ אלא אף בבני עמם. רץ הנער אחר הסוס והגיע אצל ארוסתו ואחז במוף שבידיה. הכה לו השר את שיניו, אבל המוף נשתייר בידו. זה מעשה המוף וזה מעשה השיניים. ולענין הכיפה הכחולה שבראש הזקן, אם מאותם הימים היא, היאך עמד צבעה בה? ואם חדשה היא, אפשר זקן שבזקנים שכל בגדיו ישנים וחנותו ישנה וסחורתו ישנה אפשר נותן דעתו על הכיפה שלראשו לחדש את צבעה? על כרחנו מניחים אנו את הדבר בלא תשובה, אם לא שנאמר שהצבעים הראשונים בקיאים היו במעשה הצבע יותר ממנו.

ב

שכן קרוב לו ליואכים הרמן ויצלרודה הוא גץ ווייגיל שחננויותיהם סמוכות זו לזו. גץ ווייגיל משחיו סכינים הוא. לשם הקיצור קורא אני לו השוחז. מלבד מריקה שחיוזה ולטישה מוכר סכינים וקופיצים הוא וכן מיני כלים שהיום אין כל אדם יודע למה היו משמשים. כלים שאין להם דורשים מונחים להם מאחורי קורת התקרה, כלים שיש להם דורשים תלויים על הדלת ועל הקירות, כבימי אביו שהוריש לו את חנותו, ובוודאי כך היו תלויים בימי אבי אביו, אלא כמה שאדם אוחז במנהגי אבותיו משנה הוא ממנהגם ואינו רואה ששינה. מאחר שנהג העולם לקנות ממה שבתי החרושת מוציאים הרגיל הוא עצמו לראות את סחורתו כסחורה שאינה מהלכת. בא אדם לקנות משיב הוא לו בשפה רפה, שכבר שכח תורת משא ומתן של מסחר. נסתלק והלך לו אומר הוא, פטור וחוזר למלאכתו. לא נסתלק, משום שהוא מבכר כלים הגעשים בידי אדם על פני כלים הנעשים בבתי החרושת גענה לו השוחז ומראה לו ומספר לו תולדותיו של הכלי ואת שאירע בימי עשייתו, כדרך האומנים שזוכרים את מעשי העולם לפי הכלים שעשו בזמניהם. מר כלי תולה כלי אחר במקומו. ואף על פי שנתחלף כלי בכלי מראה החנות לא נתחלף, שיודע האומן לסדר את כליו.

גץ ווייגיל זקן. לא כיואכים הרמן ויצלרודה שכנו מימין שהרי הוא היה סנדקו ולא כיאקוב וויינוורצל ולא כאדם איזבא שני שכניו משמאל שכל אחד מהם זקן כשני זקנים, מכל מקום בן שנים הוא. אבל אין שנותיו ניכרות בו. זריו הוא כבחור ולשונו חדה. כמלאכתו כן לשונו. בערב שבת שעבר הלכתי אצלו עם הרב ר' יונתן שנתן לו סכין להשחיו ובא לקחת את סכיניו. הושיט לו השוחז את הסכין ובדקה הרב ר' יונתן. נתן לו שכרו ואמר, חד וחלק. אמר השוחז, שיניה של המלחמה חדות ממנה. תמה אני אם לא ישתרבבו שיניה מתוך אכילה יתירה. סבור הייתי כלפי אויביה של גרמניא נתכוון. כיון שאמר כולם שווים ראיתי שנתכוון אף לגרמניא.

אמרתי לו לרב ר' יונתן, שמע מר ? בזמן שאחינו שבגרמניא להוטים למסור נפשם וגופם וממונם על מלחמתה של גרמניא גוי גרמני אומר דברים שכאלו. שמע הרב ר' יונתן ושתק.

הרב ר' יונתן יליד רוסיא הוא ועכשיו שמלחמה בין גרמניא לרוסיא, אף על פי שנעשה נתין אוסטרי אונגרי והאוסטרים והאונגרים בעלי ברית גרמניא הם נהג זהירות בעצמו—שבשעת חירום כל מלה יתירה יתירה היא. סמוך לביתו אמר לי יבוא מר עמי לביתי. נכנסתי. אמר לי, מר שאל אותי אם שמעתי שיחתו של השוחז ואני לא השבתי למר על שאלתו. עכשיו אשיב לו. קשים עלי דבריו של השוחז. ולא מטעמים הוא אלא מטעמו של מר, שאמר בזמן שכל יהודי שבגרמניא מוסר נפשו וממונו על מלחמתה של גרמניא גוי גרמני אומר דברים שכאלו. ומפני מה

קשים עלי הדברים, מפני שלאחר אריכות ימיהם ושנותיהם של היהודים הגרמנים ידפקו על שערי גן עדן ויאמרו פתחו לנו והכינו כסאות של זהב לנו, בעבור שמסרנו את עצמנו ואת בנינו ואת ממוננו על מלחמתה של גרמניא. יענו ויאמרו להם נבדוק תחילה בפנקסאות של מעלה כמה צדקה נתתם לעניים, כמה ממון נתתם לתלמוד תורה. בודקים ורואים שכל הממון שנתנו לתלמוד תורה ולפרנסת העניים אינו אפילו כפרוטה לגבי מאה כנגד הממון שבזבזו על מלחמתה של גרמניא מלבד הנפשות ששיקעו במלחמה. אומרים להם, שוטים שבעולם, היה עליכם ללמוד מדבריו של אותו הגוי. מניח אני את אחינו העומדים ודופקים על שערי גן עדן שאינם נפתחים לפניהם ואספר את מעשה האשה הצעירה ובעלה החיל.

בשעת ישיבתנו באה אשה לשאול שאלה מן הרב. נכנס עמה לחדר הספרים והניח את הדלת פתוחה משום ייחוד. חשבתי בלבי אין מן המדה לצאת מביתו של יהודי בערב שבת בלא לברכו בשבת שלום. ישבתי והמתנתי לו. לאחר שיצא הוא ויצאה האשה אמר לה לרבנית, גברת זו כמו שידעת מנורדהויזן באה ואינה יכולה לחזור לביתה לשבת. הבינה הרבנית דבר מתוך דבר וזימנה אותה לעשות את השבת בבית הרב.

אמרה האשה, אני אעשה את השבת בין יהודים ואשמע קידוש והבדלה ואענה אמן ובעלי שעמד בין החיים ובין המתים ולא ראה שנה ומחצה פני יהודי ישב בדד כנוזף.

חזרה הרבנית לחדר הבישול ונכנסה עמה האשה מנורדהויזן לסייע אותה בהכנת צרכי השבת. נותרתי אני עם הרב בעל הבית בחדר הגדול.

אמר הרב ר' יונתן, בנות ישראל אני כפרתן. יבוא עמי מר לחדר הספרים. נכנסנו לחדר הספרים. הושיב אותי על כסאו והוא סמך עצמו על ארון הספרים. עם שאני יושב והוא עומד התחיל מספר.

אשה זו מגליציה היא ודירתה בעיר גורדהויזן. בית ממכר לעופות ולביצים היה לו לאביה בנורדהויזן. משהתחיל רואה ברכה בעסקיו נזכר בבן אחיו שאין לו מה יעשה בגליציה, שכל שערי פרנסה שם ננעלו ואפסה כל תקוה. זימן אותו אצלו לנורדהויזן.

ראה שבחור הגון הוא ובעל הבנה. הכניס אותו בעסקיו וראה שלא טעה בו. נתן עיניו בו בשביל בתו. ואף הם נתנו עיניהם זה בזה. ולא עוד אלא ששימת עינם קראה לשימת עינו. העמיד להם חופה. פגעה בהם המלחמה, ממש בתוך חופתם פגעה בהם המלחמה.

יצא החתן מחדרו למערכות המלחמה והכלה שבה לבית אביה. לא היו ימים הרבה עד שנלקח אף הוא למלחמה. אם למערכות המלחמה אם לעבודת המלחמה שבתוך המדינה לא שמעתי. דבר זה בלבד שמעתי שלקחו אותו הרוסים. אם בשביה אם כבן תערובות, השם הטוב הוא היודע. בין כך ובין כך לא חזר.

נניח את אביה של האשה ונספר באשה ובבעלה.

בכך יצא האיש למלחמה והאשה קיבלה את פרנסתה מידי המלכות כשאר נשיהם של כל חלוצי הצבא. לשבת בטל לא היתה יכולה, שרגילה היתה מנעוריה לעבוד עבודה. הלכה ופתחה את בית עסקיו של אביה שהיה סגור מיום שנלקח אביה למלחמה. ישבה בחנות ולא מצאה מה תעשה. העופות והביצים מגליציה היו באים. משפגעה בה המלחמה נחרבו עריה ויצאו יושביה, בחורים למלחמה ושאר כל העם לבוהמיה למורביה לאונגריה. ואותן הערים שעדיין לא הקיפו אותן הרוסים את עצמן לא פרנסו, אחרים מהיכן יפרנסו. ואפילו מצאו מה ישגרו לגרמניה הרי הדרכים משובשות בגייסות או שוממות. ראתה האשה שאין לה מה לקנות ואין מה למכור אספה את המתנות שנתנו לה ליום כלולותיה, מקצתן משכנה ומקצתן מכרה ולקחה בדמיהן צרכי אוכל ועשתה לה חנות מכולת.

שכר לא ראתה מחנותה. בזמן שמזונותיו של אדם קצובים לפי פתקי מזון מה שכר יכול חנוני ישר לראות מחנותו. מכל מקום הצילה אותה החנות מן הבטלה ומן השעמום.

נניח את האשה ואת עסקיה ונחזור אצל בעלה.

בכך עשה האיש בשדה קרבות והלך מתיל אל חיל וממערכה למערכה. והשם היה עמו שיצא מכולן בשלום והציל רבים מחבריו מן המיתה. ראו שרי הצבא וכתבו עליו טובות, ציינו אותו באותות כבוד. יצא שמו לתהלה ונתקבל לחיל צידי האלפים גדוד של יחסנים שמימיהם לא ראו ביניהם יהודי.

עד כאן הכל בשלום ובמישור. משגר היה לאשתו איגרות וכתב לה על כל דבר גדול וקטן שאירעו במחנהו. לא היה שבוע שלא באה מידו איגרת של געגועין. שמחה האשה באיגרותיו כשהיא מצפה שבמהרה בקרוב אף הוא יבוא לביתו. יצא שבוע שלא באה איגרת בא בשבוע שלאחריו צרור מכתבים. היתה יושבת בחנות או בבית וקראה את המכתבים. מיום שלמדה לצרף אותיות לא קראה כבאותם הימים. גדולים מעשי ה', אין לנו אלא לשמור חוקיו ולצפות לישועתו.

יצא שבוע ולא בא מכתב. יצא שבוע שני ולא בא מכתב. כתבה לו ולא נענתה. חזרה וכתבה ולא נענתה. בין כך לכך יצאה שנה ולא שמעה עליו כלום. שמעו שכנותיה ואמרו, אילו אירעו דבר היו מודיעים לך מן הצבא. מאחר שלא הודיעו לך כלום משמע שלא אירעו כלום. התלבשי סבלנות ואל תכלי עיניך בדמעות. פתאום יבוא בעלך ואת תעמדי ותביטי היאך זה בא ולבך לא הגיד לך שיבוא.

מחתה דמעותיה והתחילה מחזרת על פתחי משרדים וקונסוליות. באה ללייפציג ונתייעצה כי מה תעשה. מה שהיה בידי עשיתי אם בעצה ואם במעשה.

הבית
א

הבית עמד יחידין אבסא. הקימה האבסא בגלל החלטה

לצבא

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

(אבסא עומדת לבד)

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

ובשם אברהם

היה בבית חלל. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

הבית עמד. הבית עמד. הבית עמד.

1.

היום חזרה ובאה. לשאול שאלה באה. אמש הביאו לה טלגרמה מבעלה שנתנו לו שמונה ימי חופשה ועומד הוא לבוא לשבת. שהתה הטלגרמה בדרך והגיעה לידיה של האשה בשעה שנכנס בעלה לבית.

אם השם יתן את הטוב הכל מסייעים אותו. לא הספיק האיש לפרוק את תרמילו ואת כלי המלחמה בא נושא המכתבים והביא לה צרור מכתבים שכתב לה בעלה קודם כמה שבועות ומכתבים ששיגר קודם כמה חדשים ומכתבים ששיגר תמול שלשום. עוד זה מדבר וזה בא. מכתב מן הקונסוליה האוסטרית הביא. עוד זה מדבר וזה בא. מכתב בענין בעלה שנעלם הביא. עוד זה מדבר וזה בא ואמר, מזכיר בית מועצות העיר ישמח לבשרך פנים אל פנים כי בא מכתב מצבא אוסטריה וכתוב בו שבעלך חי וכבר שידלו אותו שיכתוב לך. עיד זה מדבר וזה בא ובידו כתבים ממקום אחר שכמה חדשים קודם לכן דפקה על דלתותיו והיתה מחכה בכל יום לתשובה ועכשיו שבא בעלה באה תשובה. משל למי שבירך אחר מזונו ובאו והביאו לו סידור לברכת המזון.

בכך חזר האיש אצל אשתו. ערכה לפניו שולחן והביאה לו כל מאכל ומשתה שמצאה בביתה ובחנותה והלכה אצל שכנתה ללון ובבוקר קמה ונסעה ללייפציג, שבעירה בנורדהויזן אין מקוה טהרה. כשביקשה לחזור לנורדהויזן שמעה שדרכה של הרכבת לאחר ואין הבטחתה שתגיע לביתה קודם כניסת השבת. ולפי שמצות עונה אינה מוטלת עליה ובספק חילול שבת אשה שוה לאיש לפיכך אמרתי לה שלא תסע.

לאחר שסיפר לי הרב ר' יונתן את מעשה האשה עמד ממקומו ואמר אענין בספרים. ואמר, ולמה לא עיינתי תחילה, אלא מקובל אני מהמהרש"ם זכרונו לברכה ביום שהסמיך אותי שאמר לי, אם באה שאלה לידך ואפילו ברורה לך ההלכה ואין לך שמץ ספק ואתה פסקת כדין לך ועיין אחר כך בספרים וחזור עליה, שפעמים לאחר שהוציא המורה מפיו את פסק ההלכה רואה עצמה ההלכה כאילו אינה נצרכת לו עוד ונשמטת מזכרונו. לכן ישתדל כל מורה הוראות לחזור ולעיין בה כדי לחדש אותה בזכרונו. פרשתי מן הרב ר' יונתן והלכתי לי להכין צרכי שבת.

ג

חזור אני אצל גץ ווייגיל. שכן קרוב לו לויצלרודה גץ ווייגיל הוא. קיר אחד בלבד מבדיל בין חנויותיהם. אבל לבו של ויצלרודה רחוק משכנו. כמספר שנות יובל לא נתן לו שלום ולא החזיר לו שלום. בשרו צמק, עצמותיו יבשו, גופו שוה לו המות, הצער שבא לו על ידי גץ חי בלבו כביום ראשון לצער. כאן מקום עמי לספר שמץ דבר.

ויצלרודה אוהב אווזים היה. היה קונה לו בכל שנה אווזה והיה מגדלה בתוך חנותו ומאכילה ומשקה אותה ומפנקה והיה רואה ושמח שהיא מעלה בשר

ושומן ומגדלת נוצות לבנות ונאות כאותן שהיו לבלרי בית העצה כותבים בהן כתבי רשות בימים שעברו שעדיין לא היו משתמשים בצפרני ברזל שדוקרות את הנייר ופוצעות את הכתב. מחיבת אוזותיו היה מכנה אותן בכל כינויי החיבה שהיה מכנה בהם את אשתו שנתנה לו אמו לאחר שנחטפה ארוסתו. כלילה היתה האווזה לנה בחנות וביום היתה מהדסת בין החנויות ובכל החצר כולה כשהיא זוקפת פניה בעוברים ושבים ומגעעת מתוך קורת רוח ומתוך רוח יתירה. ואין אדם פוגע בה, שעדיין לא נולד שוונקי שטנם של ארבעת החנונים הזקנים, שהיה מתרעם עליהם שעדיין הם בעולם ואינם מעלים שכר חנות. היתה אהבה, אחוה וריעות ושלוש שרויים בחצר והיו שכניה נוהגים בה טובת עין ונותנים לה ממה שהם אוכלים ולא היתה עינם צרה בה שאוכלת מאכלים שהם מחמת שיניהם שנשרו נתיאשו מהנאתם. חיבה יתירה היה גץ ווייגיל מראה לאוזותיו של ויצלרודה. לא מחמת שכנו בלבד אלא מחמת עצמן מחמת הוצפתן שמביאה אותו לידי צחוק. מדגדג היה להן בגרון ואומר להן קילי קילי קילי, כדרך שהיה נוהג בבנות בנותיו בזמן שהיו קטנות. חיבה כפולה ומכופלת היה מראה לאותה האווזה שבה נשלמו כל אוזותיו של ויצלרודה. מרוב חיבתה היה קורא לה שוטר. שוטר על שום מה, על שום שהיתה זוקפת פניה בפני כל אדם כשוטרים הסובבים בעיר, אף על פי שהיתה ממין נקבה, ועדיין לא נהג העולם לתת עבודת אנשים על נשים, כל שכן למנות עליהם נשים לשוטרים. מנהג נפסד זה בימי המלחמה נתחדש. מאחר שנלקחו הגברים למלחמה ולא נשתיירו בתוך המדינה אלא נשים וילדים וזקנים, עמדו הזקנים שבדור ונתנו את עבודת הגברים על הנשים, הניחו הנשים את בתיהן ואת טפן מפני עבודת המדינה. וכיון שנטלו את המדינה לידיהן שוב לא הניחו הימנה. הוא שפני המדינה כימי המלחמה, שהנשים עושות את שאין אשה צריכה לעשות והילדים שהזקיננו בינתיים עושים מעשה ילדות והאנשים שנשתיירו מן המלחמה אין עושים את שאנשים צריכים לעשות.

נניח את המדינה בידי עושיה ואנחנו נספר מה היה ויצלרודה עושה באוזותיו.

ערב חג הלידה שתים־שלוש שעות קודם כניסת החג היה שורה מטלית במים ומעבירה על האווזה עד שהיא מתנקה. נתנקתה ולא נמצא עליה שמץ עפר זורק את המטלית ונועל את החנות ונוטל את האווזה מתחת לזרועו הסמוכה ללבו והולך לביתו. באו לביתו נותן לפניה מים ומזון ואומר לה אכלי ושתי ואומר לה מלים של חיבה לכבוד היום ומפני חיבתה. מיד היא נשמעת לו ואוכלת ושותה. הולך הוא אצל מטתו ומוציא מתחת למטה קופיץ של ברזל. נוטל את הקופיץ ומשיאו על גבי האסקופה וחוזר אצל האווזה. אם נתרוקנה הקערה מוסיף וממתין, לא נתרוקנה מרים את הקופיץ ומורידו על ראש האווזה או מכוונו כנגד צוארה עד שהראש והצואר שנתלשו מגופה נזרקים

ונופלים לפנייה ודמה שותת והיא מתה. וכיון שמתה הולך אצל תנורו ועורך עליו אש ומורט את נוצותיה של האוזה. פעמים בישיבה ופעמים בעמידה וצולה את האוזה ואוכלה בליל הלידה על שאר מאכלים טובים, שאנחנו לא ראינו דוגמתם כל ימות המלחמה ולא לאחריה. והנותר מן הבשר אוכל ביום טוב שני של חג.

שנה אחת עם תחילת ימות הסתיו הביא לו ויצלרודה אוזה בחורה יפת מראה ובעלת בשר. לא ראה כמותה כל השנים שהוא רגיל באוזה. היא האוזה שכבר הזכרתי אותה, שהיה גץ וייגיל קורא לה מתוך חיבתה שוטר. היה ויצלרודה מכבדה כנפשו ומחליקה בראשה ומחליק לה את נוצותיה ומכנה אותה בכל כינויי חיבה שאין כל נערה בזמן הזה זוכה להן. ואל תתמה על זה, שהרי מעשה זה בימים שעברו אירע שעדיין לא היו נערות ממציאות עצמן לאוהביהן קודם שהספיקו להוציא מפי אוהביהן מלה של חיבה והיה האוהב ממית עצמו עד שהראתה לו אוהבתו אצבע קטנה והיתה האהבה חוזקת והולכת ונותנת לו דברי חיבה בפיו.

ד

היתה בשכנותו של ויצלרודה אלמנה אחת צעירה יפת תואר ויפת מראה. לא שמנה מאוד כאותן שתופסות בגופן את כל המטה ולא רזה מאוד שצריכין לחפש אותה במטה בנרות, אלא בינונית שכורכין עליה את הזרוע ומטין אותה לכל מקום שרוצים. נתן ויצלרודה עיניו בה לישא אותה לאשה, שמיום שמתה עליו אשתו שנתנה לו אמו לאחר שחטף הפרש את ארוסתו אלמן היה ולא טעם טעם אשה. והואיל ולא היה רגיל בנשים ולא היה בקי באותן המלים שאומרים לאשה בזמן שמבקשים חיבתה יצאו ימים ולילות ולא מצא מלה הראויה לכבד בה אזנה של אשה.

התחילו ימי חג הלידה ממשמשים ובאים. אמר ויצלרודה, הרי אני צולה לי לסעודת ליל הלידה אוזה ואני אוכלה יחידי, והרי יש באוזה כדי שיאכלו אותה שנים, כל שכן בחורה שכזו שמושכת נחלי שומן מעצמה. הריני פותח דלת. בא לו ריח הצלי אצל שכנתי. אומרת היא, דומה עלי ריח הצלי כריח אוזותיו של ויצלרודה. ואף על פי שהיא מדברת בלחישה שומע אני לכל מלה. עומד אני ממקומי והולך אצלה ואני אומר לה אולי תאבה שכנתי המכובדת לחלק עמי את סעודתי הדלה בליל לידתו של אלהים שהואיל לעשות עצמו בשר. משפילה היא את עיניה ואני משפיל את עיני. רואה אני שרגליה מבקשות לילך ואינה הולכת מפני שהנימוס מעכבן. חוזר אני על הרעיון הנשגב שאצלתי לו מלים. הרעיון עושה את שלו והלב עושה את שלו. עומדת אורסולה ממקומה ובאה עמי לחדרי. יושבים אנו כאחד ומאריכין בסעודה עד שהפעמונים מצלצלים. עומדים אנו ממקומנו והולכים לכנסייה. וכיון שיצאו ימי החג הולכים אנו לבית העצה לכתוב את שמנו כבני זוג

ומשם אנו הולכים אצל פאולוס הזקן. מנענע הזקן תלתליו הלבנים על כל מלה שאני אומר, וכיון שירד לסוף דעתי מראה לי בידו להקים אותו מכסאו. מקים אני אותו מכסאו ואני מוליכו עד שאנו מגיעים לכנסייה. לובש הוא את האיציטלא ואת המצנפת והוא עומד לברך את ברית הנשואין.

שלושה ימים קודם חג הלידה עמד ויצלרודה ותיקן את ביתו והביא מתוך חנותו כלים נאים וקישט בהם את החדר שהתקין לעשות בו את סעודת ליל הלידה לו ולאורסולה. וכיון שהיה החדר מתוקן והכלים ערוכים וסדורים ירד לשוק הישן שקונים שם הכל בזול והביא משם פירות וירקות ומיני תבלין שמתקנים בהם את התבשילים ומרבים את התיאבון. ואף את עצמו תיקן. נכנס אצל הספר ועשה לו את זקנו ואת שפמו והעביר מספריים על שער האזנים ונטל את השער שבחוטם ובשעת נטילת שער החוטם שמע מפי הספר שבח שער חוטמו, ששמן הוא כשל אדם שמזלו מרקד לפני חוטמו ואינו צריך אלא להושיט ידו ולתופסו.

חזר לביתו ופתח את הארגז המקומר, הוציא משם לבנים וסבון ומסרק והלך לבית המרחץ. נכנס למרחץ ורחץ את בשרו במים חמים ובסבון ושטף את ראשו במים קרים ולבש לבנים.

יצא מבית המרחץ וחזר לחנותו ונכנס וצחצח את מנעליו בשומן, שהשומן משמר את עור הנעל שלא יתייבש ושומר את הרגלים מן הצנה. עמד והחליף את בגדיו ועשה את שער ראשו ועשאם כמי שעמדו לו שערותיו והוציא מים ומזון ונתן לאווזה ועמד ונסתכל בשלג שהתחיל יורד לכבוד ליל הלידה. לא הספיק השלג להראות את עצמו ששלג הוא עד שהפסיק, אבל הספיק לעשות את מנעליו כאילו מימיהם לא ראו כלי שער.

חזר לחנותו והעביר מטלית על מנעליו והעביר מעליהם את מימי השלג. עם שהמטלית בידו הגיעה דעתו אצל אורסולה ליתן לה מתנה לחג הלידה. הניח את המטלית ונסתכל בכלים איזו מהם יבחר. בא יופיים בלבו והסיח דעתו משכנתו היפה. נראתה לו בבואה שלו מתוך מראה מלוטשת שהיתה מונחת בין הכלים. נסתכל וראה את עצמו, שער עשוי, ופניו כמי שעלה מן הרחצה. נזכר היאך נתגלגלו הדברים ונזכר שביקש להביא לה דורון. פשט את ידו לקראת חפץ נאה. בא חפץ אחד נאה הימנו ואמר לו שא עיניך יואכים הרמן וראה מה אתה בורר לך.

בין כך לכך התחיל חללה של החנות מאפיל והולך כדרך שחללה של חנות ישנה נוהג עם הערב שמש. נתכסו כל הכלים באפלה. לא נראה מהם אלא אותה מראה מלוטשת שבה בחר ויצלרודה לתתה לאורסולה. של מתכת היתה, של ימים שעברו היתה שעדיין לא המציאו את המראות של זכוכית והיו הגבירות מסתכלות בהן ומקשטות עצמן לפניהן. ובית היד של המראה של שן היתה וריח טוב היה יוצא מן השן. ידיים שאחזו במראה ופנים שנסתכלו במראה כבר בלו באדמה הן ומאהביהן ריחה של בית ידה של המראה עדיין

לא נמר. נטל ויצלרודה את המראָה ועטפה בכמה ניירות ועמד לנעול את החנות ולילך לביתו כחתן שהולך לקראת כלה. מסכם אני את כל המעשים. תיקן את ביתו וסידר את שולחנו ונכנס לבית המרחץ ורחץ את בשרו ולבש לבנים. יצא מבית המרחץ והלך לחנותו. ודרך הילוכו נכנס אצל הספר להסתכל במראה. יצא מאצל הספר ובא לו לחנותו. עמד וצחצה את מנעליו בשומן ונתן מים ומזון לאווזה. אכלה ושתתה להנאתה ולהנאתו. לאחר שאכלה ושתתה התחילה מטיילת בחצר וזוקפת עיניה בעוברים ושבים. וחזר ויצלרודה לחנותו להחליף את בגדיו ולצאת לנעול את החנות וליקח את האווזה לעשות אותה מטעמים לו. ולאורסולה שנתן דעתו עליה להפקיעה מאלמנותה.

עם שזה מבקש לעשות אותה מטעמים לסעודת הלילה וזו מהדסת לה בחצר כאילו כל ימיה בידיה עמד גץ שכנו והמתין לו לסנדקו עד שיצא מחנותו. שהיה גץ מבקש לברך את סנדקו האהוב בברכת החג. גץ לא אהב את החגים שיש בהם ביטול מלאכה ומביאים לידי שעמום, ואלמלא סעודת החג שמזומנת לו היה מוותר על לידתו של הגואל, אלא מאחר שעושים חג ונוהגים לברך בברכת החג עמד והמתין לו לסנדקו לברכו לקראת החג.

עמד לו לפני חנותו ונסתכל בעוברים ושבים, ממהרים ורצים נושאים חבילות חבילות מלאות מתנות לנשיהם לבניהם לבנותיהם. ומי שאין לו לא אשה ולא בנים ובנות ממהר אצל פילגשו או אצל פלונית שייחדה עצמה לו לאותו לילה.

ה

בא לו כפרי אחד אצל גץ ווייגיל. גבוה ורחב היה וריחו כריח גבינה. שעושה היה ככרות של גבינה לסיטונאים וליחידים. אירע שבערב החג בזמן שהלקוחות מרובים והזמן דוחק וכל שעה שוה זהב נשברה לו סכיננו שהיה מחתך בה את הככרות ללקוחותיו, שלא כככרות הגבינה שיצאו מתבנית אחת אוכלי הגבינה. יש אדם שכריסו רחבה וכיסו מלאים ומעותיו מרובות ותאבוננו גדול ולוקח ככר שלימה ויש אדם שמסתפק בחצי ככר או ברבע ככר ואפילו בפחות מכן, וצריך הוא המגבן לחתוך לכל אחד ואחד כפי כח מעותיו. והואיל ואותם שצרכיהם מועטים וטרחתם מרובה מרובים הם נפגמה לסוף הסכין ונשברה. והוא לא היה משתמש באותן הסכינים העשויות כמין משורר שמנסרות בגבינה כמו שמנסרים בעצים, אלא משתמש היה בסכין שמחתכין בה דברי מאכל. וכיון שנשברה הסכין לא מצא אחרת. עמד והלך לעיר לבקש לו סכין. חזר בכל החנויות ולא מצא לא בהן ולא באותן החנויות שאומרים עליהן שמוצאים בהן כל מה שמבקשים, חוץ ממה שהן עשויות כמיני משרדים ומשרתיהן נוהגים בעצמם כאילו היו פקידים. אמרו

לו אם עדיין סכין שכזו בעולם אי אתה מוצאה אלא באותן החנויות הישנות שבחצר בטיכר. מהר לך אצל ווייגיל השוחז. אם עדיין לא מת מן הזקנה אפשר שעדיין הוא חי והוא יושב בפתח החנות לראות אם יש מי שמבקש את סחורתו. עשה רגלים והלך אצל גץ ווייגיל.

מצאו כשהוא עומד אצל חנותו ומקרקש במפתחותיו כחונני שמתקין עצמו לנעול את חנותו. אמר לו אתה הוא גץ ווייגיל שאתה עושה סכינים? אמר לו ואם גץ ווייגיל אני ועושה סכינים אני, מה? אמר לו, אפשר שאמצא אצלך סכין כזו שאני מבקש. ביקש גץ לומר לו מאותן המלים שהאומר אותן נהנה והשומע אותן כועס, שחרה לו לגץ שזה מטיל ספק בסכיניו. בא לו ריחו של זה ונתעטש. כיון שדממו העטישות ונתיישב חוטמו נזכר לו חג הלידה שהוא זמן של אהבה ושלום. נתגבר על רוגזו ואמר לו למגבן, איזו סכין מבקש אתה? אמר לו, מכל מקום לא מאותן הפאות מבתי החרושת. טפח לו השוחז על כתפיו ואמר לו, כדאי הוא אדם שכמותך להראות לו משהו. פשט את ידו כלפי הדלת והקירות והראה לו על הסכינים שהיו תלויות שם. הביט עליהן המגבן ואמר, אילו ביקשתי לי סכין ליטול צפרניו של יונק שדים או סכין כדי לעשות בה סימן בלחם מפני הרעבתניות שבפית מסתפק הייתי מאותן שאתה מראה לי, עכשיו שמבקש אני סכין לעיגולי גבינה שלי שאני עושה שפל אחד גדול כגלגל של עגלה מוכרחני לומר לך לא לשפמותן שאתה מראה לי נתכוונתי אני. אמר גץ, כדי שלא תאמר שלא מצאת אצל גץ ווייגיל סכין אראה לך סכין שעשה לו אבא ליום שנתנו לו תואר אומן, אבל אומר לך, לא כדי למכור לך את הסכין אני מראה לך אלא להראותך צורת סכין אני מראה לך.

פשט את זרועו כלפי קורת התקרה והוציא משם כמין תיבה ארוכה מחושקת בחשוקי נחושת שצורות שונות מחוקות עליהם. ניער את התיבה מן האבק ופתחה. כיון שפתחה נראתה משם סכין שאפילו מלאך המות היה נרתע ממנה. נתרגשו עיניו של המגבן ונתרגש לבו. הביט עליו גץ ואמר לו, רואה אתה את השוטר הלז, אם אני מוריד את הסכין על ראשו או אם אני מעבירה על צוארו הרי הוא מוטל לפניך מת. אמר המגבן, איני רואה כאן לא שוטר ולא צל של שוטר. ואם היה כאן שוטר ספק אם היה נותן לך את ראשו או את צוארו לבחון עליו את סכינך.

אמר השוחז, אתה אומר אין כאן שוטר, אם כן שמע ואסביר לך. רואה אתה אווזה זו שמהדסת לה בחצר, שוטר אנו קוראים לה לפי שזוקפת עיניה בכל אדם כשוטר בימי הירידים. עכשיו שהסברתי לך אראה לך כחה של הסכין. פשט את ידו ולקח את האווזה והושיבה בחיקו ודגדג לה בצוארה ואמר לה קילי קילי קילי. סבורה היתה אותה טפשה שהוא מתכוון לשמחה לענגה וענתה על כל קילי קילי קילי גע גע גע. חזר ווייגיל ודגדג לה באצבעו וחזר ואמר לה קילי קילי קילי. קיבלה אותה

טפשה כל קילי קילי קילי ולא הרהרה מה זה שהוא כופל את חיבתו. בתוך כך הוציא השוחז את הסכין והעבירה על צוארה או אולי על ראשה. הכה בסכין על ראשה או אולי על צוארה.

ביקשה האווזה לראות מה זה עושה. ראתה את הדם שטינף את נוצותיה הלבנות, ששעה קטנה קודם לכן העביר עליהן יואכים הרמן מטלית לחה וניקה אותן. אחותה חלחלה וגיעגעה גיעגועים של בהלה.

שמע ויצלרודה והיה משתומם שמימיה של האווזה לא השמיעה געגעים שכאלה. אמר, אלך ואראה.

יצא וראה את האווזה שמתקינה עצמה למיתה ושכנו גץ עומד עליה וסכיננו מטפטפת דם.

לא עשה לו ויצלרודה צלי אווזו ולא זימן את אורסולה שכנתו לסעודת חג הלידה ולא אמר לה מלה מאותן המלים שהכין לומר לה. ואף עם גץ לא דיבר מטוב ועד רע.

הביא לו גץ אווזה אחרת חיה שמנה ובריאה ואף את המתה נתן לו. לא השגיח בהן ויצלרודה ולא קיבל. הרבה עליו ריעים ולא נתרצה. לא בשנה זו ולא בשנים שאחריהן. ואף האלמנה שחישב ויצלרודה להפקיעה מאלמנותה לא עלתה לה לעשות שלום בין ויצלרודה לווייגיל.

עד כאן לענייניו של יואכים הרמן ויצלרודה ולענייניו של גץ ווייגיל שכנו ולעניינה של האווזה. מכאן ואילך לענין אורסולה היפה, שחישב ויצלרודה לסעוד עמה את סעודת חג הלידה ולהפקיעה מאלמנותה.

השתדלויות הרבה השתדלה אורסולה היפה לעשות שלום בין ויצלרודה ולווייגיל ולא עלתה בידה. אמרה אורסולה, סבורה הייתי שמשוכה אני בעיניו של ויצלרודה ומוכן הוא לעשות כל מה שאני מבקשת ממנו, לסוף אפילו להושיט יד לשלום לשכנו אינו שומע לי. הריני מראה לו כיצד צריכין לנהוג בשכנים. מיד נתרצתה לו לשכן אחר שהיה מחזור אחריה ונישאה לו.

גשתיר ויצלרודה באלמנותו גלמוד וערירי. יושב הוא לו על פתח חנותו שאינה נפתחת ללקוחות וראשו מוטה כלפי לבו ושתי ידיו נתונות במוף שגשתיירה לו מארוסתו שחטף אותה הפרש.

כל ההשערות שעושים מהן היסטוריה השערות הן והשערה זו שאנו משערים קרובה לאמת, שמוסיף על מעשה הפרש שחטף מידו את ארוסתו זוכר הוא את האווזה שנתכוון לעשות אותה מטעמים לו ולשכנתו וקידמה אותו סכיננו של גץ ווייגיל שעשה לו אביו ליום שקראו לו אומן.

נולאכי בית אריה: על פני עפר זה, כותוק

מוטב להשאַר כאן, מוטב
לא לנסות כָּלֵל.
בין כָּךְ ובין כָּךְ גופי לא יוכל לסבל
את אֵויר זיו אבני השיש הטָהוֹר.
אתה הרי יודע יצרי,
אני בטוח שאַקרא מים מים איך
אפשר שלא אַקרא מים
מים כְּאֵשׁר אַרְאֶה את המראה המפלא
שֶׁל אֶלְף אֶלְפִים רַבִּי רַבּוֹת גְּלִי הַמִּים
אך אם תמתין מעט תראה איך
יעצרו עֲנָנִים וַיִּפְרְקוּ אֶת עֲצָבֶם
עֲלֵינוּ. בְּטוֹת כְּבִדּוֹת וּמְתוֹנּוֹת, עַל פְּנֵי
עֶפְרָז, מִתּוֹקוֹת, הַעֲנָנִים הַכְּלִים,
כְּחֹלֶם נְעוּף.

מטמורפוזה

הפצעה אטית זו שפוצע השחר את הלילה,
מטמורפוזה שקטה, רטיות
של טל, מורפיום כחלחל, משכך
את הכאב, עת אשר אנשים בפצעים
פתוחים, ללא הפוגה, על יצועים
לחים מתהפכים, מתוך שנתם
צועקים. ודאי שכך. לילה לילה, וברחמים
גדולים. בהתאפקות גדולה כל כך.

ישראל עשהאל: נודרש אצות

מקרא ב"שבועת־אמונים"

נסיוננו הפרשני יבדוק את המשמעות הנסתרת של מוטיב האצות, שהוא אחד המוטיבים המרכזיים בסיפור "שבועת־אמונים". הבדיקה תהיה על דרך אישוש ההנחה, שעיקריה נוסחו ע"י ד. סדן ומ. טוכנר, כי רבים מסיפורי עגנון, כגון "בלבב ימים", "עידו ועינים", "עד עולם" ועוד אחרים, הם כפול־ירקעית, כנוסחו של ד. סדן, או בעלי טופס נסתר, כנוסחו של מ. טוכנר. בסיפור מעין זה, הכולל שתי שכבות סיפוריות, הטופס הנגלה הוא בעל היקף היסטורי רחב אולם מוגבל, שבתחומיו חיות דמויות שגילמן עגנון, ושגבולו במרחק השנים הן שנות ת"ח ות"ט, על גזירות חורבן וכשלון המשיח שבא בעקבותיהן, וגבולן השני הוא עצם ימינו אלה; כנגדו הסיפור השני, הטופס הנסתר, סיפור־התשתית, והוא חובק זרועות עולם שראשיתו בדימדומי המיתוס ההיסטורי של העם, אמצעיתו האקטואליה, ואחריתו—חזיון המיתוס של עם־ישראל.

שתי שכבות אלו מצויות בסיפורי עגנון, ועל דרך המיון כך נוכל לחלקם: (1) סיפור שאין בו אלא העולם הריאליסטי הנתון, כגון "והיה העקוב למישור", והוא סיפור הנפילה והתשובה של מנשה־חיים. (2) סיפור שבו העולם הריאליסטי והעולם המיתי־ההיסטוריוסופי שרויים זה בצד זה, ודוגמה לכך—הסיפור "בדמי ימיה", ועניינו כשלון התשובה של עקביה מזל, התשובה לעמו והתשובה לאהבתו. (3) סיפור שבו העולם הריאליסטי הוא הדומיננטי והנגלה, ואילו עולם המיתוס, שהוא העולם הנסתר, פורץ לתוך העולם הריאליסטי. דוגמה מובהקת לכך הוא "עידו ועינים", שנסיון פירושו הרציני היחיד הוא של מ. טוכנר, כמדומה; לסוג זה של סיפור משייכים אנו אף את זה שבו אנו עוסקים, "שבועת־אמונים". אמת, הנוסח הריאליסטי של סיפור זה מספיק לעצמו (מה שאין כן ב"עידו ועינים"), ואין טופסו הנגלה זקוק לדרוש פרשני, וזאת משום שפריצת המיתוס אל תחום הריאליה באה זעיר־פה זעיר־שם ואינה מסכסכת את דעתנו בשעת קריאה רגילה, אף אין היא מסיטה אותנו מהתרכזותנו במעשה האהבה, סיפור כהוויתו. דיוננו יהיה אפוא באותן פריצות זעירות, שאגב קריאה שטחית כמו משתלבות הן בלי קושי בריקמת הסיפור. (4) סיפור מיתוס מיטא־ריאליסטי, והדוגמה המעניינת ביותר בסוג זה הוא "הדום וכיסא". סברה היא שהמצוי בידינו אינו אלא פרגמנט ואילו נסיון הפרשנות היחיד שנעשה עד היום הוא מעניין מאד אולם מעלה הוא כמה קושיות בקשר לכוננת הסופר מלכתחילה ולתוצאות מעשהו בדיעבד.

ב

בטרם נפתח את דיוננו במוטיב האצות ובמשמעותו, ראוי שנדון בקצרה בדמות אחת ובמוטיב אחד שהיא מיצגת: שושנה אהרליך ומוטיב השושנה. במוטיב זה עסק ד. סדן, וכגודל יכלתו המופלאה הוכיח, על דרך ההיסטוריה של משמעות ציורי-הלשון, כי שושנה היא שושנת-יעקב, כלה בין רעותיה משובצה, שבת המלכה, התורה. מילואים להוכחותיו אנו רשאים להביא מתחום אגדת הפרח הידוע בשם שושנת-יריחו, שהוא פרח יבש העומד בקמלוננו שנים רבות, ודומה כמי ששבק חיים, אך אם יריח ריח מים ושב ופרח כקדם. ואף במוטיב זה, ללא כל קשר אל סיפורנו, עסק ד. סדן. מוטיב התחייה, על דרך גילומו באגדת שושנת-יריחו וכדרך פירושו בגילגולי ההיסטוריה הספרותית שלו, משמעותו הסמלית היא עמ"ש-ראל, ולענייננו רשאים אנו לצרפו כמאיר את מוטיב השושנה ואת הדמות שושנה אהרליך, על אפשרויות תחייתה האמיתיות או המדומות, כפי שהן עולות בסיפורנו "שבועת-אמונים".

אישוש נוסף למשמעות שושנה והשושנה מוצאים אנו בכתבי עגנון עצמם. והוא מגיש לנו כבקנה את פירושו של סמל זה, ומשמעותו, כפי שהיא עולה מפתביו—מצומצמת יותר: שושנה היא התורה. פירושו של עגנון לסמל זה מצוי בסיפור "אגדת הסופר", שגרעינה מצוי בסיפור בשם "טויטען טאנץ", שנכתב לפי עדותו של א. מ. ליפשיץ בשנת תרס"ו ופורסם בשנת תרע"ב, כשם שהוא מופיע בגילגולו העברי של סיפור זה ב"בארה של מרים", קודם למלחמת-העולם הראשונה. נוסחו השלם של "אגדת הסופר", הוזה כמעט לגמרי עם הנוסח המצוי במהדורתו האחרונה, פורסם בשנת תרע"ט במאסף "ערכים" בעריכת פ. לחובר, ושם מופיע פירושו של סמל השושנה. מכאן רשאים אנו להסיק כי משמעותו של סמל השושנה אחת היא בתודעת הכותב, מראשית דרכו הספרותית קודם לימות מלחמת-העולם הראשונה ועד לימינו אלה. וזה דבר המשל והנמשל:

"משל למה הדבר דומה, לגנן גדול שהיה נוטע נטיעות נאות בתוך גנו והיו כל השרים הרואים פני המלך משכימים לגנו ונוטלים אצלו פרחים נאים בבואם לפני המלך. פעם אחת הלכה אשתו של הגנן אל המלך, אמר לה הגנן כל מי שרואה את פני המלך נוטל שושנים מגני, עכשיו שאשתי הולכת אל המלך לא דין הוא שארד לגני ללקוט שושנים. והנמשל מובן. רפאל גנן גדול היה, ספרי תורות נאים נטע בעולם. וכל מי שנתבקש לבא לפני המלך מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא נוטל ספר תורה עמו. כיון שהגיעה שעתה של מרים לבא לפני המלך הקדוש ברוך הוא מיד ירד רפאל לגנו, זה שולחנו הטהור ולקט שושנים אלו אותיות התורה שכתב ועשה אגודה יפה זה הספר שהתקין". (אגדת הסופר ע' קל"ט)

ג

ועתה, לאחר שניסינו לבסס בראיות נוספות את ההנחה שמשמעות פרח השושנה והדמות שושנה אהרליך אינם אלא סמל ופרסוניפיקציה של התורה—והיא דרך המקובלת על מספרנו, שהופך את הסמל לדמות חיה בסיפוריו—נעבור למוטיב

האצות. אף כאן אנו טוענים כי מוטיב האצות הוא בעל משמעות סמלית ונקדים מסקנה לנסיגון־ההוכחה והדיון. לגירסתנו, העיסוק המדעי באצות מסמל את העיסוק המדעי והחילוני במקרא, את בקורת־המקרא. מובן שהכוונה לבקורת־המקרא שיצאה מאסכולות נוצריות ואשר מהלכים לה בקרבנו עד היום. גישתם של מבקרי־המקרא הללו אינה מקובלת על עגנון, ודמותו של יעקב רכניץ, המיטלטל בין העיסוק המדעי באצות לבין יעודתו שושנה, משמעותו בטופס הנסתר של הסיפור ההיטל־טלות בין חקר המקרא לבין חיים של תורה. האנטיתזה היא בין חיי־נצח לבין חיים מדומים שפרחה נשמתם, חיים־לא־חיים של גוף מפוחלץ ומאובן החסר סיכוי תחייה. הניגוד הוא בין הגוף החי והאמיתי, המקור ללא תחליף המגולם בשושנה. לבין עקרותם ואי־פוריותם של האצות ומדע־האצות.

כיצד הגיע יעקב רכניץ לעיסוקו במדע האצות? על כך יש בידינו תיאור מופלא. מלאכת־פיליגרון דקה של משמע־אזניים, מראה־עיניים והלך־נפש, וזה לשונו:

"לילה אחד קרא בהומירוס שמע קול כקול גלי הים. ועדיין לא ראה את הים. סגר את הספר וזקף אזניו לשמוע. ואותו קול מפוצץ והולך כקול מים רבים. עמד מכסאו והביט לחוץ. הלבנה עמדה ברקיע בין עננים לכוכבים ובארץ השקט ומנוחה. חזר אל ספרו וקרא. חזר אותו קול אצל אזניו. הניח את ספרו ועלה על מטתו. הקולות דממו, אבל ים זה ששמע רכניץ קולו מרקיע עצמו לפניו ונמתח והולך בלא סוף והלבנה מרחפת על פני המים צוננת ומתוקה ומחרידה. למחר דומה היה רכניץ למי שפלטוהו גלים לאי שומם, וכן כל הימים אחר כך. התחיל ממעט בלמודים וקורא בספרי מסעות הים, וכל מה שקרא הוסיף לו צמאון על צמאון, כזה שמבקש לרדת עצמו במימי הים הרי צמאונו מתגבר והולך." (ע' ר"כ)

חווית קולו של הים היא המזעזעת את רכניץ ממנוחתו, היא התולשתו ממסגרת חייו כדרך שהתנהלו עד עתה, והוא רואה עצמו כמי שניטלטל הרחק־הרחק, כמי שהטילוהו הגלים אל אי שמם. גורם החוויה הזאת, חווית קולו של הים, הוא הומירוס, שהרי באותו לילה שקרא בהומירוס אירע אותו מאורע, כלומר ששמע את קול גלי הים. וכבר עמד על כך ד. סדן שמוטיב הים מיצג את תרבות יוון. תרבות זו, על מלאותה, היא אנטיתזה לתרבות היהודית על מלאו משמעותה ההיסטורית, וכדרך שנפגשו שתיהן בימי בית שני, בתקופה הקרויה הלניסטית, כך חזרו ונפגשו השתים בימינו אלה, מאז התמורה המתחוללת ביהדות זה 150 שנה. עד כאן הגורם האחד אשר הביא לעסוק במדע האצות. ואחר, בהמשך לאותו קטע שצוטט, אנו מוצאים את המניע השני שהביא לעיסוק זה:

"התחיל מחזר אחרי מקצוע של ים ונפנה לתורת הרפואה, שאם הוא רופא יכול לשמש בספינה ולעבור ארחות ימים, כיון שנכנס לאולם האנטומיה נתעלה, וידע שלא יהא רופא. פעם אחת הלך לבקר את חברו חוקר אצות שחזר מן הים והראה לו את האצות שהביא עמו. ראה רכניץ ונשתומם. כמה מרובים צמחים שבים ומה מועטות ידיעותינו בהם. לא נפטר רכניץ מחברו עד שידע למה הוא מתבקש."

דברים מתמיהים ביותר, לא כן? אדם ש"מחזר אחר מקצוע של ים" יילך ללמוד רפואה? כי מהו מקצוע של ים?—מקצוע ספציפי, מיוחד לים. וודאי שפל שאדם

מצפה לשמוע, לאחר הקביעה שהלך ללמוד מקצוע של ים, שיילך ללמוד את מלאכת הקברניטות, למשל, ולמרות ההנמקה ההגיונית ש"רופא יכול לשמש בספינה ולעבור ארחות ימים"—הקושיה בעינה עומדת. היא ניתנת ליישוב רק לאחר שניתן דעתנו לכך שאת משמעות העיסוק ברפואה נמצא בטופס הנסתר של הסיפור. כל מקום שבו דן עגנון—בסיפור כפול־קרקעית—בענייני מחלות, תרופות ורפואה, צא ובדוק שמא משברה של היהדות מסתתר מאחרי המחלה, משבר של עם־לבד־יישכון בעמדתו האנטאגוניסטית כלפי תרבות יוון. סימוכים להנחתנו זו אנו מוצאים בעבודתו הפרשנית של מ. טוכנר על הסיפור "עידו ועינם". מ. טוכנר טוען ששתי נסיעותיו של גבריאֵל גמזו—שהוא פרסוניפיקציה של היהדות הבינונית—לווינא, לשם ריפוי עינו שנפגעה בנחשול חול של מדבר (המדבר הוא המקום בו ניתנה תורה לישראל), משמעותן בטופס הנסתר של הסיפור שתי הפגישות של היהדות ההיסטורית עם יוון (וינא בהיפוך אותיות). הפגישה הראשונה נתקיימה בימי הבית השני, והיא הפגישה בהלניזם, ממנה יצא גבריאֵל גמזו סומא בעינו האחת, והפגישה השניה מתקיימת והולכת כיום: תחילתה לפני 150 שנה עם חדירת הסיקולריזציה ליהדות, ואחריה ותוצאותיה מי ישרון. שתי פגישות אלו עם וינא־יוון באו כדי לרפא את עינו של גבריאֵל גמזו שנפגעה בנחשול של מדבר, וכן אומר הקונסול אהרליך ליעקב רכניץ: "בקרוב נסע לוינא אצל נוטנגל, הלואי שימצא רפואה למחלתה" (ע' ר"פ).

אם כן, המניעים הם שנים—הקול והרפואה, הם־הם שהביאוהו אל הים. ההסטה הסופית שהטתה אותו לעסוק באצות היא חוסר יכלתו הפיזית־הנפשית לעסוק בניתוחי גוויות, והוא פנה אל התחליף—אל האצות. פנייה זו, שהיא פנייה אל עולם הצומח־שבים ושמניעיה הגלויים מנומקים יפה־יפה, היא פנייה אל תחליף, שאף הוא מוטיב חשוב אצל עגנון; וכידוע, כל נטייה מן האמיתי אל המדומה, המפוחלץ, המחוקה—סופה כשלון. אף כאן רשאים אנו לראות משמעותו של דבר בטופס הפנימי של סיפורנו (עמ' רי"ט): "מחבת הים ומאהבת צמחי קורא הוא לו פרדסי שלי כרמי שלי", וכבר עמד על כך ד. סדן כי האסוציאציה העולה בתודעת הקורא היא הפסוק "כרמי שלי לא נטרתיו", שמדרשו הוא כנסת־ישראל.

וכאן רשאים אנו להציע שוב שתי אנטיתזות ולהעמיד שני מוטיבים זה כנגד זה—מוטיב הפרחים, שגולת־כותרתו שושנה, השושנה, ולעומתו מוטיב האצות, הקריפ־טוגמים. מוטיב הפרחים שזור בכל הסיפור, ובעיקר בקשר לשושנה ואמה, מרת גרטרוד אהרליך (וראה תיאור הלוויתתה של מרת אהרליך, על ריבוי הפרחים שבה), ומשמעותו—עולם הספרים, התורה—ברורה למדי. לצרכנו ניתן הוכחה אחת מפתבי עגנון (תמול שלשום, ע' 414): "ועדיין לא היה חמדת יודע שאנשים עושים ספרים, שהיה סבור שספרים מוציאים מן הארון כפרחים שמוציאין מן הגינה וכיין שמוציאין מן המרתף". וכן לענין גולת־הכותרת של צמחי־הגן—השושנה—ראה את המובאה שלמעלה מתוך "אגדת־הסופר" ומשמעותה התורה, וכן ראה פירוש רש"י ל"ללקוט שושנים" שבשיר־השירים. כנגד התורה, שסמלה פרח השושנה

(וראה ע' רכ"ב: "תמונות של האם ושל הבת, ולפניהן שושנה רטובה"; וראה פירוש רש"י ל"אני חבצלת השרון שושנת העמקים"—שושנת העמקים נאה משושנת ההרים לפי שמרטבת תמיד שאין כח החמה שולט שם), מתגלים לפנינו אותם צמחים שהחוקר יעקב רכניץ עוסק בהם (ע' רי"ט): "לא היו ימים מרובים עד שהזמינוהו לכתוב על האצות הגדולות שבים התיכון ברבן הורסט קריפטוגמים של ים התיכון". קריפטוגמים הם צמחים חסרי־פרחים, השוכני־ניצה (ושמא בכל־זאת רשאים אנו לפרש את שמו של רכניץ כ"רְך־ניצה", ולא להסתפק בקביעה שקבע ד. סדן שמשמעות שם זה הוא ברמזו למקום בשם זה בבוהמיה—מוראביה), הצמחים הירודים שאינם עושים לא פרח, לא פרי ולא זרע, וממילא עלו בזכרונו דבריו של ר' יהודה הלוי, "ואל תשיאך חכמה יוונית שאין לה פרי כי אם פרחים"; וראה בבא קמא פ"ב ב לענין חכמה יוונית שהבטילה את הקרבנות בבית־המקדש. ציורו של ר' יהודה הלוי מדבר אמנם בחכמה העושה פרחים ורק פרחים, ועיקר רמיזתו לכך שאין היא מגיעה לשלב הסופי שלאחר הפרח־הזרע, כלומר כוונתו לעקרונה של אותה חכמה.

עתה שצימצמנו את משמעות האצות בטופס הנסתר של הסיפור, נוכל לנסות ולסכם את המשמעות על דרך פירוש שמה של אותה אצה שגילה יעקב רכניץ (ע' רי"ט): "אצה אחת קראוה על שמו קולרפא רכניצאי", וכן (ע' רל"א): "צמח זה לא היה ידוע עד שבא חוקר צעיר אוסטרי שיושב ביפו וגילה אותו, ועל שמו הוא נקרא קולרפא רכניצאי". שמה של אצה זו מכיל את שני האלמנטים שהביאוהו לעסוק במדע האצות ושניסו להסבירם למעלה, ואלה הם: (1) הקול. הוא קול הים, קולה של חכמת יוון, הוא מקום חיותן של האצות חסרות־הפרח, חשוכות־הניצה, שאינן עושות פרחים, פרי זרעים; (2) הרפואה. אותן אצות הן בעולמו של רכניץ תרופה, רפואה למחלתה של היהדות, של התורה, שלקתה במחלת־השינה שעה ששהתה באיזור גיאוגרפי המועד לכך—אפריקאי, וכידוע יציאת־מצרים היא יציאה מאפריקי, ובסמוך ליציאת־מצרים ניתנה תורה לישראל.

צימצום הדברים וריכוזם מניחים לנו עתה לקבוע על דרך ההיסק כי התרופה למשבר האמונה בישראל, למשבר חיי התורה, היא האצה, היא חילון התורה, היא בקורת־המקרא.

ובזה נסיון לתת שתי הוכחות טקסטואליות להנחת הזיהוי של מדע־האצות עם מדע בקורת־המקרא. נסיון ראשון נסמך על הסיפור "עידו ועינים" (ע' שנ"ז). וכאן ראוי להקדים ולומר: עיקרו של קטע זה, וכן הזכרת אצותיו של יעקב רכניץ, נתוספו בין מהדורתו הראשונה של סיפור זה, שהופיעה בשנת תשי"א, לבין מהדורתו השנייה כפי שהופיעה בכל הפתבים בשנת תשי"ב, ויש לשער שבכך רמז המספר כי קטע זה הוא בעל חשיבות, המצביע על קשר מהותי ומשמעותי בין שני הסיפורים:

"בדרך פתח את הכד והראה לי צרור של עלים יבשים משונים מכל עלים שראיתי מימי ועליהם צורות אותיות משונות של כתב משונה שאיני מכיר, וגוון האותיות, כלומר צבע הדיו שבו נכתבו האותיות, אינו ממיני הצבעים שאנו מכירים. בראייה

ראשונה נדמה לי שבלל הסופר זהב ותכלת וארגמן עם כל ראשי צבעי הקשת ובהם כתב את האותיות. בעוד שאני עומד ומביט נשתנו הצבעים לעיני והפכו עצמם לצבעי האצות ששולים מעמקו של ים, כאותם שהיה הדוקטור רכניץ שולה מימה של יפו. ובין אלו לאלו נדמו כנימי הכסף שרואים בלבנה. הבטתי על העלים והבטתי על האותיות והבטתי על אביה של גמולה. דומה היה אביה של גמולה באותה שעה כאילו נעתק מעולם לעולם.

מ. טוכנר בפירושו לסיפור "עידו ועינם" טוען שצרור העלים הללו משמעותם, בטופס הנסתר של הסיפור, הטקסטים המקודשים של עם ישראל, והם התורה שבכתב ושבע"פ ובעיקר הקבלה. שינוי פרצופם של הטקסטים הללו, התחלפות צבעים מצבעים לזהטים וזוהרים לצבעים מתים של אצות שנישלו מבית-חיותן, מסמלים את נטילת נשמתם של הטקסטים המקודשים שעה שאנו ניגשים לעסוק ולדון בהם בכלי המדע הבקרתי, המסומל בסיפור על-ידי ה"הבטה" בהם. וכן בעלילה זעירה מקבילה מתוארים השתנותו והינתקותו של אבי גמולה—גבריה בן גאואל—מעולמו לעולם אחר. גבריה, המסמל את משה רבנו ואת רבי עקיבא כאחד, השינוי המתחולל בו הוא שינוי פרצופה של התורה ועולמה המסורתי שעה שהיא הופכת להיות אובייקט מחקרי.

נסיון הוכחה שני, מפורש יותר, נסמך על הרומן "תמול שלשום", והוא מעשה ההתנגשות בין ד"ר שימלמן לבין חמדת (עמ' 372—370):

"הרי כל אדם מישראל הוא אות אחת בתורה, ומאחר שהדוקטור שימלמן רגיל לשבש את התורה ממילא הוא משבש את הבריות. אמר שימלמן אף דעתו של מר אינה נוחה מבקורת המקרא? אם כן מה אתה עושה במקראות שאי אפשר להולמם?... על כרחך אי אפשר לקיים את הנוסח כמות שהוא ואתה צריך לתקן. נטל חמדת את ידיו של שימלמן ואמר לו, דוקטור יקר אפשר ששמעת את שמו של הירש מנדיל פיניליש וכר".

והוא הולך ומספר לשימלמן מעשה בדרשן אחד שניסה לתקן את נוסח המקרא על סמך עקרונות שהם חיצוניים לכתוב, ויצא מה שיצא:

"אמר הירש מנדיל לחמיו, חמי היקר מה נאה יותר, לשונו של משה רבינו או לשונו של הדרשן, הוציא הדוקטור שימלמן את ידו מתוך ידו של חמדת ואמר, איני מבין מה הוא סח. אמר חמדת לשונו של מי אין מעלתו מבין, לשונו של הדרשן או לשונו של משה רבינו. אמר שימלמן... ובכן נאכל מנה אחת של גלידה. אוי היתושים הללו. מבקש אדם לישב בשלוח קופץ עליו יתוש ועוקצו. אמרה סוגיה שמעתי שיעקב רכניץ מצא מין אצה שהיתושים בורחים ממנה. אמר שימלמן דבר זה עדיין צריך בירור".

כדרכו של עגנון, הרי הוא נותן לפנינו עלילה עיקרית, סיפור-המעשה בהתנגשות שבין הד"ר שימלמן, שהוא דמות נלעגת המופיעה כמה פעמים ברומן "תמול שלשום" וחמיד בקריקטורה שאינה מוסיפה לו כבוד (ע' 117):

"יצחק ניגב את ידיו ונטל תנ"ך מן השולחן. הביט בו וראה שורה מחוקה מכאן ותיבה כתובה מכאן. אמרה סוגיה, של חברתי הוא, שהגיחה אותו על פי תיקוניו של הדוקטור שימלמן. הלוא אתה מכיר את הדוקטור שימלמן. נואם הוא כנביא וחוקר כפרופסור".

וכן גם (ע' 102):

"...והיא אינה אוהבת היסטוריא, אבל אוהבת את הביבליא. ועל דבר זה עליה להודות לדוקטור שימלמן, שמרצה לפני חוג של צעירות על הנביאים. עד שלא בא דוקטור שימלמן לא עלה על דעתה שיש ענין בביבליא, אלא שעלינו לתקן תחילה את נוסחאותיה. אתה למד שהנביאים לא היו מבלי עולם אלא אנשים כמוך כמוני, שחיו את חיי הזמן וכאבו את כאב הדור. רצונך, הם הפובליציסטים והנואמים של תקופתם. יש נבואות שעל ידי תיקונו של הדוקטור שימלמן הן נקראות כמאמר מודרני. כיוצא בזה החלק הסיפורי שבכתבי הקודש. רצונך הם פיליטונים שבעל פה, שהרי אי אפשר לומר שבימיהם כרר היו עתונים. ואף חלק סטירי אין הביבליא חסרה. פתח ספר יונה והרי לפניך סטירה שנונה על נביא לאומני שכבש את נבואתו ולא רצה להתנבאות לאומות העולם."

ד"ר שימלמן, דמות נלעגת זו, עומדת בקונפליקט עם חמדת, שבדרך ההלצה העוקר צנית ניסה להראות לו עד כמה אוויליים מעשי תיקונו, תיקוני נוסח המקרא. ואכן, ד"ר שימלמן נעקץ כהלכה, והציון של הוצאת ידו מתוך ידו של חמדת מעידה כמאה עדים עדמה פגעה בו עקיצה זו, ועל ההר שגבה בינו לבין חמדת. ומן העלילה העיקרית עובר עתה המספר כמו בהיסח-הדעת לעלילת-ביניים משנית. וכדרכו של עגנון בטכניקה הסיפורית שלו, עלילת-המשנה מכילה במרופו את כל שיש בעלילה המרכזית, ועם זאת רומזת ומאירה אל תחומים אחרים. יש שהיא מסתפקת באספקט נוסף של העלילה המרכזית, ויש שהיא רומזת למשמעותה של העלילה המרכזית בתחום אחר. וכאן, על-ידי עלילת-הביניים המשנית אנו לומדים על הקשר שבין פרשת מדע-האצות לפרשת בקורת-המקרא. עניינו כאן במאורע פחות-ערך. ד"ר שימלמן נעקץ על-ידי יתוש; נעקץ פשוט-כמשמעו. אולם תגובתו על העקיצה אינה הולמת את הגירוי, כלומר את העקיצה. אין כל פרופורציה בינה לבין תגובתו עליה. על כרחך אתה חייב לטעון שתגובתו היא על עקיצתו של חמדת, ואילו עקיצת היתוש לא היתה אלא גורם סופי המשחרר את התגובה על הגירוי הראשוני. אך המעניין ביותר בכל הפרשה הזאת הוא הערתה של הגברת סוניה צווירינג, שבפיה שם המחבר את המפתח החדמשמעי להבנת משמעותו של מוטיב האצות. האצה שגילה ד"ר רכניץ, היא היא האצה קולרפא רכניצאי, מברייחה יתושים; קרי: מדע-המקרא מברייח את נוסח המקרא המקודש.

ד

מן האצות נעבור לדיון במי המלה, שהוא תחום חיותן של האצות (ע' רפ"ג):

"החכמה רעה נוחה ואין עיניה צרות באחרות, כיון שחזרת אצלה אתה מוצא בה מה שאין אתה מוצא באלף צרותיה — כמה ימים וכמה שבועות מוטלות להן אצות אלו, שטות במים מלוותים בתוך אגנים מרובעים וארוכים של זכוכית לבנה ושופעות מי מלחים כדמעות, כיון שרכניץ חזר אצלן ומחה את דמעותיהן חזרו והביטו עליו בעינים של חיבה עד ששכח מפניהן כל דבר וענין."

נכונותן הסלחנית של האצות, של מדע-המקרא, לקבל ללא טרזניה את העוסק בהן, ממילא מרמזת על התביעות החמורות שמעמידה בפניהן התורה על דרך

המסורת. מן הראוי שנשים את לבנו למוטיב המלח או מי המלח, שהוא בטופס הנגלה תחום חיותן של האצות, וראוי לבדוק את משמעות צווארה המלוח של לאה (ע' ר"ע), וכן מה טיבה של אותה הלצה מלוחה שסיפר הברון לקונסול, ואשר לשמעה פרץ הקונסול בצחוק-פיגולים (ע' ר"ע). ולענייננו ניתן עתה דעתנו לפונקציה של מיהמלח או המלחים, שהיא זהה עם האצות, או, כפי שניסינו להוכיח לעיל, עם אותה אצה ששמה קולרפא רכניצאי, שהיא טובה להברחת יתושים. משמעותה של זו בטופס הנסתר של סיפורנו תרופה, רפואה למשברו הדתי של הדור, ומילואים לטענה זו שהאצה היא תרופה למכה רואים אנו להבא (ע' ר"צ): "ויש שהיא תמיהה על עצמה שיושבת ומטפלת במיני צמחים שריחם כריח יוד שמורחים על הפצע", ומה היוד תרופה למכה, אף האצה רפואה לחולי. וכמוה כן מיהמלח או המלחים, והלא כה דבריו של ד"ר זבלודובסקי, אשר בדק את תליה של שושנה קבע את הדיאגנוזה למחלתה של שושנה, למחלתה של תורת משה (ע' רע"ח): "העלמה אהרליך באה מתחום גיאוגרפי שמתיר לי לחשוש שמא יש כאן מקרה של מחלת-שינה". מחלת שינה, התאבנות, אחד-מששים של מוות. והתרופה?—חילוניות, סיקולריזציה, הכנסת תורתו של יפת, של צאצאי יוון לאהלי יעקב, הזרקת תרבותו לעורקיה של תורת משה ומהילת דם היהדות החולה בתרופה מתאימה שתצילנה ממחלת-השינה ותקימה לתחייה (ע' רע"ח): "אם נודרו ברפואתה מיד, כל זמן שהמחלה בתחילתה, יכולים אנו לגדור בפניה ולהבריאה. יש לנו מיני מלחים ממתכות יקרות ערך שמזרקים לתוך הגוף עד שהארס כלה והחולה חוזר לבריאותו". אכן, דיאגנוזה למחלה, ותרופתה, דברים חדמשמעיים.

במקביל לפרשת מחלתה של שושנה, הדיאגנוזה ורפואתה, עומד הקונסול גוטהולד אהרליך, וכבר עמד על משמעות שמו ד. סדן, והיא המהלך במישור ובו מצומדים היישר, החסידות ויראת-השמיים; ואילו אנו נוסיף כי הוא המסמל את היהדות שעל סף המאה העשרים, המחזיקה במצוות המעשיות מלאכת אנשים מלומדה ואילו את הציונות דוחה היא ואינה מקבלת. גם היא כשושנה מנוגעת בנמנמות, ורמזים לכך מפוזרים בכל תיאורי פגישותיו של יעקב עם הקונסול אהרליך ביפו. ולדיוננו מן הראוי להעמיד קונפונטציה נוספת, והיא בין הציונות, שהיא התעוררות למעשה משיחיות חילונית, כנגד הנמנמות הספקנית של העולם המסורתי של היהדות הבינונית, אשר אותה מיצג גוטהולד אהרליך (ע' רמ"ג): "תיירים שנודמנו לי בדרך לא נתפעלו מירושלים שלנו. לכלוך ושונורות, שנוורות ולכלוך.—תיירים נוצרים או תיירים יהודים?—מה הבדל, הרי אף לנוצרים קדושה היא הארץ—קדושה היא להם, אבל יש להם ארצות משלהם—להיכן הדברים נוטים? רכניץ האדים פנים ושתק". אכן נבעו מצפוניו של רכניץ, שהרי נוסף לקדושה, שהיא ערך בתחום הדת, מעלה הוא כנגדו ערך שווה-משקל מתחום חילוני מובהק, מתחום שאינו במסגרת חייו של הקונסול—ארצות יש להם לתיירים הנוצרים ואילו אנו ירושלים היא בירת ארצנו, בין בירידתה וחורבנה בין בבנינה ועלייתה. ודאי ששיבתו

של רכניץ בארץ אינה מקרה אלא כורח אמנותי בטופס הנגלה וכורח היסטורי בטופס הנסתר. אין ספק שהקונסול אינו גורס זאת, אינו מבין זאת ואף מתנגד לישיבה בארץ שלא מטעמיו ונימוקיו, והם הנימוקים הידועים אשר היו להם מהלכים ביהדות אירופה. וכן שומעים אנו מפי הקונסול (ע' רמ"ד): "אף עלי באו לשם ארץ ישראל ושידלוני ליקח אקציות של בנק להתישבות. אמרתי להם אם צדקה אתם מבקשים מוכן אני לתת, אבל מניות להתישבות מה להן ולארץ הקדושה? אם זקנים עולים למות בחורים למה עולים? איני מתכוין ידידי לך, אתה הרי לשם חקירותיך באת, והמדע כל מקום מקומו". וכן להלן (עמ' רמ"ה-ו): "אמר לו רכניץ לקונסול, שמא נלך מחר למקוה-ישראל? ומשם מהלך שעה אחת לראשון לציון. שאל הקונסול ושרונה מהי? אמר לו רכניץ, שרונה כפר קטן של גרמנים נוצרים.—היכן הוא?—קרוב לכאן. אמר הקונסול, שמעתי שאכרי שרונה אכרים טובים ויראים את אלהים, למחר נחליט להיכן נלך". ומכלל הן אתה שומע לאו דברי בקורת על היישוב הצעיר, על מקוה-ישראל וראשון-לציון: אין הם איכרים טובים ואין הם יראים את האלוהים. ונוסח אחרון של ביטול כל הנעשה בארץ בתחילת המאה הנוכחית הם הדברים הבאים (ע' רמ"ו): "אחר כל המסעות שנסענו אין כפר קטן כראשון-לציון או בית-ספר חקלאי כמקוה-ישראל מוסיפים הרבה". וזאת יש לזכור: כלאימת שבסיפור כפול-רקיעית מדובר על מסעות במרחב גיאוגרפי, משמעותם בטופס הנסתר מסעות לעומק הזמן ההיסטורי, נמצא שיש לפנינו ביטול לגלגני על קטנות אלו שנעשות בארץ בתחילת המאה ה-20, וביטול זה מתוך פרספקטיבה של אלפי שנות היסטוריה.

ה

לשם סיכום דיוננו מן הראוי שנעיין באותה פרשה קצרה ומסכמת, אשר באספקטים הפסיכולוגיים שלה עסק ד. סדן, פרשה שבה מתאחדים כל המוטיבים של הסיפור הבאים לתת את הראציונליזציה של יעקב רכניץ לעיסוקו במדע-האצות, ואת הזכרון הפתאומי שעלה בדעתו מן השיכחה ושהציג לפניו את המניע האמיתי לדרכו. על דרך הראציונליזציה היה העיסוק באצות מרחיקו משושנה, אולם דווקא עיסוק זה מהווה בתשתית נפשו חיבור בל-יינתק, משום שמקורו בחווית-ילדות שהודחקה, ואילו עתה כשהיא עולה ומתבהרת בתודעהו, חוזרת דמותה הקדמונית של שושנה המכוסה אצות ותובעת את זיקתו הגורלית של יעקב אליה (ע' רע"ז):

"נזכר יעקב אותה בריכה שבגן של הקונסול עם גידולי המים, שהיה תוהה ומשתומם עליהם. ואולי אפשר שמאותם הימים לבו משוך אחר צמחי המים... אותה שעה עלתה לפניו אותה בריכה עגולה שקבועה בגן בין שיחים ופרחים ששושנה קוטפת מהם וקולעת זרים, קפצה פתאום שושנה לתוך הבריכה ונעלמה ושוב עלתה משם, ושערה שותת מים ומכוסה אצות כבת גלים. כיון שנזכר בשערה נזכר אותו היום שנטלה שושנה תלתלת מתלתליה וכנגדו שער מבלוריתו ועירבבה אותם ושרפתם, ואכלו את האפר ונשבעו זה לזה שבועת אמונים".

זכרון־ילדות זה שבא בצלו של חידוש הברית שבין יעקב לשובנה על חוף ימה של יפו, המעלה את פרשת קפיצתה של שושנה לבריכה שבגן ביתם ועלייתה ממנה שותת מים ומכוסה אצות, אפשר שמשמעותה בטופס הנסתר של הסיפור הפגישה הראשונה בעולם האצות ובית־חיותן בתחום ההיסטוריה של העם היהודי, הפגישה עם ההילניזם בימי בית שני, וכקודם לו עולה זכרון־ילדות קדמון יותר, והוא זכר הברית הכרותה בין תורה לישראל ביום מתן־תורה.

לסיום דיוננו נצביע על אספקט היסטוריוסופי המתגלה במעשה השבועה, שהיא נקודת־השתייה בסיפור זה. ראינו את תקפה של השבועה הגורלית התובעת את מימושה בהווה למרות, ואולי משום, שעברו עליה "עשרים שנה ושנה" (ע' רע"ז). כל ההולך ובודק טיבם של התהליכים הפסיכולוגיים שבנפשו של רכניץ ממילא הוא מגיע לאותה סצינה מופלאה, שבה מתלכדים כל המוטיבים של הסיפור תוך העלאת זכרה של אותה חווית־ילדות, והיא־היא הקובעת את הוויתו של יעקב רכניץ כיום. בנקודת־המוצא הזאת, נקודת התשתית או השתייה, מתלכדים שני מיני חוקיות: גורלית ופסיכולוגית (על ההבחנה בין שני מיני חוקיות אלה ר' ד. סדן בדיונו ב"סיפור פשוט"). השבועה היא־היא הקובעת את הוויתו של יעקב רכניץ, בין אם נשקיף על כל המשתלשל ממנה במשקפיים מיתולוגיות בין אם נשקיף על כל המשתלשל ממנה במשקפיו של פסיכולוג.

דומה שאם נפעיל את החוקיות הקורילטיבית שבין הטופס הנגלה לנסתר, אשר קיומה מסתבר מתוך דיוננו עד עתה, נהיה רשאים להעתיק לתחום הטופס הנסתר גם את כפל החוקיות—הגורלית והפסיכולוגית—המתלכד בנקודת־השתייה. השאלה האם נקבעה הוויתם של ישראל במעמד הר־סיני היא שאלה בת־תוקף בתחום הטופס הנסתר של סיפורנו, בין אם נסביר את מהלך ההיסטוריה היהודית כמהלך שנקבע בתוקף המאמר האלהי ובין אם נסבירו בכלי פסיכולוגיה וסוציולוגיה של קבוצות אתנוגרפיות ועמים.

במסגרתה של דטרמינציה זו ניסינו להציג את הדברים שבטופס הנסתר של הסיפור כדברים שיש בהם משום פרוגנוזה למעמדו של יעקב, של עם־ישראל, כיום, לאחר כ־150 שנות סקולריזציה, שגיבושה המובהק הוא מדע־המקרא ההורס אל הקודש, וכנגדו שושנה הנמנמנית, התורה, שאפשרות תחייתה, בין האמיתית ובין המדומה, אפשרות היא בסיפור זה ולא מציאות. שהרי שושנה זכתה במירוץ ותוך כדי תנומתה הסהרורית עטרה את ראשה בעטרה של אצות, בעטרה של קוצים (ע' רצ"ד), ואין אנו יודעים כיצד נפרש את העטרה: אם כעטרת אצות, הרי לפנינו שושנה הנענית למדע־האצות, להזרקת המלחים אל תוך דמה לשם הבראתה, הרי לפנינו סימביוזה בין יפת־יון לבין שם; לעומת פירוש זה, אם נראה את עטרתה של שושנה כעטרת קוצים, עומד לפנינו פירוש קדמוני, הוא פירושו של רש"י ל"שושנה בין החוחים" "שמנקבין אותם ותמיד היא עומדת בנויה אדמיותה"; "כן רעייתי בין הבנות"—"מפתות אותה לרדוף אחריהם לזנות כמותם אחרי אלהים אחרים והיא עומדת באמונתה".

תוספת מליון

המסקנה שאליה הגענו בנסיוננו הפרשני—שיעקב רכניץ עיסוקו המדעי הוא בקורת־המקרא—היא מסקנה עקיבה העולה מתוך ההנחות ונקודות־המוצא של דיוננו. אולם דומה שראוי היה לשאול: בטופסו הנגלה של הסיפור יש בידנו תיאור מדעי־בוטאני של האצות, כולל שמותיהן, צורתן, דרכי ריבויין, שלייתן, שימורן בתנאי מעבדה וייבושן בפנקס—תיאורים ריאליים עד כדי כך שראינו צורך לצאת ולבדוק במגדיר אצות ארץ־ישראל של הגברות נמליך ודנין את מהימנות התיאורים הללו. אמת, בסתר־לבנו חששנו שמא נמצא ברשימת האצות אצה בשם קולרפא־רכניצאי, אולם לחששנו זה לא היה כל יסוד. ריבויי הדימונסטרציות הריאליות־המדעיות של עולם האצות העלה בנו את השאלה: האם יש מקבילות דימונסטר־טיביות מתחום מדע־המקרא. מעין דוגמה למעשה בקורת־המקרא שבה עוסק ד"ר יעקב רכניץ? ואכן תשובתנו היא חיובית, ונביא דוגמה לכך לאחר הנסיון לתת תשובה לשאלה: היכן נולדה מרת גרטרוד אהרליך, אמה של שושנה.

פרק ח של "שבועת־אמונים" הוא אחד הפרקים הסתומים והמתמיהים ביותר. שלש פעמים חוזר בו הביטוי "וראה זה פלא", ואכן ראוי היה לכנותו מדרש־פליאה. לא נעסוק בסמליו, כי משמעותם גלויה למדי—ארו־בגדיה של שושנה הוא ארון לבושי התורה שבהם היא מתגלית ללומדיה, הן־הן האינטרפרטציות המסורתיות של התורה; או בניסוח אחר—דמותה של התורה כפי שהיא עולה ומתגלית בכל דור ודור. שתי־עשרה שושנים ולא שלש־עשרה—כנגד שנים־עשר שבטיא ולא שלושה־עשר כוכביא, ועוד. אולם נפנה לעצם ההפלאה הראשונה: "הוא ושושנה סיפרו על כל מיני בני אדם, וכן על אביה הקונסול. וראה זה פלא. שושנה דיברה עליו כאילו הוא אביו של יעקב ולא אביה" (ע' רנ"ה). ואכן אמת הדבר: כל היסטוריון וסוציולוג של העם היהודי יטען, ובצדק, שדמותו של יעקב רכניץ היא בת לגיטימית של אנשים כגון הקונסול אהרליך. שהרי בניהם של אותם אנשים שהיו קונסולים של מדינה קטנה שאינה תופסת מקום רב במפה, אותו דור של שלהי המאה הי"ט וראשית הכ' אשר רמת־חיינו הבורגנית צימצמה ממילא את מקומה של אותה מדינה—עולם היהדות—במפת חיהם, וכל עשיותיהם מצוות אנשים מלומדה המשולבת בהתנגדות לציונות—מבין צאצאיהם מהם מתבוללים גמורים היו ומהם שלקחו חלק בתנועת המשיחיות החילונית, היא הציוניות. וכן ודאי וודאי שאי־אפשר הדבר ששושנה, שהיא התגלמותה של התורה, תהיה בתו של הקונסול אהרליך, שהוא מועמד מפוקפק לתפקיד זה. שהרי אביה־מחוללה של התורה אינו אלא מי שאמר והיה העולם, ואילו בנותיו של אדם מסוים כגון הקונסול אהרליך ודאי שלא היו יותר מאשר בנות קפריציות של בורגני יהודי משלהי המאה הי"ט. וכאן אנו מגיעים לשאלה השניה, למדרש־פליאה שני: "ישבו ודברו על רחל ועל לאה ועל מרת אהרליך אמה של שושנה. וראה זה פלא. שושנה לא ידעה היכן נולדה אמה, עד שבה הוא ואמר לה" (ע' רנ"ה).

אמה של שושנה, אותה דמות שדומה עליך שהשכינה שרויה עליה, דמות המשפיעה טובה ונחת והשקט על כל סביבותיה—הרי לפנינו תיאור תמונתה: "מרת גרטרוד לבורשה שמלה ארוכה ששוליה ממלאים את קצה התמונה. והואיל ושמלתה כעין התכלת ושולי השמלה מקופלים קפל בתוך קפל וקמט בתוך קמט דומה כאילו רגליה דשות בערפל". וכן להלן: "מרת גרטרוד נעלמת בתוך ערפלי מרחקים" (ע' רכ"ב). ודאי וודאי שצירוף המלים "ששוליה ממלאים" מרמזים לישעיה ו' ויוצרים הקשר של קדושה סביב לתיאור דמותה של מרת אהרליך, אולם תיבות־המפתח לפיענוח דמותה של מרת גרטרוד אהרליך הנן "רגליה דשות בערפל". במדרש דברים־רבא אנו מוצאים את המדרש הבא:

"האם יעלה לשמים שיאו—זה משה, שעלה לרקיע, ודשו רגליו ערפל, והיה כמלאכי השרת, ודבר עם הקדוש ברוך הוא פנים אל פנים, וקיבל את התורה מידו, כיון שהגיע קצו אמר לו הקדוש ברוך הוא: הן קרבו ימיד למות". (מצוטט על־פי ספר־האגדה (ע' ע"ו)

עיון בקטע זה מראה לנו שתי הקבלות בין שתי הדמויות, אמה של שושנה ומשה רבנו. האחת הקבלה לשונית, מבוססת על מקור שימוש של עגנון בתיאור אמה של שושנה שרגליה דשות ערפל ואף משה רבנו דשו רגליו ערפל, וענן וערפל הלא הם מסימניה הוויזואליים של השכינה השורה על הר סיני ואשר נראו לכל בני־ישראל. ההקבלה השניה היא הקבלה של פונקציה: אמה של שושנה היא יולדתה, ואילו בטופס הנסתר שושנה היא התורה ואילו משה רבנו—קשה לומר עליו בלשון העברית שהוא יולדה של התורה, אולם הוא־הוא אותו אדם שמידו קיבלו ישראל את התורה.

ננסה עתה לאשש מנקודת־מוצא אחרת את ההנחה בדבר קשר משמעותי בין דמותה של מרת גרטרוד אהרליך, אמה של שושנה, לבין משה רבנו. נדון במדרש־הפליאה השני שצוטט למעלה:

שושנה אינה יודעת היכן נולדה אמה. דומה הדבר כי תשובה לשאלה היכן נולדה אמה של שושנה תימצא לאחר שננסה לתרגמה לתחום הטופס הנסתר של סיפורנו. השאלה המקבילה לכך קשורה בטענה של שושנה—התורה—שדבר מסוים אינו ידוע. נראה הדבר שהתשובה האחת והיחידה לשאלה זו היא "ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה". שושנה—היא התורה—מודיעה לנו שמקום קבורתו של משה רבנו אינו ידוע לאיש עד היום הזה. מובן שחילופה של לידה בקבורה היא טכניקת הסתר על־ידי היפוך, המקובלת וידועה לכל מי שאינו סגי־נהור. דומה הדבר שרשאים אנו לטעון שמאחרי מסתרי לידתה של מרת גרטרוד אהרליך מסתתרת פרשת מסתרי מיתתו של משה רבנו.

עתה נחזור לענייננו. אמרנו שרכניץ העוסק בבקורת־המקרא "פותר" שאלות שהיו סתומות בעיני הדורות, פתרון שיש בו משום הריסה אל הקודש. ועתה ננסה לשחזר את הדיאלוג שבין שושנה ויעקב, בין התורה ומבקרה, דיאלוג הנערך בחדרה של

שושנה—בהיכלה של תורה, ומול ארון־בגדיה של שושנה—הוא ארון הספרים שהם לבושי התורה כפי שנתגלתה בהם לישראל בכל דור ודור: התורה אומרת שמקום קבורתו של משה רבנו אינו ידוע לאיש עד היום הזה ואילו מבקר־המקרא תמה ומתפלא על כך שדבר זה סתום מן התורה והוא פותר שאלה זו; הוא אומר לה היכן קבור משה רבנו.
 דומה שאין צורך להאריך ולומר כמה מן הגרוטסקה משקיע עגנון בטופס הנסתר של מעמד דיאלוגי זה.

הערה ביבליוגרפית

הקורא מתבקש לחזור ולעיין במאמרים הבאים:

- (1) ד. סדן: אגדת שבעה ושבע; בספרו על ש"י עגנון, תשי"ט.
- (2) ד. סדן: סיפור לפנים מסיפור; בספרו על ש"י עגנון, תשי"ט.
- (3) ד. סדן: לתשלום אגדה ופשרה; "גזית" כרך 21 חוב' ה—ח תשכ"ג.
- (4) מ. טוכנר: על עידו ועינים; "הארץ" 3/10/58, 10/10/58.

אורה באונגרטן : אופליה

בְּעֵינֵיהֶם מִשְׁבֵּ-אָכִיב הֵייתִי,
קְרוּשָׁה בְּזֹהַר מְכֹאֲבֵי כְּבַעַנְבָּר.
וְרַק אָנִי רוֹאֶה אִיךָ מְעֲלֵי פְרוּמוֹת מְרֵאוֹת שָׁמַיִם
וְכָל אוֹצֵר הַגְּרָגְרִים הַלְּבָנִים
אֶל כְּתָנְתִי נִשְׁבָּר.
אֵינִי יוֹדַעַת לָמָּה עַל פְּנֵי
הָאֵל בְּמוֹ רָצִי גִשְׁמִיּוֹ יִצְלִיךָ,
וּכְעֶדֶר גְּלָגְלוֹת מְגַלְחוֹת בְּתוֹךְ מִסַּע שֶׁל אֲסִירִים,
מוֹלִי, אֶל מְכֻלְאוֹת הַמִּישׁוּרִים יִסִּיעַ
עֲדָרֵי פַעֲמוֹנֵי-מִימִיּוֹ.

יְדֵי אֵינָהּ מִשְׁגֶּת אֶת אֶהְבְּתָךְ.
וְעֵיפָה מְנֻדְדֵיהָ-שָׂוָא,
אֶל תוֹךְ מִסַּע הַגְּלָגְלוֹת נִשְׁמַטֶּת
קְדֵרַת מַחֵי שְׁכָה כְּבֻדָּה.
נְסִיךְ,

הָאֵם אַתָּה הוּא זֶה שְׁאֲנֵשָׂא אֶלָּיו כְּדֵי הֶרֶף,
— טָרָם —

מִתְהוּם גּוֹאֵה כְּבָר נֶד הַמִּים הָאֶפֶר
שִׂיאָטֶם אֶת שְׁמֵלוֹתֵי לַפְעֵמוֹן-פְּלָדָה.

שיחות עם נסים אלוני [סוף]

שיחה שלישית

נתן: זין ז'נה אמר פעם כי בעולם המערבי הנכסף אל מותו יכול התיאטרון לזכות בשלמות רק אם יהיה מעין "בבואה של קומדיה בתוך קומדיה, בבואה של בבואה, אשר תוצג כטכס פולחני". גם המחזות שלך—בעיקר "בגדי המלך" ו"הנסיכה האמריקאית"—בנויים כבבואה של קומדיה בתוך קומדיה, ובפגישות הקודמות שוחחנו כבר על עניין הבבואה של הבבואה, שאתה משיג עלידי הצגת העלילה דרך מיני מדיום אחרים (הקולנוע ב"הנסיכה", הטלביזיה ב"בגדי המלך").

הפעם הייתי רוצה שתאמר משהו על התיאטרון כטכס פולחני. נדמה לי שאתה מסכים בענין זה עם ז'נה, ויש לך רתיעה מפני שחקנים שבאים לעבודת התיאטרון כמו שבאים פקידים למשרד.

אלוני: ז'נה השווה את התיאטרון למקום שבו היו פעם המקדש, הכנסייה, בית הכנסת, או בית-הזונות. התיאטרון זה כאילו מקום אחד לטכסים של כל המוסדות האלה. מדוע זה פולחן? תראה, אתה מביא אותי לשאלה אחרת. זאת שאלה שמעסיקה בעצם כל אחד שמתעסק בתיאטרון: זוהי השאלה של מספר ההצגות. אני כל הזמן נמצא במצב טיפשי. השחקנים שלי נוסעים ערב-ערב לשחק אותה הצגה, והם יודעים שכל העולם סביבם נע הרבה יותר מהר. לא חוזרים בימינו כל-כך הרבה פעמים על אותו הדבר. בזמנים שעברו היו חוזרים; היו חוזרים בארמון על התנועות של היום הקודם. היתה באורח-החיים איזו מין כפייתיות—משהו כפוי יותר שכיום כבר איננו. והשחקנים משווים את מה שהם עושים בתיאטרון, למשל עם הקולנוע, שבו הם משחקים את הענין פעם, פעמיים, חמש—ונגמר. אחר-כך זה רץ מעצמו והם כבר לא שם. אנשי הקומדיה-דל'ארטה היו משחקים אמנם אותם תפקידים כל ימי-חייהם, אבל היה במשחקם היסוד של העבודה-העצמית. הם היו מחברים לעצמם את התפקידים. אני מנסה למצוא גם עכשיו את הדרך שתהיה לשחקנים מין אפשרות לאימפרוביזציה. זה בלתי-אפשרי כמעט. זה לא ייתכן. מצד שני אני אומר לעצמי: הייתי רוצה לעשות תיאטרון שבו משחקים פעמיים בשבוע מחזה אחד, אבל לא כמו מכונות.

נתן: כלומר אינך חושב שעבודה בתיאטרון היא מקצוע שיש בו—כמו בכל מקצוע—רוטינה משלו.

אלוני: למה נדמה לי שתיאטרון זה לא מקצוע? כי בסופו של דבר זה ענין

של כשרון. לא יעזור כלום: שחקן טוב זה שחקן־מבטן. אתה יכול ללמד אותו אלף פעם, ואם כי זה חשוב, זה לא ישנה הרבה. יש בשחקן משהו מסתורי... משהו כמו הפוטוגניות בקולנוע. זו תכונה. לשחקן טוב יש כל מיני "אפילים". למשל: סקס־אפיל. זה דבר מופלא. ושחקן שאין לו סקס־אפיל... יש בשחקן טוב משהו שמושך לאיזו נקודה שהיא כאילו אפלה. וזה—או שיש או שאין, ולא לומדים את זה. זו שאלה של משהו אפל.

בהצגות־בכורה אני לא מבין, לא יכול לתפוס עד היום, איך השחקנים לא נבהלים לעמוד על הבמה ולשחק לפני כל־כך הרבה אנשים. אני—נשמתי פורחת. איך העסק הזה נעשה? רק המחשבה אם להיכנס לבימה ברגל שמאל או ימין... איך הם עוברים ממקום למקום? ופרמיירה זו הצגה שבה בדרך־כלל נופלים דברים וקורים כל מיני דברים. איך הם מתגברים על זה? זה כנראה ענין של אינסטינקטים.

הפולחן הזה. המלה קצת גבוהה מדי, ואולי לא לענין. אתה אומר לעצמך: העסק הזה—תיאטרון—הוא משהו בין החדפעמי לשגרת. איפה אתה מוצא את המקום הזה שבו גם השגרת וגם החדפעמי נמצאים באותו ערב באותו מקום? רק בפולחן. מקצוע זה דבר מאד חשוב, אני לא אומר שלא. אבל באיזשהו מקום קובעים הדברים הסודיים האלה, האינסטינקטים האלה של השחקן, זה שהוא עומד על הבימה. שחקנים עומדים על הבימה וברוב המקרים הם שוכחים מה זה. אבל באיזשהו מקום גם לשחקן הנורא ביותר בעולם יש אותו רגע שהוא יודע שמה שהוא עושה על הבימה זאת הזדמנות כמעט חד־פעמית של חייו. הוא עומד בפני איזה אלף איש... וכל הזרקורים ותשומת־הלב מופנים אליו.

קרוב שלי, כשהציגו את המחזה "הביצה"—הוא היה כבר אז בן חמשים ומש־הר—התחיל נורא לפחד על אשתו הצעירה ממנו. הוא חשב שהעולם לא צריך להיות מופקר. רק שהעולם לא יהיה מופקר—שהכל יסתדר בסדר. פתאום הוא ראה שבמחזה הזה, מה זה? זה שוכב עם זאת, זאת שוכבת עם ההוא—ובכלל... הפקרות כזאת, והמשטרה לא אוסרת. אז הוא תפס אותי ואמר: מה זה הגיבור הזה עומד על כל הבימה הגדולה הזאת ומדבר לבדו? למה לא נותנים לי להגיד משהו? בעצם הוא צדק. כי הוא הרגיש שגם לו יש מה להגיד בענין הזה, אז למה שלא יתנו לו?

והשחקנים האלה שוכחים שבזכות איזה סוד שהוא—אף אחד לא יודע למה—הם עומדים פתאום באותו ערב במרכז הבימה באופן חדפעמי ואומרים מה שאומר רים. אי־אפשר להסביר את זה בכלל. אני לא חושב שאפשר... ב"הנסיכה" ההצגה הראשונה היתה בקרית־חיים. הצגה איומה. דבר כזה עוד לא היה. אור, כמו סיוט צהוב, כמו בחלונות־ראנה. חזרנו לתל־אביב, שינינו את כל המחז־זה—את המערכה השניה כמעט לגמרי. עבדנו שבוע ימים כמו משוגעים. שיחקנו את זה אחר־כך בפרמיירה, וזה היה טירוף גמור, ובאותו ערב היתה הצגה! נו, לך תשיג את זה עוד פעם! או שתעשה הצגה אחת, זה הכל.

נתן: אולי נעבור לכמה בעיות לשוניות. החל מ"בגדי המלך" פיתחת לך שפת דיאלוג מיוחדת, שהיא סגנון אישי מאד של שפת־רחוב חדה מאד ומחוספסת. החייט קורבו אומר, למשל, משפט כזה: "כלל: יש עכבר—יש חור. שורפים עכבר—בשביל מה טוב חור? תופש"? המלך קאספאר מתבטא כך: "לופי ליקק לי ואני ליקקתי לו". או: "אין לך לחם לאכול אבל אתה קונה צנון לשהק. את הקיבה זה לא ממלא, אבל ריח זה כן עושה". דומה לזה גם שפתו של פרדי ב"הנסיכה", של קפלן ב"מהפכה והתרנגולת". איך אתה עובד על יצירת לשון כזו? ממה אתה מושפע?

אלוני: נסעתי יום אחד עם נערה בטקסי. אני חושב שהנהג הזה חיבב אותי, אבל הטריד אותו שאדם מבוגר יוצא עם נערה צעירה. אז הוא סיפר לי על חבר שלו, שאשתו "תפסה מספר מהצד". והוא אומר לי: "האיש הזה, באמת, חרק לו". חרק לו (על משקל חרה לו). שני הדברים כל כך מתקשרים. בבית־הספר הוא למד שצריך להגיד "חרה לו", אבל יצא "חרק לו"... מה אני יכול להגיד איך אני כותב, ועל המלים שאני כותב? זה בכלל לא כלי־כך עברית, קצת־מפה קצת־משם.

נתן: פעם שוחחנו על העובדה שרוב הסופרים הישראליים נכשלים שוב ושוב בכתיבת מחזות, מפני שאינם מבינים את הדבר היסודי ביותר שבכל כתיבה לתיאטרון: ההכרח לכתוב דיאלוג בשפה שונה לגמרי מן השפה הספרותית שבה נכתבת, למשל, הפרוזה. אולי תסביר לי את הענין הזה. מדוע "עברית ספרותית" או "עברית טובה" מצלצלות כדבר צורם ומלאכותי כשמשמיע אותן שחקן מעל הבימה?

אלוני: אתן לך דוגמה. האשה שעושה נקיון אצלי בבית היא פרסית והיא מדברת בשפה נורא משונה באמת... תשמע אותה. והיא מוציאה מלים. פתאום לפעמים היא אומרת: "אצלכם לא מדברים ככה, זה רק אני שמדברת ככה". היא חושבת שאני כותב עברית "טובה" מכיון שאני סופר. אבל היא מדברת עברית הרבה יותר טובה ממה שכולנו מדברים, היא מוציאה מלים מפני שהיא צריכה לדבר, היא צריכה לדבר והיא יודעת לדבר, אבל יש לה מזה רגש־נחיתות. כנראה שמרגש־הנחיתות הזה—או הענוותנות הזאת?—הכל מתחיל. מדוע צריך לדבר על הבימה במלים "יפות"? ולמה צריכים את ה"א־השאלה? למה צריך להגיד "האוכל ללכת" ואי־אפשר להגיד "אני יכול ללכת"? מי זה מכריח אותך?

כנראה בכל העסק הזה של תיאטרון אצלנו, יציאה ברגל מסוימת קובעת את כל ההליכה למשך דורות. אצלנו הרי התחילו בכל ענין התיאטרון גם מטעמי מים של פידגוגיה מסוימת, טעמים חינוכיים־לאומיים. ועד היום לא השתכנעו: כנראה בהרגשה שתיאטרון זה קודם־כל מקום־שעשועים. שעשוע זה שעשוע מכל מיני סוגים. אבל בתיאטרון באים להשתעשע, לא באים לקבל איזו תורה. מכאן גם עקימת־האף הזאת כשמדברים על "גל הבידור", הפזמונים, החבורות

המזמרות. יש חבורות מזמרות שמפורות כמה וכמה עניינים דראמטיים נכבדים. האווירה הפידגוגית-הלאומית שוררת עוד בתיאטרון שלנו, אני חושב. והדברים האלה מכוונים כל אחד—את המחזאים (אולי באופן לא-מודע), ואת רוב השחקנים שאני מכיר. אתמול סיפרה לי רובינא שאוסישקין לא רצה לדבר אתה אחרי שהיא עשתה את הזונה ב"קצווי הכרך". הייתכן? אם המשיח תשחק זונה? אוסישקין באיזה שהוא מקום לא ידע שזו שחקנית, שזה תיאטרון!

כשאני מתרגם מחזה, למשל, אז יש הבעיות של גוף שני רבים עבר. אני לא יכול להיפטר מן ה"שמעתם" ו"ראיתם" שצריך לומר אותם במלרע. אם הגיבור יהיה מורה שמדבר ככה, אז בסדר. אני אתן לו לומר את זה. אבל אם יגיד אדם פשוט במשפט רגיל נטייה כזאת, זה בלתי-אפשרי. כשמישהו מן השחקנים יגיד את זה כך, אני מסופק אם מישהו מן הקהל יוכל להתחסס אליו כאל דמות ממשית בתיאטרון. באיזה שהוא מקום זה לא יעורר אימון. כי התיאטרון זה לא מקום שאליו באים להתחנך. התיאטרון זה דבר משעשע!

היום אחד הביטויים הרווחים, ולפי דעתי הוא יפה להפליא: "זה בא לי", "נשבר לי". אני לא יודע מי המציא את זה. זה כל-כך יפה, כל-כך חד, קצר, ואני לא יכול עדיין להשתמש בזה. מן הסיבה הפשוטה שזה עדיין לא מספיק ישן. עוד לא שכחו שזה הומצא. אני יכול להשתמש במלים רק לאחר שאני יודע שכבר שכחו שהמציאו אותן. כאשר זה קיים! אם הייתי כותב מאמרים בעתון, הייתי בקלות משתמש ב"בא לי" וכל זה. לשחקנים כל זה לא איכפת. לפעמים הם אפילו רוצים "שפה יפה". אבל לי זה מפריע. ואני משבש להם בכוונה את המלים. אני יודע שזה "לא יפה". אבל אני יושב בחזרות ואומר להם לבטא בעברית "לא טובה". באותו רגע שהקהל יושב בהצגה, אני חושב שהוא לא מגיב על דיקדוק אבל הוא מגיב יפה מאד בתום הרבה הצגות. הוא מתחיל לשאול את עצמו: "מה הם רוצים מאתנו?" אחר-כך אתה עושה לעצמך את החשבון: עם כל הגסות, והתיפלות והאידיוטיות הזאת שמראים אצלנו בתיאטרון, עוד לשמור על דיקדוקי-העניות של הדיקדוק? המחזה הבולווארי הכי אומלל שהציגו באיזה שהוא מקום בחוץ-לארץ, מביאים אותו כאן והוא מצליח באותה מידה שהצליח שם. אבל על "טוהר הלשון" מקפידים. הבומ"ף יישאר! למה?

נתן: בעקבות מה שאמרת עד כה, אני רוצה לציין את העובדה שאתה בונה את רוב הדיאלוגים שלך על התנגשות בין ניגודים לשוניים. גם ב"נסיכה", גם ב"בגדי המלך" וגם ב"מהפכה והתרנגולת" יש מצד אחד, גיבורי המדברים במין שפה "גבוהה", הגיגית-פאתיטית (זום, קרופניק, בוניפאציוס, טוסקו), ומצד שני—גיבורים המדברים בשפה עניינית, פרוזאית ומחוספסת עד כדי גסות (קאס־פר, פרדי, קורבו). הדראמה נוצרת לא רק הודות להתנגשות בין תכונות הגיבורים, אלא גם הודות להתנגשות המילולית—שהיא, כמובן, בבואה לתכונות אלו. לשם הדגמה אפשר להביא כאן את השיחות בין האציל זום לבין החייט ההמוני קורבו, או בין פרדי לקרופניק.

אלוני: כולם עושים את זה. ואחרים לא עושים את זה? כל אחד עושה את זה במחזות, אני מתכוון. אבל כאן אף אחד לא שם לב אפילו. הצופה בתיאטרון לא חייב אמנם להיכנס לדברים כאלה. הוא צריך לקבל מן מכה גדולה מהתיאטרון, או מין לטיפה. נגיעה גדולה. אבל המבקר! כשאני מתרגם, אני מאד אוהב לקרוא אצל המבקרים את הפסוק: "התרגום היה מאד ער, מאד חיוני, מאד תוסס, כמו שתמיד אנהנו רגילים..." וכו'. מה זה? מה פתאום? מה זה מאד ער ומאד תוסס? מישהו בדק את זה? מישהו ראה את המקור? אף אחד! שום דבר! התרגום זה אחד הדברים שיכול לקשר תיאטרון לקהל.

נתן: הזכרת קודם את פליסיין מארסו ואת המחזה "הביצה" שאותו תירגמת לעברית. אני חושב שאתה אוהב את המחזות של מארסו ולמדת מהם משהו כמחזאי.

אלוני: אתה יכול להגיד יותר מזה. נכון, זה דומה מאד למה שאני עושה... אבל הדמיון הוא בעיקר במבנה הלשוני. אגב, עבודת התרגום הייתה באמת קשה מאד. מכל מיני בחינות. לא ידעתי אז מלים מאד יומיומיות, מלים חדשות שלא היו בשום מילון.

נתן: בפעם הראשונה הופיעה אז על הבמה המלה "שמייגה".

אלוני: ואגב, אני לא כל-כך אוהב את זה. זאת הייתה מלה שהייתה אז על סף המוות. והיא נעלמה. אז היו אומרים אותה, ואני שקלתי אם להכניס אותה. היא, אגב, קיבלה עוד קצת חיות בגלל זה.

נתן: מה יהסך היום אל ברכט? האם מחזאי כמוך, שסולד כל-כך מכל אמנות שיש בה שמץ של דידיקטיות, יכול לעכל את המחזאות של ברכט? אלוני: בשעתו אהבתי מאד את ברכט. אבל עם הזמן, אינני יודע, התרחקתי ממנו. זה מוזר. אבל לכן גם כל ההשפעות של ברכט עצמו, נגיד, כל מיני מחזות שמהם הוא לקח, או מחזות עתיקים שאותם הוא אהב, ההשפעות האלו עברו גם אלי.

נתן: נעבור אולי לענין המבנים של המחזות שלך. ב"הנסיכה האמריקאית" הצלחת להגיע למבנה קומפאקטי מגובש. לעומת זאת, ב"בגדי המלך" וב"מהר פכה", היה מבנה המחזה מורכב ומפוזר מאד. היו שם הרבה סטיות ואינטרמצ'יות מבריקות, שהשיחו את הדעת מן העיקר.

אלוני: ב"בגדי המלך" חשבתי הרבה על מבנה של מחזה כמשהו בעל משמעות. השילוש המאגי הזה של המערכות מאד משך אותי. אבל מאוחר יותר התחלתי לחשוב שזה גם אחד הדברים שאנשים נורא לא שמים לב אליהם: המבנה של הסצינות עצמן—כמעט, אפשר לומר, מבחינה מיזיקלית.

נתן: אתה לא חושב שבמחזה "בגדי המלך" כפי שהוא הוצג ב"הבימה", המבנה התמוטט...

אלוני: אל תזכיר לי את המבנה של "בגדי המלך" ב"הבימה"... זאת בושה! זה

כבר לא היה מבנה. במקום שלש מערכות טובות כאלו של כל מיני שלישיות נחמדות עשו לי פשוט שתיים. הוצאנו שם סצינה יוצאת-מן-הכלל של תיאטרון-בובות בתוך תיאטרון. זה היה יפה מאד. ואני כל-כך חיכיתי לסצינה הזאת. זאת היתה סצינה "לא חיונית", כמו שאומרים. "לא מקדמת את העלילה". דומפוני ומארי היו צריכים לשיר, אל הקהל החי. והבובות שרות לקהל, שעל הבימה, כביכול, כמו מיקי-מאוזיס, ורציתי שמיד אחרי השיר הם ייצאו, וחשבתי אולי ימחאו להן כפיים, לבובות. כי רציתי מאד שהקהל שעל הבימה יתקשר לקהל שיושב באולם.

נתן: לא הוצאת עד היום את "בגדי המלך" בדפוס. האם אתה ממשיך לכתוב ולשפץ את המחזה?

אלוני: אני מתקן, מעביר סצינות.

נתן: גם מוריד?

אלוני: מה שצריך, כן.

נתן: מה למשל?

אלוני: כתבתי כבר מערכה ועוד קצת ממערכה שניה. במערכה הראשונה פשוט קיבצתי סצינות.

נתן: תן לי דוגמה של שינוי שעשית במחזה.

אלוני: בהצגות, למשל, היה יוסי בנאי אומר לי שלפי דעתו הגיבור באסונה מופיע מאוחר מדי במערכה הראשונה. וההערה הזאת היתה נכונה מאד. כי כשיוסי (באסונה) הגיע, כבר רצה הקהל שהמערכה תיגמר, ולא רצו לשמוע על גיבור חדש. הכנסתי אותו עכשיו בתמונה שלישית, קיבצתי שתי סצינות ועשיתי מהן סצינה אחת, עם מדחום ששמים למלך בפה.

נתן: ומה על האינטרמציות הצדדיות, כמו הסיפור על הזונות?

אלוני: זה לא בוגע לענין. אבל מכיוון שכיוצנו את שתי התמונות, השניה והחמישית לאחת, יכול הגיבור להופיע בתמונה שלישית. זו היתה בקורת נכונה מאד של שחקן. שחקנים, בייחוד בחור כמו יוסי, יש להם חוש מצוין לדעת מה נכון ומה לא נכון.

נתן: המחזות שלך מורכבים מסצינות קצרות ומקוטעות, שיש בהן ריתמוס קולנועי. אתה אוהב לראות סרטים. איך השפיע, לדעתך, הקולנוע על הכתיבה שלך? על מבנה הסצינות וכו'?

אלוני: לא, לא. זו טעות נוראה שעושים. זה לא נכון. זה לא ענין הקולנוע. הקולנוע והתיאטרון מושפעים באותה מידה מאותם דברים, מאותה אוירה שישנה בעולם. אין שום קשר בין זה לזה.

נתן: והקצב?—אותו קצב חטוף, עצבני ומהיר, האפייני לכל המחזות שלך?
אלוני: אני לא חושב שזה השפעה מהקולנוע. אני חושב שהבעיה היחידה היא ריבוי הגורמים. מכיון שבן-אדם מסתעף, הבעיות שלו מסתעפות, הנושאים שלו מסתעפים. וכל העסק הזה, אתה לא יכול לקבל אותו כל-כך פשוט. אבל

הנה, אלבי חזר למבנה איבסני. עשה שלש מערכות. יש טוענים שזו חזרה חמשים שנה אחורה. אני לא יודע למה. מדוע? זה לא הכרחי. אני בכלל לא מבין מה זה "חזרה" כדיוכך שנים אחורה! זאת הדרך שלו. אבל אני חושב שההכרח הזה, שאני מרגיש אותו, הכרח בבנות-קול לכל קול, הוא מחייב. נגיד, סצינות מפורזות. אבל אני גם-כן מצמצם את הסצינות לבסוף. אני לא חושב שצריך לחזור לצורה שבה איפסן כתב. אני חושב שמה שהיה שם היה מוזר קצת, לא?

נתן: כמו שכבר ציינתי, ב"הנסיכה האמריקאית" למדת משהו מן השגיאות הסטרוקטוראליות שעשית ב"בגדי המלך", והצלחת לגבש את המחזה לתבנית תיאטרלית מוצקה הרבה יותר.

אלוני: הענין היה פשוט כך: אני ישבתי בכל הצגות-ההרצה של "הנסיכה" וראיתי סצינות שלא עברו לקהל. אני חושב שכל סצינה צריכה לעבור. הייתי שואל ושואל את עצמי אם סצינה שלא עברה, זה בגלל הסצינה הקודמת. כי בדרך-כלל מה שקובע את גורלה של סצינה זו הסצינה שקדמה לה. במקום אחר היו אומרים: אקספוזיציה, ומכיון שאתה רוצה להרוג הרבה ציפרים באבן אחת, אז לפעמים אתה נאחז בבשר של הסצינה, ולא כותב את התנוחות שלה. אני לא כל-כך בטוח. היו שם ב"הנסיכה" כמה דברים שמכיון שלא היו בהירים, כך חשבתי, לא עזרתי שום הד.

נתן: למשל?

אלוני: למשל, היתה שם סצינה, שבה המלך קורא שיר של שלי, ואומר, אגב. בבדיחה, הה! בראונינג, בראונינג! הבדיחה הזאת לא עברה, לא שמו לב. אמרתי לעצמי: זה לא נורא. אז מה? אז לא ידעו. לא איכפת היה לי. אבל מה? זה שלא הבינו התנקם במעבר הבא. אחר-כך עומד פרדינאנד בצד, ויש לו איזו מונולוג. הוא מדבר על איזו מסיבה שהיתה שם. חשבתי על המונולוג הזה. אתה הולך דרך השחקן. אני הרגשתי שיוסי בנאי מספר סיפור שהקהל לא מוצא את הענין המיוחד שבו—כלומר, הוא לא מוצא את הדראמה שבסיפור. הוא, נאמר, מוצא את הבדיחה שבסיפור (היו שם כמה בדיחות שעוררו צחוק), אבל הרגשתי כל הזמן שהקהל לא מצא את הדראמה שבמונולוג הזה. אז אמרתי לעצמי שוב ושוב: המעבר לא נכון. כי הקהל לא יודע שזה עשוי לא טוב. אבל הוא למרות שהוא לא משתעמם, אתה ככה מרגיש שבסולם המתחים שלו כמה קפיצים רפו קצת.

נתן: איך אתה מרגיש שהקהל איבד פתאום את הענין במה שמושמע על הבימה. איך אתה יכול לחוש בדיוק מתי, ובגלל מה, המתח פג?

אלוני: אני לא יודע. אני מרגיש את זה. אני מרגיש תמיד מתי הקהל מצדיק אותי, משוכנע במה שקורה שם. כשיוסי עבר לשם, הוא דיבר את זה... אני לא ידעתי איך לפתור את זה, כי זה כבר היה עשוי עד הסוף, בעצם לא היה לי שום פתרון טוב יותר. אבל אמרתי לעצמי: המונולוג הזה שלו, כמונולוג.

משהו חסר בו. יכול להיות שאם היה לה ננית, איזה חתול קטן על-ידו, זה היה משתנה. יכול להיות שאם הוא היה לובש איזה כובע, או משהו, אני לא יודע מה, זה היה משתנה. היה חסר משהו בדראמה. ראיתי שהוא מספר סיפור ארוך, שהקהל יכול ליהנות מהצד הלשוני שבו, או מהאופי של שחקן, אבל משהו לא מצא חן בעיני כאן. עד היום אני לא יודע מה חסר שם. אני מרגיש שאילו הייתי, ננית...

נתן: אולי פשוט, לא הבאת בחשבון שהקהל לא מבין בכלל איזה נתון יסודי שלך הוא מובן-מאליו?

אלוני: אהה! אני עכשיו יודע מה קרה. הטעות שלי היתה בסצינה הזאת, ששכחתי לרגע אחד שהקהל לא מתמצא בענין של המיתולוגיה היוונית. כאילו כתבתי לקהל יווני. הוא היה צריך להתחיל את הסצינה הזאת, עם "פולו ספוט" מהצד של הבימה, אל החצי השני של הבימה. מכיון שהוא היה צריך לעבור מאיזו אפילה של מיתולוגיה, והוא אומר את זה בהתחלה, אל האור של הקפיטן שמאיר עליו. המעבר הזה היה למעשה מעולם עתיק מאד לעולם מודרני. כי הוא מדבר הרבה מאד על עולם מודרני, ושם הוא מדבר גם הרבה מאד על פרסיפונה. אמנם הוא, הנסיך, מודה באזני הקפיטן שאין הוא יודע, או שלא ידע, מי זאת פרסיפונה. אבל כנראה באופן יותר עמוק אני ייחסתי יותר מדי חשיבות לענין הזה, שאני קראתי על פרסיפונה והקהל לא. וזאת טעות. טעות לא טובה. אחר-כך היו עוד דברים. כל הבעיה הזאת שלא פתרתי. רציתי מאד שהשחקנים ישחקו שני אנשים בתוך זירה כזאת, שמסביבם נמצאים רוחות רפאים. רציתי שכל זה יהיה רוחות-רפאים, ואחד לא, אחד שמדבר, גיבור. גיבור מדבר. רציתי שהוא יהיה מעל הקהל. זה לא יצא. אני לא יודע מדוע זה לא יצא. לא מבחינה טכנית. אנחנו חשבנו על כל מיני אפשרויות להעביר את זה...

נתן: נחזור לענין הקצב. מחזה שאתה כותב, או מביים, אפשר מיד להכיר על-פי העיתוי המיוחד שבו מתרחשים הדברים על הבימה. האם כבימאי הושפעת מהקצב של פליסיין מארסו וברסאק?

אלוני: אהבתי מאד מה שברסאק עשה כאן ב"הביצה". הוא היה מייסטר ממש. אני לא יודע בעצם מה זה קצב. אני חושב כל הזמן, באיזה מקום נדמה לי, שמה שאנחנו עושים על הבימה זה לא מספיק משעשע. אז נדמה לי תמיד שהקהל הבא לתיאטרון רוצה משהו, כמו קירקס. זה צריך ללכת מהר.

נתן: עולה בזכרוני ההבחנה בין התיאטרון של הכוהן לבין התיאטרון של המוקיון. אומרים שהטראגדיה היא תיאטרונם של הכוהנים והגרוטסקה, תיאטרונם של המוקיונים. אתה סולד מתיאטרון של כוהנים ואוהב תיאטרון גרוטסקי של מוקיונים. לכן כל מה שקורה על הבימה שלך צריך להיות משעשע ומהיר; לכן נבלעים הכאב והפאתוס בתוך המוקיונות המשעשעת.

אלוני: מה זה תיאטרון? משהו של משחק. לפעמים אני חושב שיש כל מיני מלים שקובעות, והמלים שלנו הקשורות בתיאטרון הן דווקא: מחזה, משחק.

מלים יפות מאד. לא אומרים בעברית מלים גדולות כמו דראמה, טראגדיה, ליריקה, מחזה, חזנים בזה. לראות מה יהיה. וזה משחק. אז אם זה משחק, קירקס, אני לא יכול לסבול שזה יהיה לאט. אז אני מנסה להוציא מהשחקנים שיעשו את זה יותר מהר. אם זאת לא הצגה כל־כך טובה, שלפחות תהיה מהירה.

אני זוכר ב"מהפכה והתרנגולת" היתה סצינה כללית, ואני ביקשתי מהשחקנים לעלות זה על זה בטקסט. אמרתי להם: זה הטקסט שלי, הבליעו אותו, לא איכפת לי. אבל לא. וזה לא ענין של שחקנים טובים או לא. הם לא יכולים לעלות זה על זה בטקסט. כל אחד עושה את שני הצעדים קדימה ואומר את הטקסט שלו. רבותי! אנשים ישנים מזה. זה בסך־הכל פשוט טקסט בשביל לקפוץ, לרוץ, מהר! אז הם אומרים לך: כן, אבל אתה אמרת לדמות אחרת שהיא צריכה לחכות כמה שניות לפני שהטקסט ייאמר. נכון. שם כן וכאן לא.

נתן: החל מ"בגדי המלך" אתה כותב מחזות פאנטסטיים, שמתרחשים כביכול בארץ־שום־מקום. (מישהו העיר פעם כי גדמה לו ש"בגדי המלך" מתרחש באיזה מלון בגבול איטליה—צרפת—גרמניה). בכל־זאת אתה תמיד מוכרח לראות את גיבוריך, בתוך קונטקסט של מציאות היצונית קיימת. בניגוד למחזאים כבקט ויונסקו, שמחזותיהם מתרחשים במקומות סמליים מופשטים (מדבר, עץ על־אס־הדרך, מגדלור מוקף ים), אתה מחפש תמיד את הרקע הקונקרטי. לפעמים זו ארץ ממשית ("הורדוס"—ניצה ו"הנסיכה"—דרום־אמר ריקה), לפעמים זו ארץ ספרותית של אנדרסן או של טויין.

אלוני: אתה צודק. אי־אפשר אם לא רואים את זה בקונטקסט של דבר היצונית קח, למשל, את הסיפור שסיפרתי לך על המלך השחור והמלך הלבן. אני לא מוצא את המקום שלהם, וזה מטריד אותי. אני לא מוצא איפה הם עושים את זה. אני לא יכול לכתוב כך. מה אני אכתוב? שטויות. מה שכל הזמן קוסם לי זה כל המיתוסים שישנם, המיתולוגיות.

נתן: גם בסיפור הזה יש מלך דיקדנטי מנוון. הניוון הוא דבר מאד תיאטרלי. אלוני: כן, נכון. וכאן אתה חוזר לשאלה של הפולחן. ולמה? אני שואל את עצמי למה זה כך? כלומר, אני יודע, אומרים לך שזה נורא מרתק וכדומה. תמיד, אתה יודע, איך היו אוהבים לומר בסרטים בהוליבוד, "האיש שהם אהבו לשנוא אותו", כל הגנסטרים האלה. ברור. ואצלנו, שאסור לא לאהוב ולא לשנוא. אתה שם לב שאסור אצלנו לדבר על אהבה. אפשר לדבר על קונצים באהבה. שהוא צבט לה בתחת והירח עשה כך והיא הסמיקה כולה... אבל בנוגע לאהבה, על זה לא מדברים. מדוע? מוזר.

נתן: ב"מהפכה והתרנגולת" יש סיפור על זקנה עקשנית וטרדנית שדורשת כל הזמן חקירות ומשפטים חוזרים, כדי להוכיח איזה צדק אנאכרוניסטי. כשראיתי את זה אני נזכרתי, כמוכן, בזקן אחר, שעשה אותו דבר.

אלוני: אני לא חשבתי על זה. בכלל לא. קראתי מה שיכולתי לקרוא אצל מארק טוויין, ממנו לקחתי את סיפור "המהפכה". ובמקרה לפני כמה זמן פורסם ספר של מארק טוויין שלא פורסם עד עכשיו, וזה נקרא "מכתבים מ...", כמו "מכתבים מעבר לקבר" של שאטובריאן. ספר יפה מאד, אחד הספרים היפים של מארק טוויין. בספר הזה הוא כותב על נשים, ושם ישנו הסיפור הזה על הזקנה... אז אני כותב, ואחד הדברים שאני חושב כל הזמן זה על הגיל שלה. אני אומר בת מאה זה אשה זקנה באמת. 18 זה בתולה. צריכים לעשות אותה 118. הם התייחסו אלי כאל אידיוט! גולם כפרי שבא להציג בקאמרי.

עשיתי להם עיגול אור. הם היו לבד בעולם הזה. והיא אמרה לו: "אדוני, לא אומרים לא לאשה בת 118". זאת אומרת: כן אומרים לא לאשה בת 118. זה הענין. וכך היה צריך לתפוס את זה. הם היו מסתכלים בזה כמו באיזו שטות. כל הזמן נדמה לי... תשמע, בן-אדם חי עם כל ההיסטוריה שלו. אני כל הזמן... אני יודע שאנשים כמוני בדרך-כלל חיים יותר עם המתים מאשר עם החיים! לא? אתה קורא חודש-חדשיים את סרוואנטס, אבל אתה חי עם אנשים בודדים שחיים היום, כמה? שעה, שעתיים. זה סטטיסטיקה. ועם וולטר חייתי הרבה יותר זמן מאשר עם אנשים חיים. חיים עם המתים, אבל לפעמים, פתאום שוכחים את זה. לכן זה שטוסקו עומד מול הזקנה בת ה-118, הוא לא שכת...

אני מנסה תמיד (כל הזמן אני מתעסק באמת באיתם הדברים עצמם) לכתוב על איש שהיצרים שלו מסרבים להיכנע. ומכיון שהיצרים מסרבים להיכנע, עושים את השטויות הגדולות ביותר. אני נזכר עכשיו שאמרת כי אומרים שאני מסתתר. אנשים עושים לעצמם גדירה קטנה, מסביב, ותועים להם שם בשקט בתוך הגדירה, אבל שאחרים לא יסתתרו. אנשים רוצים לראות את האחרים רצים להם בדשא, כמו אצל דיסני, הקנטאורים.

נתן: נחזור לענין שדיברנו בו, לרתיעתך מפני חינוך והטפה מעל גבי הבימה. ב"הנסיכה" ישנה הרפליקה, "קומדיה מוזיקלית בלי מוסר-השכל", והקומדיה שם נכשלת מפיון שאתה חושב שהקהל אוהב שבאיזה מקום שהוא יטיפו לו! אלוני: ודאי.

נתן: מדוע, בעצם, לא להטיף לאחרים? אם אדם בטוח שהוא מאמין במשהו, למה שלא ינסה לשכנע גם אחרים בצדקתו?

אלוני: אחד הדברים שתושבים עליהם זה חוסר האפשרות של סופר... לגזור דין על מישהו אחר. רוב ההשגות של אדם על זולתו נעשות בעצם על-פי מתכנתו הוא. נכון? נדמה לי כך. אני יודע שיש איזו חתירה אנושית רצינית באמת לאובייקטיביות. זה עובר לאורך כל הדרך. יש איזה נסיון, מלבד זה שאתה נתקל כל הזמן בתקלות "טכניות": אדם חושב במוח שלו על עצמו! זה אבסורד! מה אתה יכול לעשות בתקלה טכנית כזאת? אבל הבעיה שאתה יכול להסיק על אדם אחר רק ממה שאתה יודע על עצמך לא מפסיקה לרדוף את האדם.

נתן: האם אתה פוסל עקרונית דראמה או ספרות "מגויסת", או שאתה מודד אותה על-פי התוצאה? בכלל, מה יחסך ל-*engagement* באמנות?

אלוני: מה זה מטיף? כשלעצמי לפעמים אני "כאילו" מסיר הרבה מאד ענפים ואני רואה דבר אחר בכל זה. אני חושב שמגיעים לכך שאפילו בסיפורים הפוליטיים ביותר, הפוליטיים הטהורים, כתבות של עתוני-בוקר, כותרות, אתה פתאום מוצא את "הסיפור", את "המשחק". זה מציק, אני חושב, ולפעמים קצת מפריע משום-מה לראייה אחרת, ראייה שאנשים אחרים מכנים "אובייקטיבית" "אובייקטיבסטית", אם אפשר לומר. אני חושב שזו בעיה גדולה מאד של כל אחד שמתעסק בענין הזה. אני לא יכול. אני זוכר ב"הנפש הקסומה" של רומן רולאן, היה שם קטע שבו האשה התחנתה עם מדינאי, והיא מסתכלת בו יום אחד כשהוא נואם, מסתכלת מלמעלה... אני לא יכול להסביר את זה.

אבל לפעמים דביקות של אדם פוליטי בעיסוק שלו, עם קבלת הדין של הגיחוך והפאתוס, והאווילות שיש בפוליטיקה, שמוכרחה להיות, כולל צביעות נוראה שלפעמים מוכרחה להיות בזה—לפעמים היא קוסמת לי יותר מאשר הנסיון להיות נקי מכל חטא באי-קבלת-פוליטיקה, למשל. בנסיון לעמוד מהצד. למשל: אנשים שרצים מנקודה לנקודה, שוברים לעצמם את הראש, לוחמים לאיזה ענין מאד מסוים, לפעמים העסקנים הקטנים האלה הם נורא קרובים אלי בגלל העובדה שהם שמים את עצמם כולם בתוך ענין הפוליטיקה. ואני, לעומת זאת, עומד לי מהצד. אני פשוט לא בתוך זה. זה מפריע לי, ואני יוצר לעצמי אמצעי התגוננות מפני הענין הזה של "אנגאז'מאן". הנציג היותר קיצוני מכולם של הענין הוא איש כמו סארטר. אני לא מבין. אני קורא את המחזות שלו, אני קורא את הספרים שלו, אני קורא את המאמרים שלו. קראתי את המאמר שהוא כתב נגד הקריאה להביא את דה-גול לשלטון. ואני שוב חוזר לענין היצרים. אני התרשמתי מהיצר הזה, איך לומר, יותר מאשר מהשקיפות, מצלילות-הדעה ובהירות המחשבה שלו לגבי כן-או-לא-דה-גול-בשעה-זו-בשבייל-צרפת. יחד עם כל זה, אני לא יכול לאהוב אפילו מחזה כמו "השטן ואלוהים". זה, נדמה לי, מחזה בלתי-רגיל, אפילו לגבי סארטר עצמו. יש איזו שהיא הרגשה, בקריאת המחזה הזה, שהוא חותר לקראת נקודה מסוימת. אבל מכיון שאני היום לא יכול לראות חתירה לנקודה מסוימת, אז אני חושד, רואה כמעט מין הולכת-שולל. כמעט! לא בדיוק. כי האנגאז'מאן שלו לגבי הוא מותנה...

אני מנסה להבין מה קורה אצל איש כמו סארטר. הוא עושה צעד מובהק אחד, ובאיזה מקום אחר רוחשים מאה שנמצאים בחדר אחד צר, ועל כל אחד מהם יש איזה שלושים-וחמישה קטנים כאלה עם שפמים שעושים את החשבורנות. ולכל אחד מהשפמים האלה יש איזה שבעים-ושמונה שעושים את החשבורנות הכלליים יותר. ועל כל אחד מהשבעים-ושמונה... כמו שכתוב בקהלת! זה לא משתנה. הענין הזה גדול. וסארטר צריך להימצא בתוך כל האלפים

האלה, שעושים את החישובים הנוראים האלה. איך הוא יוצא מזה? וסארטר נכנס לתוך זה. נדמה לי, בידיעה גמורה. כי הוא מרגיש באיזה שהוא מקום שהמלים האלו... ומה עושים כל האנשים האלה מסביב. זה עסק לא פשוט. כל אחד שכותב יודע מה זה מלים.

נתן: ואיך אצלך? אתה פטור מכל הבעיות האלו?

אלוני: אם הייתי פטור מהבעיות האלו הייתי מדבר עליהן כל-כך הרבה? זאת תהיה הגזמה ציורית מאד לומר שאתה נפטר מזה. זה לא ענין של הבעיה החברתית הגדולה, ה"אנגאז'מאן", אלא, אני כאילו אומר לעצמי... הייתי בירושלים איזה ארבע-חמש שנים. מירושלים נסעתי ב-56 לפאריז. בפאריז הרגשתי בפעם הראשונה מין שקט כזה, כי לא ירו. לא ירו. אני מפחד פחד-מוות מיריות. הייתי בצבא. אבל אחר-כך אני גרתי בירושלים, וכל יום שהיו יורים שם מהחומה הייתי מפחד פחד-מוות. מהפגיעה המקרית, כמובן. מההמולה הנוראה המקרית, מהקטסטרופה הנוראה שיכולה לקרות אני-לא-יודע-איפה. כל בוקר אתה קם לך וקורא בעתון שנים נהרגו, וכל זה. בפאריז הרגשתי פתאום חופש נורא. אני אומר נורא. משום שהוא היה נורא: זה שלא שילמתי מסים, זה שלא הייתי מעורב, שלא היה לי לפחות משהו נגד פאריז. לו לפחות יכולתי לתעב קצת את העיריה של פאריז! רציתי גם-כן לשנוא קצת את העיריה. אני לא אוהב את העיריות. אני לא אוהב את האנשים האלה, לא בממשלות ולא בעיריות. שם—בפאריז—פתאום אתה חפשי.

נתן: אם היה בא אליך מחזאי ישראלי צעיר, ונותן לך בתור האחראי על "תיאטרון-העונות" מחזה לוחם על בעיה מסויימת; נניח, משהו בנוסח "הבט

אחורה בפעם" של אוסבורן — היית מקבל את זה להצגה?

אלוני: תראה, אני מתעסק תמיד בפוליטיקה. כל הגיבורים שלי מתעסקים בפוליטיקה, עניינים, מלכים, מדיניות. כשאנשים כותבים... מי יכול לכתוב ככה? אין דבר כזה. אין דבר כזה, מחזה לוחם.

נתן: ב"מהפכה והתרנגולת" אתה ממשיך ועושה צחוק מהדמוקרטיה ("דמוקרטיה — זה מה שאני אומר תמיד—אין כמו דמוקרטיה. לא מושלם, נכון! אבל זה מה שעושה את זה"). ומהפרובינציאליות (גם הישראלית). הנשיא גר שם בצריף, הצעירים חולמים על המותרות של העולם הגדול, בעוד שהמבוגרים מתפעלים ממיץ-העגבניות של אמריקה, מחקים בסנוביוז את המבטא הצרפתי ומשלחים את הבנות שלהם לצוד חתן אמריקאי, כדי להזכיר לנו שוב, כי המדובר, אחרי ככלות הכל, לא רק על "ויקטוריה הקטנה" אלא גם על "ישראל הקטנה". אתה מפזר רפליקות כגון: "איך אני נתקע לקסרקטין כזה מלא כל מיני דתיים, שלא נותנים לאלוהים רגע לנוח", או "לאן שלא תזוז—ים". אבל את חיצו האירוניה המושחזים ביותר אתה מכוון כלפי המהפכן הפאתטי טוסקו, המדבר במלים גראנדיוזיות ובפסוקים אפוקאליפטיים מן הברית החד-דשה. פסוקים אלה זומרו בהצגה והפכו אותה לכעין "אופרה פארודית".

אלוני: כן, הוספתי את השירה. אני חושב שזה היה החשוב ביותר במחזה. אבל זה לא הצליח. חבל! רציתי לעשות מה שנקרא "מוק-אופירה", רציתי לעשות... תמיד חשבתי ככה. לפני כמה זמן הלכנו ל"פיטר פאן". עם שני אחייני. הקטן בן שש. הוא נכנס וראה את המנורות של הבימה. הוא חשב שזהו: זה תיאטרון. חשבתי על זה הרבה בפאריז. שם אתה נכנס לתיאטרון, רואה את המרבדים והנברשות ומסך שהוא, בדרך-כלל, כמו שאומרים באנגליה, ששקספיר הסתכל בו. וזה לא כך. הדבר הזה מת. היום אתה מציג הצגה... היום אני פוגש שחקנית אחת. היא משחקת עכשיו באופרטה "סילנה". היא אומרת לי. בצחוק חצי-מבוש: תבוא ל"סילוה". אז אני אומר לה: גברת, אל תתביישי. זה מה שאני אוהב. אני אוהב הצגות כאלו. היא אומרת: אתה תצחק בטח שעושים תנועות כאלו מגיחכות, והזימרה. אבל לא. אני אוהב את זה! אני לא יודע מדוע.

נתן: אתה אוהב אופירה?

אלוני: אני פותח אתמול ראדיו והיתה תכנית של קטעי אופירה על נושא המוות. נפלא! באמת. במחזה שלי... יש בעיה נוספת. איך לברר את ענין מרה-מוות. העסק הזה שנקרא בעברית מרה-מוות... והנה השאלה: למה זה נראה כליכך מלאכותי כשהגיבור נופל ושר את אריית המוות? מארסל איימה כתב מחזה על הרגע שבין הירייה של הכדור (של מישהי שמתאבדת) לבין המוות. זה מותר, מכיון שזה פסיכולוגי, וכל אחד יודע שברגע מסוים הכל עובר לפניך. אז מותר לכתוב מחזה על זה. אבל כשהגיבור נופל, והולך למות, באופירה, והוא שר את כל השיר שלו לפני המוות... מדוע זה לא? מדוע המוות לא יכול להיות, דרך השיר הזה... כן, למה לא?

אני חשבתי שאני בא לתיאטרון ואומר להם שאני רוצה לעשות אופירה. אתם תשירו כאן. אני רוצה לעשות כל מיני דברים דרך אופירה. לא קיבלתי שום דבר, מלבד אדישות.

אני לא מבין עד עכשיו את הענין הזה. היתה שם סצינה שהיהודי מחזיק את הרוצה. ופתאום הם רואים יבשת, תקוה. אז לא לשיר כשרואים תקוה?

בתיאטרון אנשים באים כמו ב"אגורה" ביוון, לראות מה-הולך-כאן. אני לא אומר למישהו מה יעשה ומה לא. אבל שיבוא ויראה. אז בא לפניכם פלוני והוא בא בשירה (ולא ברצת, אי-אפשר ברצת. כולם רואים). אבל מה זה שירה? הנה באים וכובשים את העולם בשירה. רציתי אופירה. רציתי לומר להם: פעם היתה אופירה, והיו באים אליה רק אנשים גדולים ומכובדים. עכשיו כולכם באים הנה, כולכם, מתל-אביב, מהשכונה, מ"סולל בונה". כולם באים. מה יש? ובכל-אופן, אתם באים והרי לכם האופירה שלכם.

אחר-כך אמרו לי: לא מבינים את זה. לא רוצים. זה טיפשי. היה שם פסוק אחד שהיהודי אומר: "אופירה אופירה, אבל הורגים!" נכון. כולם שרים, הכל יפה, אבל מישהו באיזה מקום מת!

(ראיין: משה נתן)

רחל נגב: כנוו שכתוב בספרים

הצער, הפאב, הבכי הבודד
באישון הליל,
כמו שכתוב בספרים.
הזעם, הבגידה, הגנה
השיבה המפיקת. החלומות
המנפצים כזכוכית. הגנה
הגבור שעמו נשמת באצבעות רוטטות.

הגנה הנקה.
היה אתה המשורר של חייך —
מלא את השורות החסרות
תקוות מתוקות,
כמו שכתוב בלב — —
מישהו יבכה אתך
בדפים האלה.

י. אורן : פיגונוים

"בימי-קדם רחוקים חי פסל אחד. הוא פיסל דמות של אחד האלים, וקבע עיני-זכוכית בפסלו, הציץ בהן וראה את קלסתר-פניו שלו. מיד עקר את העיניים וניפצן" שורות אלו נועדו לשמש אפיגרף לרומן היסטורי רב-כרכים על משה רבנו שאהרן תורן הגה בו שנים רבות ולא כתבו מעולם.

את ספרו הראשון של אהרן תורן הוציא לאור אחד מידידיו, ובדרך זו ביזבו את כל חסכוניותו הדלים מעבודה קשה ומפרכת. הספר נמכר במאה-וחמשים טפסים. ובאחד העתונים היומיים נתפרסמה עליו הערכה בת עשר שורות. לימים נעשה הידיד מו"ל גדול על אף המפלה הכספית בשל ספרו של תורן, אולם את ספריו של תורן שוב לא הדפיס. ניתנה האמת להיאמר: תורן לא פנה אליו מאז. אדרבה. אך סיימה הכתבנית להדפיס במכונת-כתיבה את כתב-היד של ספרו השני שלחו אהרן לכמה הוצאות-ספרים מכובדות ומבוססות ונמנע מלשלחו אל ידידו. אל כתב-היד צירף מכתב. מן הראוי לציין שכמעט כל ההוצאות השיבו על מכתבו: מהן באיחור של חודש ומהן באיחור של חצי שנה, מהן לאחר תזכורת אחת ומהן לאחר שתי תזכרות ויותר. רק אחד המו"לים מדרי תל-אביב לא ענה דבר וחצי-דבר. אהרן תורן מושבו בירושלים, מקום-עבודתו משרד ממשלתי, גופו מסורבל וכל עצמו כבד-תנועה הוא. לפיכך לאחר שחיכה שלושה חדשים לתשובתו של המו"ל שיגר אליו חבר מחבריו, תושב תל-אביב. נתברר שהמו"ל לא קרא עדיין את כתב-היד לא דווקא מפאת חוסר פנאי אלא מפאת החום הכבד. ואכן, החום בתל-אביב בחדשי יולי ואוגוסט כבד הוא מנשוא, והמו"לים, ככל שאר תושביו של הכרך, עוסקים בענייניהם ביום, ובלילה ישובים ליד שולחנות שעל המדרכות ושותים משקאות קרים. אך עוול הוא לדרוש מהם שיזדרזו לקרוא כתב-יד של סופר מתחיל, בן-בלי-שם, אחד מעשרות כתבי-היד המציפים אותם מדי-יום-ביומו. ואולם, אהרן תורן לא התחשב בכך ולא נתעורר בלבו אפילו קורטוב של סלחנות. אדרבה, חמתו עלתה בו עד להשחית. בא אדם ומעשיר את העולם ביצירה כבירה שנועדה להשפיע על גורלו של כל המין האנושי, דוגמת התנ"ך, הדהאמפאדה, הקוראן, והלה מטפח על פניו בטמפרטורה של שלושים-ושתים מעלות. וכי אהרן תורן, מחברה של יצירה זו, לא נתיסר בחום ובמחנק שעה שהעלה הגיגיו על הנייר? לא בדין כי אם בדם לבו טבל את עטו.

דרי הבית ישנו, המטבח היה שרוי באפלה-למחצה, כי הימים ימי מלחמת-העולם השניה וחזקה על תושביה של ירושלים פקודת ההאפלה. לאחר יום-עבודה מפרך. ולאחר כביסת חיתוליה של בתו הפעוטה (אשתו חולה היתה בימים ההם ונתרתקה

מיטתה). ישב אהרן תורן כפוף מעל לשולחן עגול מכוסה שעוונית והיה מוסיף ערכים על ערכיו של עולם. הוא כתב על נצחיישראל ועל אדם בישראל, על השמש ועל הירח ועל אחד־עשר כוכבים שחדרו אליו המטבחה, ניצבו על־ידו והשתחוּ לַן ממש כאל יוסף הצדיק בשעתו. וניתנה האמת להיאמר: לא גבה לבו של אהרן ולא רמו עיניו בשל הכבוד שחלקו לו השמש והירח ואחד־עשר הכוכבים. ידוע ידע כי לא מרובו מכל בני־האדם חשקו בו השמש והירח ואחד־עשר הכוכבים ובחרו בו, כי הוא המעט מכל האנשים...

המהפכה הקומוניסטית ברוסיה פרצה בנובמבר 1917. אהרן תורן נולד במאי 1918. הקרחת הראשונה הזכורה לו בחייו היתה קרחתו של ולאדימיר לנין שהבהיקה מתוך עתונים ודיוקנים תלויים על קירות. הוא הדין לגבי השפם הראשון—היה זה שפמו של לב טרוצקי. השיר הראשון שלמד לשיר בגן־הילדים היה האינטרנאציונל. "קום, התערה, עם חלכה". לחלכה עתיד העולם.

אין ספק כי באותם ימים—או, ביתר דיוק, באותם לילות, שבהם העלה הוא על הכתב את פרי רוחו הראשון—יכול היה לשייך את עצמו לעם חלכה. עבודתו קשה היתה ומשפרתו זעומה. מדורו בתוך דירה בת שלושה חדרים שעשר נפשות התגוררו בה. לו האמין באלוהים בימים ההם אפשר היה האלוהים עצמו ניצב על־ידו ומשתחוה לו (וכל מי שכותב את ספרו הראשון ואינו נגוע בשגעון־הגדלות יבוא נא ויידה בו אבן). מפיוון שלא האמין ברוח מחוץ לרוחו של האדם, ולא הכיר אלא בקיומו של החומר, באו נציגיו המובהקים של החומר בקוסמוס, כלומר הכוכבים, והשתחוּ לו במטבחה של אותה דירה ירושלמית. אשר לעובדה התמוהה שמפל כוכבי־השמיים, שלא ייספרו מרוב אפילו בעזרתם של טלסקופים מודרניים משוכללים, רק אחד־עשר בלבד באו לחלוק לו כבוד ויקר, הרי אין לחפש לה הסברים חמריים, כגון השטח המצומצם של אותו מטבח, כי אם הסברים פסיכולוגיים, כגון האסוציאציה עם יוסף שאף הוא היה דל וחלכה (בבור שלא היו בו מים, בביתו של פוטיפר, לפחות בתקופת שירותו הראשונה) ואף־על־פי־כן לגדולות נועד.

כל הגדולות האלו—ואף נצורות מהן—השתקפו, כבבואתו של בדל־ירח במי באר, באותו כתב־יד שהמו"ל נמנע מלקרוא בו בשל החום הכבד ששרר בתל־אביב. כתב לו תורן מכתב מוחץ ותבע במפגיע שכתב־היד יוחזר לו ללא השגחה נוספת. המו"ל מילא את בקשתו זו בזריזות יתירה. לא יצאו שלושה ימים וכתב־היד שוב היה בידו של תורן. בדרך זו סיים פרי רוחו של אהרן את סיבובו על פתחי המו"לים וחזר אל בסיסו, בחינת סובב־סובב הרוח ואל מקומו שב הרוח. אחד מראשוני הפרוזאיקנים בספרות הרוסית, ניקולאי ואסיליביץ' גוגול, שרף את כתב־היד של החלק השני מספרו "הנפשות המתות". אחד מאחרוני הפרוזאיקנים בספרות העברית, אהרן תורן, אף הוא גמר בלבו לעשות כן. בלילה ההוא עלה על משכבו, עצם את עיניו והיה מחכה עד שתירדם אשתו. משנר־דמה, קם ויצא אל המטבח. לבש בגדיו, מילא בקבוק בנפט וחרש־חרש, כגנב במחתרת, יצא החוצה. בימינו כתב־היד, ובשמאלו הבקבוק.

ירח ירושלמי ריסק את בתי האבן של ירושלים לגושי אורצל מרופכים בשרב-הלילה. אמירי האילנות קפאו ללא נייע. הרחובות היו ריקים. אהרן תורן שם פעמיו אל עמק־המצלבה. הן משום שמקום מגוריו לא היה מרוחק מן המצלבה והן משום שבאותו עמק צמח בשעתו האילן שממנו נעשה הצלב אשר-עליו הוקע ישו הנוצרי.

אותה שעה היה תורן ישו הנוצרי ופונטיוס פילאטוס בעת־ובעונה־אחת: המקריב והקרבן כאחד. הטביל את כתב־היד בנפט והדליקו. השרב סייע בידו. הנייר התלקח והלהבות חרצו לשונותיהן והאירו את כל הסביבה.

התנאים והאמוראים לא היו נכחים כשהועלו ספריהם על המוקד בימי־הביניים. אף היינה ישן שנת־עולמים כשבערו ספריו על מדורות הנאצים. אהרן תורן היה עד־ראייה לשריפת כתב־היד שלו.

המדורה לא בערה זמן רב. נייר טבול בנפט מאוכל במהרה. חרף כל האסוציאציות שנולדו בלבבו עת שפכו הגיגיו הנשרפים נגוהות על הרי ירושלים, היה פרי רוחו לאפר תוך רגעים ספורים. אפר ללא רמץ. ואם רמץ דבר־מה לרגליו ואף השמיע קולות ניפצוץ וחריקה, הרי היו אלה חרולים שדופי־קדים שאין למנותם על פרי רוחו בשום־פנים־ואופן. כבש תורן פניו בקרקע ונבר באפר בחרטום נעלו. דומה היה בעיניו כהר מהרי יהודה שחמסין של ראשית סתיו שדף מעליו את שארית הפליטה שהותירו שרבי הקיץ. נבר, אפוא, באפר עד שצדה עינו זוג נעליים שקרבו אליו והלכו. נשא עיניו וראה והנה חייל ניצב עליו. לא קלגס רומי ולא אינקויזיטור. אדרבה, לנגד עיניו עמד חייל מחיילי צה"ל ורובהו בידו. אפילו לאורו של הירח ניתזה התמיהה מעיניו של החייל.

תורן לבוש אזרחית היה והחייל היה בתלבושת צבאית. אף־על־פי־כן הכיר תורן את איש־הצבא ואיש־הצבא לא הכירו.

"משה!" נצטווה תורן.

"משה!" הידהדו ההרים.

היו ימים שבהם היו משה רבן ואהרן תורן לומדים יחד באותו חוג באוניברסיטה ואף עבדו יחד בכבישים. כיום היה רבן למרצה צעיר באותה אוניברסיטה ואהרן תורן פקיד בממשלת ישראל.

הבעת התמיהה בעיניו של רבן נתעצמה משפער את פיו. פער את פיו ולא אמר דבר.

"מה אתה עושה כאן?"

תורן היה זה ששאל את השאלה.

השיב רבן:

"משרת במילואים".

"כאן?"

"כאן".

"מסתננים?"

"אומרים... ואתה?"

"מה אני?"

"מה אתה עושה כאן?" הטעים רבן את ה"אתה", ובצדק.

"שדפתי כתב־יד".

רבן לא נפעם כלל־ועיקר. תגובתו היתה תגובה מפוקחת של איש־מדע. הוא אמר: "קאפקא היה פיקח יותר. הוא הפקיד מלאכה זו בידו של מקס ברוד. והתוצאות ידועות".

תורן שתק.

משה רבן ישב על הקרקע סמוך לערימת האפר ורמו לתורן שיישב אף הוא. תורן סירב. רבן הדליק סיגרייה ושאף עמוקות את עשנה. הציב את רובהו בין רגליו המשופלות וספק שאל את תורן ספק הירחר בקול, לאמור:

"אכזבה. פער... בין הרצוי והמצוי. תהום בין ההגוי והכתוב. שלח לי מחר את כתב־היד".

תורן הורה על האפר.

"הנהו".

"והעתק?"

סומק פרח בלחיו של תורן. אלמלא ההשכה חזקה על רבן שהיה מרגיש בסומק זה.

גוגול, פונטיוס פילאטוס, ישו, תנאים, אמוראים, היינה, קפקא... היה העתק. היו שני העתקים. שניהם שכנו כבוד במגירת שולחנו. ואף־על־פי־כן היה המוקד מוקד־אמת. לא היה בו שמץ של העמדת־פנים. כיצד יסביר דבר זה למשה רבן, שכולו הגיון ושכל קר?

כפי הנראה, נוסף על הגיון ושכל קר נתברך משה רבן גם בטאקט. הוא לא חקר ולא דרש. הניח את רובהו על ברכיו ואמר:

"שלח לי העתק. אביא אותו לפרופיסור ברדני".

למחרת היום היה ההעתק בידיו של משה רבן, וכעבור שלושה חדשים קיבל אהרן מכתב מפרופיסור ברדני שהזמינו לשיחת־רעים בשבת הקרובה.

בשלב זה מן הראוי להעיר כי הקירבה הפיזיטית בין שם ידידו של אהרן תורן (משה רבן) לבין משה רבנו אינה אלא מקרית בלבד.

ב

פרק־זמן של שלושה חדשים עבר אפוא בין שריפת כתב־היד לבין השיחה עם פרופיסור ברדני. ליל שריפת כתב־היד ליל־שרב היה לאחר אחד מימי־החול שבשבוע, ואילו היום בו ביקר תורן לראשונה בביתו של פרופיסור ברדני יום־שבת היה ומטר כבד ניתך ארצה.

אהרן תורן התעלם מן המטר. אותו בוקר לבש את חליפת־השבת שלו. התגלח למשעי, ענב אחת משתי עניבותיו, לבש את מעיל־הגשם שלו ושם פעמיו אל הפרופיסור.

רוח־הרים ירושלמית בידרה את שולי מעילו. נעליו טבלו בשלוליות. מחמת הגשם שהצליף על פניו ללא רחם היו עיניו עצומות כמעט כל הדרך. לא יהיה בכך משום גוזמה אם ייאמר עליו כי את מקום מגוריו של הפרופיסור מצא בעיניים עצומות. אשתו של הפרופיסור, שפתחה לו את הדלת, לא עצרה ברוחה ופרצה בצחוק. ואכן, מגוחך היה תורן אותה שעה ידומה לאחד הניצולים מספינה שנטרפה בים: רטוב מכף־רגל ועד ראש, רגליו בוטשות במי הנעליים, שולי מעילו צמודים אל מכנסיו, מכנסיו דבוקות אל שוקיו ופלגי מים ניגרים מפניו.

צחוקה של הגברת ברדני הביאו במבוכה. המבוכה גברה שבעתיים משהחלה הגברת לסייע בידו להסיר את מעילו בעוד גרונה משתנק מצחוק. ומי יודע עד היכן היו הדברים מגיעים לולא הפרופיסור שיצא להקביל את פניו בחיוך לבבי, הושיט לו את ידו והוליכו אל לשכתו. והיתה הלשכה כולה מרוצפת ספרים מן המסד ועד הטפחות. בינות לספרים מרובים אלה הושב אהרן בכורסה ונתכבד בכוסית קוניאק ובמאור־פניו של הפרופיסור, שבינו לבין תורן לא הצץ אלא שולחן־כתיבה, אף הוא עמוס ספרים.

כתב־היד של אהרן תורן—בית־רדיוק: העתק כתב־היד—היה מונח על שולחן־הכתיבה.

הפרופיסור פתח את פיו. תורן הטה אזנו והיה מדמדם שלא מלים יוצאות מפיו של פרופיסור ברדני כי אם צלילים, צלילי מוזיקה, מנגינה ערבה עד שיכרון מתוך אגדת־פלאים.

הוא דיבר על גיבור הרומן ועל אהובתו של גיבור הרומן, ששמה היה משום־מה ציפורה. עמד על תכונות־הנפש שלהם, ולאורן של תכונות אלה ניתח את התנהגותם ואת מעשיהם. לאחר־מכן העיר מה שהעיר על גיבורים פחותים־במעלה, ואף השתמש בביטוי "גלריה של דמויות".

אהרן תורן נעצרה נשימתו. הפרופיסור דיבר על דמויות אלו משל היו כולן בשר־ודם, בני־אדם, אנשים חיים. גדולה מזו: משל היו גיבוריו של טולסטוי או בלזק. דומה כי מוכן היה להעניק נשיקה לציפורה, ללחוץ את ידו של יעקב (גיבורו של הספר), לחטוף שיחה עם כל אחד מאלה החולפים ביעף על דפי כתב־היד שעדיין לא בא במחיצתו של מכבש־הדפוס.

חשק עז תקף את אהרן לזנק אל הפרופיסור, לכרוך זרועו סביב צווארו ולנשקו. היכן?

על שפתיו?

לא. זוויות השפתיים מורדות היו כלפי־מטה וצפנו בחובן אבק מרירות, אי־סיפוק. ייסורי־נפש כמוסים. חשש תורן מן המגע עם השפתיים הללו.

על עיניו?

עיניים כחולות־כהות היו לו, מוגדלות מבעד לעדשות המשקפיים. דומה כי אפילו צמרמורת חלפה בגופו של אהרן מפחד שמא ייתקל בצינת העדשות.

על לחייו?

מגולחות למשעי היו הלחיים, מגולחות עד חלקלקות. ואילו תורן כל ימיו נרתע מתלקלקות בכל גיווניה וגילויה.

במצח?

מצח גבוה היה לו. מצח של הוגה־דעות. והרי נשיקה במצח נשיקה אבהית היא. כלום ייתכן שיעניק תורן נשיקה אבהית לפרופיסור ברדני, הגדול ממנו לאין־שיעור בתורה ובשנים?

כבש אהרן את יצרו והשפיל ראשו. מלים מוכרות, קרובות ללב, קלחו מפיו של הפרופיסור וזרמו אל אזניו.

אכן, קם הדבר ונהיה. הפרופיסור קרא לפניו מתוך כתב־ידו שלו, מתוך ספרו של אהרן תורן, לאמור:

"חולצות לבנות, מכנסי ח'אקי, רגליים שזופות קפצו, רצו, צעקו, מחאו כף, התרגשו, עמדו בלי נוע כנד שקפא—ובמרכזו ציפורה. השמש גלשה לאטה מערבה. פתאום נעצרה, עמדה מול יעקב וסינוורה את עיניו. יש שנזדקף ראש זהב מתוך מקפא צבעוני שמילא את החלל המשתרע בינו ובין השמש, הופיע ונעלם, צף ועלה וירד עם הגלים (גלי ים?) ושוב צלל וגז. ויעקב אינו זו עד שהלה חוזר ועולה. אולם, אין זה ראש זהב, אלא כדור־הארץ. וכדור־הארץ מונח על גבו של פיל. והפיל הענק עומד על שריונו של צב. ואין להבין כיצד עומד פיל ענק על צב ננס. ועוד אין להבין על שום מה מכוסה כדור־הארץ שערות בלונדיות. אלא שאין אלו שערות בלונדיות כי אם תבואה שהצהיבה לאחר שספגה את קרני השמש. זעיר־שם זעיר־שם מזדקרים ראשיהם של בני־אדם מבין השיבלים, ואם ייבשו השיבלים ייהפכו לקש. ויפוצו בני ישראל לקושש קש. צאן־מרעיתו של משה רבנו. ומשה שכוב בצל אילן ואינו זו. אלא שאין זה משה רבנו כי אם יעקב מארלין. ואין בו כוח לקום ולקבץ את הצאן שנפוצו לכל רוח, נתקלו באפקים והסתירו את אור השמש. הפך הזהב תכלת. עבר הפיל וליחך את התבואה. זקף את החדק למעלה, ליקלק בלשונו וכבש את האדמה ברגליו הכבדות. עבר גם הצב, וארבעה תלמים ארוכים נתמשכו על פני האדמה. מגרש מרובע. תחילה היה המגרש ריק, אחר נתמלא דימדומי שקיעה. בחורשה ארבה אפלה. בחלונות המוסד נדלקו אורות..."

עד כאן קלטו אזניו של אהרן את מלותיו שלו, מלות שבמעמקי כל אחת מהן ניצנצה כאודם טיפת דם מדמו, וסומק בסומק נתערבב. סומק דמן של המלים בסומק שפתיו ולשונו של הפרופיסור שהגה את המלים הללו...

לפתע נגזו הסומק ונשתרר לובן. לובן שיניו של הפרופיסור ברדני. שוב לא קרא מכתב־היד כי אם נשא את אמריו שלו. ואמריו של הפרופיסור אף הם לבנים היו.

"ביטוי זה של חוויה פנימית־אימננטית בדרך של תמונת־חוץ אקסטרוברטית הבאות בזו אחר זו באנארכיה הגובלת עם סוריאליזם מעיד על כושר תיאור..."

אהרן זע משהו בקרבן.

"זה לא תיאור חוויה", שיסע את הפרופיסור. "אלה הם סמלים..."
 "נכון", נד הפרופיסור בראשו. "דרך כתיבה זו לעולם יש בה מסמני הסימבול-
 ליוזם".

"זה מיתוס", קבע אהרן ברהבו.

"מיתוס מודרני משמעו סימבוליוזם, סימבוליוזם קדמון פירושו מיתוס".
 אהרן נשם בכבדות. משום-מה הצמיד כף ידו אל מצחו ולחץ על תפוחי עיניו עד-
 כאב. עיגולים אדמדמים ריצדו בחשיכה.
 "לא... סליחה...", מילמל, "לא מיתוס. דת, עיקרידת. דוגמות. נוסחאות שבוטאו
 בעקיפים והוסו בתיאור אמנותי".

הפרופיסור שתק. אהרן חשש להעיף בו מבט.

עדיין כיסה בכף ידו את עיניו. ומשהסיר ידו ראה חיוך סלחני על שפתיים חיורות.
 ועיניים עייפות. לאות, כבויות. לא, לא היה בהן שביב של ליגלוג. אדרבה, משהו
 מעין רחמים רמץ בהן.

"בנוסחאות, אם אינני טועה, שהרי איני בקי בנוסחאות, ביטא את טבע העולם
 אלברט אינשטיין. ואת עיקרי האמונה, כלומר עיקרי אמונתנו, ניסח הרמב"ם.
 י"ג עיקרים. ספק אם תוכל להתחרות בהם. מוטב שתכתוב סיפורים טובים. בכך
 תוכל להצליח".

עוד בטרם יכלה הפרופיסור דבריו החל אהרן לנסח י"ג עיקרים משלו.

ג

א. אני מאמין באמונה שלמה שהבוראיתברך אין לו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף.
 אף-על-פי-כן מותר לדמותו לפסל מונומנטלי, ואילו חללו של עולם אינו אלא ראי
 עקום שאותו פסל עומד מולו.

ב. אני מאמין באמונה שלמה כי הבוראיתברך מותר לדמותו לפסל מונומנטלי
 משום שהוא השלמות העילאית שנתהוותה מתוך סינתזה של צורות סטאטיות
 אידיאליות שהיו קיימות בטרם היות חלל וזמן. ואילו החלל הוא הראי העקום שבו
 משתקף אותו פסל כביכול, משום שאינו אלא אנטיתזה של אלוהים.

ג. אני מאמין באמונה שלמה כי העולם החמרי נוצר בשל אי-רצונו של הבורא-
 יתברך להתלכד עם החלל לכדי סינתזה סופית מחשש שמא בשל התלכדות זו
 תיפגם שלמותו העילאית.

ד. אני מאמין באמונה שלמה כי העולם החמרי על כל אשר בו—ופרי רוחו של האדם
 בכלל זה—הוא ברי-כליה.

ה. אני מאמין באמונה שלמה כי בעולם החמרי מצוי יסוד הפמיהה למגע עם
 האלוהים.

ו. אני מאמין באמונה שלמה כי בשל פעילותו של יסוד זה מתהווה המגע בין אלוהים
 לעולם אחת לכך-וכך רבבות שנים. ולאחר כל מגע ממין זה נולד שלב גבוה יותר
 של העולם החמרי.

ד. אני מאמין באמונה שלמה שעד כה נתהוו שלושה מגעים: הראשון הוליד את הדומם. השני את החי, והשלישי את רוח האדם.

ה. אני מאמין באמונה שלמה כי יסוד הכמיהה הפעילה המביא לידי מגעים אלה מתגלם בארץ־ישראל ובעם־ישראל.

ט. אני מאמין באמונה שלמה כי הסיפור על משה ותורתו משקף יסוד קוסמי זה בתולדות האנושות ומעמד הר־סיני אינו אלא מיתופיקציה של המגעים הללו.

י. אני מאמין באמונה שלמה כי העולם החמרי לא יכלה כל עוד לא הגשים את ייעודו וכלה יכלה לאחר שיגשים את ייעודו.

יא. אני מאמין באמונה שלמה כי ייעודו של העולם הוא להוציא את האלוהים מהת־בודדותו הסטאטית העילאית ולהפכו לגורם דינאמי פעיל בחלל.

יב. אני מאמין באמונה שלמה כי ייעוד זה יוגשם באמצעות הזמן הטהור, זה הזמן שרוח האדם נועדה ליצרו, ומשמעו צורות אידיאליות דינאמיות (מוזיקה) לעומת צורות אידיאליות סטאטיות (פלסטיקה) שמהם התהווה האלוהים.

יג. אני מאמין באמונה שלמה כי באחרית הימים ואחרי כלות תבל מותר יהיה לדמות את החלל לאולם־קונצרטים ריק, את הזמן לסימפוניה אדירה הממלאה את האולם מפה־לפה ואת האלוהים למנצח רב־מג המשליט הרמוניה בשרביטו. הרי שלעומת הפסל—כליל־השלמות, שעמד מול הראי העקום של החלל בטרם ברוא תבל—יש בכך משום תחיית־המתים שתעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו לעד ולנצח־נצחים.

ד

חדשים רבים ניסח אהרן תורן את י"ג עיקריו. ניסח ותיקן ושיפר, היה בורא עיקרים ומחריבם, ואת כל אלה עולל בהגיג־רוחו. ומשהיו בשלים להעלותם על הכתב והגיעה שעת־הכושר לכך, נתברר לו—לאחר הצצה בשעונו—כי שעת־כושר זו אינה אלא שעת־לילה מאוחרת.

אף־על־פי־כן לא זו מהחלטתו הנחושה. ישב ליד שולחנו ודרך את קולמוסו. ואולם, עם שהעלה את המשפט הראשון נוכח לדעת כי זקוק הוא לנוסח של קודמו, כלומר הרמב"ם. כידוע, מצויים עיקריו של הרמב"ם בכל ספר־תפילות. פישפש תורן בספ־רייתו ולא מצא סידור־תפילה. מכשול זה לא זו בלבד שלא ריפה את ידיו אלא שבעתיים חיזק את החלטתו להעלות באותו לילה על הכתב את י"ג עיקריו של אהרן תורן ויהי־מה.

"איהרג ולא אעבור", פסק בלבו.

שף את מצחו וטיפס עצה. לא יצאו דקות־מספר וזכר כי באחת הדירות הסמוכות שבבית־מגוריו מתגורר סטודנט מאחת הארצות האנגלו־סקסיות המתהלך חבוש כיפה. חזקה עליו שיימצא בחדרו סידור־תפילות.

יצא תורן לחצר ונתן מבטו בחלונותיה של הדירה הסמוכה. אחד מהם מואר היה. אפשר שהיה זה חלונו של הסטודנט ואפשר שלא היה. הקומה קומת־קרקע היתה,

אבל חלונותיה נמצאו בגובה ניכר מעל הקרקע. החלון המואר היה פתוח, אך לא נראה מתוכו אלא זוג מדפים של כוננית-ספרים.

טיפס תורן על בליטות האבנים—והבית בית ישן מתקופת-האבן של ירושלים, כלומר מן הימים שבהם אסר החוק העירוני לבנות אלא בתי-אבנים בלבד—נאחז בתריס. שירבב ראשו מן החלון והציץ פנימה.

בחדר קטן, שכל ריהוטו מיטה, שולחן, כיסא, קולב, בגדים וכוננית-ספרים, שכב הסטודנט במיטתו וקרא בספר לאור מנורת-הקיר שהיתה קבועה למראשותיו. דומה כי כל-כולו שקוע היה בספרו שלולא כן חזקה עליו שהיה מרגיש בנוכחותו של אדם המשרבב ראשו בחלון חדרו בעיצומו של לילה. רצה תורן לפנות אליו ולא ידע כיצד, שפן מעולם לא נודמן לו לשמוע את שמו של הסטודנט או את שם משפחתו. כיעכע בגרונו ופלט שיעול מפיו. כל משקלו של תורן מרופז היה בחרטומי נעליו, שעמדו על בליטות האבנים, וכל גופו היה תלוי באצבעות ידיו שנאחזו בזוויות התריסים. לפיכך נתערער שיווי-משקלו מן השיעול והוא צנח ארצה. הגובה לא היה רב והחבטה שנתכבד בה לא היתה חבטה של ממש. ואולם הדה של הנפילה היה חזק למדי לגבי שעת-לילה מאוחרת. הד זה הוא, כפי הנראה, שהקפיץ את הסטודנט ממיטתו. הלה שירבב מחצית גופו מן החלון ושאל בחרדת-ליל עצורה:

“מי שם?”

גם מדירות אחרות נשמעו קולות. שנים או שלושה חלונות הוארו. תורן הזדקף. הוא גמר אומר לחסוך הסברים והתנצלויות וניגש ישר לענין:

“יש לך סידור-תפילות?” שאל.

מוכן היה תורן לתדהמה, לתמיהות, ולפחות לכמה שאלות. אך בשום-פנים-ואופן לא היה מוכן לתגובתו של הסטודנט. פניו, פני אברך-משי יהודי מן הימים ההם ומן המקומות ההם—ימים ומקומות שאהרן תורן לא ראה אותם מימיו בעיני-בשר כי אם בעיני-רוח בלבד, כלומר בכתביהם של מנדלי, ברדיצ'בסקי ובעיקר עגנון—פניו של הסטודנט אורו. עיניו הביעו שמחה.

“סידור-תפילות?” שאל במבטא אנגלו-סקסי מובהק, מבטא שעמד בסתירה מוחלטת למקורות שמהם שאב תורן את מושגיו על אברכי-משי.

תורן נד בראשו לאות הסכמה והסטודנט נעלם בעמקי חדרו. לאחר שעה קלה חזר ובידו סידור זעיר כשיעורו של לוח-כיס.

“מועט המחזיק את המרובה”, פסק במבטאו האנגלו-סקסי אך בהגייה דקדקנית מבחינת הניקוד.

רצה אהרן לשאול אם סידור זה כולל את י”ג עיקריו של הרמב”ם, אך חזר בו ולא שאל. הוא אמר:

“תודה רבה. עוד מחר אחזירנו לך.”

“שכר מצוה—מצוה”, השיב הסטודנט באותה עברית אנגלו-סקסית של תלמידי-חכם, “תושבי ישראל חוזרים בתשובה. והא ראייה: אתה מבקש סידור-תפילות ולמטה קוראים פרקי תהילים.”

"מי קורא פרקי תהילים?" תמה אהרן.

"אינני יודע. כפי הנראה, השכנים מלמטה". הסטודנט זקף אצבעו: "הקשב...".
אהרן הטה אזנו. אכן, מדירת-המרתף הסתנן במעומעם קול מנגינה מזרחית מונו-טונית, פשטנית, עצובה. אי-אפשר היה להבחין במלים.

זה שנים התגורר אהרן תורן בדירתו, אך את השכנים שבדירת-המרתף לא הכיר. בכל אותן שנים לא ראה איש יוצא ובא בדירה זו. הדלת החיצונית היתה סגורה תדיר ותריסיה הגבוהים מוגפים.

"נדמה לי", פתח בהיסוס, "שפרקי תהילים קוראים במקרי אסון".

"לאו דווקא", העיר האברך.

"אולי קרה משהו?"

"אם יזמינוני למנין, אבוא". סח הסטודנט וחזר אל מיטתו.

אהרן נטל את הסידור והלך להדרו. בשער הספרון קרא: סידור מרגלית טובה נוסח אשכנזי כולל כל התפילות והבקשות אשר יערוך כל איש ישראל מדי יום ביומו נמנים גם י"ג העיקרים. הפך את הדף במתיחות רבה, ולשמחתו גילה בתוכן-העניינים "אני מאמין" וכנגדו מסומן עמוד 167.

ישב בכיסאו והעלה על הכתב את עיקריו שלו, ידו האחת עושה במלאכה והשניה מחזקת הסידור.

משסיים, היתה השעה 2 אחר חצות. כלבתו של תורן רבצה בפורסה שלמולו ועקבה אחריו במבטה. שעת טיול-הלילה היתה מאחריהם זה-כבר. נטל אהרן את הרצועה ויצא החוצה. הכלבה זינקה אחריו.

עשו כדרכם הקפה אחת מסביב לבית שנמצא בפינה של שני רחובות וחזרו אל הכניסה. ראה אהרן מונית אפורה שחנתה לא הרחק מן הפניסה מתחת לפנס. ליד ההגה ישב גבר רחב-גרם. פניו הבהיקו לאור הפנס משל נמרחו בשומן. דומה היה כי ישן הוא. השינה ליד ההגה עוררה את סקרנותו של אהרן. קרב אל המכונית וסקר את פניו. אכן, ישן האיש, אלא ששנתו דרוכת-מנוחה היתה. הוא זע ממבטו של אהרן, פקח עיניו ונתרעד. הכלבה פרצה בנביחה. האיש פלט שריקה, לחץ על הדוושה, התניע את המכונית ונעלם בטירטור גדול.

"שריקה זו אינה שריקה סתם. אות מוסכם הוא", חלף הירהור במוחו. חלף ונגזו. אהרן שכב במיטתו. כשלש-יחצי שעות נותרו לו לשינה. עצם עיניו ולא נרדם. המנגינה המזרחית הגיעה לאזניו במעומעם, כמו מבעד למסננת. בחדגוניות פרי-מיטיבית הבקיעה את דוק התנומה שהחל עוטף את מוחו. בשארית תודעתו המנומ-נמת ניסה אהרן לקלוט את המלים. היו במנגינה צלילים הגויים במעין חיתוך-הדיבר, אך לא נצטרפו כדי מלים המופרות לו. כשלהבת-נר המתלקחת סמוך לדעיכה נתנצנצה בו המחשבה שאין הלחן עצוב כלל וכלל. בשל חדגוניות מזרחית נשמע עצוב באזניו. אדרבה...

ה

נגזר עליו על אהרן תורן שלא יידעו עפעפיו תנומה אותו לילה. נקישות רהויות חדרו אל תוך שנתו והפריעהו. התעלם מן הנקישות וסירב להתעורר, אך לא יצא רגעים מעטים ומבעד לחלון קלטה אזנו את שמו שלו. מישהו שעמד בחוץ הגה את שמו בלחש עצור, בקול מדוכדך, בקצב רהוי ובנעימת תחנונים.

"אדון תורן... אדון תורן... אדון תורן..."

במאמץ אל־אנושי ניתק אהרן את קורי השינה שעטפו את מוחו ופקח את עיניו.

"אדון תורן... אדון תורן... אדון תורן..."

נדמה היה לו כי השם לא נהגה אלא נחרת באותיותיו בחשכת חדרו, ספק כמעין מנא. מנא תקל ופרסין ספק כאותן מלים הפורצות מפיותיהם של גיבורי ה"קומיקס" האמריקאים.

קפץ ממיטתו, העלה אור בפרוזדור ובעודו לבוש פיג'אמה יצא אל החצר. שתי דמו־יות—אף הן לבושות פיג'אמה—קידמו את פניו: האחד היה הסטודנט־האברך והשני בעל־הבית. הסטודנט מנומנם היה ושף את עיניו. בעל־הבית היה ער.

"אדון תורן", סח בקול בכייני, כולו נסער ונפעם, "צילצלתי למשטרה".

"למשטרה? מה קרה?"

"לא אסבול עוד".

"מה?"

"את זה".

"את מה?"

חולצת הפיג'אמה שעל בשרו נתפרמה וחשפה חזה שמנמן ושעיר. החזה זכה לכמה מהלומות־אגרוף מידו הימנית של בעליו. מכות אלו נוסח "על־חטא" נתלוו בקריאות:

"לא אסבול, לא אסבול! די!"

"מה לא תסבול?"

בעל־הבית הגיע אצבעו אל פיו כמי שמנסה להסות את עצמו.

"הקשב!"

תורן הקשיב ולא שמע דבר פרט לאותה מנגינה מזרחית שעלתה מן המרתף.

"בכל־זאת קרה משהו", פנה אל הסטודנט.

הלה חדל מלשוף את עיניו וניענע ראשו לאות־שלילה.

"למה קוראים פרקי תהילים עד הבוקר?"

לתומו שאל תורן את שאלתו, ובשום פנים לא ציפה לסערה שחוללה שאלה זו.

"תהילים!" נצטרח בעל־הבית. פניו הסמיקו כסלק ועיניו יצאו מחוריהן. "תהי־

לים!"

מהחלונות שבקומות עליונות נשמעו קריאות "צסס!" "הססס!" "מה זה שם?!" "לא

נותנים לישון!" בעל־הבית הנמיך קולו. כיון ששוב לא מצא פורקן לזעמו, קרע

את חולצת הפיג'אמה והטילה בכוח על הקרקע.

ההילים!" זעק בלחש מאומץ עד־אפקיעה. "בית־זונות פתחו שם! הם פתחו להם בית־זונות בביתי! מנוולים! כל השכנים מורים עלי באצבעותיהם! מבית־הכנסת גרשו אותי אתמול! אמרו: בביתך יש בית־זונות. אתה מבין, מר תורן, אני לא אשם! שפה אחיה עד מאה־ועשרים שנה! בא בחור אלי ואומר: יש לך דירה? בחיי ראשי, בחיי אשתי וילדי, כה יתן לי השם וכה יוסיף. אני שואל: אתה נשוי? אומר: כן. כמה ילדים? אומר: אין ילדים, רק ילדות. אני אומר: השם יעזור, צעיר אתה. קהיו גם ילדים. הוא משלם לי, מביא רהיטים והולך. שבוע, שבועיים, כל היום הדירה סגורה. אני פוגש אותו ברחוב יפו, שואל: איפה האשה? איפה הילדות? האשה מתה—הוא אומר. ועוד מוציא מטפחת מן הכיס ומקנח דמעות—והילדות תבואנה. בלילה אני יוצא, רואה הוא יושב בטקסי אפור. אני שואל: מה אתה עושה? הוא אומר: מחכה. אני שואל: למי? הוא אומר: מה איכפת לך? מדינה דמוקרטית. ובבוקר באים השכנים ממול ומספרים: כל שעה בא זוג. נכנס ויוצא. נוסע בטקסי ובא זוג אחר. ככה עד הבוקר, והפטיפון..."

זכר תורן את הפרצוף השמנוני שישן מעל להגה, בשריקה, בהתנעה המהירה של המונית. הוא נפנה אל הסטודנט:

"מדוע אמרת לי שאלה מזמורי תהילים?"

"טעיתי", השיב הסטודנט בנחת.

בעל־הבית לחץ על הכפתור. נדלקו הנורות שבחדר־המדרגות והאירו את החצר. לאורן של נורות אלו נדמה היה לו לאהרן כי זיק ערמומי נסתר בעיניו של הסטודנט, עיני־תכלת בהירות, שבהירותן בלטה שבעתיים בשל שערותיו הכהות. בשעה ששיר־בב ראשו מן החלון לא נתן אהרן דעתו על ניגוד זה שבין בהירות לכהות. עתה חיפש את הכיפה שבראשו ולא מצאה.

בעל־הבית המשיך בשלן:

"הלכתי למשטרה. אומרים לי: תביא עדים. אתה בעל־בית. רוצה צו־פינוי כדי לגרוף דמי־מפתח. גם עכשיו צילצלתי למשטרה. אתם תעידו. אתם דיירים. תעידו, ימח שמם."

"מה נעיד?"

"תעידו שיש כאן בית־זונות".

אותו רגע הגיעה מכונית המשטרה. שבעה שוטרים קפצו מתוכה. בעל־הבית גח אליהם. השוטרים הקיפוהו. הסטודנט ותורן ישבו על גדר־אבנים במרחק־מה מהם. עדותו של בעל־הבית נמסרה בלחישה צפופה ולא ניתן להבחין בדבריו. מדי־פעם בפעם היו זרועותיו מתרוממות למעלה כזרועותיו של אדם הפורש כפיו בתפילה.

לא יצאה שעה קלה וכל החבורה קרבה אליהם.

"שכנים!" הציגם בעל־הבית לפני סמל בריא־בשר חגור אקדח.

בידו האחת החזיק הסמל בפנס ובשניה רשם בו רשימות. שוטר שעמד סמוך אליו האיר את הפנקס בפנס־כיס. בעודו רושם שאל הסמל:

"בחווה כתוב לצורך מגורים?"

"שכה תחיה אשתי".

הסמל הטמין את הפנקס בכיס הולצתו ורמז לשוטרים. כולם ירדו אל המרתף והסמל בראשם. הוא הקיש על הדלת.

בחלונות המרתף כבה האור. המנגינה נדמה.

"פיתחו!"

איש לא ענה.

הסמל לחץ בכוח רב על ידית הדלת. הדלת חרקה. מלבד חריקה זו לא נשמע שום קול.

"לפרוץ?" שאל אחד השוטרים.

"לא", השיב הסמל. שוב נטל את פנקסו ורשם בו מה שרשם. לאחר־מכן פנה אל המכונית.

השוטרים הזדנבו אחריו ובעל־הבית בקצה זנב השוטרים.

הסטודנט פסע פסיעה לעברם ונעצר. הציץ באהרן תורן ומשראה כי הלה אינו זו נשאר אף הוא במקומו. עתה נתגלתה לו לתורן כיפת־צמר סרוגה עגולה על קדקדו של זה. תהה מניין צצה הפיפה שלא נראתה עד כה, אך לא שאל דבר.

מכונית המשטרה הותנעה. מבעד לטירטור בקע קולו של הסמל:

"הענין בטיפול!"

אהרן נשא עיניו למעלה. עמוד־השחר שלח קרני מישוש מפאתי מזרח ונסך בהירות של טרם־זריחה אל תוך כחול השמיים.

תורן לא המתין לשובו של בעל־הבית, אף לא זיפה את הסטודנט בברכת פרידה. חזר לביתו וצנח במיטתו.

מאחרי החלון נשמעו קולות. קול אחד אמר: "תודה". קול שני אמר: "שלום". לאחר־מכן נשמעו צעדים מעומעמים שנבלעו בחריקת הדלתות.

1

לשווא ניסה אהרן להירדם: השינה היתה נמנו והלאה. ליל־שימורים אחר צף ועלה בזכרונו. כשלושים שנה הפרידו בינו לבין ליל־שימורים זה. כעתה כן אז עלה על משכבו בעלות עמוד־השחר. כאז כן עתה נדדה שנתו. כעתה כן אז הדריכו את מנוחתו בתי קלון ובושת.

אלא שבימים ההם לא שכן בית־הקלון במרתף אשר מתחת לחדרו. חייב היה תורן ללכת כברת־דרך ארוכה עד שהגיע אל רחוב בתי־הקלון. ואהרן תורן הגיע אל רחוב בתי־הקלון אך ורק משום שתלמידי הכיתה השביעית באותה גימנסיה, שעמהם נמנה בימים ההם, גמרו אומר לערוך סיור־לילה במוסדות אלה ובדרך זו להוכיח—לעצמם, כמובן—כי אכן גברים הם.

ברציפות ססגונית נתמשכו המוסדות משני צדדיו של רחוב ארוך שלכאורה לא היה לו סוף. מלבנים ארוכים מעשה אריג שחור נשתלשלו סמוך לפנסים הנתונים בראש

עמודי-חשמל, ועל המלבנים טורי הירוגליפים סיניים אדומים סדורים מלמעלה למטה. מעל לפתחים התנוססו שלטים ועליהם אותיות רוסיות הסדורות לרוחב משמאל לימין. השלטים הכריזו גלויות: בית-זונות יפני, בית-זונות קוריאני, בית-זונות סיני, בית-זונות רוסי. חרף כל השלטים המפתים היה הרחוב שומם וריק מאדם. אך מתי-מספר נעו בו לאור פנסי-הצבעונים, ובכללם חבורתו של אהרן. מתי-מספר אלה רובם היו יפאנים ומיעוטם רוסיים. הסינים היו עיקר אוכלוסייה של העיר ואף-על-פי-כן לא היו ברחוב זה סינים.

חריסר תלמיד-גימנסיה פסעו על המדרכה. דוממים הלכו, כמי שממלא תפקיד שפפו עליו מגבוה. אפילו קורטוב של עליצות-נעורים לא היה שורה עליהם, דומה כי היו מדוכדכים קמעה. מדי-פעם-בפעם ניסה אחד מהם לעורר ציבור נערים זה בשיר-זימה או בבדיחה גסה, אך ללא הצלחה יתירה.

פתאום נשמעה צעקה. החבורה נעצרה ככיתת חיילים על-פי פקודה. ליל-חורף היה והנערים עטופים במעילי-חורף מרופדי-פרנה. מעל למרזבים נתלו מחטי קרח. אין תימה שנדהמו משראו כי החלון שמעליהם נפתח לפתע והזליף סילון של הבל צבעוני ספוג ריחות מכל המינים: ריחות זיעה ובשמים, ריחות אשפה ותבשילים, ריחות טבק ומשקאות. אשה ערומה כביום היולדה הבקיעה את מעטה ההבל וקפצה מן החלון. לא דמות-דיוקנה ולא קלסטר-פניה לא נשתמרו בזכרונו של אהרן. משום-מה נחרת בזכרונו רק כי מתחת לשדה השמאלי—שד ארוך ורפוי—היה כתם כחול. ועוד זכור היה לו כל ימיו כי צמוקה היתה וכחושה עד כדי כך שבראותו בפעם הראשונה—שנים הרבה לאחר-מכן—סרט דוקומנטרי על אסירי ברגן-בלזן חזר ונזכר בה.

היתה זו זונה סינית שאיבדה את עצמה לדעת.

עתה באה ועמדה לפניו. ערומה עמדה כבאותו לילה, אלא שהפעם היה צידוק-מה להתערטלות זו, שהרי לא ליל-כפור צפוני היה זה אלא ליל-שרב דרומי. גם עכשיו לא היה לה קלסטר-פנים, אך רזונה רזון מאו, עורה השחום והצמוק מתוח על עצמותיה, וכתם כחול-כהה במרכזו ושולח שלוחות ההולכות ומתבהרות. כתם הדומה לעקרב מתפתל, טבוע מתחת לשדה השמאלי.

גם הפעם קפצה מן החלון, אך בכיוון הפוך: מן החוץ אל הבית. קרבה אל מיטתו של אהרן, פערה את פיה—המדבר ואינו נראה—ואמרה:

”אם איני אלא תא זערורי באורגניזם ענק, שאף הוא רק חלק פעוט מתוך מכונת אדירים המגשימה ייעוד של הרמוניה מוזיקלית בין השילוש הקדוש: חלל, זמן אלוהים—אז מה איכפת לך?”

שוב היתה דומה לקרבנות ברגן-בלזן. כשראה אותה אהרן בפעם הראשונה עדיין לא היו המחנות קיימים, ואלו עתה כבר נשתכחו מן הלב. כשראה אותה בפעם הראשונה עוררה בו סקרנות, ואילו עתה עוררה בו פלצות. הפך את גבו אליה ואת פניו אל הקיר. על הקיר נתגלתה לפתע תמונה. היה זה דיוקן של דודו שהיה תלוי בבית אבא בימי ילדותו. מימיו לא ראה אהרן דוד זה בחיים ולא הכירו אלא על-פי תצלום ומפי השמועה. אחיה האהוב ביותר של אמו היה ונספה באחד ממחנות-ההשמדה. פניו פני

סוחר אמיד ועיניו עיני משורר הוזה. שיערו עטורי־שיבה, ושפם אפרפר מכסה על שפתו העליונה. הוא פתח ואמר:

"אם איני אלא תא זערורי באורגניזם ענק, שאף הוא רק חלק פעוט ממכונת־אדירים המגשימה ייעוד של הרמוניה מוזיקלית בין השילוש הקדוש: חלל, זמן, אלוהים— אז מה איכפת לך?"

שוב התהפך אהרן תורן ושכב על גבו. חושש היה להביט בצדדים ונעץ מבטו בתקרה. וברגע שנעץ מבטו בתקרה בו ברגע נבקעה התקרה ומלאך אלהים, כרוב זך וקל־כנפיים, כאותם מלאכים המצוירים בעיטורים לסיפורי־המקרא, ובייחוד בעיטור למע־שה עקידת־יצחק, נגלה לעיניו של תורן. המלאך שלח ידו, ממש כמלאכו של יצחק, וקרא אל תורן מן התקרה. אך שלא כמלאכו של יצחק, לא אמר: אברהם, אברהם, אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה. הוא אמר:

"ם יצחק אינו אלא תא זערורי באורגניזם ענק, שאף הוא רק חלק פעוט ממכונת־אדירים המגשימה ייעוד של הרמוניה מוזיקלית בין השילוש הקדוש: חלל, זמן, אלוהים— אז מה איכפת לך?"

כיון שלא נותר בחדר מקום שבו יכול היה אהרן לנעוץ את מבטו, עצם את עיניו. וכשעצם את עיניו נתמלא החדר המון עם רב. שרופי אושוויץ והרוגי מלכות, מושמדי היטלר וכלואי סטאלין, חללי מלחמות ועולי מדורות, בוני פיראמידות וסתם מזי־רעב, תינוקות שמתו בדיפטריה ובוגרים שנפטרו בסרטן, אמהות החולצות שד שדוף ותינו־קת המחטטים באשפה. שליטים הנהנים מעצמם ומיליונרים שעשרם עובר על גדות כוח סבלם, ספסרים שהבצע מציץ מחרכי עיניהם כחיה טורפת מן המארב, ונזירים ברהמיניים הצוללים בתהומות טבורם. ישישים יגע־יקום ונערים תאבי־חיים. ישישות תפוחות מזלילה ונפוחות מרעב, כהושות מפפן וצמוקות דיאטה, אכולות תמרוקים ומדולדלות חלאים, נערות קורנות־עיניים, צמאות־אהבה. מעולם לא שיער אהרן כי חדרו הקטן עשוי להכיל מספר כה רב של בריות. וכל הבריות הללו פיערו פה אחד ויחיד ופלטו במקלה חד־קולית, קצובה, שטנית:

אם אין אנו

אלא

תא זערורי

באורג—ני—זם

ע—נ—ק

שאף הוא רק

חלק פעוט

ממכונת־אדירים

המגשימה ייעוד של

ה—ר—מ—ו—נ—י—ה

מו—זי—ק—לית

בין השילוש הקדוש

חלל

זמן

אלוהים

א—א—ז

מה

איכפת

לך ?

עד שהללו צווחים, צפה ועלתה תמונה בזכרונו. היה זה בתקופת החומה והמגדל, כלומר במאורעות תרצ"ז—תרצ"ט. קבוצה שכללה כמה מידידיו עלתה על הקרקע. יומיים לאחר העליה בא אהרן להתארח באותה נקודה. פרט לחומה הממולאה חצץ והמגדל, שבראשו התנוסס זרקור, לא היה במקום אף מבנה־עץ אחד. האורח הראשון היה תורן, מלבד נציגי המוסדות שביום העליה נאמו מה שנאמו ומיד הסתלקו; לפיכך נתקבל בשמחה רבה ובכבוד גדול. הוחלט שלא להלינו באחד האהלים, אלא בבסיסו של מגדל־העץ שנועד לשמש חדר־תרבות לעתיד־לבוא, ולפיי־שעה לא היו בו אבזרי־תרבות פרט למיטת־עץ. אהרן שכב בה ומפיון שהיה עיף, יגע ורצוץ (מפאת חוסר התחבורה נאלץ ללכת ברגל כברת־דרך ארוכה למדי), נרדם כהרף־עין. ואולם לא יצאו רגעים מעטים והתעורר. רבבות מחטים דקרו את עורו. בשרו נעשה חידודים־חידודים. קפץ ממיטתו והדליק נר. המזרון היה אדום כדם: שיפעת פשפשים הציפה את המיטה. מיד יצא תורן החוצה והצטרף אל השומר.

עתה נבצר ממנו להצטרף אל השומר. צבא־הגנה־לישראל, צבא מאורגן ומאומן כהלכה, שמר על ירושלים ולא נזקק לעזרתו או לחברתו. אף לצאת החוצה לא יכול. ההמון הזועק ודאי לו שהיה רודף אחריו, ועוד המונים רבים היו עשויים להצטרף אל הקהל הרב.

חייב היה להרגיעם ויהי־מה. להוכיח להם באותות ובמופתים כי עיקר־אמונתו אמת הם. והאמת נעלה על הכל. שומה עליו להביא ראיות הותכות, לשכנע באותות ובמופתים. אותות ומופתים לא היו בידו. וראיות... כלום יטו הללו אזנם לראיות, ותהיינה החותכות ביותר? למראות זקוקים הללו, לחזיונות, לסיפורי־מעשיות המשברים את האוזן. הן עוד שפינוזה אמר בשעתו כי האמת הטבעית ניתנה לעם בידי הנביאים על דרך התמונות כדי שיתפסוה בהבנה־שפלב אלה שאין לאל־ידם להשיגה בתבונה־שבשכל.

"רבותי", סח בשובה ונחת בלי שניסה אפילו להתגבר על שאון המקהלה. "רבותי, אספר לכם סיפור, מעשה־שהיה, אשר הסיח לי ידידי לפני ימים ספורים..."

הפניה השפיעה למעלה מן הצפוי. אמנם, כשאמר תורן מה שאמר היו עיניו עצומות ולפיכך נבצר ממנו לראות את הבעת־פניהם של הבריות, אך שמוע שמע כי הקולות נשתתקו. דומיה מוחלטת השתררה סביבו. הוא התאוּשש.

"הדבר שאני עומד לספר לכם", פתח בביטחה, "סח לי ידידי הדוקטור קדרון לפני כשבוע ימים. לבי סמוך־ובטוח כי מצויים בקרבכם אנשים אשר שמעו של הדוקטור

קדרון הגיע אליהם, שהרי הוא נחשב בימינו אחד החוקרים החשובים ביותר בתרבותו של המזרח העתיק. ובכן, לפני תקופה קצרה נזקק הדוקטור קדרון לניתוח. משנתעורר לאחר הניתוח ראה כי שתי מחטים נעוצות בוורידיו זרועותיו. המחט שמשמאלו מזרימה דם ומימינו מזון מלאכותי. אותה שעה חש עצמו כמכונת-תרגום אלקטרונית שמימינה נכנס לתוכה טקסט אכדי ומשמאלה יוצא תרגומו העברי. דומני, רבותי, כי תחושה זו היתה תחושת אמת עילאית, אף שלא שיקפה את האמת העובדתית. מדוע? משום שתחושה זו הביעה נאמנה את ייעודו של האדם בתבל, שאינו אלא מין..."

שאגה אדירה שיסעה את דבריו. עיניו נפקחו. ומשנפקחו עיניו ידע כי נגזרה עליו כליה. העומדים מרחוק דחקו את העומדים מקרוב, והעומדים מקרוב עטו על מיטתו, גופפו בידיהם, רמסו זה את זה וחתרו להגיע אל גרונו. מישהו בקצה החדר הניף אבן וניסה לקלוע בו.

ויצעק תורן אל יהוה לאמור: מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני! ואכן, פגעה אבן במצחו, אך פגיעתה לא היתה רעה. הכאב לא היה גדול מכאב עקיצתו של יתוש. גם הידיים שאחזו בגרונו מגען דומה היה למגע רגליהם של זבובים פעוטים. עדמהרה נתברר לו לתורן פשר הדבר: הבריות שהתקיפוהו בריות זעזעורות היו, ואילו הוא עצמו גדל לממדי ענק. גוליבר היה תורן והללו גמדים. הוא קם ממיטתו ונזדקף מלוא שיעור קומתו האדירה.

התוקפים הקטנים לא אמרו נואש. כהרף-עין שברו לרסיסים את הרהיטים שהיו בחדרו והחלו להקים מהם פיגומים סביבו. בזריזות עבדו, ביעילות, בתקיפות שרצנית של רמשים.

לפתע נפתחה הדלת ולחדר נכנסה ידידתו מאזומקדם, ברוריה גפן. בהנף-יד אחד הרסה את הפיגומים, וכל מאמציהם של העמלים הזעירים היו כלא היו. תורן נשם לרווחה. הושיט ידו ואמר:

"תודה, ברוריה".

ז

כאמור, היתה ברוריה גפן ידידתו של תורן מאזומקדם. אף-על-פי-כן לו היה בא מישהו ומבקשו לתארה לפניו, לא היה תורן יכול להעלות בזכרונו אלא שלושה דברים בלבד: את עיניה, את ירכה, ואת קולה.

את עיניה כיצד?

בנעוריה היתה ברוריה גפן כתבנית, לפיכך נתן לה תורן להדפיס במכונת-כתיבה את כתב-ידו הראשון, זה כתב-היד שידידו ביזבו על פירסומו את חסכוניותו הדלים. לאחר כשבועיים החזירה לו את כתב-היד מודפס כהלכה. אותם ימים עדיין היה תורן מתחשב בדעותיהם של הבריות על כתביו. רצה איפוא לשאול גם את דעתה, אך בטרם יפתח את פיו הציץ בעיניה. וטוב שהציץ בעיניה, כי לאחר הצצה זו חזר בו מכוונתו ולא שאל דבר. עיניה השהורות אטומות היו, נטולות-הבעה ממש כעיניו של סומא. ידוע ידע כי סימאון זה הל על כתב-ידו.

את ירכה כיצד?

משום־מה כך נתגלגלו הדברים שברוריה גפן בילתה את ליל־כלולותיה בביתו של תורן. והלילה ליל־שבת היה. למחרת בבוקר נצרך תורן לאחד הספרים שנמצאו בחדר אשר הוקצה לזוג הצעיר. אותה שעה היה נבוכ קצת: אם יקיש על הדלת עלול הוא להעירם, ואם יפנס ללא אזהרה עלול הוא לעשות משגה חמור עוד יותר. הואיל ויום השבת הוא היום היחיד בשבוע בו יש ביכלתו להקדיש זמן לעניינים שברוח, הרי כל רגע שאינו מנוצל כמוהו כביזבוז־זמן הגובל בפשע. קרב, אפוא, אל החדר, הצמיד אזנו אל הדלת וצותת. שום צליל לא הגיע לאזנו: לא לחש, לא רחש ולא רישרוש. לחץ על הידית, פתח את הדלת כדי סדק צר (הדלת עשתה עמו חסד ולא חרקה על צירה), והציץ פנימה. מכיון שהסדק צר היה מאד היה שטח ראייתו מצומצם ביותר. עיניו לא ראו אלא חמוק ירך שמאלי של נערה העומדת על רגליה כפופה קמעה: קשת מתוחה בהירה־ורדרדת שקצותיה טמונים בשחומות שזופה. כך נראה בליל־סגריר חיוז־ברק על־פני רקיע שחור־עננים. תורן לא חיכה עד בוא הרעם. בזהירות רכה־חתולית סגר את הדלת והסתלק.

קולה כיצד?

לימים נתן לה להדפיס עוד כתב־יד, זה שהובא לאחר־מכן אל פרופיסור ברדני. לאחר ימים־מספר טילפנה לו ואמרה:

"הספר מעניין מאד, אבל אני הייתי יועצת לך להשמיט את כל הפיגומים".

וקולה הנשמע בטלפון היה קול אפוטרופסי־אמהי. מובטח היה אהרן שכך היה קולה של אמו בשעה שלימדה אותו ללכת על־פי שיטתו של פרופיסור ברדני.

ח

פעם אחת־ויחידה בימי־חיו עבד תורן על פיגומים. בהיותו תלמיד באוניברסיטה נודמנה לו עבודה של שוליה לבעל־מלאכה המתקין מחסים משמש מעל לחלונות־ראנה.

כחצי שנה עבד אצל אותו קבלן וכשסיים את תקופת עבודתו לא היה לו שמץ מושג כיצד מרכיבים מחסי־שמש לחלונות־ראנה כשם שלא היה לו מושג על כך כשהתחיל לעבוד. בכל ימי עבודתו לא נתן דעתו על מנגנון ההרכבה, לא ידע על שום מה תוקעים את הנזים בקירות, מה תפקידו של החוט המושחל בטבעות, ומדוע ניתן לגולל או לפרוש את המחסה במשיכת החוט או בדרך סיבובה של ידית המנוף. כמכונה או כרובוט ציית לפקודותיו של בעל־המלאכה. כל־אימת שנצטווה להחזיק את הצינור החזיקו, לתקוע מסמר—תקעו, להשחיל חוט—השחילו, להלום בפטיש—הלם בו. לו היה כלב מאולף עובד במקומו היה ממלא פקודות אלה באותה דייקנות, ואולי ביעילות יתירה מזו של תורן, שהרי מותר להניח כי דעתו של הכלב היתה פנויה ואילו דעתו של תורן היתה נתונה לאפלטון. באותם ימים נתקל בפעם הראשונה בתורת־הצורות של אותו גאון יווני ושקע בה ראשו־ורובו. משום כך לא חשב על הפטיש שבידו כי אם על הפטישיות שבאותו פטיש, כלומר בצורתו הטהורה הקיימת אי־שם בעולם המציאות הנקיה מדופי החמירות, בעולם האידיאות. הוא הדין

לגבי חוט וחוטיות, מסמר ומסמריות. מובן מאליו כי השגיב את המחסיות ובו למחסים ובכל סוף־שבוע, בשעה שהיה מקבל את שכרו, תמה על בעל־המלאכה שהאריך רוחו הצי שנה ולא הקדים לפטרו.

פעם אחת נודמן לו לעבוד על פיגום סמוך לחלון שבקומה שלישית. מיד נתנדפה הפיגומיות מראשו וכל מעייניו היו נתונים לפיגום. ביתר־דיוק: לא לפיגום כי אם לעובדת הימצאו על פיגום. פיגום זה היה צר מאד ולבו של תורן היה מלא פחדים כל זמן שרגליו עמדו עליו. חושש היה שמא בהיסח־הדעת יצעד אחרנית צעד אחד בלבד—צעד הגדול קצת מרחבו של הפיגום—ומיד יפול ויתרסק. מרוב אימה היה מביט לאחוריו ורואה תהום הפעורה לרגליו, והיא קורצת לו, רומזת, פותחת ורועתיה וקוראת לו לבוא אל חיקה.

בסופו של דבר נדבק אל החלון והיה עובד צמוד אליו ולא מש ממנו. מתוך החלון שבקומה אשר מעליו, כלומר הקומה הרביעית, התבוננו בו עיניו של תינוק. עיניים תמהות, זפות, תובעניות המוכנות לספוג אל קרבן עולם־ומלואו. גם הלה נצמד אל החלון בכל מאודו עד כדי כך שחוטי הרשת הדקים הטביעו משבצות אדמדמות על מצחו ופחסו קימעה את חטמו הקטן. היה אפוא התינוק צמוד אל חלון הקומה הרביעית מבפנים, ואילו תורן צמוד היה אל חלון הקומה השלישית מבחוץ. התינוק עקב בענין רב אחר כל תנועה מתנועותיו. לו ידע מה־בטלניות הן תנועותיו של תורן, עד־מה שונות הן מתנועותיו של פועל מומחה הבקי במלאכתו, לא היה מסתכל בו כך. התינוק לא ידע, לפיכך הביט בתורן בהערצה.

פתאום גילה אהרן תורן שהערצתו של התינוק נעמה לו. הרגשתו היתה כזו של שחקן אמן הניצב על הבימה לפני קהל־צופים. ואף שקהל־צופיו היה מוגבל מאד בכמותו ובגילו, נתמתח וניסה לעשות רושם. בפעם הראשונה התרכו בעבודתו. אותו רגע—ואותו רגע בלבד—נתחווירה לו משמעותן של הטבעות שבמחסה של החוט המושחל בהן. באותו רגע—ובאותו רגע בלבד—הבין על שום מה נכרך המחסה סביב ציר מסוים כשמושכים באיתו חוט. התגלית שימחה את נפשו. זקף עיניו וקרץ לתינוק. אורו עיניו, הוא היה מאושר. ובאשרו כי רב נצמד ביתר־שאת אל הרשת כמי שמנסה להבקיעה כדי להגיע אל תורן. נשמע קול רסק ושתי צעקות פלחו את האוויר—אחת של אשה ואחת של ילד. את האשה לא ראה תורן, את הילד ראה בזרועותיו. הוא עמד על עברי־פיתתהום, בקצה הפיגום, והתינוק בזרועותיו. לולא זריותו, שבאה לו במפתיע, משום שלא היתה לו שהות לחכוך בדעתו ולהפעיל את הכרתו, ולולא הפיגום, שעליו עמד, היה התינוק נעשה גל של עצמות.

תורן ירד למטה יחד עם התינוק שניצל בזכותו ועד־מהרה נמצא חבוק בזרועותיה של אמו, שבכתה וצחקה חליפות ונישקה את תורן. ונדמה היה לתורן כי קשת ירכה השמאלית של אם זו ושל ברוריה גפן דומות עד־להפליא. הפוונה היא, כמובן, לדמיון גיאומטרי בלבד, שהרי אמו הצעירה והנרגשת של התינוק היתה לבושה חצאית—אמנם, חצאית הדוקה מאד למתניה—ונבצר מתורן לראות את צבעי הקשת, קשת ירכה.

ט

משחזר אהרן תורן מעבודתו למחרת ליל־השימורים מיד ישב אל שולחנו וקרא את הכתוב על־גבי הגליונות שהיו מונחים עליו. לאחר־מכן מחק את הכותרת "י"ג עיקרים" והחליפה בכותרת אחרת, לאמור: "י"ג פיגומים".

יש להניח שפונתו היתה לפיגומים לבנין ספרו על משה רבנו, שמעולם לא נכתב, כשם שהשורות המובאות בראש פרק זה נועדו לשמש אפיגרף לאותו ספר. וראייה לכך מצאנו בהערתו של תורן עצמו, הכתובה בדיו אדומה בשולי הגליונות שעליהם הורכבו הפיגומים.

וזו לשון ההערה:

"כותרת זו ודאי תעורר צחוק. ואין תימה בדבר. ספר־בראשית אינו אלא פיגום לתור־רה. וכבר הרגישו חז"ל בכך באמרם כדברי רש"י: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כוח מעשיו הגיד לעמו וג'.

"ואכן, בספר בראשית מוצאים אנו את הפועל צחוק י"ב פעמים ובכל שאר סיפורי־התורה רק פעם אחת בפרשת העגל, כלומר בעת ששיחת העם וסר מדרך התורה, שם במובן שעשוע ומשחק ולא במובן של צחוק לאמור: ויקומו לצחק".

כונפרד וינקלר: שני שירים

הכל נדם סביב כמו בגן פורח ולילי

עם פטירת האשה שידעה למות

ואת רוצה למות את כל פרטי המות
וביודעים שאין מולדת מעבר להריו.
האנדרטה, הפצועה מידי שקיעה חולפת,
אינה שלך, גם לא הפרח הקמל בעציצים הרבה,
הגן והרחוב והצחוק המתמר כמו עשן. הפחד
מסתגר אף הוא בתוך צלו של לב אחר.
רק הדקות האלו הרושמות עבר רחוק
אינן פוסקות לנשר כמו טפות. מה לך
ולחמה עוד, הפה־נשקפת מתוך עיני החדר,
כאלו בקירות הולם המח שלנצח?
פניך שקטים עכשו מאד בתוך האבן
כאחרי זריעה של נעורים, פניך אלה
שפרחו בצמת הדרכים לפני שנים רבות—
אליו. נרדמת עכשו בתוך גביע העננים אשר חולפים
אי־שם באפק. ואם יותר מזה—יותר מכל המשער!
הבקר מאחר לבוא, וגם הערב. כבה סיף של
אור בחום עיניו כלואות־אשם.
הכל נדם סביב כמו בגן פורח ולילי.

אתה היית בי סבי כילד

אתה היית בי סבי כילד
 ואני בתוך עצמי כמו שבלול,
 עשוי לצאת אל חוף גבעות,
 או סתם להשאר,
 להתרוקן מסערות של ים עובר,
 להיות עבר בלבד בתוך הונה פרוס
 לבתרים של שמש וקרה.
 סבי הדליק גרות בשבתות שלו האישיות
 ואני חולם על כוכבים ועל טיסות,
 סבי היה מורה ליונית, תלמיד חכם
 של אפיקורסות גמורה
 ואני תלמיד מספק של ת. ס. אליוט ומאמין
 באינסופי של אל אחד.
 הקשר שבינינו אינו מקרי—
 שני עולמות שנפרדו בנקדה אחת
 לפני שנים רבות.
 סבי הלך, ואני כאלו בא לחזר אליו
 בדרך הפוכה—מקטב השני,
 וכל הרקיעים שהוא הפקיר
 עלי להרימם לאט, עכשו.

ישעיהו קורן: MARS LE FOU

מקסי נכנס למסעדה של בוריס, מעיל־רוח צבאי על הגוף ותרמוס ירוק ביד, זוג תיירים סעד ליד הדלפק. ליד השולחן המרוחק, קרוב לקיר הזכוכית המכוסה וילונות לבנים, ישב בן־אשר וקרא עתון־ספורט.

”שב, מקסי”, אמר בן־אשר, ”שב, מה אתה עומד?”

מקסי הניח את התרמוס הירוק על השולחן ופתח את המעיל. ”חזרתי”, אמר. ”אני רואה שחזרת, מקסי, אתה לא צריך להגיד לי את זה”. מבעד לוילונות השקופים ראה בן־אשר את המשאית הריקה. היא עמדה מאחרי הוואליאנט הכחול שלו. ”הי, בוריס. אתה לא מתחשב כבר במקסי שהוא צמא. תביא לו גולדסטאר אחד”. בוריס הפסיק את שיחתו עם זוג התיירים, התכופף ומיהר לשולחן של בן־אשר. הוא היה לבוש מכנסיים אפורות וחולצה לבנה. למרות ריח הבושם שנדף מפניו המגולחים, נקוו בבית־שחיו כתמי זיעה כהים.

”אני רוצה קפה”, אמר מקסי.

”אתה חולם, מקסי, חולם. רק עכשיו נזכרת? אין דבר, תביא לו קפה, בוריס. אין דבר, את הגולדסטאר תשאיר בשבילי, בוריס”. בן־אשר שיחרר מעט את העניבה שהיתה כרוכה סביב צווארו. המעיל הקצר היה תלוי על גב הכיסא. מקסי התישב מולו. הוא לא הסיר את המעיל. ”חזרתי”, אמר.

”לא חם לך, מקסי?” בן־אשר שלח ידו לאחור והוציא מכיס המעיל קופסת סיגריות ומצית.

”רוצה?”

המאפרה שעל השולחן עוד היתה ריקה.

מקסי הסיר מראשו את כובע־הימאים שחבש. זה היה כובע משומש שסמל שחוק, לא־ברור, על מצחיתו. קווצת־שער שחורה, לחה מזיעה, היתה דבוקה למצחו. האוויר ברחוב היה חם. פועלים ופקידים שחזרו מהעבודה החזיקו מעליהם בידיהם. נשים שיצאו לרחוב לבשו חולצות של קיץ. גם בין הבדווים, שרובם הסתובבו בגלימות־צמר ארוכות ועבאיות, אפשר היה להבחין בצעירים שלבשו מכנס־חאקי קצרות. לוח־שנה היה תלוי על הקיר, מול הדלפק. מאחרי גבו של בוריס, מתחת לתמונת הנערה הבלונדינית שעישנה ”קנט” היה כתוב באנגלית שם החודש: מרס. בוריס הביא את הקפה.

”תודה”, אמר מקסי והתבונן בבוריס שמוג לבן־אשר את הגולדסטאר לתוך כוס גדולה.

”הבאת את הצ’ק?”

"כן", אמר בן־אשר. שוב הושיט את ידו לאחור, הוציא מהמעיל ארנק וחבילה מלבנית עטופה בנייר־עתון.

"הנה הצ'ק", הצביע בן־אשר על השטר הצהוב שהיה מונח בין שתי אצבעותיו, "עשית כסף טוב החודש". אחר־כך נגע בחבילה המלבנית, העטופה בנייר־עתון, "והנה עוד משהו".

מקסי נטל מפנית השולחן את עתון־הספורט בו קרא בן־אשר לפני כניסתו, והניחו מתחת לתרמוס.

"תן לי את הצ'ק. אני רוצה ללכת לישון".

"אני רוצה שתקח גם את החבילה, מקסי. ואני בכלל לא חושב שאתה הולך לישון עכשיו".

"תן לי את הצ'ק".

מקסי לא נגע עדיין בקפה. בן־אשר שלף סיגריה מהקופסה. הוא הניח את הקופסה הפתוחה ליד החבילה.

"רוצה?"

בן־אשר הניח את הצ'ק ליד קופסת הסיגריות.

בוריס פתח את הראדיו. השעה היתה ארבע בדיוק.

בן־אשר הצית לעצמו סיגריה. הוא השאיר את המצית דולק, על השולחן היו מונחים בשורה: החבילה העטופה בנייר־עתון, הצ'ק הצהוב, וקופסת הסיגריות הפתוחה.

"רוצה?"

מקסי חבש את הכובע. המצחיה המבריקה האפילה על עיניו. הוא לגם מן הקפה ונטל סיגריה.

"אני עייף. מאתמול אחרי־הצהריים ועד עכשיו הייתי פעמיים באילת. אני נרדם על ההגה".

"מה קרה לך, מקסי? פעם היית מתחנן לעוד כמה שעות".

"תן לי את הצ'ק. אני עוד רוצה להביא את המכונה לעבד".

"זו המשאית שלי, מקסי. עבד לא עובד הלילה. אתה עובד הלילה".

מקסי לגם מהקפה לגימה נוספת.

"לא שכחת לשים סוכר?"

"אני עייף, בן־אשר. קח מישוהו אחר".

"מישוהו אחר לא מכיר את הקיצור".

"מה, לא נוסעים לאילת?"

"הלילה אתה נוסע לניצנה. דרך הקיצור".

"בן־אשר..."

העניבה על צווארו של בן־אשר היתה רפויה, וכפתור חולצתו העליון היה פתוח. אולם שערותיו השחורות היו מבריקות ומשוכות לאחור. מקסי שתק. שפתיו הסגורות היו חיורות, סדוקות. הן השתפלו מעט כלפי־מטה והיו דומות לשריטה ארוכה שהגר לידה, לצלקת.

"יש לך בחבילה מאתיים־חמישים", אמר בן־אשר. אפר הסיגריה התארך, אך המאפרה עדיין היתה ריקה. "את השאר תקבל כשתחזור. יעמיסו אותך במלט. בארבעה השקים העליונים, הקרובים לקאפינה, יהיה חומר".

בזהירות השליך בן־אשר את האפר למאפרה, ואחר־כך אמר: "יצחקי יסע אתך". למסעדה נכנס עוד אדם. גם הוא התישב ליד הדלפק. בוריס סגר את הראדיו וגירש במטלית זבובים שנקבצו סביב הצלחות של זוג התיירים. "איזה מזג־אוויר", אמר בוריס לאיש שעתה־זה נכנס.

"איזה חום", אמר האיש.

"וכמה קר היה בבוקר", אמר בוריס.

"Mars le fou" אמר הזר.

מקסי גמר את הקפה.

"מה־פתאום יצחקי?"

"הייתם חברים פעם, לא?"

"כבר לא סומך עלי?"

בן־אשר לא ענה. מקסי קרא לבוריס. "תמלא את התרמוס קפה", אמר.

"חוץ מזה", אמר בן־אשר, "יצחקי יודע ערבית. אתה לא"

"וחסן?"

"גמרת אתו. ערבי מלוכלך".

מקסי הכניס את החבילה העטופה נייר־עתון לכיס המעיל. את הצ'ק שם בכיס החולצה. הוא התרומם ורכס את המעיל. בוריס הגיש לו את התרמוס.

"תהיה בבית־החרושת בחמש", אמר בן־אשר.

"בסדר".

"אני מחכה לך כאן, אצל בוריס. אם לא תתמוזמו ולא תעשה בעיות, תוכל להיות כאן לפני עשר".

"בסדר".

"ועוד דבר..."

"כן, מה עוד?"

"יצחק לא ייצא איתך מכאן. הוא יחכה לך על יד קמפ־א־שֶׁרֶף".

מקסי לא גמר לעשן את הסיגריה והוא מעך במאפרה את חציה. הוא אחז את התרמוס בידו ונדמה היה לו שבמסעדה רוחשת המולה. אבל הראדיו היה סגור. בוריס סילק זבובים מהצלחות של זוג התיירים. הזר שהתישב ליד הדלפק שתה כוס מיץ קר, ובן־אשר הוסיף לקרוא את עתון־הספורט. מקסי יצא לרחוב. אף שלא היתה רוח, היה האוויר כמו ספוג אבק והוא הסתיר את השמש. הוא עלה למשאית ונסע לבית־החרושת למלט.

ב

"יש לך גפרורים?"

הפועל שעסק עד עתה בהעמסת המשאית טיפס על כבש הקאבינה. ראשו השתרבב לתא מבעד לחלון. איש לא השיב לו. מקסי נרדם על ההגה. הפועל, ששערותיו היו מאובקות מפתיתי המלט שעמדו בחוץ יחד עם האוויר החם, טפח על שכמו של מקסי.

"יש לך גפרורים?"

מקסי היה רכון על ההגה. הוא לבש את מעיל-הרוח ואת כובע-הימאים. התרמוס היה מונח על שמיכה משובצת שהיתה מקופלת לצדו, בהמשך המושב.

"יש", אמר, לאחר שהפליט קללה קצרה.

"קח אחת", הושיט לו הפועל סיגריה מהקופסה.

"לא, תודה". עיניו של מקסי היו אדומות.

"עייף?"

"חם היום".

"היית באילת?"

"כן".

הפועל הצית לעצמו את הסיגריה. לא היתה שום רוח שתכבה את שלהבת הגפרור. אבל בגלל החום שצרב בעיניים אי-אפשר היה לראות את הלהבה שעלתה מן הגפרור.

רק חום נוסף הופץ ממנה. מקסי שף את עיניו.

"טוב, תן סיגריה", אמר.

הפועל נשף סילון של עשן שנמוג לאטו באוויר החם, האפור. השמש לא נראתה עוד. האוויר הצהוב, המאובק, לבש אט-אט צבע אפור של עננים. העננים כיסו את השמיים והיו כמין תיקרה אטומה.

"תראה, מקסי..." אמר הפועל.

מקסי פקח את עיניו, הזדקף. הפועל קרץ לו.

"השקים של החומר נמצאים ממש מאחריך. זה על זה. ארבעה. שק על שק. תתחיל לספור מהשורה השלישית".

הפועל דיבר במהירות, וכשגמר הושיט למקסי סיגריה. מקסי חיטט בכיסו להוציא שוב את הגפרורים. ידו עדיין חיטטה בכיס כאשר שמע רחש של גפרור המחליק על דופן הקופסה וניצת.

הוא הוציא את היד מהכיס והסמיך את ראשו אל אצבעותיו של הפועל.

"אז יש לך גפרורים", אמר.

"בטח שיש לי גפרורים", הייך הפועל, ירד מן הכבש והצטרף אל שאר הפועלים שהעמיסו שקי מלט על האוטוקר.

האוטוקר היה גבוה, והוא שתק. מרחוק נשמע רעש המכונות בבית-החרושת ומקסי חש מאחרי גבו, על ארגז המשאית, דפיקות עמומות. שקי המלט שהטילו הפועלים. סולמות הארגז רעדו, ומקסי העיף מדי-פעם מבט לאחור.

"הי, תעלה למעלה..." מיד לאחר קריאה זו ניתר אחד הפועלים על סולם הארגז והחל לטפס. לעזור בסידור השקים, כנראה. מקסי פתח את דלת הקאבינה, שירבב ראש החוצה. הסיגריה שקיבל מהפועל היתה בפיו. "מה יש?" שאל אותו הפועל שטיפס על הסולם. "רד", אמר מקסי. "הסולם הזה הוא לא בשביל לטפס עליו. תעלה מסביב, בדלת". קולו של מקסי היה דק וצרוד, ומגירוי הטבק בגרון השתעל. הפועל ירד מהסולם ומקסי הטיל עצמו אל המושב, סגר את דלת התא. היה חם, ופתיתי המלט הדקיקים שהיו שרויים באוויר הוסיפו לחום גם טעם של מחנק. הוא ניסה להירדם שנית, אולם חש כאבים דקים בגבו. הוציא מכיסו אולר, שלף ממנו את הלהב הקטן, והחל לנקות את ציפרניו.

ג

"סע."

יחד עם הקריאה פגעה בפניו גם מכת־רוח מלווה אבק. גלים סיבוביים של חול הסתערו על הדרך. הרוח עדיין לא סחפה אתה קור אלא רק אבק, שאילץ את מקסי לסגור את חלונות הקאבינה.

שיכוניה הסגולים של באר־שבע, הכבישים הלא־גמורים, הילדים המתרוצצים בחול־צות־פסים וברגליים יחפות, הגדרות המרושתות שכביסה תלויה עליהן, בתיו הנמור־כים והצפופים של השוק, המסעדות הפתוחות אל הכביש, דוכני הפאלאפל, האנשים הזורמים בכבישים ובמדרכות, עץ האקליפטוס שביציאה—כל אלה חלפו בעד עיניו של מקסי כמו בעד נפה קרועה.

גם אם היו השמיים נקיים מעננים, כבר לא היו רואים את השמש, שכבר עברה את רכסי ההרים במערב. אולם העננים שסגרו את השמיים ביום, למרות הרוח, נותרו בשמיים גם בשעה זו של דימדומים, כשהאוטוקר של מקסי, 514—62, עזב את באר־שבע.

על הכביש ראו את הרוח, אולם בתא־הנהג היה חם. המנוע רעש, החלונות היו סגורים. מקסי לא הסיר את מעיל־הרוח שלבש, וגם כובע־הימאים היה לראשו, שמוט לאחור, מגלה את שערותיו השחורות והקצרות, עיניו הקטנות, אפו הפחוס, ושפתיו החירות, המשתפלות כלפי־מטה.

מול קמפ־א־שָׁרָף, רכס־גבעות קטן שעליו חורבות של מחנה בריטי ממלחמת־העולם, יש הצטלבות דרכים: מיסע־הנגב. החיצים מראים כי הכביש הפונה מערבה סופו להגיע לניצנה, ואילו הכביש הפונה מזרחה סופו להגיע לאילת. כיום נוסעים לאילת בכביש החדש, אבל זהו הכביש הישן, ובהצטלבות־דרכים זו חיכה יצחקי למקסי משעות הצהריים.

מקסי עצר את המכונה מיד אחרי הצטלבות. יצחקי עלה. "סוף־סוף", אמר. ולאחר שהניח את המזוודה הקטנה, שהחזיק בידו, בינו ובין מקסי, הוסיף: "חשבתי כבר שלא הסכמת לצאת".

"מה היית עושה אם לא הייתי יוצא?"

"בן־אשר אמר שתצא".

"ממזר".

"אבל טוב שבאת".

"מה טוב כל־כך?"

יצחקי, שהיה נמוך, שמנמן, דק־שפם, בגדי־העבודה שלבש, מכנסי־הג'ינס והאפודה הסגורה, לא התאימו לו. ואולי לא התאימו לו פשוט מפני שמקסי היה רגיל לראותו תמיד בחליפה. בחנות למימכר מזכרות, גלויות, וסיגריות תוצרת־חוץ. יצחקי לא אהב להתרוצץ, וגם עתה, כשפתח את המזוודה הקטנה, הרגיש מקסי כאילו בא להתארח אצלו. היו במזוודה שקיות בטנים, גרעינים, שוקולד, פ'יסטוק חלבי, קוניאק 777, ושתי חבילות סגורות של סיגריות "קנט". הקוניאק והסיגריות היו מיועדים לערבי שיבוא לפגשם ליד החורבה ולקבל את החומר.

"אני רואה שאתה מסתדר טוב עם החנות שבן־אשר סידר לך", אמר מקסי.

"גם אתה היית יכול לקבל משהו".

"אני לא הייתי הולך אף פעם להיות המשרת שלך".

"אני לא המשרת שלך".

"ולמה הוא שלח אותך אתי?"

"אתה לא יודע ערבית".

"לא בגלל הערבית הוא שלח אותך אתי".

"אז בשביל מה?"

יצחקי פתח שקית בטנים ונטל חופן. "קח", אמר למקסי.

מקסי שמע את לעיסתו של יצחקי. "לא", אמר.

"שוב־פעם החלטת לריב אתי?" אמר יצחקי.

הכביש היה הדבר היחיד שלא שינה את צבעו. הוא היה שחור. אולם הגבעות שבמשך היום היו לבנות וצהובות, האפירו עתה, ומקסי ידע שבעוד זמן קצר תשחרנה גם הן כמו הכביש. הוא הדליק את האורות. האור הצהוב שנשפך על הכביש, והרגל שרעדה מעט מעל דוושת הבנוזן, הרדימו אותו שוב. הוא נטל חופן בטנים והתחיל ללעוס. "אולי זה יעיר אותי", אמר.

"אתה עייף?"

"כן".

"תפתח את הראדיו", אמר יצחקי, "אולי תתעורר".

מקסי נסע לאט. כבר היה לילה. הערבי יחכה להם בשבע. הוא חשב שהם יקדימו.

כבר היה לילה אך פניו עוד היו חמים מהיום, ועיניו היו צרובות.

יצחקי לא סגר את החלון עד הסוף, ורוח פרצה אל עיניו.

"התחיל להיות קר", אמר.

"ואין כוכבים בכלל".

"הייתי פותח את הקוניאק, אבל זה בשביל הערבי".

הם כבר היו ליד ביר-עסלוג' כשבחוף נשבו רוחות חזקות, ובפנים היה חם מאד, מהמנוע.

"אתה רוצה שאני אחליף אותך?" שאל יצחקי.

מקסי גמר ללעוס את הבטנים שהיו בפיו, ואחר אמר: "טוב, אולי ארדם קצת".

"אתה מכיר את הקיצור?"

"כן", אמר יצחקי.

"אין הרבה אפשרויות. ממש אחרי הגשר של הבשור יש עץ גדול. שם פונה הדרך לחולות. אם תרגיש לא בטוח, תעיר אותי".

"אל תסע מהר. יש זמן. הוא יהיה שם בשבע ואני לא רוצה שנחכה לו".

"בסדר".

יצחקי עבר לשבת ליד ההגה. מקסי נשען על החלון ונרדם.

הוא לעס סוכריה והביט אל מקסי שהתקפל בפניו, ליד הדלת. הראדיו היה סגור ופרט לרעש המנוע היה שקט. הרוח בחוף אולי ייללה, אבל בפנים לא שמעו אותה.

יצחקי לא התרכז בנסיעה. שנתו של מקסי הותירה אותו לבד, הזרימה לתוכו תחושה של פחד סתום. הוא שם לב שהעננים בשמיים שטים במהירות, גדודים-גדודים.

לפעמים היתה חומת העננים נקרעת והיו רואים כוכב בודד. אולם הרוח דחפה את העננים במהירות והם כיסו את הכל. נדמה שגם את הלילה עצמו. חם היה לו והוא

פתח קצת את החלון. שוב חדרה רוח קרה לתא. הציץ במקסי. מקסי לא התעורר ממשב הרוח הקרה. הנשימה הוקלה עליו, אבל האצבעות שלפתו את ההגה רעדו.

פשוט לא היה רגיל. גם המהלכים, היה עליו להתאמץ כדי להחליף אותם. הוא נסע כל הזמן בשני נמוך. המנוע היה גבוה, ונדמה היה שהוא מסתיר לו את הדרך.

הוא הביט אל אלומת האור שהבליטה את האבנים. אך לפעמים היתה הרוח שוטפת את הדרך, המכונה קפצה והוא לא ראה את האבנים. גם את השקעים והחריצים שעל

הדרך לא ראה. קר היה לו פתאום, והוא סגר את החלון. אבל שוב מילא המנוע את הקאבינה חום במהירות. "אולי להעיר את מקסי", חשב. אבל מקסי היה מקופל

בתוך עצמו. שוב פתח את החלון. שוב היה לו קר. הוא הסיר את ידו מההגה. מישש מתחת למזוודה, רצה לנגוע בשמיכה המשובצת של מקסי. הוא פחד לגרוע את עיניו

מהדרך, אבל כשסובב את ראשו הצדה שוב ראה את מקסי. במעיל-הרוח הסגור. בכובע-הימאים. החום לא העיר אותו. גם לא הקור. מקסי רבץ על השמיכה. יצחקי

נטל סיגריה וסגר את החלון. הדרך היתה לבנה. לרגעים הקפיצה את המכונה ולרגעים הרגיש שהוא יושב גבוה מדי, והדרך לא נראתה כלל. רעש המנוע לא

הפריע לו. אבל נדמה היה לו שמרחוק הוא שומע נביחות של כלבים. כנראה יש מאהל בדווי באחת הבקעות. הוא ראה רק את אלומת האור שהטילו הפנסים על

הדרך, והוא ידע שביום היה מקסי רואה הרים לצדי הדרך. אבל עכשיו היה לילה. לילה מלא רוח, עננים הרודפים זה אחר זה, מלא קור, חום ושקט.

עשן הסיגריה, אף שהיה מתוק, הוסיף לתחושת המחנק בתא. "כשנגיע לחולות, אעיר אותו", חשב יצחקי. הוא לא יכול להתרגל להגה הגדול. רגיל היה למכוניות קטנות.

שם אין בעיות כאלו של מהלכים, של משא כבדי מדי, של דרך קצרה. שם יש רק כביש. "עוד מעט אני בחולות". והוא רצה להעיר את מקסי כשיגיעו לחולות. אבל הוא המשיך לנסוע לאט, בשני נמוך. פתח את הראדיו. מקסי זו, אבל מיד חזר לרבוץ במצבו הקודם. שוב שמע נביחות. והיה נדמה לו שאיזו חיה חצתה את הדרך לפני המשאית. C'est écrit dans le ciel שר זמר בראדיו. תזמורת ג'ז ליותר אותה.

עכשיו שם לב שמצד ימין של הדרך יש חומה של הר. הרוח נעצרה. לא היתה שום רוח על הדרך. על השימשה נפלו טיפות של גשם. בפנים עדיין היה חם. הוא רצה להפעיל את המגבים, רק שלא ידע על איזה כפתור ללחוץ.

ד

מקסי התעורר. המשאית גלשה מהדרך.

"תלחץ על הברקס".

"אני לא מגיע".

"אתה לוחץ על הגז, מה אתך! תלחץ על הברקס".

"שתוק".

המכונה התנגשה בסלע, השתפשפה ברכס, ודממה.

"קרה לך משהו?" שאל מקסי.

"לא יודע".

מקסי יצא מהמכונה. עכשיו שמע גם הוא את נביחות הכלבים. כלב נמוך ישב לא הרחק מן המשאית. הכנף השמאלית של הגלגל נמחצה אף היא, נגעה בגלגל. מקסי התכופף. אבן נגעה במנוע ומצינור־השמן נזלו טיפות בודדות. המכונה נתקעה בסלע ולא התגלגלה הלאה מפני שכל הצד השמאלי שלה היה שעון על צלע הגבעה. "הי, יצחקי", קרא מקסי.

יצחקי לא ענה. ירדו טיפות דקות של גשם. הרוח פסקה. על הדרך הסתובב הכלב הערבי. מעבר לרכס שמעו נביחות. למקסי היה נדמה שיצחקי משמיע איזה קול. גונח. הוא טיפס לקאפינה. יצחקי לא ישב ליד ההגה. הוא היה חציו בחוץ. "מה קרה לך?" שאל. אבל הוא לא חיכה לתשובה. רגלו של יצחקי היתה חציה בחוץ, חציה בפנים. הדלת סגרה עליה.

הוא נגע ביצחקי. "רגע אחד", אמר לו. אחר משך אותו שמאלה. יצחקי צעק. גופו זו, אולם הרגל נשארה במקומה. מחוצה על־ידי הדלת. מקסי ניסה להדוף את הדלת. אבל כובד המכונה הפריע לו. אף־על־פיי־כן, לאט־לאט יצאה הרגל מהפינה שבה נמחצה. מקסי השכיב את יצחקי על המושב.

המכנס היה מלא דם. ליד הברך היה קרוע מעט. הרגל לא התישרה. היתה מושלכת למטה. מקסי הרים אותה למעלה והוא חש שהיא תלושה ממקומה. שבורה. את המזוודה, התרמוס והשמיכה הניח לרגלי המושב. הקאפינה הפכה להיות חדר דחוס ומחניק.

יצחקי לא דיבר. "שכב בשקט", אמר לו מקסי, "תיכף אבוא". הוא יצא מהקאבינה, הלך לאורך הדרך. הכלב הלך אחריו. מקסי חיפש עץ כדי לכרות ממנו כמה ענפים. הוא סר מהדרך ופנה צפונה. בבשור, ידע, יש עצים. הסלעים היו חלקים מטיפות הגשם שירדו והשמיים היו שחורים. הוא מצא ערוץ שהיה נוח ללכת בו, והלך במהירות. הכלב הלך אחריו. הערוץ היה לבן, ופס שחור של שיחים היה באמצעיתו. נביחות הכלבים היו חלשות. הוא הגיע לבשור. ואדי רחב, מלא אבנים. התחיל ללכת בו. מרחוק ראה כתם שחור. שיטה. הגיע אליה. שבר כמה ענפים, והחל לחזור. נביחות הכלבים שוב היו עזות, אבל מסביב היה שקט. גם המנוע שתק, והוא לא היה רגיל לשתיקה הזאת. הוא החזיק את הענפים בשתי ידיו והם נגררו אחריו כמו הכלב. הוא נעצר. גם הכלב נעצר. לא נבח. כשהגיע למכונה הציץ ביצחקי. יצחקי ישב. הרגל השבורה היתה מושלכת על המזוודה.

"איך אתה מרגיש?"

"קר לי".

"תשכב".

"לא צריך".

מקסי עזר לו, ויצחקי שוב שכב על המושב.

הוא הניח את הענפים על הארץ, הוציא מכיסו את האולר וניקה את הענפים מקוצים ומעלים. אחר שבר אותם, יצר שלושה ענפים שווים פחות או יותר. את העצים שלא נזקק להם זרק על הכלב. זה היה כלב קטן, גור־כלבים, וכשמקסי זרק עליו את הענפים השבורים צעד כמה צעדים לאחור, אולם אחר־כך חזר והתישב ליד גלגל המנוע. טיפות הגשם לא פסקו. נביחות הכלבים מעבר לרכס פסקו. מקסי ניגש לארגז המכונה. הוא קיצץ את שאריות החבלים שנכרכו סביב הארגז מעל שקי המלט. כשהתכופף חש בגשם. הניח את החבלים ליד הענפים, טיפס על גג הקאבינה, התיר את הברזנט ופרש אותו על השקים. אחר ירד, חיבר את כפתורי הברזל אל דפנות הארגז.

ניגש לשלושת הענפים שניקה וחיבר אותם זה לזה בחבלים שחתך. משך את השמיכה מהתא, ובעזרת האולר חתך ממנה רצועה. עטף את העצים ברצועה ונוצר מעין קרש רחב, מרופד. הניח את הקרש על המזוודה ונכנס לקאבינה.

יצחקי שכב כשרגליו ליד ההגה. "מה אתה עושה?" שאל יצחקי.

"הייתי צריך להשכיב אותך הפוך".

"טוב, אני מסתובב".

"רגע אחד, תן לי".

הוא תפס את יצחקי מתחת לזרועותיו, עזר לו להתישב. אחר הניח יד אחת מתחת לרגליו, ואחת מתחת לגבו. "זהו, תשכב".

הוא התיר את שרוכי־הנעל של יצחקי והסיר את הנעל מעל כף־רגלו. הגרב גם היא היתה רטובה וחמה מדם. בזהירות הסיר גם אותה מעל הרגל.

"קך לי", אמר יצחקי, אבל מקסי ראה שפניו הלבנים שטופים זיעה.

"קרה משהו למכונה?"

"לא בעיה להוציא אותה".

"לא הייתי צריך להחליף אותך".

"תשכב בשקט".

"מה השעה?"

"הו", אמר מקסי, "עוד מעט שמונה".

"הוא כבר מחכה לנו שם, הערבי", אמר יצחקי.

"עד איזו שעה הוא יחכה?"

"הוא יחכה כמה שעות בטח".

"זה יהיה בסדר", אמר מקסי, "אני חושב שנספיק".

מקסי הרים את המכנס מעל רגלו השבורה של יצחקי. הדם ברגלו השבורה הפסיק לנזול, אך עדיין לא נקרש. המכנס היה צר ואי־אפשר היה לקפל אותו. שוב שלף מכיסו את האולר. עיניו של יצחקי היו עצומות, פניו מכוסים זיעה. האור בקאבינה היה חלש. אבל כשמקסי הביט בשמיים ראה שהגשם חדל. יצחקי שכב שקט מדי. פניו היו חיוורים ונוצצים מזיעה. נדמה שגם המכנס יבש מדם, ומקסי נעץ בו את האולר. לשם כך היה עליו למשוך קצת את המכנסיים של יצחקי, שהתרומם קצת. נתמך בידיו. "מה אתה עושה לי?" קרא בעצבנות.

המכנס לא נקרע בקלות, להב האולר כנראה לא היה חד דיו. מקסי השתדל שהלהב לא יפגע בברכו של יצחקי. אולם כל־אימת שקרה הדבר, זו יצחקי בעצבנות.

המכנס היה חתוך. מקסי זו לאחור. תפס את המכנס בשתי ידיו והחל למשוך אותו לאט־לאט. רגלו של יצחקי היתה כבדה, והמכנס כמעט לא זו. ביד אחת הרים מעט את רגלו השבורה וביד השניה משך. המכנס נפשט. הרגל השבורה חשופה היתה עכשיו מברכה ומטה, והיתה מושלכת, כמו מפורקת, על המושב.

מקסי פתח את המזוודה והוציא ממנה כל מה שהיה בה. את חבילות ה"קנט", את שקיות הבטנים והממתקים. בתחתית המזוודה היה נייר־עטיפה חום מקופל לשניים, שפיסה את כל התחתית. הנייר היה מאובק מעט, ושני כרטיסי־אוטובוס ישנים היו עליו. הוא הוציא את הנייר ופתח אותו. עם פתיחת הקפלים נשמע רעש קל, ומקסי שירבב ראשו החוצה רגע. הלילה היה שחור. ליד הגלגל הקדמי ישב הכלבלב על רגליו האחוריות.

לאחר שיישר את הנייר והחליקו, נטל את בקבוק הקוניאק ופתח אותו.

יצחקי התעורר. "עוזב את הבקבוק", אמר, "זה בשביל הערבי".

מקסי לא ענה לו. הוא פתח את הבקבוק. אחר התבונן רגע בשמיכה וסגר אותו. ירד מהתא ונטל עמו את השמיכה. הוציא את האולר מכיסו וחתך רצועה נוספת, רחבה מן הקודמת. אחר שוב עלה לקאבינה ופתח את בקבוק הקוניאק. הוא העיף מבט ביצחקי. עיניו היו עצומות. הוא לא אמר אף מלה ליצחקי, ובמהירות שפך את הקוניאק על רגלו השבורה והפצועה. יצחקי ניתר, גנח. "שכב בשקט", אמר לו

מקסי והטיל על רגלו זרם נוסף של קוניאק. אחר־כך עטף את הרגל השבורה בנייר החום, החלק. יצחקי שכב בשקט. למקסי היה נדמה ששוב אינו מזיע. ליד המזוודה היו מונחים הענפים הקשורים שפרת מן השיטה. הוא נטל את הקרש והניחו מתחת לרגלו העטופה של יצחקי. לקח את הרצועה שחתך עת־הזה מהשמיכה והחל לעטוף בה את רגלו של יצחקי. ליד המזוודה, בין הממתקים והסיגריות, היו מונחים החבלים שקיצץ. כשסיים לעטוף את רגלו של יצחקי בשמיכה, וכשהרגיש שהקרש יציב על רגלו, קשר חבלים מסביבה.

”רוצה קפה?” שאל מקסי.

”טוב.”

מקסי פתח את התרמוס, עזר ליצחקי להתרומם ולהתישב. מזג לו קפה למכסה של התרמוס, ששימש גם ספל. יצחקי לגם כמה לגימות והגיש את הספל למקסי. ”קח”, אמר. גם מקסי שתה. הקפה לא היה חם, אבל גם קר לא היה.

”אני מוריד אותך למטה”, אמר מקסי.

”למה?”

”אני רוצה לנסות להוציא את המכונה.”

”אני יכול להישאר כאן.”

”לא.”

הוא נטל את יצחקי בזרועותיו, צעד מספר צעדים והושיב אותו בצד הדרך, סמוך לצלע ההר. הוא ניקה את השטה, ואחר עזר ליצחקי לזוז למקום הנקי. האדמה היתה רטובה. הכלב הלך אחריהם, וכשנעצרו נעצר אף הוא. מקסי חזר למשאית, והכלב הלך אחריו. הוא הכניס למזוודה את שקיות הפטנים, הסיגריות, התרמוס ובקבוק הקוניאק. ביד אחת לקח את המזוודה וביד השניה את השמיכה. הניח את המזוודה ליד יצחקי ופתח אותה. אחר כיסה את רגליו של יצחקי בשמיכה. מקסי אף פשט את מעיל־הרוח שלו ופרש אותו על גופו של יצחקי.

”לא צריך”, אמר יצחקי.

מקסי הסתכל רגע בגור־הכלבים שנצמד אליהם. הוא נטל אותו בידי, הגיש אותו ליצחקי. ”תחזיק אותו אצלך, הוא יחמם אותך.”

ה

מקסי עמד ליד המנוע. הכנף השמאלית של המכונה היתה מקומטת לגמרי. הוא שמע זימזום חד, כמו של אש לוחשת. בעט בגלגל שמתחת לכנף המקומטת. מהגלגל יצא אוויר. הוא התכופף ונגע באבנים הקטנות הרטובות. ראה את האבן שעצרה את המכונה. היא היתה ממש מתחת לשלד המנוע. ניסה לדחוף אותה, אך היא לא זזה. היא פגעה בצינור־השמן.

ניגש לקאפינה והרים את המושב. מתחת למושב היו כלים. נטל מפתח־צינורות וחזר אל מתחת למנוע. דחק את המפתח מתחת לאבן וניסה להזיז אותה. היא זזה מעט, אבל האבנים שהיו מאחריה הפריעו לה לזוז. הניח את המפתח בצד וחל ממש

אל מתחת למנוע. שכב על בטנו וניקה בידיו מסביב לאבן. בתחילה זרק את כל האבנים, ואחר החל לחפור באצבעותיו. לרגעים היה נתקל באבן שסירבה לצאת ממקומה, ואז נעזר במפתח-הצינורות. החול הרטוב דבק לידי, חדר אל מתחת לצינוריו. מסביב לאבן היה נקי. שוב נטל את מפתח-הצינורות ודחקו מתחת לאבן. מתחת לידיה הניח אבן קטנה שתתמוך בה. ואז לחץ אותה, את הידיה, כלפי מטה. האבן זזה. היא התחלקה לאחור ולא פגעה עוד במנוע. כשרצה לצאת, נשרה טיפת שמן על כף-ידו. הוא התהפך ושכב על גבו. לא ראה שום דבר. הוציא מכיסו קופסת גפרורים, הצית גפרור. בצינור-השמן היה נקב דק.

הוא קרע חתיכת ברזנט ושוב זחל אל מתחת למנוע, כדי לכרוך אותה סביב צינור השמן. הברזנט בלם את הנזילה ומקסי קינח במכנסיו את ידיו המוכתמות בשמן ובבוץ ויצא.

"מה השעה?" זה היה יצחקי.

מקסי הסתכל בשעון. "עוד מעט עשר".

"נספיק?"

מקסי לא ענה. הוא עלה לקאפינה, התישב ליד ההגה, והתניע. המכונה עבדה. רעש המנוע הפיג מעט את המיתח שהיה שרוי בו. הוא לחץ על ההגה. רעש המנוע גבר והוא הדליק את האורות. מצד ימין של הדרך ראה חבילה כהה. זה היה יצחקי, שהחזיק בזרועותיו את הכלבלב השתקן. הוא הדליק גם את האור האחורי והביט במראות. היה עליו לעלות כששה מטרים תלולים בהילוך אחורי. הכניס במהלך. "רק שהיא לא תתחיל להתחפר", חשב, שיחרר את הדוושה ולחץ על הבנזין. רעש המנוע גבר, אבל המכונה לא זזה. הוא ירד והשאיר את המכונה דולקת.

בין שני הגלגלים האחוריים של המכונה, הצמודים זה לזה, היתה אבן, שלא הניחה לגלגלים לזוז. הוא משך אותה החוצה, וחזר. לפני עלותו הספיק עוד לשמוע את הזימזום הלחשני של האוויר הפורץ ויוצא לו מהגלגל הקדמי, מתחת לכנף המקומטת. שוב הכניס במהלך ושיחרר את הדוושה. המכונה זזה. לאט-לאט נסע לאחור. ככל שעלתה המכונה, יותר לחץ על הבנזין. ראה את הגלגלים האחוריים עולים על הדרך.

החלפת הגלגל הקדמי ארכה גם היא כמחצית השעה.

"אתה חושב שהוא עוד מחכה לנו?" שאל יצחקי. הוא ישב על המושב, המזוודה לשמאלו, השמיכה על רגליו, הכלבלב בזרועותיו.

מקסי כיבה את המכונה. הוציא מכיס חולצתו קופסת סיגריות. "אני לא יודע", אמר. הוא הצית את הסיגרית ונשען על ההגה. לאחר שמצץ כמה מציצות, אמר ליצחקי, כאילו התעורר ממשנהו, "רוצה סיגרית?"

"צריכים לזוז", אמר יצחקי. "אם לא נמסור לערבי את החומר, זה הסוף שלנו".

"הו, שכחתי לשים שמן", אמר מקסי. בפינת הקאפינה, ליד רגלו החבושה של יצחקי, היתה פחית השמן. הוא לקח אותה ויצא. הרים את מכסה המנוע, ובזהירות שפך את השמן לצינור. שוב ירד גשם. הוא סגר את מכסה המנוע והסתכל בארגז המשאית. נדמה היה לו שהברזנט אינו קשור היטב, והוא עלה על הארגז. מגג הקאפינה נזלו

קילוחים דקים של מים ופגעו בשקים. הוא משך אליו את הברזנט ותחב אותו פנימה, הברזנט כיסה עכשיו את ארבעת שקי החשיש שהיו מוטלים זה על זה, קרובים לקאפינה. שוב הפך הגשם טיפות בודדות, מקריות. הוא ירד מהארגז, נכנס לקאפינה, והתניע את המכונה.

בחוץ היה שחור. לא ראו שמיים ולא ראו הרים. רק לפני המכונה ראו כתמים בהירים של אבנים, שאורות־החניה הקלושים של המשאית האירו עליהם. המנוע שוב הפיץ חום בתוך הקאפינה, ויצחקי הסיר מעל ברכיו את השמיכה ודחק אותה מתחת למזוודה. שוב נשמעו נביחות מעבר לרכס, ומקסי נטל את הכלבלב מיצחקי, פתח את הדלת ושילח אותו.

הוא התניע את המכונה והתחיל לנסוע לאחור.

"מה אתה עושה?" שאל יצחקי.

"אתה לא רואה?"

"תשמע, מקסי. אם אנחנו לא מוסרים את החומר, זה הסוף שלנו."

"אבל צריך להביא אותך לבית־חולים."

"זה ישנה משהו?"

"אולי."

"בוא ניסע קודם אל הערבי."

"יצחקי, אני צריך לדאוג לרגל שלך?"

"לבן־אשר איכפת החומר, לא הרגל שלי. מה אני אגיד לו?"

"מה אתה תגיד?"

יצחקי שתק.

על־גבי המשטח סובב מקסי את המשאית לאחור, העלה אותה בחזרה על הדרך.

"איך אתה מרגיש?" שאל מקסי.

"בוא רק נמסור את החומר", אמר יצחקי. הוא תפס את מקסי בכתפו, אבל מקסי המשיך בנסיעתו. הוא נסע לאט וראה שיצחקי מעווה את פניו מכאב. הוא רצה שהמכונה לא תקפוץ, אבל הדרך היתה כביש. היו עליה אבנים, בורות ועיקולים בלתי־צפויים.

שוב החל לרדת גשם. הם הגיעו לכביש.

"בן־אשר לא יאמין שזה קרה לך", אמר יצחקי. "הוא יידע שזה אני."

"הוא לא יידע כלום."

יצחקי הניח את ראשו על החלון, ניסה לנמנם. ומקסי הוביל את המכונה בדרך לבאר־שבע. כשעברו את מיסעף־הנגב פתח מקסי את החלון ושירבב ראשו החוצה. מרחוק אפשר היה לראות שהשמיים בהירים, ובין קרעי העננים נוצצו כוכבים.

1

השעה היתה שתיים־עשרה בלילה. בתי־הקפה ברחוב הראשי של באר־שבע היו מוארים, אבל הרחובות היו שוממים. פה־ושם צעדו חבורות קטנות של גברים.

מקסי ראה את הוואליאנט הכחול של בן־אשר ליד הקפה של בוריס. בן־אשר עצמו עמד בפתח הקפה. לידו עמדו שני גברים שמקסי לא הכירם. הוא לא ידע אם לעצור ליד הקפה או להמשיך ישר לבית־החולים.

הוא לא עצר. אולם כשהביט במראָה שם לב כי בן־אשר נכנס למכונית שלו. אחריו נכנסו שני הגברים ששוחח עמם.

מקסי פנה לרחוב המוביל לבית־החולים. הוואליאנט של בן־אשר עקב אחריו. הוא הסתכל ביצחקי. פניו היו שקטים. עיניו עצומות. הוא לבש את מעיל־הרוח הצבאי של מקסי ונשען על דלת התא. מקסי הרגיש שאינו ישן.

מקסי החנה את המשאית בפתח בית־החולים. הוואליאנט נעצר כמאה מטר מאחריו. שני אחים נשאו את יצחקי באלונקה ומקסי נכנס אחריהם לבית־החולים. כשיצא לבש שוב את מעיל־הרוח שלו. הוואליאנט עמד לפני המשאית. בן־אשר היה ליד הכנף המקומטת. הוא החליק עליה את ידו. "שלום", אמר למקסי.

מקסי הסתכל על ידו של בן־אשר, שהוסיפה להחליק על הכנף. "סע אחריי", אמר בן־אשר ונכנס לוואליאנט.

הם עברו את השיפונים, שרחובותיהם היו ריקים מאד, אולם בתי־חרושת אחדים שעברו על פניהם פלטו עשן גם בלילה. עשן שחור שהתמזג עם הלילה, אך הסתיר את הכוכבים. אחרי בתי־החרושת היה רק כביש. הם הגיעו לתחנת־הרכבת. התחנה היתה חשוכה ושוממה. קרונות־משא ריקים, מחוברים זה לזה, עמדו על המסילה כמשמר אילם. היה קר.

בן־אשר עמד בין מהכונית שלו לבין המשאית. שני הגברים הזרים עמדו לצדו. הגבוה שבהם לבש מעיל ארוך ושערותיו מסורקות לאחור. הנמוך לבש מעיל עבודה. "כהן", פנה בן־אשר אל הגבר הנמוך, "תעלה על המשאית, כהן, ותסע למוסך".

הגבר המכונה כהן עלה על המשאית. הוא התניע אותה. הרעש עורר את מקסי כאילו מתוך חלום. הוא הלך למשאית.

"תן לי את התרמוס שבפנים", ביקש.

כהן מסר לו את התרמוס הירוק בלי להביט בעיניו ונסע. מקסי הסתכל במשאית המתרחקת, שהותירה אחריה כביש ארוך ושומם.

הוא חזר אל בן־אשר והוציא מכיסו מכנסיו את חבילת הכסף העטופה בנייר־עתון. "קח", אמר לבן־אשר, שהושיט את ידו ונטל את החבילה. מרחוק עוד ראה את אורות המשאית, ובלי לומר שלום הלך אחריה. הוא שמע את נקישות נעליו על הכביש.

"הי, מקסי", קרא אחריו הגבר הזר.

מקסי נעצר. הוא ראה שבן־אשר והזר מתרחקים מהוואליאנט. הם חצו את מסילת־הברזל והתרחקו מהתחנה. ידיו של הזר היו טמונות בכיסיו המעיל וראשו היה מוטה לפנים, כפוף. בן־אשר פסע לצדו, צולע בין האבנים. הם הלכו לעבר החולות. הוא הלך אחריהם.

יאירה גינוסר: קשר שנוחו כקור־ענביש

אם יצלצל לחזר
אמר לו: "לא!"
וישפט קולי
בין הרהורי

הוא יהלך שורק
אל עמוד־העתונים
רכין ראשו
לחדשות

אוריד אפרכסת
לבנה.
אחזר לקרא שיר
של נתן זך.

צדפים יפים

צדפים על חול נותרו עדין
בהתמעט הזיפזיף, בהעלם
גמל

קלחים של תירס קר. הערב
צנור חלוד עבה. הנמל
ירד דרומה

לא הייתי שם, עדיין בדרום.

האנשים שם אחרים. ואולי אינם אחרים?
יש דברים משותפים. הן אנשים־אחים אנחנו.
אחים־חדשים ודאי גם הם נאמנים לאיזה נוף

שנדון למות.

צדפים יפים היו בחול
כשהלכתי עם אחי הגדול לים
ומרחוק — לראשונה ראינו אורון
שמענו אזעקה

ואמתח בקרת —

עשוי היה אותו השיר
להצטלצל אחרת

מצפה־רמון

אני רוצה הייתי רק לדעת אם גם אתה
תהרהר.
אותי הפגישה אכזבה.

לא אוסקר נימאיר שרטט מכתש בנגב:
עצוב מחספס,
גלישות של חסר־סדר —
ורק ודאות־המהום הנה הישות היציבה —

אינך דומה לחלומי. קניך מקרוב דומים לנאדיות —
האכזב.
בחם הזה
הם פה רבים.

ואני —
לו רק נעמוד בי פחי
להיות גם מחר חכמה —

לומר לך שאין אתה נאה. שאין כל תודה
המגיעה לך על הצבועים
הנדירים, אשר נספגתי בם.

ענוס עוז: איש פרא

בלאדה

”ויפתח הגלעדי היה גיבור חיל והוא בן אשה זונה”.

שופטים י”א, 1

מול המדבר נולד יפתח ומול המדבר נכרה קברו. שנים רבות שוטט עם נודדי המדבר לעומת מבואות ארץ בני עמון. וגם בעשות הזקנים אותו ראש ושופט לישראל היה המדבר בעורקיו. איש פרא היה. על פראותו בחרו בו זקני העדה להנהיגם. הדבר היה בימים פרועים. שש שנים שפט יפתח הגלעדי את ישראל. בכל מלחמותיו ניצח. אבל על פניו נפרשה יבושת חרוכה. כל ימי חייו היו עיניו צרות כמסתגרות מפני אבק רוח־הקדים. כמו הפוכות היו עיניו ומבטן פנימה. בבוא עליו יומו הגדול, בשובו מנצח ממלחמתו בעמון והעם מריע לו ובנות ישראל מזמרות: היכה יפתח, היכה יפתח, עמד האיש כמתנמנם. והיה ישיש מישישי השבט אשר אמר אל נפשו: מתעתע שופט ישראל, אש זרה בלבו—

ושם אביו גלעד הגלעדי ואמו היתה אשה זונה ושמה פְּטָדָה בת עֵיטָם. גם בתו יחידתו קרא שמה פטדה. באחרית ימיו ראה יפתח את שתי הנשים כאילו הן אשה אחת. בנעוריו במות אמו גירשוהו אחיו המדברה. בן האחרת היה. לא ינחל בן האחרת עם בני הרעיה. על כן קמו עליו אחיו בשדה. במדבר התלקטו אליו אנשים נוודים מריי־נפש ושווהו אדון להם. סגולת אדוניהם ליפתח. קר וחד היה קולו ומבט־עיניו קשה. גם נוודים באים־בימים שמעו בקול יפתח הד קול אביהם. על כן עבדוהו. שער־גמלים היה לשכמו ואזור־עור למתניו ודבריו מעט, כמו בעל־כרחו יפצה את פיו. אחר־כבוד לוקח יפתח מן המדבר לשפוט את ישראל. זקני ישראל אספו שולי גלי־מותיהם מפני אבק המדבר ועל ברכיהם הרפות נפלו לרגלי הפרא, למען יאזות הפרא להילחם להם בשונאיהם העמונים. יפתח צחק אל מול פני הזקנים ודיבר: “בן זונה יהיה לכם לראש.” והזקנים בלא־קולם אמרו: “יהיה לראש—”

יפתח היכה בעמונים ושב אל נחלת אביו ועָקַד את בתו את יחידתו את פטדה למען יתן אלוהים קולו ויצעק, אל תשלח ידך אל הנערה. האל החריש ויפתח שחט.

מפני ביעותיו נס המדברה. שנה אחת ישב בנקרות ללמוד את דרכי הציפרים ולראות בסופות-החול ולשאול מה החוק. מקץ שנה הלך ומת בארץ טוב. במלוא אוניו מת יפתח. אדם קשה היה ואהבה קשה ידע. אמו פטדה ובתו פטדה בדמי ימיהן מתו. האחת בקלונה והאחרת בבתוליה מתה. אהבה מוגפת אהבן יפתח הגלעדי. והיו שתיהן לאחת בלבד באחרית ימיו. זולתן לא אהב כל מאומה כי אם את קולות-הלילה העולים מן המדבר בהיות המדבר תוסס. עתים יוולד אדם בארצות-החיים ולשיר שבחי בוראו נולד. אך יש אשר יבוא אדם ויעיד על מחשפי הרוח הרעה למען נזכור כי תעתועי ביעותים בעולם. ובמותו יותיר שובל של קצף וחימה. בזעף אהב יפתח הגלעדי. על כן יאמרו הגלעדים כי טוב היות באויבי יפתח מהיות באהוביו—

במות יפתח כרה אביו קבר ואל הקבר אמר:
"שש שנים שפט בני את ישראל בחסד אלוהים".

ועוד אמר האב:

"חסד אלוהים תוהו".

ומימי-ימימה נמצאו אנשים ריקים אשר נענו לו והגידו:
"תוהו".

ארבעת ימים בשנה תלכנה בנות ישראל אל ההרים לתנות לפטדה בת יפתח. ואיש זקן סומא ופניו נעווים הולך אחריהן מרחוק ובקול נסדק יגיד: תוהו. אל ההרים תלכנה הבנות לשסות צעקתן בפני הישימון, ארצות שועל אפעה וצבוע. מרחב יוקד של אהבה רעה וזועפה. ואנשים מרי-נפש, נוודי ארץ טוב, יסכיתו בלילה לבכי הבנות וממרחקים ישיבו שירם שיר מר.

ב

אחוזת גלעד אבי יפתח שכנה בקצה נחלת שבטו. חוץ לגדרותיה ארץ של הפקר עד מבואות עמון בואכה העיר אבל-כרמים.

בבוקר בבוקר תזנק פרעה של אש בלולה בזהב שחוט מבין ההרים אשר לפאת מזרח. בחצי היום ניתך על האבנים אשד לוחט. ובסוף היום תרד הלהבה מערבה ותצית את במת ההר לקומם טרשים ולהסיתם. מן הרכסים עלתה השמש בוקר ואל הרכסים ירדה לילה, כמו ניחת חרון-שמיים על האדמה לקללה יומם. אבל עם לילה עלה חסד וארץ ניתנה לרחמי טללים.

והאיש גלעד הגלעדי כבד בצאן ואדמות וגם גופו כבד. צרוב-שמש היה גלעד וגדול מאד. הלך לאט במשעולי נחלתו ופסיעותיו כבושות. כבד היה האב, ארץ-שער וזר מאד בכל הליכותיו. כי יניח גלעד כפו כף-ענקים על ראש בן מבניו או על צוואר הסוס או על מתני אשה, וידעו כי נגע בהם גלעד. בכל עזות אחיזתו היה גם רוח — עתים לבש האב קדרות. על ראש אדם ובהמה ניחתה קדרות גלעד. גם אחרון הנערים יקדר עמו והמקנה יטמון ראשו. וכי יעלו גלעד פתאם ויגעה בקול שמת, תהום כל אחוזתו והסוסים צוהלים.

אך יש אשר יאחו בגלעד זעם קר ושנא את אור־הכוכבים הקר, כי זעף זאי־ש ומשמים. אז יקום ויצווה את נעריו ואת שכיריו לבוא להיראות פנים. מול קהלם יגחן ויגביה אבן גדולה, ואישוניו ירחבו וגוו ירעד כעומד להטיל משאו ולהמית איש. אבל גלעד יתמהמה. מתון מתון יגחן ואת האבן הגדולה יניח מעדנות על העפר כמו עשויה האבן חומר ענוג המחשב להישבר. אחר ישא עיניו וחושך בעיניו. פתאום יתקן קולו בצחוק עמום וכתפיו בצחוקו רוטטות. אז יחישו הנערים בגלידי אימתם המפשירים בעורקיהם.

בבוקר יבוא גלעד לחבוש סוסו והסוס מרטט כמו אשה אשר נגעה בה ציפורן.

אשת גלעד בת כוהנים היתה ושמה נחושתה ושם אביה זבולון. אשה רפה היתה. בנעוריה בית אביה ידעה חלום וחושך. באחוזת גלעד אחוזה חלאים. משנה לשנה היתה נחושתה נאכלת כמו ארס מפעפע בעצמותיה ופניה לבנים תמיד. היא שנאה את ארצות גלעד. כל הימים שנאה את רוח־הקדים ושנאה את מזמור הרועים פרא ושנאה את נהקת המקנה הרעב כעלות השחר. נפשה יצאה אל עיר־המונה ואל רחובות חוגגים נכספה תמיד—

שלושה בנים ילדה נחושתה לגלעד. את ימין את ימאל ואת עזור. אשה רפה היתה והארס אכל בשרה כל הימים. היא למדה לדעת את תהפוכות רוח גלעד אשר זעפו יבשר עדנה וחיבתו תצפון חרון. בהתלוננה והרים קולו וארצה הטיח את קנקן היין וצילצלו הרסיסים. אך בבכותה אסף זעפו ורחמיו גאו נהר. בתוך רחמיו מאט בה והסתגר והסתיר פניו. ימים רבים יסתיר פניו ממנה ופתאום ישוב אליה לאהבה ושפתיו באהבו קפוצות כשפתי איש הממתח שלשלת של ברזל לבתקה בין זרועותיו. איש־תהפוכות היה. כי יפול אור לפידים בלילה על פניו יהיו פניו כמסכה של כוהני־אליל. עתים יעבור אדם בארצות־החיים וכמו גולה בארץ נכריה — ויש אשר יבוא השיממון ללפות את לב אדון הבית. על יצועיו ירבץ ועיניו בכיתל, לא יקום יום או שבוע. אז תבוא אליו נחושתה לאהבו וכמו הלך יגע אשר פקדתו אשת־דרכים יפקיר גוו לאצבעותיה. אבל בפרוץ כל אוניו להעיק על דפנות גופו כקצף הנתסס והתחבאה נחושתה מפניו חדר־בחדר. גלעד יהרוס אל ביתן השפחות לכלות בשפחות אוניו. כל הלילה יעלו מן הביתן קולות חמים. בבוקר יגיה האיש להשתטח למרגלות כוהן־הבית ובכה: טמא, טמא. עוד דמעותיו על לחיו וכבר ידו הודפת את כוהן־הבית. פרקדן יפילהו ארצה ופנה לאסור סוסו ולדהור כמלך או כאיש נמלט.

ובביתן השפחות פילגש עמונית קטנה צחורת־כתף ושמה פטדה בת עיטם, אשר חטפהו נערי גלעד בפשטם על כפרי עמון לנקום לפדוע ולבז. אשה דקה פטדה ואפלת־עיניים. בשלחה מבט אל פני האדון נרעד האיש וגידף את שפחתו. בתוך גערתו הוא מניח כפו על זרועה ונושך שפתיה בשיניו ושניהם צועקים. מלפום קראה פטדה לאדוניה, אדוני מלפום. אשה דקה היתה. אש וקרח באישוני עיניה—

ברבות הימים נודע סודה, כי מכשפת העמונית באוב. מפי השפחות צרותיה נודע

הדבר, אשר ראוה בלילה רוקחת סמים בלילה ועיניה רושפות. אל המתים קראה פטדה בלילה למען יבואו אל משכבה בלילה כי מנעוריה נועדה להיות כוהנת למלכום. בחושך נתנו העצים קולות זוממים ודלתי הבית צווחו. במרתפים עשתה פטדה בלילה ומרקחתה מבעבעת. צלה נפל על אופפים וחביות של יין, על שלשלות־ברזל ומורגים של עץ. יפה ואפלה פטדה בארץ הצללים במרתפים בלילה.

ביום היגלות חרפתה ציוה האדון לתת לה המתמים ולשלחה המדברה למען תבוא אל אוהביה המתים, כי מכשפה לא תחיה. אבל עם אור ראשון אסר גלעד סוסו ואל הבית השיב את הסוטה ואת ידו הרים להכותה, וגם קילל את אלוהיה המשוקץ. פטדה נשפה וקיללה אחת־אפיים אותו ואת עמו ואלוהיו כי לא יראָה אותו ובושת לא ידעה. בתוך קללתם צחקו שניהם והחדרה באו והדלת נסגרה אחריהם והסוסה צנפה—

ונחשתה אשת גלעד העתירה על שלושת בניה כי יתנכלו לעמונית, ואם אין מתה אמכם כי לא תוכל נשוא עוד.

ימין וימואל יראו את אביהם. רק עזור קטן־בניה שמר את דבר נחשתה בלבו על עזור אמרו במצפה־הגלעד כי את שפת הכלבים יבין, כי פרש עזור כנפיו על כל כלבי החווה. גם גור־זאב גחליל־עיניים אימץ לו, עמו יחלוק עזור את משכבו, מצלחתו יאכל ומכוסו ישתה ושיני שניהם לבנות.

באחד הימים בהיות גלעד בחוץ שיסה עזור כלביו בעמונית וכמעט קרעו בשרה בשיניהם.

גלעד שב אל ביתו ואת קטן בניו את עזור נתן ביד העבדים למען ישלחוהו המדברה.

בערב צעקו זאבי־ערב, חוץ לגדר צֶהבו עיניהם. גם הפעם הזאת יצא גלעד בחצי הלילה על סוסו לאסוף את הנידח ולהשיבו אליו. אז ניחתה קללת פטדה על ראש עזור להכותו בשיגעון. ארבעים יום נבה עזור ככלב בלי דבר דבר, והוא נער קטן.

גם על אדוניה עוררה פטדה רוח שחורה. צער שיממון ירד על גלעד, לא סר ממנו ימים ולילות כי אם בשתותו לשכרה כאיש אובד. בלדת העמונית את יחידה את יפתח נכלא גלעד במרתף־היין. כל הלילה השיק כוסו בכוסו ואת שתיהן יגיח אל קרבו ושב למלאן ולהשיקן כוס בכוס כל היום ההוא ועד בוקר יום מחרתו, עד כי נפל אפיים. בנפלו חלם גלעד חלום. בחלומו והנה פרש שחור רוכב על סוס שחור וחניתו אש שחורה, והנה נער קטן נוהג באפסר הסוס ובגדי הנער לבנים ופניו חפים כפני אשה אשר מעולם אחר—

כי יתהלך גלעד בחצר ביתו וראה את בן־האחרת מצחק באבנים, ואחז בו וחיפקו ונשק לו ומיעך בשרו. הילד יזעק ואת שיניו יתקע בבשר אביו. וגלעד באהבתו יגעה פרא.

ג

מול המדבר נולד יפתח.

ונחלת האיש גלעד אחרונה בכל נחלות שבטו, צלעיתה אל המדבר הגדול בואכה גבול עמון. גדרות של צאן היו לגלעד ובוסתנים וגנות וכרמים גולשים במדרון. חומה גבוהה של אבן סוגרת על הנחלה וגם כתלי הבית היו אבן שחורה אבן־געש. וגפן הילכה על הכתלים. בימי הקיץ היה היוצא והבא כבא ויוצא בסובך של שריגים, כי לא נראה הבית מפני הגפן החובקת.

יומם נשמע בבית גלעד קול ענבלי הצאן וחליל־הרועים סילסל והמים רצים חרש בתעלות המים. מנוחה נפרשה על בית גלעד. בתוך המנוחה זרימת ערגה כבושה. ובצל העצים צינה.

אבל בלילות היו רועים כהים עזי־פנים קשים וחתומים שומרים על החווה מפני הנוודים ומפני שודדי עמון המתנכלים לה. כל הלילה בערו על גג הבית אבוקות של אש וכלבים רזים ארבו במשעולים. כצל כהה עבר בין הגדרות כוהן־הבית, להשביע את הרוחות הרעים—

מנעוריו ידע יפתח את כל קולות הלילה. כל קולות הלילה באו בזמו. בהם קולות של רוח של זאב של עוף זומם, בהם קולות־אדם המתחפשים לקול של רוח זאב ועוף.

עזים שחורות חברו לנער, והן לוחכות בחירוק שיניהן עשבי־בר ומחרפות נפשן במרומי צוקים על פיסת מרעה אשר שרדה מיובש המדבר. כלבים גרומים חברו לו, כלבי אחיו עזור, והם כלבים קשים וידועי־איבה. וגם ציפורי־הבר חברה ליפתח לצעוק על אזנו זר, זר.

בבוקר בבוקר צווחו ציפרים ובשורתן סתומה. בערב בדימדומי־אופל דיברו הצרי־צרים כמו דבר דחוף עמם ומבוהל ולא יוכלו החריש. עתים ישמע יפתח דממה דקה קרועת קולות התן והשועל. וכי יעלה צחוק הצבוע ממחשכי הישימון, והחזיר גם הנער צחוקו צחוק זר.

נוודים שודדים זממו להשחית את נחלת גלעד. בלילה ארבו הרועים לשונאיהם ושונאיהם רפים כרוח. דומם התגנב השונא ואם המית חמק דומם ואם הומת גווע דומם. בבוקר נמצא איש שוכב על גבו לרגלי הזיתים וידו חובקת את ניצב השכין אשר בבשרו ועיניו הפוכות. מן הרועים או מן הצרים. ויפתח רואה את לובן אישוני המתים בעיניהם הקמות. לומד לדעת כי המת יהפוך עיניו פנימה ויסע מכאן אל ארץ מראות אחרים.

עתים פקדוהו חלומות מותו—

בחלומות יפתח עברו נשים וכפן ענוגה כמים הצוננים ואצבעות חירות נגעו בו לטובה. גם פגיון נגע בו בחלומותיו כמו שרביט של רוך.

נער חסון היה יפתח הגלעדי וכל הליכותיו לאט. לא ניכרו בו כל תהפוכות אביו. כי יציקו לו אוניו המתפרצים, יכלה אוניו בעץ ואבן. עודו בן שבע למד לתפוס גרון אלה ורסן־סוס וכמו חדנה סתומה בתפיסתו.

שנאת אחיו היתה לו חוקת־מיד, כחליפות האור החושך העונות והתבואות. אם חברו אָחיו להרע לו, תפש יפתח שפין. ואם אל משחקם לוקח, שיחק עמם וכל גוו דרוך מפני מכת־פתאום.

את אביו ירא. במחבוא יבוא יפתח מפני אביו. וכי יפול יפתח בכף גלעד, והניח לגלעד לכלות בו כל סופת־אהבתו האוכלת.

זעום־פנים אמר גלעד על בנו יפתח: גרופית של שקמה יפתח. עמוני בני יפתח. דק גופו והוא כגו נחש ופניו פני שועל נרדם.

דקים וחדודים פני יפתח וגץ צהוב באישוני עיניו—

אָחיו בני אביו הגדולים ממנו אמרו עליו: צהוב. יפתח צהוב. אָפעה.

ובפר־הבית כתב לבל־ר־הבית לאמור: בן האחרת מוכה־ירח תפוש־שָׁדים, מועד בן האחרת לשלח אש בנחלת אביו.

לולא כשפי אמו פטדה ואימתם על האחים, כמעט שלחו ידם להתנכל לו בשדה.

אבל הנערים שמרו את שעשתה פטדה לאחיהם עזור, ואל יפתח לא העזו.

פטדה דיברה אל בנה: בכה, יפתח, בכה אל אלוהיך מלכום. בכה וטוב לך.

ולא שמע לה יפתח בדבר הזה. בכל דבר שמע יפתח לאמו ולא בדבר הזה. רק קד אפיים לפניו ואמר: גבירתי־אמי. כמו גבירה היא בעיניו. כמו לה הבית ולה הארץ

והנחלה.

והעמונית אמרה אל נפשה, אני אביא על ראש בני ברכת מלכום וטובו למען יחוס

מלכום על הנידח וירחמנו. על כן רקחה פטדה סמיה לילה והשקתה סמיה לילה

את יפתח, למען יבורכו ויברכו ומקלליו ארורים יהיו.

נפלאו אצבעות פטדה בטבעות הפנינים וזרועה באצעדות־השן. בשום פטדה כפות־

ידיה על ראש יפתח היה יפתח כסלע אשר חננוהו שטפ־נחל.

בחשק ובשיכר ייקנה לב מלכום, אמרה השפחה אל בנה. לא כאלוהי אביך אלוהי

תהפכות אשר יסתיר פנים מאוהביו ואת בחיריו ינשא שמימה עד ישוב והשפילם

עפר בשרירות לבו ההפכף. אשר יתגודד ויזנה וישכר ונתן לבו במצהלות־שיר,

אותו יאהב אלוהינו מלכום. אשר יתענג על צעיפ־המשי ואת נפשו ישכח בהקיץ

עסיסי גופו, עמו ייטיבו כמוש ומלכום כל הימים. אלוהי הגוף והחמדה מלכום

וכמוש. ואלוהי אביך זר וזעף, אבוי לחוטאים לו ואוי לעובדים אותו באמונה, אלה

ואלה ישפיל עפר כי ניחר וערירי אלוהי אביך.

יפתח ראה את הכוכבים והנה יחידים הם, אין בהם יודע את אָחיו. אחדים תועים

במסילותם תמיד מקצה השמיים עד קצה השמיים ואחרים ממקומם לא ימוש.

אין בכוכבים תוגה ואין בכוכבים שמחה. רק בנפול האחד והותיר מאחריו שובל

של אש קרה. בגבהות־לבם ישקיפו הכוכבים על אחיהם הנופל ומבט־עינם צונן

צונן—

באחד הימים חקר יפתח את כוהן־הבית להיודע על מה ריחם אלוהים את הבל

ואברהם ויצחק ויעקב ויוסף ואפרים ואת אחיהם עכר, את קין ישמעאל עשיו ומנשה.

כוהן־הבית היה איש בריא־בשר אשר עיניו נדהמית תמיד, כי ידע כל הימים את תגרת יד האדון וחרונו הסתום. הוא ענה את יפתח כי נפלאו דרכי אלוהים ולא דרכי איש דרכיו.

על משכבו אשר בעליית קיר האורווה פקד את יפתח בלילה מראה אלוהים ויד כבדה לשה את בשרו עד כי כאבו עצמותיו. ובנשקו על מצח הנער להט כמכוות־אש. בתוך חלומו צעק יפתח בלילה. עתים יצעקו אנשים בשנתם בבית גלעד ובקצה צעקתם דומיה—

גם מלכום החליק אל תוך חלומות יפתח והוא משחק בו באצבעות־המשי, וכל עסיסי הנער התרונו מן החמדה. בבוקר בהקיצו עגמה רוחו ועיניו הוצרו כמסתגרות ומבטן פנימה כל היום. יבושת חרוכה נפרשה על פניו והוא שווק תמיד והגן הצהוב אשר באישוני עיניו כמו מתנמנם גם הוא.

יש אשר יבואו אותות לרמוז לנער, אך שפת האותות זרה. כצאתו אל גבול הישימון והמקנה לרגליו ידע יפתח כי אליו אליו שלוחים האותות והוא קרוא. ולא ידע מה האות ומי קורא. על ברכיו יפול ובאבן יטיח מצחו והתחנן: עכשיו, עכשיו—

קלה בעיני יפתח אהבת מלכום אשר באפס־יד תיקנה. כאהבת הכלב אהבת מלכום: רגע ציחקת בו ואהבך ושמר עליך תמיד. על כן ביקש יפתח כי יאהבנו אלוהים ולא ידע במה יבוא נער לפני האלוהים והוא נער. כי יאמר: קטן אני, אלוהים, קטן אני כהבל כיצחק ויעקב בני־הזקונים, ועלה זכרון האחרת וזכר כי בן האחרת הוא כישמעאל בן המצריה.

לב יפתח אמר לו כי רק לאוהבים אותו כאהוב הפרפר את האש ישיב אלוהים אהבתו. על כן התגרה יפתח בסכנה וניסה נפשו במצוקי־ההר ובשפין ובבאר ניסה נפשו, לא ידע מורא. גם בזאב ניסה. באחד הלילות נלחם יפתח בזאב וידיו ריקות ושניהם מיללים עד מוות. את האלוהים עבד יפתח בהעבירו ידו באש ובדלגו על התהומות כל היום ובשסעו את הזאב לאלוהים החניף—

כוהן־הבית אמר אל האדון: עמוני בן־השפחה, פרא לימוד־מדבר יפתח, את בשרו העביר באש. והאדון שומע וצוחק ובתוך צהוקו הזעים פנים וחירף את כוהן־הבית וגם שלח בו יד להטיחו פרקדן ארצה.

בלילה ההוא ציוה גלעד כי ימצאו את יפתח ואל חדריו אביו יובא. חדר בחדר השתעה האב עם בנו והאש בווערת בפירה כי לילות המדבר צוננים. אופפים תלויים על כתלי החדר ושלשלות־נחושת ומגינים וחניית־ברזל והם קודרים מאד.

אל בן האחרת אמר גלעד:

”בני, נודע כי מעביר אתה ידך באש מעביר אתה ולא תצעק”.

יפתח השיב: "כן, אבי". וגופו בדברו מרעיד והאש לזהטת בפירה ושברירי האש מתרוצצים בכלי הברזל אשר בפותל וגן אחד באישוני הנער בדברו.

גלעד דיבר:

"שים ירך באש ואראה".

ויפתח התרפק בעיניו על פני אביו אשר כמסכת כוהניאליל:

"כן, אבי, אם כן דיברת".

גלעד ציוה:

"שלח ירך".

ויפתח לחש:

"למען תאהבני, אבי".

הוא מושיט ידו ושיניו יצאו מבין שפתיו כמו צוחק והוא לא צחק.

פתאום צעק גלעד בקול גדול:

"בני, אל תשלח ירך, בני".

אבל יפתח לא אבה שמוע ולא הסב פניו. בא הבשר באש והאש באה בבשר ומן הבית חוצה השתרע הישימון עד קצה גבעות רחוקות.

אחרי המעשה הזה אמר האב אל בנו: טמא בן טמא אתה. אני לא אוכל שנוא אותך, מיריתן ושנאתיך.

כל הלילה השתעו שניהם בחדר המוגף וכל הלילה שתו יין ודיברו דברי חיבות גם חרפות, והאש בפירה ובבואת האש עוממת בכלי הברזל. חוצה לבית התהפך המדבר עד קצה גבעות רחוקות.

ד

בלילה בחורף חלם יפתח חלום. בא האלוהים שכמברזל באדרת־שער, ונכחו מלכום של משי בעדיים ובושם. והאלוהים הרס אל מלכום כרדת פגיון אל חדרי בטן או כהרוס האיל אל קרב הכבשה.

בלילה ההוא המיתו הרועים זאב־ערבות משתגע אשר התגנב בפירצה ואל גדרות־המקנה השתער, ובלילה ההוא מתה פטדה. בכשפיה מתה העמונית אמרו השפחות, על כן קברוה בחלקת הנידחים. מן המדבר ניטח גלגל־הולות והוא מעיק והוא מבשר סערה מתקשרת. כוהן־הבית זרק עפר על קבר המתה ושבעה השכה השביע. גם יפתח הגביה אבן ונשק לאבן ואל האבן אמר: אהבני אלוהים ועבדתיך, אהבני אלוהים כי אתה ידעת.

נמוכים נמוכים שמי החורף ולעומת ההרים נדחפות עבים שהורות ברוח, כמו בחרונן תבקשנה לקעקע את חומת ההר. יפתח ראה כי סופה מתקשרת לפרוץ מן הרכסים אשר לפאת ים. עוד רגע תזנק רוח שגיאה להסתולל בשחקים והרעם ישאג להדביר

ארץ. סערה תופחת במפלשי־עב. מצפון מפנפות־ארץ ידהרו פרשי ברקים הוללים שוקקים בחשרת ערפל. והבית בנוי אבן־געש שחורה, כמו נשרף הבית באש—

בשוב יפתח משדה קברי הנידחים אל בית אביו והנה אחיו בני אביו אורבים לו בחשכת קמרון־המבוא ומבטם כהניתות אל צווארו והם מחרישים. כל היום החרישו ימין ימאל ועזור ופסיעתם מעדנות מעדנות, כמו חולה אנוש אחיהם יפתח. בלילה באה נחשתה חורגתו אל משכבו אשר בעליית קיר האורנה והיא שוחקת אליו ושפתיה לוחשות: יתום, יתום. גם על מצחו החליקה ביד קרה כטחב. ורגע אחד ציחקה בתלתלי חזהו.

כצאתה כיבתה נחשתה את המנורה ואת המנורה לקחה עמה בצאתה— כל הלילה געשה סופת־זעף והרעמים מזרים אימה וזלעפות־מטר גיתכות לעפר הארץ. רוח נפלה שיכורה על צווארי הבית. כמחשבים להישבר ייבבו עמודי הבית. שיגעון אפל נמסך בצעקת הכלבים. בחושך נהק ונהם המקנה הנבעת. כל הלילה ארב יפתח על סף האורנה ושפינו בין שיניו. צבוע צחק ציפור צווחה ברזל צילצל בקצווי הצללים ויפתח מרטט ושיניו נושכות בניצב השפין.

דם סמיך בעורקי יפתח ואגרופו כבד. עם שחר נמלט יפתח המדברה מפניו אחיו מבקשי־נפשו ימין ימאל ועזור. מים ולחם וסוס ופגיון גנב יפתח מבית אביו בברחו אל המדבר, ובגדיו אשר לגופו.

הסער שכך וחולות המדבר עילעו את שטפי המים. הישימון עפר סלעים וכוכבים. והנער עובר בין חגוים וערוצים אשר מכבר ראה אותם בחלומות־לילו. עובר הנער בארצות חלום ואותות־אותות קוראים לו: בוא.

בראש גדודי עמון ישוב ביום־נמם לשלוח אש באחוזה עד כלותה. ובהיות האש איומה כשאל יעבור יפתח העמוני בשלהבתה ועל כפיים יחלץ את גלעד אביו. בשדה חוץ לנחלה הבוערת ישכיב את הזקן המתעלף. וכגוהר על האשה יגהר עליו ויחבוש פצעיו. אבד הכל, אבי, הכל היה למאכולת אש. אבל עוד חי בנך והוא לא יעזבך, וטוב לך בנך יפתח משבע אחוזות ועשרה בנים.

בלילה לאור מנורת החרס כתב לבלר־הבית בספר הבית: לא ינחל יפתח בבית אביו כי בן אשה אחרת הוא. ועוד כתב לבלר הבית לאמור: חושך וזעף הלא יולידו זעף וחושך. רע המעשה, רע הנמלט ורעים הנשארים. רעה אחריתנו כי תעתועי־ביעותים בעולם. יסלח אלוהים לעבדו.

ה

ימים רבים ישב יפתח עם עמונים בעיר אבל־כרמים. בגדולות התהלך יפתח. אנשי העיר כיבדוהו על אשר קר וחד היה קולו ומבט־עיניו גץ חריף. ראשי הקהל ישישי

העיר כוהני מלפום דימו לשמוע בקול יפתח הד קול אביהם. על כן גידלוהו. ויפתח מחריש דומיה כל הימים. אם פצה פיו נפלו דבריו כבדים כקורת הקילון. והשומעים ישפילו עיניהם וילחשו:

“אדון, כן דיברת”.

גם נשים אהבוהו בעיר אבל־כרמים ואמרו לו זר, זר, ובגעת עור בעור עלתה צעקתן תמיד.

בעת ההיא מלך גתאל על ארץ בני עמון והוא מלך־נער. ויפתח היה מרואי פניו. עלם רפה היה גתאל המלך. בספרי התולדות קרא כל הימים. וכי יביאו עבדיו לפניו דבר קשה ואמר להם כי אל הזר יילכו וישאלו את פיו, כי איש קשה הוא ודברו חרוץ.

והעיר אבל־כרמים גדולה וצוהלת. יינותיה שוצפים ונשיה עגולות־מתניים ענוגות בפוך ומשי וצחורות־ירך, ועבדיה שמחים וזריזים לשמח תמיד. כמוש ומלפום ירעיפו תפנוקים על ערי עמון. החצוצרות קוראות למשתה וחג, גם בלילה לא ישבותו הנוגנים והמשחקים.

יד יפתח היתה בכל חמודות העיר, אבל נפשו מוגפת כאומר: ישחקו עמונים לפני—

יצא קיץ בא חורף והרוח מפה והצמרות בוכות והסוסים קמים על שתיים כתפושיי עווית. יפתח זכר פתאום את בית אביו ואת אחיו זכר, את ימין ימואל ועזור. נרדמות השוקותיו על ערשן ויפתח עומד בחלון. עבים דחופות חולפות על פניו ובשורתן סתומה.

אלוהים, לא כהבל אחי עזור ואני לא קין אני. אלוהי האפעה במדבר, אל תסתיר פניך ממני. קראני ועבדתיך. אם קטונתי מהיות לך כוהן, תנני והייתי לך שכיר־הרב מרצח־שכיר אשר בלילה בשכין יבוא על אויביך וביום תאיר פניך אליו והיא שכרו, אלוהי השועל והעיט. אהבתי את זעפך, לא אוכה כי תרעיף עלי טובך. על זעפך ועל קדרות פניך אוהבך כל הימים, וזעפך וקדרות־פניך היו לי לאות כי בצלמך אני ואני בנך, באש ובבשר בנך אני. אספני אליך כי בצלם משטמתך נוצרת, אלוהי הזאבים בלילה במדבר. ידעתך כי יגע ונואש אתה, וגם בנך נואש ויגע. אשר תאהב אותו תשרוף באש־חרון אוכלת, כי קנא אתה. וגם בנך יאהב במשטמה. ארורה אהבתך אלוהי וארורה אהבתי שאהבתיך. אל הבל שעית ואל מנחתו, אבל אני ידעתי את סודך כי את קין את קין אהבת, אשר על כן פרשת חסדך המזועף על קין, לא על הבל. נערנד קין וחותרך על מצחו למען שאת אהבתך וחרונך על־פני האדמה. הלא אתה שלחת את קין את בנך אשר אהבת, לשוט בארץ ולחתום צלמך בחלדך. עד היה קין לצלמך צלם אלוהים אלוהי ברק ביער ואש בגורן. אני אהבתי את אמי העמונית והיא ממעמקים דבקה באבי ואבי ממעמקים דבק בך. תן לי אות.

גדולה אבל־כרמים ואנשיה שמחים תמיד. רק כיפות המגדלים תלפודנה זיקי־שמש, ובהילכד הנגהות כמו נטפי דם יותזו.

והאיש יפתח חוצה עד צוואר בחמדת נשים שרים ומלך, והחמדה עוברת על פניו ואליו לא תגע. על משכבו בלילה אמרו לו יפות הארץ כי גדול יפתח בציד וגדול ביין ובאהבה. זה, זה הגידו לו ושפתיהן מבקשות את עורו. ויפתח מחריש דומיה, כמו הפוכות עיניו ומבטן פנימה.

אנשי העיר אנשים רפים. ביקב כל גבורתם ובמשכב, במחולות ובחזיוני־שחוק. ברבות הימים קינאו אנשי העיר את יפתח על דבר נשותיהם ובנותיהם ועל דבר מלכם גתאל. עבד עמון לגתאל וגתאל עבד ליפתח הגלעדי, הלא לשחוק יתנונו כל עממי הארץ. וגתאל שומע את הדבר אשר ירגנו שריו, והוא ביקש לנסות את איש שלומו הזר. על כן ציוה גתאל המלך על יפתח, קח לך חניתות ואנשי־צבא רכב ופרשים ועלה על ארץ גלעד לקחתה לי בחזוק־יד. ואם ממאן אתה הלא אות הוא כי לצרינו אתה, לרגל את הארץ באת ובן־מוות אתה כאחד הזרים.

בהלמו בלילה ראה יפתח הצוב באבן צלם פני אביו, נשקף אליו מראש צוק סלע במדבר. יפתח מעפיל במצוק לעלות אל הצלם. אבל הסלע מתנכר לו. בין שמיים וארץ רוחפות עצמותיו. לעלות לא יוכל ולשוב על עקבותיו לא יוכל. ציפרני אצבעו־תיו דבקות בזיוי הסלע וכפות רגליו נאחזות בהגויס. כי יגביה מבטו יצפו אליו פני אב של אבן. והם קודרים ומזרים אימה. ובהשפילו מבטו ראה תהום רבה מרחיבה פיה. והוא בתווך ורוח המדבר נוהמת כחיה. אז נגעה בו יד אשה פתאום, וכמו ציפור דאה יפתח עם האשה אל מערה ממערות המדבר. גדולה המערה. לא ייראו קצותיה, וטחב בה ואיר זורח במעמקיה, ומנבכי המערה נישא קול שיר רחוק—

בבוקר בהקיצו ידע יפתח כי שלמו ימיו בארץ בני עמון. מגדלים מגדלים לעיר אבל־כרמים ובקדקדיהם תבער השמש וכיסופים נשרפים בתבערה. אבל ברדת השמש יגיה צער והוא מר ולופת־נפש. ממחרת היום נמלט יפתח אל המדבר, הוא ובתו אשר ילדה לו אחת הנשים המש־תטחות למרגלותיו.

בת שבע שנים פטדה בהילקחה המדברה על סוס אביה, כי עשר שנים ישב יפתח באבל־כרמים. חם ולוטף היה קולה כקול אשה אחרת, ושפתיה הטובות יפעה. בצחוקה שימע יפתח ענבל קסום. מדי דברה אליו מלאה נפשו מנוחה. הליל של גומא עשה יפתח לפטדה, והיא מנגנת לו משירי מצפה־הגלעד. היא מנגנת והאיש שומע קול כקול הרוח בכרמים, כאיושת המים הרצים בצל הבוסתנים בנחלת אביו. גם בהקיץ פקדו את פטדה חלומות תמיד. ונפש אביה יוצאת אליה מדי ספרה לו חלום. ערגה רכה ירדה עליו כאשר אמרה לו: אבי—

אל המדבר נמלט יפתח מפני גתאל העמוני, הוא ופטדה בתו. והיא לא שאלה לאמה, גם אל עירה לא נכספה לשוב. אך מחרישה היתה ועיניה נהות על אביה והן אורות מאד.

לילה ויום ולילה ארכה דרכם עד הגיעם אל רוכסי הרי ארץ טוב. שם ידע יפתח נקי נסתר לשבת בו, אשר בנעוריו ראה אותו בחלומו בלילה. בערוצי ההר מצא יפתח גולות מים. אלונים צומחים שם, שבעי-ימים וצלם רך ורחב. אל השקתות אשר אצל גולות-המים יבואו נודדי המדבר להשקות צאנם הסחופות, וכבואם יטו אהלים שחורים עשויים עורות-עזים. שם קושה פטדה זרדים להעלות אש במערה, ויפתח בקשתו הביא טרף.

בלילה הגיח סהר מתגלגל על ראשי ההרים. מלתעות מלתעות לרוכסי ההר, לעומת הרקיע נפערות דומם.

מדי-בוקר ניגנה פטדה בחליל ומדי-ערב המה קולה בשיר. יפתח כמו יין עברו—

נודדי המדבר שוכני ארץ טוב אנשי-מצוק כולם, מרי-נפש וידועי-חמס. יפתח חבר להם. נשים גרומות היטיבו עם פטדה. ילדת שעשועיהן היתה. לא יולד ילד בארץ טוב, כל יושביה נידפים כעלה ברוח. גם גדודי עמון גם נערי ישראל יפשוטו פעם-בפעם על ארץ טוב להכרית את נוודיה. כל נוודיה אנשים אובדים. בהם הרוצח והנס מפני הרוצח, בהם השונא אשר לא תכיל הארץ הנושבת את שנאתו ובהם השנוא אשר כלבים מרדפים עקביו.

שמיים של ברזל מותך פרושים על ארץ טוב ואדמתה כעין הנחושת החרבה. אבל הלילות עזים כיון אפל. צינה דקה תחוס על השימון בלילה ותיטיב עמו ועם יושביו הנידחים.

באחד הימים הובא יפתח ובתו לפני זקן הנוודים והוא ישיש גרום אשר פניו כיריעה של קלף. בערוץ הנחל המת עמד יפתח לפני הזקן, והוא מחריש למען ידבר הזקן ראשונה. גם הישיש רבץ כמתנמנם על דבשת גמלו, ממתין לזר כי ייעף ויפצה פיו. שעה רבה החרישו שניהם כמנסים איש את שתיקת רעהו.

כלטאה מאפירה נח הזקן, עפעף לא הזיח, ויפתח נטוע במקומו ופניו אבן. רק צלם זע לאט עם זיע השמש המתגלגלת. עת רבה החרישו.

פתאום דיבר הישיש וקולו חרוך:

"מי אתה, הזר."

"בן גלעד הגלעדי אני, אדוני, אשר ילדה לו שפחתו העמונית."

"לא שמך ולא שם אביך אני מבקש ממך. הלא שאלתיך מי אתה, הזר."

זר אני כאשר דיברת, אדוני."

"ולמה באת אל המקום הזה, הלא שלוח אתה להסגירנו ביד רודף."

"אין לי חלק בישראל ולא נחלה בבני עמון."

"גם נואש אתה, הזר, כי הפוכות עיניך ופנימה הן מביטות כדרך הנואשים. למי

תעבוד, הזר, אמור וידעתיך."

"לאלוהי הזאבים בלילה במדבר אני, כי בצלם משטמתו נוצרתי."

"והילדה אשר לרגליך."

"בתי יחידתי פטדה, והמדבר בעוריקה."

"איש־חיל אתה. הלא תרד עמנו לשלול לבוז ולפרוע".
 "זר אני, אדוני, בין זרים ישבתי כל ימי חיי".

ו

יפתח מצא חן בעיני האנשים הנודדים בארץ טוב. גם נלחם להם ברודפיהם גם עלה עמיהם לילה להתנכל לארץ הנושבת. כי תועבת הנודדים כל יושבי־בית. בלילה החליקו אל הנחלאות והם רכים כרוח. המת יגוע דומם והממית ימית דומם. בפגיון ובשפין יבואו. בבוקר ילחשו אודים על משואות הנחלה השדודה. באחד הלילות התגנבו היפתחים אל נחלת האיש גלעד והם משספים בלֵט את גרונות הכלבים בחצר. שעה רבה זרמו המתגנבים במשעולי האחוזה, עוברים בבוסתנים ובגדרות בואכה פתח הבית אשר כתליו אבן־געש חרוכה. אבל יפתח לא נתן את אנשיו להבעיר את הבית ולהגיר יושביו לפי־חרב. כי בתוך משטמתו עלתה פתאום ערגה עזה—

יד הנוודים גם בעמון גם בישראל ויד כל בהם. יומם נרדמים האנשים בחגו בנקיק ובמערה וצאנם המעט משחיר בצל האלונים סביבי השוקת אשר על גולות המים. נשים גרומות כהות־גלימה שומרות את הצאן יומם, והשמש רועצת בכל. ומדי־לילה יגיחו האנשים לפשוט על הארץ הנושבת, לשסות חרונם ביושבי בתי אבן אשר האור עולה בחלונם וחלונם בוטח ושליו.

גם פטדה מצאה חן בעיני הנוודים. יפה ואפלה פטדה וכל הליכותיה דומיה. הלוך לאט ויחפה בנקרות הצורים כמו גני המלך משתטחים למרגלותיה. נשים קשות־יום דבקו בה, כי ילד לא יולד בארץ טוב. אהבת פרא אהב יפתח את בתו. לא יחליק ראשה ולא יחבק כתפה פן ימחצנה בהמון אהבתו. וכי יזכור יפתח את אשר יידענה גבר באחד הימים, וחמר דמו בעורקיו למחשבה הזאת. נכרי בזרעותיו יחבקנה ובידו ימעך חמוקי בשרה, גם יתן גווה תחת גוו. אצבעות גבר תרדנה להטט בחמדת יצוריה ואל תוך בשרה יזנקו אוני־גבר שוצפים. אש געשה בעורקי יפתח כרדת עליו המראות האלה. בחמת־מוות ישלח ידו הלוהטת לצננה בלהב הפגיון הקר, ודם שוטף את גלגלי עיניו. אז ילחש יפתח: נגני, פטדה, וכמו עיור יסכית לניגונים הענוגים ועל לבו תסגור תוגה עמומה וזעפו ישוך. יש אשר באהבתו יגעה פרא כמעשה גלעד אביו, ויש אשר ישתוקק גם הוא לרקוח סמי־לילה למען יבורכו מברכי בתו ומקלליה ארורים יהיו—

בחלומות יפתח עברו רוזנים ונסיכי ארץ, עולים אליו להשתטח לפניו למען יתחתן בהם כי חשקה נפשם בבתו אשר נפלאתה. נעווי פנים כולם, ככלבים במקל יגורשו ובאבן.

כבד כבד עלה האיש גלעד בחלומות יפתח, ביקש גם הוא לגעת ב־יפה־ואפלה. ופגיון

דיבר עמו רתת ביד יפתח בחלומו. נעווי־פנים כולם, לא תרד פטדה עמהם כי לגדול ולנורא מהם נועדת היפה־ואפלה. בתוך חלומו צועק יפתח ובקצה צעקתו דומיה. אלוהים, זר עבדך כל הימים ואתה לא נגעת בו עדיין. שלח ירך אל בנך אל יפתח למען יצרוב בו שרביט האש. הנני לפניך על אחד ההרים ובידי השה לעולה והנה האש והעצים ואיה המאכלת, אלוהי צעקת ציפרי־טרף. אשאף צלף כל ימי. אם בהר אלוהים תיראה, והיה עבדך לעפר בוער. ואם בסהר העקום או בבבואת הסהר הנופלת אל המים תיראה, והיה עבדך לרוח־זלעפות בלילה במדבר. כי יצעקו הכלבים ונפשמ בצעקתם, הלא אות הוא כי אוהב אתה וזעף. תן בי חרון־אפך ונוגעתי גם אני בחרונוך, הן עירי אתה. לא יהיה לך עבד אחר על פני. בתוהו־זלעפות בנך אני ועד אהיה כל ימי לתעתועי־ביעותיך. אלהי חתול־הבר המשחר בערצנים מתים בלילה—

ברבות הימים שמו נודדי ארץ טוב את יפתח הגלעדי להיות אדון להם. סגולת אדונים ליפתח. קר וחד היה קולו ועיניו קשות ומצועפות. דברו מעט, כמו בעל־כרהו יפצה את פיו.

בימים ההם בא גתאל מלך עמון על אדמת ישראל וכבש את הערים ואת יושביהן לקח לו לעבדים. הנמלט נמלט והנותרים היו למשיסה.

ימין ימואל ועוזר שלושת בני גלעד נסו המדברה אל מקום אחיהם, כי שמע יפתח יצא בכל הארץ, אשר לא יוכלו לו עמונים. כל הימים יזנב בצבאם ושיחק בהם כציפור מצחקת בדוב שוקק.

יפתח לא התנכר לאחיו הבאים לפניו, גם לא נפל על צווארם. בהשתחם לפניו אפיים ארצה דיבר יפתח:

"קומו, פליטים, כי לא יוסף אני ואתם לא בני יעקב".

ימין הבכור אמר:

"אדוני, באנו להגיד לך כי באו שונאים בנחלת אביך. ואבינו זקן, לא יוכל להילחם בהם. אנחנו עבדיך אוכרים לך, קום והושע את ארץ אביך ואת בית אביך כי רק אתה תוכל לצרינו ואחר לא יוכל".

הם מאיצים ביפתח ויפתח מחריש, רק ציוה לספחם אל המחנה. מדי־יום־ביומו אמרו לו: עד מתי אדוני מתמהמה. והוא לא השיבם מאומה. אך אל לבו אמר: תן לי אות, אלוהים, והלכתי—

יפתח הפיל חיתיתו על צבאות עמון. אימה וחרדה לילות עמון מפני היפתחים המזונ־בים בצבאות. קלים וערומים אנשי יפתח כי קל וערום יפתח אדוניהם וצעדיו בלילה רוחפים כֶּאֱד. אל שרי עמון הרודים באנשי ישראל שלח יפתח מרצחים אשר שכינם דומיה. רעד יאחו את שכירי גתאל כשמעם בלילה קול של רוח של זאב של עוף זומם, פן נוודי יפתח הם הנותנים בלילה קול של עוף זאב ורוח. עד רבת בני עמון חילחלו שלוחי יפתח. יומם באו אל בין החומות והם מתחפשים כאנשים באים לפי תומם ובלילה זרעו מוות ולבוקר נשאם הרוח ואינם.

גתאל המלך שלח אל יפתח לאמור: עמוני אתה, יפתח. אנשים אחים אנחנו ולמה אנחנו נלחמים. אם תאבה הנני מושיבך במרכבת־המשנה אשר לי ובלעדיך לא ירים איש את ידו או את רגלו בכל ערי עמון וישראל.

אדון הנוודים שלח אל גתאל ביד עוזר נושא־כליו והשיבו לאמור: לא אחיך אני, גתאל, ולא בן אמך. אתה ידעת כי איש זר אנוכי. אינני נלחם לבני ישראל כי אם לאשר לא תדענו אני נלחם, לכבודו אגיר בחרב גם אותך גם את שונאיך אגיר לפי חרב, כי זר הייתי כל ימי חיי.

ז

בלילה במערה חלמה פטדה חלום. בחלומה והנה היא כלה בבגדי כלולותיה. שמלה צחורה לגופה ותפארת כלות על ראשה. אצבעותיה נוטפות מור וזרועותיה באצעדות ונערותיה מרקדות סביבה בתוף ובנבל.

יפתח כאיש נרעש טילטל את פטדה בתו ובקול גווע שאל: ומי חתנך. ופטדה סיפרה כי לא נראה חתנה פנים, מסך שחור היה בינו ובינה ורק נשימת־אפו נישבה בה והיא לוהטה מאד.

עוד הם מדברים והנה זקני ישראל יורדים להשתטח לרגלי יפתח. ויפתח ראה את גלעד אביו יורד עמהם והוא איש כבד כהיותו בשכבר־הימים.

מפני אבק המדבר אספו זקני ישראל את שולי גלימותיהם ואפיים ארצה נפלו לפני אדון הנוודים. רק גלעד איננו נופל ואינו משתחוה לעומת בנו. אז עלתה ושצפה ביפתח הגלעדי שמחה פרועה כתירוש משתגע בעצמותיו, כי הנה כחתף נשנה האות.

בדי־עמל כבש אדון הנוודים את קולו בדברו:

"קומו, זקני ישראל, בן זונה האיש אשר אתם כורעים ומשתהווים לו."

"בני אתה, אשר יושיע את ישראל", אמר גלעד הזקן וקולו בדברו אפל מאד.

"זר אני, זקני ישראל, לא יילך איש זר לפניכם כי לא טהור יהיה המחנה."

"אחינו אתה, יפתח, אחינו אתה, היום שמנו את אביך שופט לישראל ואתה לכה והיית לנו לקצין ונילחמה בבני עמון. שר צבאות אביך תהיה, אחינו יפתח."

"הלא אתם שנאתם אותי, וכי יסור עמון מעליכם ורדפתם אותי כרדוף אחר העבד המתפרץ מפני אדוניו, ואבי השופט הלא באזיקים ישים אותי כתום המלחמה?"

"בני אתה, יפתח, אם תעלה להילחם לנו הנני מברכך על־פני אחיך ואתה תהיה המביא והמוציא לפני."

"הרפו ממני, זקנים, וגם אתה השופט, הרף ממני, לא נערים אתם ומדוע אתם משחקים לפני. הלא ידעתי את מזימתכם, לא נסתר מעיני דבר. לכו בכוחכם והושיעו את שיבתכם. לא יהיה יפתח סוס מלחמות ישראל ולא על גפי ירכב אבי להיות לכם פרש."

או דיבר גלעד גלעד הזקן ושפתיו בדברו קמוצות כמו מיתח בין זרועותיו שלשלת ברזל:

"לא ישפוט אביך את ישראל. אתה תשפוט תחתי".

והזקנים מחרישים כאנשים נדהמים אשר לשונם בוגדת בהם.

"אלוהים שומע בינותינו אם לא כדברך כן נעשה, אדוננו יפתח".

"בן זונה יהיה לכם לראש", אמר יפתח והוא צוחק בקול גדול.

והזקנים בלא-קולם אמרו:

יפתח דיבר וגץ צהוב ניצת באישונו:

"אם באמת-ובתמים אתם שמים אותי שופט לכם, הלא תישבעו לי באלוהיכם".

"יהיה לראש".

"תנו אפוא את הזקן הזה בנחושתיים, כי שופט ישראל מצווה עליכם".

"יפתח בני—"

"ואל הבור הורידוהו. אני דיברתי".

ממחרת היום פקד יפתח את חילו ונתן עליו שרים ומצביאים. את אחיו ימין וימואל הריץ לקבוץ אליו כל יוצא צבא בשבטי ישראל. וביד נושא-כליו עוזר הגלעדי שלח יפתח אל גתאל מלך עמון לאמור: צא מארצי.

ועוד ציוה שופט ישראל כערוב היום לנטות אוהל גדול אוהל-כבוד באמצע המחנה ולהעלות את גלעד אביו מן הבור ולהושיבו באוהל-הכבוד ולתת לו יין סוס ושפחות לצחק בהן—

כאיש משוגע היה גתאל מלך עמון. מדי-לילה חותכים היפתחים בחילו וביום תבלעם הארץ. יריק צבאו אחריהם והיו כרודפי רוח.

ביד עוזר נושא-הכלים שלח גתאל אל יפתח לאמור: סורה-נא מעלי כי לשלום פני ולא למלחמה. אבל יפתח ידע את גתאל והשתעשע בו ימים רבים. בנחת ערך שופט ישראל מלחמת-דברים עם מלך העמונים ביד שלוחים רצוא ושוב, למי הארץ באמת ואבות מי ישבו בה מימים-ימימה ומה כתוב בכל ספרי התולדות, עד כי נתעה לב גתאל לחשוב כי מלחמת-דברים לפניו.

באחד הלילות חלמה פטדה חלום אחר. בחלומה בא חתנה בעב-ערפל וחושך ובקול דממה דקה דיבר: בואי כלה כי באה עת.

בבוקר שמע יפתח את דבר חלומה. בכל דרכי חייו ארבו לו חלומות. ופניו בשמעו את חלום פטדה האחרון חשכים כברזל-סיגים אשר נפלה עליו בבואת האש העמומה. מקץ שעה אחת הריע קול שופר. המחנה נקבץ כולו אל מדרון הסלע. והשמש משקת ברמחים ובמגינים.

יפתח יצא אל פתח אהלו ועמד מול פני הצבא ופטדה בתו עימו. כף יפתח על ראש פטדה ואבנים נשברות בקולו:

"אלוהים, אם נתון תתן את בני עמון בידי, והיה היוצא אשר ייצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון והיה לאלוהים והעליתיהו עולה—" "נתון יתן את בני עמון בידך והכינו לי בגד-כלולות עד עת", אמרה היפה-ואפלה ורך היה קולה כקול אשה אחרת.

יפתח הגלעדי הגיח ממחבואו וזינק מארץ טוב ושטף להדביר חומות עמון עפר, כי עז גבול עמון. עד חום היום הגר גתאל לפי-חרב ועמון הופה מערוער עד בואך מְנִית עשרים עיר ועד אבל-כרמים מכה גדולה מאד ועד לילה נכנעו בני עמון ויפתח מחריש דומיה.

ח

כמים הנבלעים בחול ימי חיי אדם. יאבד אדם מארץ ולא נודע בבואו ובלכתו לא ניכר. כצל דועך ידעך יומו ואין משיב. אך יש אשר יבואו חלומות בלילה למען נדע כי אין עובר ואין חולף, הכל הווה תמיד כשהיה. גם המתים שבים בחלומות, גם הימים אשר עברו כצל חוזרים ומפציעים בחלומות. אף נֶטף לא נגרע ולא נפקד דבר.

כאיש אשר עברו חלום עמד יפתח במבואות נחלת אביו אשר בין חומותיה נולד ובה ייקבר בבוא יומו. אף נֶטף לא נגרע ולא נפקד דבר. גם הגדרות גם הבוסתנים ניצבו לפניו כמימים-ימימה, והגפן הולכת על כתלי הבית עד כי לא ניפרו אבני-הגעש השחורות מפני הגפן החובקת. והמים רצים בתעלות-המים ובצל העצים צינת ערגה כבושה.

כאיש חולם עמד יפתח במבוא האחוזה. והיפה-ואפלה יורדת לעומתו בשיר. והנה אחריה הנערות בתוף והרועים בחלילים, והנה גם ירד אליו האיש גלעד והוא כבד מאד. גם ימין ימואל ועזור יורדים כמשעול ואמם נחושתה בת זבולון משקיפה מן החלון ושחוק חיור על פניה. והכלבים נובחים וגם לבלר-הבית וכוהן-הבית ניצבים, הכל כבחלום בלילה, לא נפקד דבר.

והבנות הולכות אחריה בבגדי-לבן והן מכות בתוף ומזמרות היכה יפתח, היכה יפתח. העם מריע והלפידים אורים על פני כל מצפה הגלעד. טיפת פטדה כמו רוחפת על-פני הארץ, לא תגענה כפותיה בעפר. כרדת האיילות למעין יורדת פטדה אל אביה. שמלת-כלולותיה צחורה וריח תמרוקיה עדנים. היא ונערותיה מזמרות היכה יפתח, ואש וקרח באישוניה—

כמתנמנם עמד שופט ישראל מול מבואות נחלת אביו. פניו צרובים וחרוכים ועינו הפוכות כמו עייף האיש עד מוות, כמו רואה חלום. קול העם ברעו הולך וחזק כי הוצא גלעד באפריון וימין ימואל ועזור נושאים אותו והצבאות צועקים אשרי האב, אשרי האב. אור לפידים שפוך על כל מצפה-גלעד. וצהלת תופים כמשתגעת מעוצם החדנה.

יפה ואפלה פטדה בשימה נזר־מנצחים על ראש אביה. אחר תניה את שתי כפותיה דומם על שתי עיניו. כסלע אשר חננוהו שטפי נחל היה יפתח בנוח אצבעות פטדה על שתי עיניו. והוא כמתאמץ להקיץ מתרדמה קשה. גלעד הזקן נשא ידו להסות את העם למען ידבר שופט ישראל. העם החרישו. אור לפידיים על כל מצפה־גלעד. שופט ישראל פצה פיו לדבר ופתאום נפל על פניו והוא מילל כליל זאב אשר פגע בו חץ. גבירתי־אמי. הגו שפתיו. גבירתי־אמי. והיה ישיש מישישי השבט אשר אמר אל נפשו: מתעתע שופט ישראל, אש זרה בלבו—

ט

שני חדשים תעה צילה בהרים ונערותיה הולכות אחריה. רועי הצאן נסים מפניהן. כי בכפרים תעבורנה, חדר בחדר יבואו יושביהם. דומם דומם תלכנה בערוצים שטופי ירח והסהר נוסך עליהן אור־רפאים לבן. לא תגע בהן חיה וגם זיתים נעווים מזוקן לא יעזו לשרוט בשרן. עפר־הארץ החריש פסיעותיהן ופסיעותיהן כאיושת עלים ברות. יפה ואפלה פטדה בנזר כלולותיה. ואנשי־מצוק ילחשו: הנה עוברת על פנינו הקדושה. אחרת היא, ובת האיש הזר. לא יקרב אליה איש וחי. שאולה קראו אחריה יושבי ארץ טוב, כי שאולה לאלוהים כלת־דמים פטדה.

מקץ שני חדשים ערך האיש מזבח על אחד ההרים, ואש ומאכלת בידו. ברבות הימים סיפרו הנוודים על מדורות בלילה כי בשיגעון נהגו שניהם. היא כאשה עולה על ערש־כלולותיה והוא כחולה־אהבה. וצוחקים היו שניהם, כן יספרו הרועים בלילה מקץ ימים רבים. צוחקים היו שניהם כאשר יצחקו הטורפים בלילה וחושך בצחוקם ומשטמה. בי בחרת ואותי קידשת מכל אחי. לא יהיה לך עבד אחר על פני. הנה היפה־ואפלה תחת שפיני, לא חשכתי יחידתי ממך. ועתה הן תתן לי אות אשר רק מנסה אתה את בנך. יפתח דיבר והשיגעון בצחוק פטדה ובאופל צעקה חיה בנקי־הסלע. והמדבר מתהפך ערירי עד ראש גבעות רחוקות.

י

שש שנים שפט יפתח הגלעדי את ישראל, גם בא עד צוואר בדמים לשסות את גלעד באפרים ולהחריב את ישראל, הכל כאשר דיבר יפתח אל גתאל מלך עמון בשפכר־הימים לאמור: גם אותך גם את אויביך אגיר לפי־חרב כי זר הייתי כל ימי חיי—

כחלוף שש שנים נס יפתח המדברה מפני ביעותיו לשבת בנקרות הצורים. לא יגש אליו אדם כי אימתו אימת מוות על כל נוודי ארץ טוב. יש אשר יירד אליו אחי־חורגו עוזר לשים מולו לחם ומים. וכלבים גרומים יורדים עם עוזר תמיד.

שנה אחת ישב יפתח במערה בארץ טוב, לדעת את קולות הלילה העולים מן המדבר בהיות המדבר תוסס. בספר כתב לבלר־הבית לאמור:
 "וישפוט אחריו את ישראל אֶבְצָן מבית־לחם, ויהי לו שלושים בנים ושלושים בנות—"

שנים רבות סבב בין הרועים סיפור מבעית אשר באשון־לילה יספרוהו נוכח מדורות האש: אין קבר ליפתח כי אברים אברים נשל בנדודיו. על כן ייאמר עליו כי בערי הגלעד נקבר. בכל עיר נשלו אבריו ובכל עיר נקברו. מחלומות אימה אשר חלמום אנשים מרי־נפש הגיח הסיפור הזה.

אבל עצמות יפתח טמונות בנחלת גלעד הגלעדי אשר במורדות מצפה הגלעד. אל קבר בנו אמר האיש גלעד: שש שנים שפט בני את ישראל בחסד אלוהים. ועוד אמר האב: חסד אלוהים תוהו. ומימים־ימימה נמצאו בעם אנשים ריקים אשר נענו לו והגידו: תוהו—

ארבעת ימים תלכנה בנות ישראל אל ההרים לתנות לפפדה בת יפתח. ואיש זקן סומא ופניו נעווים הולך אחריהן מרחוק ובקול נסדק יגיד: תוהו.
 אל ההרים תלכנה הבנות לשסות צעקתן בפני הישימון, ארצות שועל אֶפְעָה וצבוע, מרחב יוקד של אהבה רעה ומזועפת. ואנשים אובדים, נודדי ארץ טוב, יסכיתו בלילה לבכי הפנות וממרחקים ישיבו שירם שיר מר.

ישראל סגל : כועלית

אין מוצא.
מעלית חיי
תלויה
משתקת
בין עבר להווה.
חבל.
בקומה הסמוכה
מצפה
מכה
שיכול הייתי לאהבה.
אבל
שערי הרגע סגורים
ואין בא
נורה קטנה נרעדת
בהבהוב אחרון
אני נאחז בה
סולח
וממתין בשקט...
למה?

צלילה

וכדי לצלל בים זכרונות
צריך לשאף אור מן הרגע העכשווי.
ולצוף ולצוף ולצוף.
להעזר בגלגל. להאחו גם בקש
ולהשגיח תמיד בדגל שחר.
אך מוטב להחנק בגל מים מלוחים
ולהצרב קשות בשמש יוקדת
מאשר להתרפק בכסא־נוח על בקבוק מתקתק.
אך צריך לחתר בזעם (בסגנון חזה)
ולקבל מדי־פעם התכוצות בשריר
לפרפר נואשות במים עמקים
ועם זאת לזעק נגד הנשמה מלאכותית
עם אם נדע
עד שנטבע.

ראובן מירון: כל שבת, אחרי ארוחת-בוקר

הילדים חגו כשיכורים על מורד הדשא והיו מכים בו ללא אבחנה. הגברתן שבהם החזיק בידו מפתח-צינורות שוודי כבד, ומדי פעם, כשהיה משלים את המעגל והיה מגיע תורו להכות, היה מניף אותו באוויר ומנחיתו על גבו הדק והכפוף. השאר הסתפקו באגרופים ובמכות כפ־יד שטוחות, מאלו שהירבו לראות באחרונה מבעד לחלונות חדר־האיכל, בסרטים שהוצגו שם לחברים מבוגרים בלבד. על־הרוב היו גם הילדות משתתפות במעגל הזה, אף שחלק מהן, על־כל־פנים, לא יכלו לשאת זאת למעלה מחצי שעה רצופה. אבל תמיד, כשעמד המעגל להתפור, היה הגברתן בן השמונה מניף את מפתח־הצינורות הגדול שלו וצועק: "עוד סיבוב אחד, ניתן לו עוד סיבוב אחד", וזה היה נמשך עוד כמה דקות.

הוא עצמו לא בכה. עיניו הירוקות, הכהות, היו יבשות. הן היו תקועות בדשא הקצוץ שצמח במורד. שפתיו היו קפוצות. את ידיו הרזות היה כורך סביב ראשו הגדול. אפילו לא ראה את פני המכים. רק עיניו היו שקועות עמוק בדשא הקצוץ, הרמוס, ולפעמים היה חושב חזק: "הלוואי שהוא יפתח ואני אפול פנימה". אך על־הרוב, בשעה שברכיו הנוקשות לא עמדו לו עוד, וממילא כבר פג חשקם של הילדים למשחק, מופיע היה דויד, הגנן הרווק (לגנן השני קראו גם־כן דויד, אבל הוא היה נשוי), מגרש את החבורה בצעקות: "אתם הורסים את כל הדשא, פראים", ואחר היה ניגש אליו, מרים אותו מהמורד הרמוס, מנקה את החולצה הקרועה שלו מהדשא שדבק בה, מעביר את כפ־ידו הגדולה על שערו הסבוכ והכואב של הילד, בו תקועות היו עדיין אצבעותיו. "לא צריך ככה, לא צריך ככה", היה הגנן ממלמל לנפשו ומסיר את הידיים שסוככו על הראש. אחר־כך, בכמה בעיטות חטופות, היה מנסה להשיב לדשא את זקיפותו.

ממורד הדשא הדרוס היה מוביל אותו בזהירות בהצרות האחוריות לחדר אָמו, שעמד ממש על שפת כרם המוסקאט האפיל.

היה זה צריף ישן של עץ ופת, שהוקצה לה מיד לאחר שנוכחה ועדת־החינוך לדעת שאין כל אפשרות להוסיף ולשפן את הילד עם שאר קבוצת בני־גילו בחדר־הילדים. עד שנתו הששית שכן שם עמם, ובעצם, להוציא עצבות קלה שהיתה בו תמיד, לא התבלט לטובה או לרעה עד שמלאו לו חמש. "אבל מאז ועד עכשיו, כשהוא כבר קצת יותר משש, אסור בפירוש שזה ימשך ככה", אמרה איילה, שסיימה את לימודי התואר השני, השני שלה בחינוך (מגמה ראשית: הגיל הרך) בהצטיינות יוצאת־מגדר־הרגיל, וריכזה בידיה את בעיות המשק בשטח זה. וכך, על אף החידוש שבדבר, הוחלט שעל הילד לגור עם אָמו.

האם עצמה—

היא לא אמרה דבר. האדישות בה נהגה כלפי כל גם היא לא היתה בגדר הידוש. מבע־פנים זה לא היה סר מעל פניה גם כשעוד היתה באה לבית־הילדים, כדי לקחתו לשעה קלה לחדרה שבמגורי־הרווקות. היתה עושה דרכה עמו בחצרות האתוריות, פוסחת על הרחבה ההומה של חדר־האוכל על־ידי הארכת הדרך מכיוון המכבסה, שהיתה נטושה תמיד באותן שעות בין־ערביים. משהגיעה לחדרה היה הוילון הפרחוני נפרש על החלון והמנעול היה חורק בדלת. ככה היתה מסתגרת אתו שם, ואיש לא היה מוכן להישבע שלא שמע קולות־צחוק דקים בוקעים מבפנים, או רעש קוביות נופלות.

כשמלאו לו שש הוחלט מה שהוחלט ובא הקץ ללילות־הזוועה־והפחד בבית־הילדים בן שתי הקומות. אותם לילות תוארו על־ידי איילה בכשרון רב. בדבריה הנוקבים— שנאמרו, לדעת רבים, בבהירות חסרת־פשרות—העלתה את פרשת חייו במשך השנה האחרונה. עולמו המופרע של הילד בן השש נחשף לאזניהם של אנשי הוועדה כמו ניגטיב לפני האור. לא העלימה דבר.

לבסוף נערכה ההצבעה. איש אחד התנגד. היה זה זבולון, צעיר ממושקף, מילידי המשק גם הוא. מיד לאחר שהרים את ידו בהיסוס כדי להודיע על התנגדותו לשיכון הילד עם אמו, התחרט. כי החיוכים שעלו על פני שאר החברים היו ברורים מאד. כולם זכרו את ישיבתה הסוערת של ועדת־הפרדס, בה הוחלט שלא לשחרר את זבולון ללימודים באוניברסיטה, מכיון שנמצא חיוני יותר בענף זה. על מקומו נשלחה איילה. אבל אף שהיא לא איכזבה את התקוות שתלו בה כולם, לא פסק זבולון להת־מרמר על כך שלא הוא נשלח לירושלים. עתה הבינו כולם את פשר התנגדותו, והוא כבש את עיניו בשולחן־העץ הארוך ושתק.

כל אותו זמן ישיבה האם עצמה בפניה. היא היתה לבושה בבאטלדרס גברי אפור (היה חורף). היא לא אמרה אף מלה אחת. כל הזמן שתקה. עיניה על ברכיה. כשנש־אלה לדעתה לא השיבה אלא במשיכת־כתפיים סתמית, שנתפרשה באי־נוחות מסוימת כהסכמה אילמת.

למחרת אותה ישיבה ממושכת ומעיקה עברה האם לצריף־העץ־והפח שהוקצה לה בשולי כרם המוסקאט האפיל. את חפציה המעטים העמיס דויד על הגיפ 42 של הפלחה ושניהם נסעו מחדרה שבמגורי־הרווקות למקום החדש. אחר כך נסע הוא לבד לבית־הילדים ושם הוא קיבל אותו מידי המטפלת, כולל בגדיו המרופטים, שנים־שלושה סדינים, שעוונית אדומה (עדיין היה מרטיב בלילות), וכן נתנה המטפלת לדויד את סוסי־העץ השבור של כיתה א'. "שהיה למסכן במה לשחק", אמרה ונחפזה לשוב לתוך המסדרון.

דויד הניף אותו באוויר, הושיבו על המושב הקדמי, לימינו. הילד שתק. אבל בדרך לצריף, כשקיפץ הגיפ הישן על הסלעים הקטנים שהתגלגלו על מורד ההר, נדמה היה לו שהקטן מחייך. אורות וצללים התחלפו על פניו שעה שעה הגיפ דרכו בשביל שבין הארנים שעל מורד ההר. נדמה היה לו שהקטן מחייך לטילטולי הנסיעה, ולכן האריך בה ככל שהירשה לו המנוע.

ב

היתה זאת עובדה מוגמרת. הוא נולד. השכם בבוקר אחזו צירי־הלידה בחווה קויפמן והיא הוחשה מיד לבית־החולים, שם ילדה את בנה הבכור. שבוע־ימים שכבה בבית־החולים ולאחר־מכן חזרה למשק עם התינוק, שהוכנס מיד לבית־התינוקות. חמישה חדשים לפני הלידה, כשנודע לראשונה על הריונה (שוב לא יכלה עוד להסתיך את בטנה התופחת), הזמין אביה, מונדק קויפמן, אחד המזכירים המצוינים שהיו לקיבוץ מעודו, את אשתו־לשעבר, כדי לדון בהתפתחות הלא־מפתיעה שפקדה אותם, ויחד אתם את הקיבוץ כולו.

מונדק, מוצק אך נמוך־קומה ובעל נסיון־חיים נרחב—כשעלתה הקבוצה לקרקע, היה זה בשנת 1928 והוא רק בן עשרים־ואחת, ניהל בהצלחה רבה את המשא־והמתן עם המוסדות — נהג גם הפעם על־פי דרכו הבדוקה. "שיחה שקטה על כוס־תה לא תזיק אף פעם", היתה אימרתו הידועה אף לחברי המשקים השכנים, שעמהם דן קויפמן לא אחת בענייני־שיגרה של סיכסוכי־קרקע או מריבות־מים. הוא חיכה לה, נינוח בכורסה שהוציא לדשא שלפני חדרו, והיא באה.

"הדשא שלך יפה", אמרה נהמה קויפמן, לשעבר גרוס. "נו, סוף־סוף עובדים כמה שנים", חייך אליה, והיא חשבה כמה קמוטים פניו. "אתה בטח רוצה לדבר בעניין חווה", אמרה בחפזה, "אז מוטב שנגמור מהר. אני בתורנות־מטבח הערב".

"אני אגש ישר לענין, נחמה. הילדה צריכה להיכנס לבית־חולים".
 "לבית־חולים? מה־זה־פתאום בית־חולים?"
 "אסור שהילד יוולד".

"אני לא יודעת".

"ובכן, אני אומר לך. אסור שהוא יוולד".

הם שתקו. פניהם היו רציניים. הוא הביט בה ללא חיבה. שיערה היה אפור ופניה צמוקים. עיניה שוטטו על־פני צלע ההר. השמש קרבה לקצה הרכס. האוויר עמד, אבל, כמו שקורה שם תמיד בקיץ, תתחיל הרוח לנשוב מיד עם שקיעת השמש. לא היו יתושים.

הציעה לו סיגריה קצרה, קמוטה. לא לקח. עישנה לבדה.

"אותו לקחתם ממנה. עכשיו הילד?" אט־אט אמרה את הדברים, בחשש.

"את יודעת יפה שהוא הורעל מהריסוס". זעם כבוש היה בקולו.

"אני לא יודעת שום דבר", אמרה.

המשאבה בצלע ההר החלה לשאוב את מיכסת־הלילה. השמש נעלמה בקצה המערבי של הרכס. ההר הקירח, הקוצני, קדר פתאום. השחיר בבת־אחת. היתה רוח. לא היו יתושים.

"הוא היה פושע".

"זה לא שייך לענין, מונדק. אני מכירה אותך. אתה מנסה להוציא ממני משהו".
 הוא חייך שוב.

"אני רק רוצה שתשפיעי עליה שתיכנס לממשלתי בעפולה".

"אני לא אעשה זאת, מונדק".

"את אמא שלה, סוף-סוף".

"הילד הזה שלה".

"הוא היה פושע".

"אבל היא אהבה אותו".

"מה היא יודעת? היא ילדה".

"ילדה? בת עשרים-ושמונה..."

"אני מתפלא, נחמה..."

"אני לא אעשה זאת. אתה רוצה? תגידי לה בעצמך".

שוב שתקו. הוא שאל אם תה או קפה. נכנס לחדרו. האור במטבחון נדלק והיא שמעה את הקומקום החשמלי פועל. קופסת-פח נפתחה ונסגרה. האור בבית-השימוש נדלק. שמעה מים יורדים ברעש. האור כבה. הוא יצא. בידיו רעדו שני ספלוני הקפה. ושוב שתיקה.

הרוח, הרוח היתה טובה. הוא פתח כפתור עליון בחולצה. היא נשמה עמוק.

"טובה כאן הרוח בערבים", אמרה לפתע. והוא לא ענה.

"אני חושבת שעלי ללכת".

הוא התנער. אריה זקן. כמו אריה זקן ועייף, הירהרה.

"את מוכרחה לדבר אתה".

לא ענתה.

"מיכאל אטלס זה היה פושע, נחמה. את יודעת זאת היטב".

"לא איכפת לי מה שהוא היה. אם היה כזה, כבר קיבל את שלו. הבעל של תרצה..."

"הבעל של תרצה לא ידע כלום. אמרתי לך—אמרתי לך—אמרתי לך—הוא הורעל

בריסוס. זה לא מקרה ראשון שקורה..."

"כל החברים ידעו, רק הבעל של תרצה לא ידע. זה?"

"הוא לא ידע".

"עכשיו זה לא משנה כבר".

"אסור שהיא תלד".

"גם תרצה בהריון".

"תרצה זה לא ענין שלי".

"גם לא חווה".

"היא בתי".

"בתך?" צחקה נחמה. "בתך? אף פעם לא ידעתי". צחוקה היה אבוד.

רק הרוח הוסיפה לנשוב. אבל יתושים לא היו. הוא לקח ממנה סיגריות.

קומה קצת. הכיר את נחמה גרוס ביום שלא יישכה ממנו עד יומו האחרון. ביום בו עלה הקיבוץ לקרקע—היה זה בקיץ 1928—הבחין הצעיר הנמרץ בנערה היפה והשחומה, שהשתייכה להכשרה השניה מאלו שהרכיבו את הקיבוץ. אותה נערה הכינה מרק חם לחברים, והיתה אוספת כפיסי-עץ מיותרים, שהיו מוטלים בכל פינות המחנה. היתה תוחבתם תחת הדוד הענק, השחור. היא לא הבחינה בו כלל—כך על-כל-פנים תשוב ותטען פעמים רבות בשנים האחרונות לנישואיהם. לו הבחנתי, תאמר בקול מר, הייתי מתחמקת. אבל הצעיר הנמרץ נעל את מגפיי-העור החומים שלו, אותם הביא מהבית, פרע מעט את שערו וניגש אליהם.

"אפשר לעזור לך?" שאל בהיסוס, כשהמלים נפלטות אחת-אחת מפיו הקפוץ והוא מתאמץ לאמרן בעברית נכונה.
"בבקשה".

וזה כל מה שאמרה אז נחמה גרוס.

היא היתה בת עשרים-ושתיים, והמבט החזק שבעיניו הוביל אותה הרחק מחצר הקיבוץ בן-היום.

בהילולה המאופקת (חרף השמחה העזה שרתה העייפות באנשים) שנערכה במוצאי אותו יום לא השתתף מונדק קויפמן. וזאת על אף שלא היה שם איש שזכותו לקחת חלק בשמחה גדולה משלו. תורו נקבע לשמירה ראשונה בנקודה החדשה, וכך נמצא בשעת השמחה בגיזרת הפצות.

גם מי שחיפש את נחמה—והיו כאלה—לא מצא אותה.

בעשב הגבוה, מול הפצות השחורות, שכבו שניהם, רובהו הארוך מונח בזהירות לצדו הימני ומגפיי-העור הגבוהים מוטלים ממנו והלאה. הם פרשו את חולצתה הדקה (היה קיץ) על הארץ והקשיבו ללחישת הרוח בעשב.

"רוח הערב טובה כאן אחרי חים היום", אמרה. מעל ראשה היו פרושים שמיים שקטים, זרועי כוכבים.

"צריך לחסל את היתושים", אמר, "ואז יהיה כאן נפלא". הוא לא ראה את השמיים מעליהם, מעגלים-מעגלים, חגו בכבדות מאימת יתושי-הקייץ הרעבים.

חדשיים לאחרי-מכן, בבוקר-סתיו צונן של העמק, לחשה על אזנו את החשש המבוסס, שהפך עובדה מוגמרת כעבור שבוע בלבד.

מונדק, למרות גילו הצעיר, קיבל את ההתפתחות המהירה כמו שהיא.

"אני לא אעזוב אותך", לחש לה ברוך בלתי-חוזר, חפן את שדיה התופחים בכפות-ידי הקשות.

היא לא השיבה דבר. לא במלים.

הם התחתנו מיד בתל-אביב, ולאחר ששה חדשים, באביב הראשון של הקיבוץ, ילדה נחמה את בתה הראשונה והיחידה. היא נקראה על שם אמה המנוחה.

נישואיהם ארכו עשרים-ואחת שנה. חווה, שישבה באותם ימים ממסע הנצחון המפואר של חטיבת הנגב—היה זה בשלהי חורף 1949—ניצבה בפני הדברים בלי שיהיו בה היכולת או הרצון לנסות ולשנותם.

בקשר־המכתבים הרופף, שהתקיים בינה לבין הוריה כל עת המלחמה, לא הזכירו הם אפילו פעם אחת כוונה של גירושים. אבל היא ידעה זאת. עוד מימי ילדותה זכרה פנים אטומים, עיניים שותקות, מבטים מתחמקים. כשהיתה באה לחדר, בשעות אחר־הצהריים, לא היתה מוצאת שם את שניהם. ("הילדה לא צריכה לסבול בגללנו", אמרה נחמה לא פעם).

החל משנתה השש־עשרה, ואולי עוד לפני כן, הרגישה חווה שמהו מוכרח לקרות. נוצרה בה אדישות כלפיהם. כלפי שניהם. בחלה בהם, באיש ובאשה, היתה מסתגרת בתוך עצמה. בהירהוריה הכמוסים ידעה בקהוי שאינה אוהבתם. ביקשה בעיניהם איזה מבט משותף, ולא מצאה. אבל לבכות כבר היה מאוחר.

כאדם חיבבה דווקא את אמה. נראתה לה עדינה ושקטה. היא לא הבינה מדוע התחתנה נחמה עם מונדק. אבל אז עוד לא היתה אפילו בת עשרים. אביה נראה לה אדם זר לחלוטים. מעולם, כמעט מעולם, לא ליטף את שיערה, לא נשק לה ולא סיפר לה סיפורים. רק פעם אחת, זכרה במעומעם, הניף אותה מונדק בזרועותיו החזקות באוויר ואמר: "חווה'לה, חווה'לה", אבל גם אם היתה נימה של חיבה בקולו העבה הרי לא הבחינה בה. היא פרצה אז בבכי ונמלטה בחזרה לבית־הילדים.

בשובה, אשה צעירה ועייפה, מן המסע המטורף של החטיבה, הלכה ראשית־כל להתקלח. אחר־כך עלתה לשיכון־הוותיקים. היא לא ידעה מה תאמר להם. אבל דלת חדרם היתה נעולה. ורק לאחר שהקישה עליה בחזקה חרק המפתח במנעול ואמה עמדה בפתח. הן חיבקו זו את זו, ולחווה נדמה היה כי זה לה החיבוק הראשון שחיבקה אותה אמה. שתיהן בכרו מעט, ואז שאלה: "איפה אבא? איך הוא מרגיש?" לא היתה תשובה.

היא חשבה שהוא מת. זו היתה מחשבתה הראשונה.

"קרה לו משהו?" שאלה.

"נפרדנו".

הן ישבו על הספה בחדר הלא־מסודר וחווה לא ידעה מה לומר.

"הוא עבר לחדר אחר, קרוב יותר למדרון". המלים היו פשוטות, וחווה הבינה לפתע שהן נעימות לאזניה.

"את רוצה סיגריה, אמא? טובה! הבאתי מת־אביב".

הן עישנו. חווה הביטה באשה הרזה, בפניה שהחלו לדעוך, בשערה הלא־מסורק. זאת אמי, הירהרה. אינני יודעת אפילו בת כמה היא עכשיו. וכשקמה נחמה והלכה למטבחון להכין קפה, רצתה חווה לבכות. אך הדמעות לא באו.

ד

בית־הקברות של הקיבוץ הוותיק היה חבוי בצל ברושים גבוהים לא הרחק מן המעיין. שמה לקחה אותו כשמלאו לו חמש. לשם מה עשתה זאת. לא הבין איש. בכל שבת, מיד אהרי ארוחת־הבוקר, היתה לוקחת אותו מבית־הילדים והולכת לשם. אבל איש לא הזכיר את שמו של מיכאל אטלס. שקברו היה חפור בשולי השדה

המוצל. מאז אותו יום בו נמצא מת בחדרו ונקבר בחפזה לא הזכיר איש את שמו. הוא היה אחד מאחרוני ההכשרה המרוקאית שלא הצליחה להיקלט במשק. אפילו עברית ידע בקושי. תמיד היה מערב בה מלים ומשפטים שלמים בצרפתית. בגלל חיוכו השחום, הטוב, סלחו לו על הרבה דברים. אפילו מונדק קויפמן, שלא חיבב אותו מעולם, היה אומר לו שלום יפה. כשהיה פוגשו לעתים בדרך למגורי־הרווקות, שניהם הלכו לשם.

מיכאל היה הולך לחווה. היתה מחכה לו בכל ערב, אחרי העבודה. והוא היה בא לפעמים, ולפעמים לא היה בא. אבל היא אהבה אותו, והיתה זאה, ככל שזכרה, אהבתה הראשונה. אף שהוא היה צעיר ממנה: לה מלאו כבר עשרים־ושמונה ואילו הוא—גבוה, דק וחסון—היה בן עשרים־וארבע בדוחק. אף שאמה היא שאמרה לה פעם: "הוא בחור לא רציני, חווה. את יודעת מה שמספרים עליו". היא התכוונה למה שידעו כולם, למה שהיה גם עם תרצה.

"לא איכפת לי מה הוא עושה אתה או עם אחרות", אמרה אז חווה לאמה. "אני אוהבת אותו".

רק שיום אחד, כשבא השומר להעיר אותו בבוקר, הוא לא התעורר, וחווה ידעה לפתע שהיא בתחילת החודש השני.

הוא נקבר באותו יום, כבר בצהריים, ותרצה, שהיתה בחודש השלישי להריונה, נסעה עם בעלה להבראה. עגולת־פנים ומנומשת היתה, ולא בכתה. בעלה היה חמור־פנים כל הזמן, לא הביט בפני איש. נחמה קויפמן אמרה שצריך להזמין את הרופא מעפולה, שיבדוק מדוע מת מיכאל אטלס. אבל הכל אמרו לה שזה ברור. זה הריסוס, אמרו. אתמול הוא עבד בריסוס, אמרו. היא אמרה שגם הבעל של תרצה עבד אתמול בריסוס, והוא לא מת. ואיפה היה הבעל של תרצה בלילה, שאלה. למה אתם מעמידים פנים שאינכם יודעים שום דבר, אמרה.

תרצה אמרה שהבעל שלה היה אתה בלילה. אפילו צחקה קצת. כשעלתה לאוטובוס. הבעל שלה לא אמר דבר.

גם אם הוא שעשה לו את זה בריסוס, חשבה נחמה, מי יכול לדעת מה קורה בשדות הרחוקים. ואם הוא עשה זאת בלילה, ממילא כבר אי־אפשר להוכיח דבר. היא היתה עייפה והלכה לנוח. בצהריים היה ארגו־העץ הארוך מוכן ובטנדר לקחו אותו אל הברושים שעלי־יד המעין. היו שם מספר חברים לא־מופרים, שסיימו את הענין במהירות.

כל אותו זמן ישבה חווה קויפמן על מיטתה בחדרה הנעול, ישבה כפופה ומישישה את בטנה הקטנה. מעט מאד בכתה, ואם מילמלה את שמו כמה פעמים, וידיה היו מוטלות איך־אונים על המיטה, לא היה זה מפני שרצתה בכך. היא נשכה שפתיה וציותה על עצמה להיות חזקה.

כשמלאו לו חמש התחילה לקחתו לשם. עד אז היתה הולכת לבדה, בכל שבת, אחרי ארוחת־הבוקר. על הקבר היתה אבן שטוחה, סלע שראתה פעם בדרך ושוטח למענה על־ידי דויד, הגנן הרווק. שבת אחת אפילו נסע אתה לשם. היא עזרה לו להוריד את

האבן מהג'יפ 42 של הפלחה, וגם סחבה אותה אתו עד לשולי השדה. שם הניחה אותה בזהירות, ודויד הביא מהג'יפ איזמל וחרט עליה את שמו. "רק את השם שלו, דויד", אמרה לגנן השפוף. "רק את השם". השינוי שחל בילד היה מפתיע. כך, על-כל-פנים, טענה המטפלת של הגן. "אחרי שהוא חוזר משם", היתה אומרת, "הוא בכלל ילד אחר". התחיל להתפרע. היה מכה ילדות. את עפרונותיו שבר יום אחד, ובגפרורים שהשיג אי-משם שרף גוזל של דרור, שנפל מקינו שבגג. פתאום שב להרטיב בלילות. היה צועק מתוך שנתו דברים בלתי-מובנים. אחר-כך באה תקופת ההסתגרות בתוך עצמו. לא היה מדבר עם שום איש. אפילו אל נחמה הקשישה (הוא ידע ללא ספק שהיא סבתו) לא חיך עוד. רק כשהיתה אמו באה לקחתו לחדרה היה נדלק משהו בעיניו הירוקות, הכהות. הילדים פחדו מפניו. והיו מכים אותו. והוא לא היה מתגונן. בשבתות היה מצפה לה כבר עם השכמת הבוקר. לא היה אוכל. מיד לאחר שסיימה המטפלת את הלבשתו (הפסיק להתלבש בכוחות עצמו. אף-על-פי שעשה זאת פעם) היה רץ למדרגות ומחכה לה. אחרי ארוחת-הבוקר היתה באה ולוקחתו אל הברושים. לשדה המוצל שליד המעין. לאבן השטוחה, החלקה, שאין עליה אלא השם החרות עליה.

ה

כשיכורים התנועעו הילדים סביבו על מורד הדשא והיו מכים בו במעגל. הגברתן שבהם היה מנחית על גבו מדי-פעם מפתח-צינורות שוודי כבד. גופו כאב. אצבעותיו היו נעוצות עמוק בשרשי שערו. ידיו סוככו על ראשו. אבל הוא לא בכה. הוא לא בכה. עיניו הגדולות היו תקועת בדשא. בקצת נעליו הלא-מצוחצחות. הוא ידע שלא רחוק משם נמצא הצריף של אמו. אבל הוא לא ברח לשם. פעם עשה זאת, וכל החבורה רדפה אחריו, וכשנכנס פנימה החלו לרגום את הבית באבנים. זכר איך סתמה אז אמו את אזניה בחזקה, בכאב, ועצמה את עיניה. הוא אהב את עיניה של אמו. אף פעם לא נמלט לצריפה. לפעמים היה דויד הגנן מופיע ומגרש אותם, ואז לא ידע אם לשמוח או לא. כבר לא היה איכפת לו עד מתי יפו. ולפעמים היתה באה למקום אשה אחת, עגולת-פנים ומנומשת, שהיתה אומרת: "מושיק, תפסיקו את זה בבקשה", והילד הגברתן, זה בעל המפתח שהכאיב לו יותר מכולם, היה צועק אל תרצה: "עוד סיבוב אחד, אמא. ניתן לו עוד סיבוב אחד". מישחו כבר היה עוזר לו להגיע לצריף שעם קצה הכרם, ושם היה מתישב על-ידה בשקט. היא היתה מלטפת את שערו ומעבירה מטפת לחה על השריטות והכתמים הכחולים. הרבה היתה מלטפת אותו והוא היה מביט בה. בעיניה שהיו מביטות בו. הוא אהב את עיניה, את כפות-ידיה הרכות, שעברו על-פני כל גופו הכואב. "מיכאל", היתה לוחשת לו, "מיכאל".

יעקב דריה : נוסקנה זכונית

היו שערי מדברי פרוצים,
ובאפק קצהו של שביל חמורים,
נראה אדם נטוש במגבעת אדמה, אלא
שמיד לאחר-מכן הופיעו סוחרים ושירות
שלשלאות הרים ועבדים ובליל הוצות,
ואיש אחד מהם אמר שהוא שומע ברזלים, כלומר
בקולותיו היו שלשלאות. הוא לא זכר
שפעם, כשהיה בתקופתו האמתית —
במלים אחרות: במיטב עברו —
נפוצו שערי מדברו.

רודף צללים

רודף צללים, מהום עולה מתוך שדותיו
שברי לבנת-שחקים פזורים לו על גדותיו
בבות-עיניו צפות בעננים.
אדם של צל ושל רוחות חולפים.
אדם של צל בקרן רחובות.

רודף צללים, צלו בו מבקע, ושחוקיו
מרדף לעצמיו, לצל צלמיו,
נשמת אפו לו קול הדים.
מלבן גופות בערפלים מערטלים.
אדם של צל ברעד מחשבות.

אָדָם שֶׁל צֵל בְּהַד קְרִבּוֹת־רְחוֹב.
 אָדָם שֶׁל צֵל וְשֶׁל רוּחוֹת חוֹלְפִים.
 אָדָם שֶׁל צֵל בְּרַעַם הַמוֹנִים.
 אָדָם שֶׁל צֵל בְּתוֹךְ הַדִּים חוֹלְפִים.
 אָדָם שֶׁל צֵל בְּבֵית הָאוֹב.

אָדָם בְּתוֹךְ הַדֵּי גְרוֹנוֹ,
 בַּעֲרוֹצֵי מִצְחוֹ, בְּמַדְרוֹנוֹ
 הַתְּבַהֲרוֹת פְּנֵיו בְּאוֹר שְׁחָקִים,
 בְּמִשְׁחָקֵי הָאוֹר בְּצֵל הָאֲרָנִים,
 בְּרַעַד עֲנָנָה מִבֵּין הָעִפְפָּאִים.
 אָדָם בְּנִפְלִי גַפְלוֹ.

אנטיתזה

הִיָּתָה דְמָמָה, וְשִׁמְשׁ צְחָרִים חֲמָמָה
 בְּנַחַת צְפָרִים קִטְנוֹת, וְהַמוֹנֵי דְגִיגִים, צִבְעָם יָרֵק
 בְּתוֹךְ שְׂמִים רְחָבִים. מְסֻלוֹתֵי
 הִנְחוּ בְּתוֹךְ חֲרָשֶׁת בְּרוּשִׁים, וּמְחֻסּוֹמֵי
 הָיוּ פְרוֹצִים. בְּנַחַת הַתְּמוֹטֵט לוֹ בֵּית,
 אֲבָנָיו מְסֻתּוֹת הֵיטֵב, וְעַל הַמְּסֻלָּה
 הִיָּתָה נוֹסַעַת-לָהּ קְרוֹנִית קִטְנָה בְּמַהִירוֹת גְּדוּלָּה
 מִהַרְגִּיל, וּבְתוֹכָהּ פְּגָרִים.

עדי צנוח : ראדיו

אלטוס נמצא כשמונה־עשר קילומטר וחמשת־אלפים שנה ממזרח למיקונוס. הבתים הלבנים של מיקונוס, רחובות האבן הצרים מרוצפי־התשתית שחמור טעון יעבור בהם אך בדוחק, דלתות העץ הגבוהות, הצבועות ירוק (מעל למדגרות אבן רחוצות ונוצצות בכתום בהיר או בצהוב), הפנסיות הביתיות הקטנות, עם ישר־העץ שלהן וצלבי־הנחושת התקועים מעל למשקוף, בית־הקפה שבמפרץ, הצופה את פני הים— כל אלה, וריח הטבק הנלווה אליהם עם ריח הדגים החריף, ריח המכמרות והמלה, כל אלה, השובים בפשטותם הנלבבת, הקדמונה את לב אנשי אתונה הבאים לכאן בימות הקיץ, כל אלה אינם אלא פיסגת הציביליזציה ושיא הקידמה הטכנית, או, אם תרצה, גילומם הקיצוני של כל חטאי העולם הזה והבל־המדוחים שלו בעיניהם של תושבי אלטוס. אנשי מיקונוס שיח־ושיג להם עם אתונה הרחוקה ואף תיירים לא מעט בה. א פופו איסט טה? רודפים הילדים אחרי הזר. על־הרוב תהיה התשובה: אתונה או תֶסְלוֹנִיקָה, אך לעתים—דויטשלאנד, צ'כוסלובקיה, יונייטד־סטייטס... אבל באלטוס אין תיירים. למיקונוס מזדמנים אנשי אלטוס לעתים רחוקות, ואף אז אין הנערים נקהלים סביבם וגברים לא ייצאו לראות מה יבקשו. את אנשי אלטוס אין שואלים דבר. הילדים מצטופפים באימה וחומקים בסימטה אחרת אל המפרץ הפתוח. הנזירים מן ההר באו. אף הנזירים מאלטוס אינם פונים בדברים אל בני האי השכן. הם מצטיידים בדרוש להם, כשהם מסבירים את מבוקשם בנהימות קצרות, ופורשים במהרה אל המפרשית שלהם העתיקה. דייגי מיקונוס, מצדם, עוקפים את אלטוס ומתרחקים ממנו ככל יכולתם: כוח נשגב, קדוש מאד ועיור, שרוי שם, הם מסבירים ומצטלבים (או רוקקים) בחיפזון.

באלטוס אין אוכלים לחם אלא מנפצים ומבשלים גרגרי חיטה. המים עכורים, נשאבים בקושי, ניתנים במשורה. מערות־המגורים (בתים אין באלטוס) טחובות, שפן אבן־ההר מזיעה ומחלחלת, ורהיטים, להוציא קרשי ארון וקרשי מיטה, אין בהם. חוקי המסדר אינם מתירים החזקתם של כלי־כתיבה ואת הקריאה בספרי־חול או בעתונים. מאור החשמל, אין צריך לומר, אינו מצוי באלטוס, ואף השימוש בנרות אינו נפרץ. אולם ראדיו יש בה. הנזיר הקונה במיקונוס ירקות וחבלים קונה בה אף את הסוללות. הסוללות עולות ממון רב, אולם הנזירים מקפידים להחליפן במועד ולשמור מלאי סוללות מספיק באי. אני, אהסוור, הבאתי את הטרנסיסטור בבואי לאלטוס, לפני שנים אחדות. לכתחילה ביקשו הנזירים לגרשני מיד מן האי, על אף האמור ומפורש במכתבו של אבי־הטבילה שלי, ראש המסדר באתונה. עוד חדשים לאחר־מכן היו שניסו להשליך את המכשיר אל הים או להכותו באבן. אולם מעט־מעט נכבשו הנזירים לראדיו וסוף שנשתעבדו לו בשלמות, כמוני אני, או כפי שהיו משועבדים לפנים

לפרגול-עור-הכלב הצורם את העור צרימה מתוקה, חריפה, ומשאיר אחריו פס תוסס של דם, או כפי שנכבשו למערת-הדממה, זו שהנקבר בה מרצון לשבוע של צום בוקע ממנה, כמרחם, כאשר מגוללים את האבנים מעל פיה ושולים אותו בזרועותיו, חלש כתינוק, ומבט מטהר ואפור, שלא-מן-העולם-הזה, תועה בעיניו.

עתה ששיבתו של כריסטוס ממששת-ובאה, שוב אין די באמצעי ההיטהרות והעינוי המקובלים. לבושה-השק הסכין עם העור שנתקשה והצומות אינם מביאים עמם כי אם מנוחה וחולשה מתוקה. עינויי הגוף קהו במרוצת הדורות ופג כוחם. כל זאת ראה אבי המסדר בחכמתו; וכאשר דפקתי אני על פתחו, מודה ושב, ומכשיר הראדיו שלי בידי, ידע והבין כי לא על חינום שלחה הכנסייה את אהסוור, היהודי הנודד, לנוע ולנוד בעולם במשך אלפי שנים. אחרי אלפי שנים למדתי, אני אהסוור, לקפל את העולם כולו במכשיר שחור וקטן אחד ולשאתו עמי. עתה חזרתי אל הכנסייה, כפוף, נושא את צלבי השחור והמזומם על גבי. אבי המסדר ידע את אשר הוא עושה בשלחו אותי לאלטוס והראדיו עמי. באלטוס מהאספים הכל לסיגוף-הערב אל מערתי, בה ניצב הראדיו על גבי כן של אבן. ראשי-ממלכות מודיעים על פיצוצים אטומיים. במצעדים צבאיים סוקרים הנספחים נשק חדש וקטלני. אנשי-המדע מודיעים בשמחה על הטלת גופים גדולים ואנשים בתוכם מן הארץ אל השמיים. מלחמות עוברות ממקום למקום. מדי-פעם מיטשטש קול הקריין והראדיו עונה תחתיו בצירצור מטורף, מרושע, בבליל מתלעלע של צריחות אין-פשר. קהל המטורפים, ראשי-הממשלות ושרי-החוק, מקרקרים סימני-מורס, מצייצים ציוצים חטופים, ומסכימים פה-אחד לשחוט ולענות זה את זה, בכל הכבוד הראוי. נביאי-השקר חוזים מהתלות ומתגודדים כשיכורים, ולוציפר, נבעת מעוצם הצלחתו, צווח מגרונם צוויחות קצרות וארוכות, עולות ויורדות, עולות ויורדות, של סירנה.

ב

"כנ"ל. במידה ידועה, אם גם בזהירות מסוימת, לאור התפתחויות בלתי-צפויות, ניתן מן-הסתם לשער זאת, שהרי מבחינה". אנו מקשיבים במתיחות: החדשות. הראדיו בפתח, על-גבי בסיס של אבן, שתום-עין (עינו האחת אדומה ויוקדת), מתנבא על גויים וממלכות רחוקות, מגיד אותיות נעלמות בקולו של פיתום. הקירקור בוקע מפטנו: פניו גלויים וחתומים. עיגול של מהכת קבוע בפניו ועליו רשומים, בשחור, מספריהן של התחנות. אתונה, קאהיר, ירושלים, ורשה, וילנה...

בוילנה היה הראדיו אסור בשמיעה. נבון יותר היה להאזין לקולו של הרמקול בקרן הרחוב. אם מדליק אתה ראדיו, אפשר לחשוד בכך שהנך מבקש לצותת בסתר לתחנה זרה. הייתי מסתכל בלוח-התחנות של העולם כמהופנט: מספרים מופלאים, רחוקים, העשויים להידלק למגע יד ולהציף אותך בנחשולים של אמת אחרת. מעולם לא העזתי. לא רציתי לסבך את אחי בצרות. אחרי שיצאנו מן הבונקר, אחי ואני (מאחרי פסלו של ישו בבית-היראה המקומי. אחד-עשר חדשים), ניסינו לבנות משהו יחד.

היתה לנו גם עבודה. בחמדה מיששתי את לוח־המספרים, אולם להשיט את המחוג על־פניהם לא ההנתי, אפילו בהיות הראדיו כבוי. מיששו עלול להיכנס. לאותותיהן של התחנות הזרות היה צילצול של כבלי־פלדה משקשקים: "שלושים־ואחת נקודה שבעה מטר". המספר היה זוחל מן הראדיו, מטפס על ידי המושטת אליו ונחרת בה בכוח, ככתובת־קעקע כחולה. "אסיר שלושים־ואחת־אפס־שבע, לבקורת!" הייתי מושך את ידי בבהלה מן הראדיו, את אחי אסרו בכל זאת: לא הראדיו, שעונים.

אחרי הרפטריאציה לפולין גרתי בדירה של ארבעה חדרים ושמונה־עשרה נפשות, בוורשה. ראדיו אחד היה בדירתנו, גדול, תוצרת גרמנית. אלא שלא יכולתי למצוא שעה כשרה להפעילו. תמיד היה מיששו עובד, או ישן, או נרגז, או חולה. אבל שמעתי ראדיו בדירתה של אנקה. אנקה, סטודנטית, יהודיה, לימדה אותי אנגלית בערבים. היינו יושבים באפלה, צמודים למקלט הלוחש, משננים את השיעורים הבאים מ"ראדיו אירופה החפשית", והוגים באימה מתוקה מלים קסומות, רחוקות. עתים היינו יושבים כך כל הלילה, צמודים, ומניחים לקריין שיטיף את ברכותיו המופלאות, באנגלית בסיסית, על איחודנו. רק עם בוקר היינו נפרדים ואז היתה אנקה ידידתי הולכת אל הוועד המחוזי, למסור דו"ח מפורט. מורתי לאנגלית היתה חברת־מפלגה קנאית ונאמנה. אביה הוא שסיפר לי זאת. ערב אחד באתי אל ביתה לקחתה לקולנוע. היא נענתה ברצון. כאשר התלבשה בחדר הסמוך נטל אותי אביה בזרועי ודיבר את דבריו, באידיש. מאחרי הדלת הנעולה שרה אנקה, ברגש רב, רומאנצה פולנית ארוכה. את הגבול הספקתי לעבור בעוד מועד, חבילת בגדים אחת מתחת לזרועי. גרמניה: מארסיי: פלשתינה.

מלחמת־השיחרור כבשה לי חדר גדול, רם־תקרה, בבית נטוש בירושלים. קווי הקיר רות התוו קשתות כחלחלות מסביבי. הייתי נח במיטה וצופה בהן בתימהון. מחדרי אפשר היה לצאת לחצר פנימית וממנה לשלושה חדרים אחרים, באגף השני של הבנין. שלושת החדרים, פעורי־פה, הסתכלו בפנסיה המופצצת שממול ובחומת העיר העתיקה. בשנים מהם היה חסר רק קיר חיזוני, בשלישי—הקיר והתקרה. פסל ישו רם־קומה, כרית־ראש, על הפנסיה שבשטח־ההפקר, מילא את חלל חלוני. משהגעתי לחדר וראיתיו, חפצתי לחזור כלעומת־שבאתי. לפתע זכרתי את האגדה על פגישתם של ישו ואהסוור, היהודי הנווד. זכרתי גם את הסיפור על הפגישה האחרונה בין השנים, ביום בו יחזור אהסוור לביתו. קפצתי את שפתי והנחתי את המזוודות על הארץ. נשארתי מן הצבא הבאתי אחר־כך מיטה מתקפלת ומקץ כמה חדשים סידרו לי גם עבודה במשרד הממשלתי הסמוך, ברחוב הנביאים. קניתי ראדיו, שולחן וכיסא. כך הכרתי את מרגלית. היא נכנסה לחנות הרהיטים אחרי, התערבה בשיחתי עם המוכר, עזרה לי להסביר את כוונתי בעברית, ולבסוף אף בחרה בשבילי ארון. משם באה עמי לחדרי ויעצה לי באיזו פינה להעמידו. בפעם הבאה הביאה עמה גם כמה תמונות וסייעה בידי להדביקן אל הקיר. ביום בו ציפיתי לביקורה השלישי היה חדרי מלא פרחים. היא נכנסה לחדר, מסתירה מאחרי גבה צרור גדול עוד יותר של פרחים, שהביאה עמה. לא היה לנו היכן להניחם. חטמה הקטנטן נתקמט והיא הושיטה לי

לשון קונדסית. פיזרנו את הפרחים על הכיסא ועל הראדיו, על הארון והריצפה. וצחקנו הרבה. כך הכרתי את מרגלית, ואני קראתי לה ליתה. כזאת היתה ליתה: לעתים קטנה ופריכה, כמו מתנה, ולעתים גדולה, וחולית, וניגרת כמו חסד. מבעד למיפתח שמלתה עלו קשתות כחלחלות ופרחו אל קירות חדרי. החדר ירד ונארג סביבה כמו נתפר לה לפי מידתה. היא היתה מקדימה לחזור אל החדר לפני ורופדת אותו ברשת דקה וכחולה של רוך חשאי. בבואי הצהירו לי ליד הדלת שני סנדליה הלבנים, ומעבר לוילון היו טופפות רגליה מהירות. לאחר־מכן, לחייה בעיגול וביטבוטן המתוק של שפתיה, שפתיה החולפות את פני וצרות בהם צורות, מתיכות אל שעוות פרצופי ונותנות לי לקלוח, מתון־מתון, בין השפתיים הרפות, היוצרות בי אגמים והרים חדשים. ואז, לבסוף, היו ידיה חשות לתמוך את גולגלתי ההומה וגופה פורח עם גופי, מלא ותמים. לאחר מעשה־האהבה היה ראשה נח על הכר ופניה לבשו חיוך. ישו כרות־הראש לא ענה. אינך יכול להירדם, ילד? היתה חוזרת ופולטת מתוך שינה. אני ישן, אני ישן, הייתי אומר. לא נכון, ליחשה מנוממת, אני יודעת מה אתה עושה, אתה בוגד בי עם הראדיו. היא צדקה. אהבתי אותה, אולם להינזר מן הראדיו לא יכולתי. היא ישנה, ואצבעותיו נגעו בכפתורים, והמחוג האדום, כמין משוש הבוקע מגופו של חרק, ריחרח את העולם וסיפר לי על ארצות רחוקות. היא ישנה, ואילו אני הייתי מפליג מתחנה לתחנה, מקשיב, שוהה דקה בחברתה של קריינית זו או אחרת ועובר הלאה. מתחילה הייתי מניע אצבעותי על הכפתורים כמחליק את פטמתו הרפה של העולם והראדיו היה זורם אלי מתוך העיגול, נרגש והומה, שופך את לבו בצלילים קצובים, בגלים חמים וחזקים. העולם כולו אהבני, וליתה הוליכה את ידה על פני וחיכה לעומת ישו שפנים לא היו לו. אבל לאט־לאט, בלילות הארוכים של ליתה, חזר והשתלט עלי הפחד. טרוף־אצבעות הייתי מגשש על־פני עיגול המתכת ומוצא תחנה ערבית ועוד תחנה ערבית ועוד תחנה ערבית, שמונה, עשר, שתיים־עשר תחנות ערביות צרחו בקולות אורגאסטיים, להוטי פאטוס, מלים גרוניות שלא הבינותין. אתה נסחף במערבולת המלים. יש להם לערבים דרך משלהם לשיר את נאומיהם. מיתרי הגרון נמתחים עד להתפקע ואינך יודע האם עומד הקריין לפרוץ בבכי ברגע הבא או בהיסטריה של טירוף. לבסוף הייתי קם ומכה באגרופי על הראדיו כשאני צועק: די! די! די! ליתה היתה מתעוררת בבהלה: מה? מה קרה? סגור כבר את הראדיו הזה, הלא הוא ממש משגע אותך! זיהיתי את התחנות על־פני התחושה שהיו מעבירות בגופי. היתה תחנת הצמרמורת, ותחנת המחנק בגרון, ותחנת תחושת הכובד בקיבה הנקרעת מעוצר הלחץ, התחנה המבקעת את קרביך במועקה עמוקה וסגולה היורדת עד אין סוף ואין עמה מות. צאות־אל־ערב־מן־אלקהרה: הקול המתיפז, המתרונן, היה קולו של הכוהן הגדול במיסטריה עמומה, בטכס אפל שאני מילאתי בו את תפקיד הקרבן. הייתי מחפש את קולו מדי־לילה ושב וטובל בו כבנהר הסטיקס. משפטים מתלהמים, החוזרים שוב ושוב על מלה סתומה אחת או שתיים, זחלו כחולדות וכירסמו את עורי בהשבעה עיוורת, גוששנית. הנחש היה זוהל אל תוכי ומסתכסך בתוך מעי, הופך אותם לגוש נוצץ

ורוטט אחד של אימה. גרוני היה נשנק ומחרהר. ונשימותיו הכבדות של הקריין ההבילו על ראשי ברכה אחרונה.

אבל את לא היית בפולניה. אמרתי לליתה. את נולדת בארץ הזאת, את לא שמעת אותו מדבר בראדיו. אבל ליתה לא הבינה. היא כיבתה את הראדיו, מתחה את צווארה החצוף, החמוד, ונרדמה. פסל ישו שבחלון, ערוף וחסר-הבעה, נע אל תוך חדרי והחוזה לי קידה בראשו שאיננו ברכת-פרידה. מלילה ללילה דחיתי את ברי-חתי. עיגול המתכת של הראדיו קרץ לי קריצות שחורות. הוא קפץ ונח על ראשי, סיבב על קדקדי ככתר. אתה אהסוור, היה אומר אלי. אתה איש-העולם. לא ניצלת באירופה רק כדי שתילכד שוב, כעכבר, בפלשתינה. ברח! העיגול ירד מעל קרקפתי והחליק את צווארי, שחור ומבריק. אחר-כך היה מתהדק והולך, לוחץ ומפקק את חוליות שדרתי, כצלב. המספרים שעל-גבי חישוק המתכת היו מסמרי-שיניים, שחור-רות וכהות. הראדיו כירסם את גרגרתי וצחק לי: ברח! ברח! הטבעת נסגרת. אין מפלט! לילה אחד התעוררתי מרטיט. קול בלתי-מופר לי נבח, משתולל, מאחת התחדנות הערביות הרחוקות. הקול צרח, איים, לחש, וגאה על גדות עצמו, מנצח. צאות אל ג'ומהורייה אלעיראקיה מן בגדאד! לצהריים כבר ידעתי: בעיראק פרצה מהפכה פרו-נאצרית. ראשי השלטון הקודמים הוצאו להורג. עכשיו נסגר המעגל. הטבעת מתהדקת. למי יש פנאי לחשוב? ליתה לא תבין זאת לעולם. היא נולדה כאן, ואילו אני כבר ברחתי לפני כן, כבר גנבתי גבולות רבים. אולם לאן עכשיו? איפה אמצא מפלט מן האימה? אני לא ידעתי, אולם גופי ידע את התשובה היטב, משך כל הזמן. הוא הנחני בבטחון וביעילות עד סוף הדרך. שכלי האטי, הקהה, תפס את תשובתו הפשוטה של הגוף רק ככלות הכל: כאשר לקחו ממני חיילים בקסדות כחולות את הראדיו שלי, ליד עזה.

ג

הרב היה מביא לי ספרי-קריאה לבית-הסוהר. בספר אחד, ספר שירים של אבן-איוב אבן-יחיא, הלא הוא שלמה בן יהודה אבן גבירול המלכי, מצאתי כתוב: "לכן אם תקטלני לך איחל / ואם תבקש לעוזני אברח ממך אליך / ואתכסה מחמתך בצלך". זוהי ההגדרה התמציתית ביותר שמצאתי בכתובים לעיקרון הראשון של הגידוד: אל תפעיל כוח נגד כוח. קח את יריבך לבן-ברית לך במלחמתך עמו. זמן רב חיפשתי ניסוח בהיר שכזה לתבונת גופי. אז פעלתי בלי לחשוב. היום, כשאין בידי לפעול, אני מנסה להסביר לי את עצמי. כך למשל, בימים הראשונים בכלא לא יכולתי להבין את פשר תחושת הרווחה שהיתה ממלאת את פי, עם הדם והקצף, אחרי הטיפול. הנקיב יזדי היה מתכופף אלי, תוקע את עיניו בעיני (שורה של ביצות אדומות וקטנות היו לו בפניו משמאל לחריץ הפה. פעמים הרמתי יד, מבלי משים, כדי לגרד בהן. בקיץ ודאי הן מציקות לו ביותר.)—לשנינו עיניים חומות—והולם באגרופו בפני בכל כוחו, מלמטה למעלה. תמיד ראיתי את כפפת-האגרוף המתרוממת במהירות כשניה לאחר שפבר חשתי את טעם הדם בפי. אחר בא כאב החניכיים הפצועות.

ושרשי שתי השיניים הקדמיות (הללו הופלו עוד ביום הראשון) דוקרים פיזיקאטו עד מאחרי העיניים הנחשכות. עם תחושת הכאב ברקות היה הכל שוקע, עד שלבסוף, כשניה אחת לפני ההתעלפות, היתה ממלאת אותי תחושת הרווחה. שש השעות הראשונות, עם חיילי האו"ם, היו הקשות מכל. החיוכים המתוחים שהתלפתי עם הקאנאדים, הכיבוד הקל שהביאו לי מן הקאנטינה, השיחה על כך ועל כך במכונית לעזה. מאחרי כל הוואפלים והחיוכים עמד צל אגרופו של הנקיב יודי, עצום ואדמוני. בפניהם המגולחים למשעי של החיילים הקאנאדיים לא יכולתי לראות אף רמז לבועות האקזומאטיות שעל פניו של יודי, ולכן היו הללו, נוראות פי־שבועה, כל אותן שש שעות. רק בערב, משכבר לא היה בי עוד כוח להמתין, חמל עלי יודי באגרופו ובא להכותני. שוב עמד בפי טעם הבונקר, טחב אפלולי וקר, שוב הרגשתי את רעד האברים העולה מקרבך וכופת אותך לקצבו הרך, הערסלני, הרעד שאינך יכול לבלמו אפילו רצית בכך. שוב המים הדלוחים, הלחם העבש מעט; אז ידעתי: אני בבית. מקסס־השווא של ארץ־ישראל נגזו, סוף־סוף. שוב אני עומד על האדמה המוצקה, בשתי רגליים כבולות.

בקאהיר היו החוקרים מרבים באיומים ובהבטחות. הם הירפו לדבר לפני המכות ולאחריהן, כשהם ממיסים את פתאומיותן החריפה במיץ רקבובי של דיבור־סרק. לא כן יודי, בעזה. הוא היה חומק פנימה כחתול, נועץ עיניו בעיני, ובלי דבר דבר מניף את אגרופו. לאחר שחבט בי דיו—לאמור, אחרי שהתעלפתי—היה הופך אותי בקצה נעלו כשפני למעלה, בועט בעיטת־פרידה והולך, בלא מלה. לאחר נצח שחור היו חושי חוזרים ושבים אלי, זורמים ובאים אל תוכי בצינורות צרים מדי ונקובים, צינורות כואבים ומבוקעים מעט פה־ושם. ואז הייתי חי מחדש, יחד עם תודעת היותי חי, והיותי כואב, והיותי אני, גם את תחושת הרווחה. אני: בלי אשליות, בלא הפחד שיש בשמירה על קניינים חולפים, מדומים על רווחה חמרית קלושה, על אושר כוזב. עתה ידעתי בדיוק היכן אני נמצא: על קרקעית הבור. האין ידיעה זו עדיפה על האשליה המביכה, שאתה מנסה לשעשע בה את עצמך כל עוד אתה צונח ומתהפך באוויר, קל כציפור, פושט ידיים אל הריקנות? האין ידיעה זו עדיפה על האשליה שהנך שלם ובריא בכל אבריך, מאושר ועליו, אף שהנך נופל במהירות מטה־מטה, עף בתוך חללו של בור ענקי כשהקרקעית לוטשת אליך עין עגולה וקרה מלמטה? סוף־סוף, אני על הקרקעית. יהי כן: העצמות מרוסקות כלשהו. הרגליים כבולות. אך, לפחות, בראותי את הסכין המבריק מולי פטור אני לעולמים מן הניחוש הנורא: אימתי יגיה זה ויפציע מולי, כשהוא בוקע את קרום החיוד הדקיק של עמיתי ורעי? אין זו אגדה: האיש הסתכל בזרובותיו של הצבוע הולך אחריו אל מאורתו. ומה עוד יוכל לעשות? זוהי מדיניות נבונה מאד, למעשה, הדרך האחת האפשרית. אין זו אגדה.

בימי־ששי היה הנקיב יודי מוסר אותי בידי האסירים האחרים. דמיונם היה מועט מזה שלו, אך שנאתם גדולה יותר. על־הרוב היו מכים אותי תחילה ואחרי־כן יוצקים על ראשי את עביטיהם. הייתי עוצם את עיני ומניח לפרש הזולג על גופי לטהרני,

צף בו כעובר בנוזל הרחם. פעם עשו בי מעשה־סדום ופעם ביקשו לחנוק אותי למוות, אלא שהנקיב הניאם. וכן אותן שעות ידעתי: הנה האמת: הפרש הצף על פני הכאב בצדעיים, ברקות המתהלמות בלילה. הפינים. הרעב. הנה חזרה אמת הבונקר ובאה, נוקשה, צחה וחסרת־רחמים. שוב ידעתי את אושר הוודאות: האשליה המתוקה האווילית, המסוכנת שניסו להלעיטני בה בארץ־ישראל נתמוגגה ועברה כליל. השן־טים הארורים! וכי מה הם מדמים בנפשם, כלום סבורים הם שאירופה 1942 לא היתה ולא נבראה מעולם? הסוד גלוי, בחורים, הסוד גלוי. אינך צריך להיות בפועל בוורשה, 1942, כדי שתדענו. די לך שיהיה מכשיר ראדיו קטן ברשותך, ואתה שומע בו את הבשורה הגדולה, מברלין, מקאהיר, מפקין: מותר! הכל מותר, אהסוור, הכל אפשרי! ליתה, היא־היא ששיקרה. האיש הבועט בפני דובר אלי אמת.

לבסוף העבירו אותי לקאהיר, ולאחר החקירות הראשונות בפלא החדש בא אלי איש הראדיו וטקסט מוכן בידו. אל המיקרופון עצמו לא נתנו לי לגשת—מן־הסתם לא בטחו בי. אין להאשימם על כך. את שיחותי המשודרות לתושבי הארץ היה איש־השידור מקליט בתא־הכלא, שלש־ארבע שיחות מדי־פעם. לעתים היה חוזר ובא למחרת, אם קטע כלשהו לא עלה יפה או נפסל על־ידי הממונים עליו. מתחילה היו מכינים בשבילי בכתב את כל שהיה עלי לומר, אולם לאחר זמן, משנחה דעתם משיתוף־הפעולה שלי, הניחו לי להביע גם כמה רעיונות משלי, כגון חוסר־השחר שבהתנגדות לכוח, הרע כאפשרות הקיום היחידה, הפריחה אל לועז של הטורף כמביאה מנוחה מפני חרדת הנוחיות החולפת, וכיוצא באלה. דרך־כלל היו עתה הממונים עלי שבעי־רצון מהתינהגותי ולא היו מכים אותי עוד אלא פעם בשבוע או שבועיים, כדי לשמור על הרצון הטוב מצדי, ככל הנראה. רב הקהילה הותר לו שיביא לי ספרים (עתונים—לא), וניתנו לי שעות־מנוחה אחדות. שוב לא יראתי דבר. קולי שלי הוא הנישא בראדיו, מפעפע בגושי האוויר, נינוק ונשאב בצינורות נעלמים, חודר לבתים, לרחובות, למר־תפים. אלפי זרועות צמחו לי בחאי, וכוחי, כוח העבדות, כוחה של הפריחה הנצחית, הכניע ארץ־ומלאה. לימדתי את נפשי עננה ושלום. מושל ארץ ממעמקי תאי, שוקד על חורבני בכוח־איתנים, ניצחתי את פחדי הנושן. סמוך לאותו פרק־זמן זכיתי בניצחון שני: הם הכניסו לחאי את נהידה, כגמול על עבודתי הנאמנה, והיא שהעניי קה לי את הניצחון על זכרה של ליתה שלי האבודה. בלעדיה מעולם לא הייתי יכול להגיע למיכניות מושלמת כל־כך, בלתי־אישית כל כך, בשעת הזיווג. באחת משיחותי המשודרות הזכרתי את שמה בתודה. נהידה זו, רכיכה רופסת ומזוהמת לאחר שנחה החמשים, מדובלת־שער ובצקת־רגליים, איבדה זה־מכבר כל מה שאלה החיים באשר ליות הנוחות נוהגים לקשור במין. אולם היא היתה, אם ניתן לומר כן, המין עצמו. כשהיתה דבקה בי כספוג גדול, מדוזה, מדונה שהרקיבה, היתה היא מורה אותי לדעת מהו המין בטהרתו, זך ומנוקה מכל שמץ של משיכת חושים ותעתועים, צלול וגלוי עד למעמקיו. נהידה היא שהביאה אותי אל אלוהי האהבה.

וכך היה הדבר: בעזרתה של נהידה הכרתי את אריסטוטלס באוקיס. באוקיס, אזרח יווני כבן שלושים, היה שכני מימין. לשעבר היה נמנה עם שירות־החוץ של ארצו

בקהיר ונסתבך בפרשת ריגול מעורפלת, רפודת דולרים אמריקאיים. לכתחילה הייתי שומע זעקות והתיפחיות, שבועות וקללות עולים מתאו. קונסול יוני אחד ושני כוהני־דת היו יוצאים ונכנסים אצלו כל שעות היום, והוא היה קובל בהברות ממושכות, מוזיקליות כל־כך. אחרי־כן, כפי הנראה, הגיע לעמק־השווה עם השלטון נות. הקונסול היווני לא בא עוד לבקרו, ותחתיו זכה אריסטוטלס בשירותיה הטובים של נהידה. הפתק הראשון שהעבירה נהידה ממנו אלי היה אניקדוטה יוונית מפול־פלת. חוש־ההומור אינו נמנה עם סגולותי המובהקות, אולם קלות־לבו ורוחב־דעתו של באוקיס משכוני. נקודת־השקפתו עניינה אותי. הם הרשו לנו להיפגש. הוא התלוצץ הרבה, נגח אותי בצלעי וצייר ציורי־זימה על הקירות. אחד השומרים היה מבריח אליו מזון, מיני־מתיקה ומטבעות־זהב. מדי־פעם היה מוסר לי, בחצר, מאכ־לים שונים וסיגריות, מגן עלי מפני האסירים האחרים, ומסיח עמי בלשון־עלגם. פעמים אחדות שותחנו גם על הדת, על האלוהים וקרבתו, על האדם ואשרו האמיתי. בשליחותו הדיפלומטית הראשונה לחוץ־לארץ, כך סיפר לי, זכה לאחר מותו של אחיו הצעיר קוסטאס. פרחח נלהב זה גיבור לאומי היה. הוא נמנה עם אנשיו של גריוואס בקפריסין. הקפיטאן מונאתרוס, מפקד רצועת־החוף הדרומית של קפריסין מטעם הא.א.ק.א., הטיל עליו להבריח, בסירות־דייגים קטנות, נשק מחופי יוון אל המחחרת בקפריסין. למעלה ממאתיים הפלגות ערך בטרם יתפס, מטעין את האר־גזים בסאמוס ופורקם בחשאי במפרץ סמוי בו שכן מטה הגיזרה הדרומית של המחחרת, אך לבסוף שמו לו האנגלים מארב ותפסו אותו לילה אחד בשעה שעלה לחוף. הם בעטו בו, הלמו בפרצופו בקתות רוביהם, איימו לירות בו בו־במקום אם לא יגלה להיכן היה מוביל את הנשק—אך הוא שתק, גא וחיוור. הם הניחו לו ופנו אל התיבות, ובפעם הראשונה ראה קוסטאס את לוחי העץ הלבן נסוטים בחריקה וחושפים ללילה את תכנון של התיבות שהביא עמו מסאמוס. היו שם, חי כריסטוס, כמה מאות קופסות־בשר, שיניים תותבות, סיגריות אמריקאיות, תחתוניות משי וניילון, עשרות חבילות של קלפי־משחק, ערימה של אלפי תכשירי־מניעה ארוזים בקופסות קטנות ונאות, מכונות־גילוח חשמליות, מצלמות יפאניות—ומעל לכל, כהילה מקציפה ורוגשת, אלפי זוגות של גרבי ניילון ארוכים, רוחשים ומאוושים בקלילות בנגוע בהם יד, לאור הירח המלא. אותו לילה, או ליתר־דיוק, עם שחר, תלה קוסטאס את עצמו בכלא לארנאקה, בלי שיגלה את מקום־סתרם של מפקדיו. הללו פירסמו פקודת־יום שהעלתה על נס את עוז־רוחו והקרבתו־העצמית של קוסטאס הצעיר, והביעו את אמונתם כי אבדנו של משלוח נשק אחד זה רק יגביר את זעמם ואת נכונות הקרבתם של בני קפריסין הצעירים. המשפחה השפולה קיבלה את ציון־הגבורה שזכה בו העלם, ואחיו, אריסטוטלס ידידי, נתקבל, ללא עיכובים כלשהם, למשרה שחשק בה זה כבר במשרד־החוץ. בקאהיר עבד באוקיס הבכור במקצועו בהצלחה רבה, בעיקר inter pedes puellarum, עד אשר, כאמור, סינורו הדולרים את עיניו.

אריסטוטלס באוקיס, נער־שעשועים, זנאי ונוכל בינלאומי, הביאני אל הדת. בכל תהפוכותיו המדיניות, כך אמר לי, נשאר נאמן לאלוהיו. אלוהי שלי היה העולם בו

נדדתי. אלוהי-הוא צלוב היה, תלוי ומתנווד הלוך ושוב בפירפורי-גסיסה מתמידים מעל השרשרת שהיתה תלויה לו לידידי אריסטוטלס בצווארו. תליין-האלוהים, כך קראתי לו פעם, אלא שהוא לא נעלב כלל. ובכן הרי שותפים אנו, היהודי-החסור, כך ענה לי, או כך דימיתי בנפשי כי אמר. אלא שאתה אינך נוהג עמו כשורה. הצלי-בה ענין שלי-מה-בכך היא שהרי על-מנת כן בא לעולם, על-מנת שיוציאו העולם להיצלב. אולם אתה, אתה נוטל ממנו את העולם, העולם שחייב לחזור והציג, במיס-טריה אחר מיסטריה, את פרשת ייסוריו ומותו של האל. כדור-העולם אינו אלא ראשן הערוף של האל, שהתגלגל הרחק מגופו הקדוש. בידך להחזירו אלי. אתה, אהסור, מבקש לך מקלט מאחרי גבו של האל הצלוב; עליך אפוא להשתתף בהצגת קידוש, ייסוריו ומותו. ייסוריו שלו ייסורי הצליבה הם, ואילו אותך בדרך בברכת הציפיה הנמשכת. הנח לך את הקדושה ואת הוודאות: אדם חייב להשתמש במושע, ואפילו למכרו לפוליטיקאים, ובלבד שלא יברח ויתעלם ממנו. מדוע לא תקח דברים עם האח ניקודים? מובטח אני בכך שעתיד אתה להיעשות על-ידו נוצרי טוב, ואפילו נזיר. הראדיו שלך והצלב, אין זה מן ההכרח שיעמדו תמיד בסתירה זה לזה, אתה יודע! וכן עשיתי. שיחות ארוכות שהיו לי עמו תחילתן בקאהיר וסופן באתונה, בבית אבי-הטבילה שלי. הלה ראש-מסדר מן המחמירים היה, ומנזרים הכפופים לו ברב אי-במעט פוזרים על-פני איים איגיאיים אחדים. החמור שבכולם, כך אמר לי בטרם ישגרני שמה, הוא אלטוס.

1

שקר בפי אלה המדברים על דת חדשה, או על פולחן חדש, שנוצר באלטוס. בורות או רצון רע, ואפשר שניהם כאחד, מביאים את פושקי-השפתיים להפציץ אותן שמור עות של שווא, המציגות באור מוטעה כל-כך את ההתחדשות הדתית שהיינו עדים לה עם בוא הראדיו לאלטוס. הגזמה גדולה היא לומר כי הראדיו היה על אלטוס לאובייקט סאקראמנטלי, הנערץ עלינו כצלב או כפסל המושיע. אמת-נכון הוא כי, לדעתנו, מביא הראדיו לידי מיוזג מושלם בין שני אידיאלים שנאבקו ביניהם בחיי המסדרים הפנסיתיים עוד מראשית ימיה של הנצרות—האידיאל של פרישה מחיי העולם מצד אחד, והאידיאל של התקרבות פעילה לענייני העולם כולו, מקבלים אותם על עצמנו ערב-ערב, עם החדשות, ומכפרים עליהם בפחדינו ובייסורינו. על ההר המקודש שלנו אנו נמצאים יחד עם מנהיגיהם החילוניים של בני-האדם, עדים למשור גותיהם, ומברכים על התקדש העולם, בדרך האווילות והטירוף, למיסטריה האחרונה. לא הקץ המתקרב מחריד אותנו אלא תחושת ההתקרבות האטית. יודעים אנחנו: בחללית הזאת שעליה אנו דרים נוהג טייס שיכור, הזולל וסובא אגב טיסה ושר לעצ-מו שירי-זימה בקול גדול. רואים אנחנו ושומעים: אם תנסה לטפוח על כתפו, לדבר על לבו או להטות את הכפתור שמאלה או ימינה, יגהק אל מול פניך או יתעטש, כשהוא מחרחר חירחורי מורס קצובים ומפלבל בעינו האחת האזומה. יש והראדיו משתתק, המטוס צונח פתאום מטה ואתה מפלל בלבך כי יבוא כבר הקץ לכל זה, כי

תבוא ההתרסקות במהרה. אולם באותו רגע דווקא עוצם הטייס השיכור את עיניו ומטיל—סתם כך— את מלוא משקל גופו על ההגה—דווקא לצד הנכון!—והמטוס מתישר בעודו באוויר ואחר שב ונוסק. הטייס, סמוק־חוטם, מגחך אליו גיחוך מטורף מאוזן אל אוזן, מרפה את הגורתו ואחר שב ופוצח בזמר־עיועים.

לפעמים אין בנו כוח עוד לעמוד בעינוי החדשות ואנו מטילים את עצמנו מן ההת־קדמויות המסויגות והמגעים בדרג בינוני אל הטירוף הקר והעקיב של הרעשים העמומים שבין התהנות. אניות משדרות זו אל זו בלב ים. ותחנות־משטרה רודפות אחרי עבריינים נמלטים: 356% העקצ—4—רתכע | 0 ? עבור ! היאט) (5% צל\$ = הנ ! עבור ! לחש הקסם המנוטרק שובה את לבנו. אנו עוצמים את עינינו ומפקירים את גופנו לסיפותיו הדקות הנתקעות בו ללא הפסק. פעמים אחרות מאזינים אנו לשידורי הסתה, השמצה, איום, הפחדה, לשידורים הקוראים לשכרון־מוות, לחגיגת כבוד ודמים, לנקמה מפוארת אחרונה. קולי שלי אף הוא עדיין מהלך על גלי האתר. בערב הצליבה הקוסמית, בתוך עתר־ענן הקטורת הראדיואקטיבית, נישא קולי מסרטי־הקלטה ישנים, מטיף, מתריע, קורא בקול ניחר אל הצולבים שיבואו, אל המפציצים שייצאו. העטלפים נוטשים את מערות־ההר, מרפים מנבלותיהם המכורסמות של אבות המנזר הזה ויורשיהם, מן השלדים היושבים למשפט החולדות קפואים לאורך כתלי מערות אלטוס ונקיקיו—ובאים אלי. הכל נקהלים לקולי ובאים אל הראדיו, אל מערתי. אמן אני אומר לכם כי רק מי הנוטש את אחיו ואת אהובתו, את עמו ודתו, ידבק בי. כי אחרית־הימים הנה באה, ותחייתו של כריסטוס תבוא לנו: קבורים במוסכים תתקרקעיים, בשדות־תעופה שמתחת לאדמה, מחכים המטוסים נושאי־הפצצות. הטילים הצלובים, שהוקעו יום תמים לעין החמה על כני־השילוח שלהם, הורדו עם ערב ונטמנו במחילות־עפר. שלושה ימים יחכו, קבורים באדמה, ומקץ שלושת ימים יפרשו כנפיהם ויעלו השמימה, להעניק מאשם והומם לארץ ושדותיה, להריק ברכת מטרם על עולם ומלואו.

אני, אהסוור, שהבאתי את הראדיו לאלטוס, חדלתי מתת פדות ביני לבין העולם, ביני לבין הצלב. אני הוא הבורח על־פני תחנות העולם ממני עצמי, מפני חזיון ייסורי ופירפורי על הצלב, מפני אהבתי ומותי. אני הוא הקורא אלי בראדיו ומצווה את תחייתי למען השמידני. כיום בו ישוב כריסטוס לאדמה, זולג דם ואש על תבל ויושביה, תחול פגישתנו השניה ונהיה לבשר אחד, העולם וצלבו. אמן אני אומר לכם כי בקראי אליו ממעמקי ההר אלטוס ניצחתי את פחדו. קולי מתרחק ממני ושב אלי נושא מסיכה, רודפי ואהובי. עתה שבתי וראיתי כי אני אני הוא המדבר אלי מעבר לפני הראדיו המרושתים, כקוסם המתדיין עם פיתומו. עתה נסגר המעגל, כלו נדודי־הנצח. אהסוור מגלה את עקבות רגליו בחול וחותם את הדרך שהחל מלהתוות לפני מאה דורות. אני האב והבן: קרבני נרצה וגאולתי הנה באה. הא לך, כריסטוס! הרי שלך לפניך.

ענוליה דקל: התאפקות

כי נחוש הגבול מתחכך בבשרנו
וכבר השתיקה כורעה — מתבקעה
לא גזנק מלע הפרץ,
נחרי תרועה על אפק נרמו.
באינ-רואים נמחה את הקצף,
ועל פינו נרכיב מתג חדש
רק עינינו תמיד זקורות לרקיע,
וגונו זוחל לוליני ואלם.

התמקחות

כשעולמי-גמוד פתאם זורח
כאבקיך תועה אל קרן-אור
שוב הגיעה עת להתמקח
עם הלב המשתוקק לזנח
וכתמיד לפרש ידים לוותר
ומשמחה פרועה לצוף להטהר.
עד רגע לא אבין מתי
אשר ישלך בכם אל פני
מבט מועב ומתנכר.
אז בגלישה כל-כך מכרת
כמעלית בלי מעצור
שוב אצנח מגג שמים
לבין גליו של ים שחור
ואפלל משם לפסע על החוף
רק זאת. בלא להתרחק
שלא אשמע ברכה מתוך גמוס
ולא אמצא בי עז להאמין
שלא אנביה עוף
שלא אפל עוד
שוב.

גמישות

הגמישות בעוכרינו
 כה אכזרית, כה מדבקת
 שעורנו ספוגי פעור ובוֹלֵעַ
 כבר אי־אפשר להסתיר.

ואף־על־פי־כן דרושה לידים
 אחיות־תמיד באויר החלק
 מקפצות בבלי־דעת עורות העינים
 תרות בעגול אחר צהר נסתר.

כה יוסיף אֱלֹהִים,
 חובות על נפשנו,
 עד תפרץ בנו זכות, לכרסם כתולעת
 נקב שותת, על דלתו השלוח.

ע. ג. חורון: עולם בהשקפה עברית

בני עבר: מוצא מבין עמי האדמה, והתנחלות בכנען

האומה העברית הקדומה הקיפה לא את בני־ישראל בלבד אלא את "כל־בני־עבר". יושבי ארץ־הקדם שדיברו בניבים שמייס־מערביים הדומים לשפת־כנען. יחידה זאת של דוברי־העברית נבדלה מתוך משפחת הס־ושם עוד לפני תום האלף ה־1111. קומה כמסגרת אומית־לשונית (אתנולוגית) אמנם אינו מאורע פשוט וחד־פעמי שאפשר לקבוע לו תאריך מסוים; היתה זו התפתחות ממושכת, טרום־היסטורית בחלקה הגדול. לאחר שסקרנו את קווייה היסודיים, הן בעזרת המימצא הארכיאולוגי (ר' "קשת" לא) הן בדרכי הבלשנות ("קשת" לב),* מותר לנו לתאר עתה את התגשמותם של בני־עבר, מבין עמי־האדמה הקרובים והרחוקים, גם לאור עדויות ומסורות אשר נמסרו בכתב—אם בספרים המקובלים מדור לדור, או בכתבי קדמונים ששרידיהם נתגלו בחפירות המודרניות. אך בטרם ניגש לתיאור זה, ראוי שנבדוק בקצרה מהם המקורות הללו העומדים לרשותנו כיום, ואיך נתפרשו, ואף עורפלו, שובשו, נגנזו בזמנים שונים ובידי אסכולות שונות. אכן, בכל אלה נעיין רק לצרכי הנושא עצמו, והוא: ראשית העברים בימי־קדם; כלומר, מוצא חברתם ותרבותם, לשבטיהם ונחלותיהם.

1. מקורות ופירושים, מיתולוגיה ומציאות

ראשית העברים הריהו סבך קורות שממנו לא נותר בספרות המקובלת כמעט שום דבר, ענייני ומהימן, הנשאב מפלי ראשון ומפתבי ראשונים—אף־כי היו פעם דברים כאלה בנמצא, עוד מתקופת הברונזה. לכל היותר הוזכרו והובאו לאסמכתה אי־אלה לקטים, מפלי שני, שנאספו מתחילת תור־הברזל והלכו לאיבוד אחר־כך (ב"ספר מלחמות־יהוה", ב"דברי־הימים למלכי־ישראל", וכו'). גם נקלט פה־ושם חומר לקוי ומקוטע הקודם לאלה—כגון "תולדות" שהן בחלקן ייחוס אגדי למשפחות ועמים, או "ברכות" ו"משלים" ויתר דברי־שיר, והממשלים משלום בעל־פה בטרם היות כל נוסח בכתב. אך על כל זה נוספו, מדרש־מדרש, שיכבה־שיכבה, פירושי הסופרים האחרונים ודרושיהם, אשר נכתבו כרוח זמנם וסביבתם־הם.

* שם, ע' 169, ש' 5, יש לקרוא "קניה, היא" במקום "קנאה, הוא". בע' 175 יש להוסיף בשורה הראשונה, אחרי "אביב חדש": "הוא פרח חדש".

מדובר כאן על ספרי מקרא במיוחד, במובן הרחב. אוסף התנ"ך נסתיים ונחתם רק בתחילת התקופה הנוצרית. גירסותיו וצורותיו בעברית, ארמית ויוונית, אצל יהודים, שומרונים ונוצרים למיניהם וסיעותיהם, תוקנו ונשנו אף השתנו — בהיקפן כמו גם בפרטי המובא בהם. אפילו קטעי מקרא שנתגלו במערות מדבר יהודה (כתבי קומראן, ערב "הפולמוס הראשון") עודם מלאים נוסחות סוטות, ובכך, בין ראשית העברים לבין סיום המקרא יש ריוח-זמן של 3,000—2 שנה לפחות. אף כי התנ"ך כולל חלקים נרחבים שחזרו או קובצו לפני היות כל יהדות, וקצת קטעים שמוצאם מלפני מלוך מלך לבני-ישראל, הנה המסמכים המקוריים הללו קבורים כיום וטמונים במכלול מורכב ומסובך שהוא זר להם. את משמעם הסתום או המעוות יש לצרוף בשיטה פילולוגית קפדנית—כמו זהב מתוך עפרותיו. על הפרשנות המסורתית ודאי שאין לסמוך כאן. המקרא, בכל תקפו וטיבו של כתב-קודש, מעוניין ביסודות היהדות (או הנצרות) ואינו עוסק בהיסטוריוגרפיה עברית לשמה. ספרי התנ"ך כפי שהם עכשיו—"תורה, נביאים, כתובים"—נצטברו לסידרותיהם הנוכחיות בהכשר רבני הפרושים ואבות הפנסיה, כדי לשמש מעין השראה למשנה ולתלמוד ולברית החדשה, לכל תוצאותיהם. אין בזה דאגה לתולדות ראשית-אומה; ואמנם חדלו העברים מהיות אומה בימי סיומו של תנ"ך. לכן יש להבחין הבחנה מתמדת בין החומר העברי המקורי, המשתמר בכל-זאת בספרות המקובלת, לבין התוספות והדרשות, שנדרשו לצרכי דת ולפולמוס דתי—שבין-כהן וכה אינן בגדר "מקורות" לנושא שלנו.

אשר לבקורת התנ"ך¹ כבר צוין ("קשת" כט, עמ' 102—100) שזוהי ביסודה פרי ה"ריפורמה" בנצרות; והיא משקפת עד היום הלכירות פרוטסטנטיים. אך עם כל פגמיה (גם מצד האובייקטיביות המדעית) אין לשלול את הישגיה במישור הניתוח הפילולוגי של המקרא. נזכיר פה את מסקנותיה הכלליות ביותר. המקרא איננו סתם אוסף של חיבורים שלמים, המסודר בסדר כרונולוגי אמיתי. כשאר כתב-קודש עתיקים, כגון "ודא" בהודו או "אֶסְטָא" באיראן, הוא ערבוביה של יצירות מכל סוג ושל רבדי-עריכה שונים בתקופתם ובלשונם. ה"נביאים" (בפרט ה"ראשונים"—כלומר ספרי "שופטים", "שמואל", "מלכים", העוסקים לא בנבואה אלא באגדות עבר וקורות זמנם) קודמים דרך-כלל ל"תורה" דווקא, כלומר ל"חומש", או ביתר-דיוק ל"שודש"²—חמשת ספרי "משה" וספר "יהושע". אם גם יש בששת ספרי-קודש אלה יסודות ורכיבים החל מן האלף ה-II, מסתבר שסיפורי ה"אבות" ("בראשית") חוברו בעיקרם סביב 800 לפה"ס. אשר ל"תורת משה" ודבריו, הללו אינם משתייכים אפילו לשיכבה האגדית ההיא, העתיקה-ביחס. הם נכתבו ברובם על-ידי סופרי התקופה האחרונה, מימי יאשיהו מלך-יהודה (קרוב ל-620) עד לימי עזרא הסופר (אחרי 400). כלומר, המעשיות על אבות-ישראל,

* Hexateuchus בלעז: ואלה "ש(ד)שת" כתב-הקודש היהודים שהם משותפים לכת ירושלים ולכת שומרון.

לא־כִּלְשָׁפֶן עֲלִילוֹת־הַפְּלֵאִים שֶׁל יִצְיָאֵת־מִצְרַיִם וְכִיבוֹש־כְּנָעַן. הָרִיחַן מִיִּתּוֹ לֹגִיָּה, שֶׁהַתַּפְתָּחָה זְמַן רַב לְאַחֲר־מַעֲשֶׂה. יֵשׁ לְהַתִּיחַס אֵלֶיהָ כְּפִי טְבַעָה: אֵין זֹאת הִיסְטוֹרִיָּה; זֶהוּ בְּלִיל שֶׁל דְּמִיוֹנוֹת וְגִילוּי־דַעַת, הַעוֹטֵף גַּם אֶת גְּרַעֲיָנִי הַ"מִּצְיָאוֹת" הָאֲגִדָּה הַמִּסְתָּרִים בּוֹ.

בְּקוֹרֵת הַתַּנ"ךְ עֲשֵׂתָה אֶת שְׁלֵה עוֹד בְּטֶרֶם תִּסְפִּיק הָאֲרַכִּיאולוֹגִיָּה לְהַבְהִיר אֶת הַתַּנ"ךְ אִים הַשׁוֹרְרִים בְּכַנְעַן בְּאַלְף ה'־II. רֹב חוֹקְרֵי הַמִּקְרָא עֲדִיין לֹא פִּילְלוּ שֶׁהַתְּשׁוּבוֹת לְבַעֲיֹתֵיהֶם תִּימְצָאָנָה בְּתַרְבוֹת־סִפְר כְּנַעֲנִית נִשְׁכַּחַת. הַקּוֹדֶמֶת לְכָל תַּנ"ךְ. בִּינְתֵימִים נִשְׁאָרוּ הַחוֹקְרִים בְּחֻלְל רִיק: הַמִּיתוּסִים הַמִּסּוֹרֶתִים כִּבְר לֹא סִיפְקוּ אֶת מִצְפּוֹנָם, וְהָאֵמֶת הַהִיסְטוֹרִית לֹא נִיתְנָה לְשִׁיחֻזוֹר עַל בְּסִיס עוֹבְדָתִי. נִפְתַּח פֶּתַח לְהַשְׁעָרוֹת סוֹבִיִּיקְטִיבִיּוֹת. בַּעֲוֹנַת הָאוֹפְנָה שֶׁל הַתִּיאוֹרִיָּה "הַשְּׁמִית־הָעֲרַבְאִית" (ר' "קֶשֶׁת" לִב, עַמ' 9—178), פִּירְשׁוּ עַל־פִּיָּה גַּם אֶת תּוֹלְדוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל. הוֹסַכְסִם שֶׁהִלְלוּ פִּלְשׁוּ כְּבִדּוּוִים מִן הַמַּדְבָּר וְשֶׁהוּ זְמַן־מָה בְּמִצְרַיִם—דוֹרוֹת סְפוּרִים לְפָנֵי קוֹם הַמְּלוּכָה בִּישׂ־רָאֵל. יְמֵי הָאֲבוֹת וְיְמֵי הַשׁוֹפְטִים הוֹדְחוּ מִן הַמַּחְקֵר הַרְצִינִי כְּאֲגִדִּים בְּלִבָּד, וְלִמַּעֲשֶׂה נַעֲלָמוּ מִן הָאוֹפֵק. בְּדֶרֶךְ זֶה הַתְּקַבְּלָה תְּמוּנָה "מַדְעִית" כְּבִיכּוֹל, מוֹדֶרְנִית בִּיּוֹמֶרְתָּה, שׁוּוִיתָרָה עַל נְתוּנֵי מִסּוֹרֶת, וְכֵן גַּם דִּילְגָה עַל תִּיעוּד מְמַשִּׁי הַעֲשׂוּי לְהַפְרִיעַ, שֶׁהוֹכֵר בִּינְתֵימִים מֵתוֹךְ הָאֲגִיפְטוֹלוגִיָּה וְהָאֲשׁוֹרוֹלוגִיָּה. בֵּין הַדְּעוֹת הַשׁוֹנוֹת וְהַסּוֹתְרוֹת עַל רֵאשִׁית הַהִיסְטוֹרִיָּה הַיִּשְׂרָאֵלִית נִפּוּצָה בְּמִיּוֹחַד הַהַפְּשָׁטָה הַכְּרוֹנוֹלוגִית הַמִּקְוֹצֶרֶת בִּיּוֹתֵר. בֵּה הַהֲנַחָה הַיָּא כִּי "מִשֶּׁה" חֵי בִימֵי רַעְמַסִּס ב', קְרוֹב ל־1250. לְכֵן יִצָּא "יִשְׂרָאֵל" מִמִּצְרַיִם וְכַבֵּשׁ אֶת כְּנָעַן, לְפִי גִירְסָה זֶה, בְּסוֹף הַמָּאָה ה'־13, אוֹ אֶפִּילוּ סְבִיב ל־1200.

אֲךְ דְּבַר זֶה הוּא מִן הַנִּמְנַע מִן הַצַּד הָעוֹבְדָתִי. מוֹמִיִּיתוֹ שֶׁל רַעְמַסִּס שְׁמוּרָה בְּמוֹזִיאוֹן הַבְּרִיטִי, וְשׁוּם פְּרַעָה הַיְדוּעָה לָנוּ לֹא טְבַע בִּים־סוֹף. יוֹרְשׁוֹ שֶׁל רַעְמַסִּס, מְר־נִפְתַּח, מִזְכִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל בְּשִׁמּוֹ, בֵּין שָׂאֵר אוֹיְבָיו הַכְּנַעֲנִיִּים, בְּמַסְעוֹ שֶׁתִּיאֲרִיכּוּ 1220 לְעֶרֶךְ. גַּם הַתְּקוּפָה כּוֹלָה, בֵּה נִאֲבַקֶּת מִצְרַיִם עִם גּוֹיִי־הֵים עַל כְּנָעַן בְּלִבָּד, אֵינָה מְתִישַׁבֵּת כָּלֵל עִם הַכִּיבוֹשׁ הָאֲגִדִּי בִּיְדֵי "יְהוֹשֻׁעַ". וּבִכֵּן: בְּנִין הַמִּיתוֹלוגִיָּה הַמִּסּוֹרֶתִי נִחְרַב, אִמְנָם; אֲבָל תַּחְתּוֹ עֲלָה אֲבַק שֶׁל הַנַּחְתּוֹת שְׁרִירוֹתִיוֹת, בְּנִיתוֹק גְּמוֹר מְכָל מִצְיָאוֹת הִיסְטוֹרִית. הַתִּיעוּד בְּכַתְבֵי מִימֵי הַבְּרוֹנְזָה כּוֹלֵל חוֹמֵר רַב וּמְגוּוֹן עַל דּוֹבְרֵי שְׁמִית־מַעֲרַבִּית (הַיָּא עֲבֵרִית), וְגַם תְּעוּדוֹת הַרְבֵּה שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּנִיבֵי לְשׁוֹנָנוּ, הַנְּפוּצִים לְמִן עֲבֵרִי־הַגְּהָר עַד לְאִי־כְרֶתִים. בְּעֲשׂוּרִים הָאֲחֻרוֹנִים הַתְּרַבָּה תִּיעוּד זֶה עַד כְּדֵי כֶּךְ, שְׁבַלְעֲדֵיו אֵין לְפָרֵשׁ כִּיּוֹם אֶת מַסְמְכֵי הַמִּקְרָא הָעֵתִיקִים. כָּל אֱלֹהֵי יָחַד, וּבַהֲתֵאֵמָה נִאוֹתָה בְּאֲרַכִּי־אוֹלוגִיָּה וּבְלִשְׁנוֹת מְשׁוּוּה, מֵהוּוִים בְּסִיס יִצִּיב שְׁעֲלֵיו רֵאוּי עֵתָה לְבִנּוֹת נִסְיוֹן לְתִיאוֹר רֵאשִׁיתָם שֶׁל בְּנֵי־עֶבֶר. בְּתוֹךְ שְׁפַע הַכְּתוּבוֹת וְהַכְּתָבִים שֶׁנִּתְגַּלּוּ, יֵשׁ לְהַסְתַּמֵּךְ בְּמִיּוֹחַד עַל שִׁירֵי־הָעֵלִילָה מְאוּגְרִית, כִּי הֵם דְּבִרֵי־הַסִּפְר הַיְקָרִים וְהַמְּאֻלָּפִים מֵתוֹךְ כָּל מֵה שֶׁהִגִּיעַ לְיְדֵינוּ בְּשַׁפְת־כְּנָעַן מֵתְקוּפָה הַקּוֹדֶמֶת לְתַנ"ךְ.²

אוּגְרִית גְּדוּלָה כְּעִיר־וֹאֵם לְיוֹצְאֵי כְּנָעַן בְּפִאֵת צְפוֹן, הַחֵל מִשְׁנַת 2000 לְעֶרֶךְ; הַיָּא נִכְבְּשָׁה בִּיְדֵי גּוֹיִי־הֵים לְפָנֵי 1200 (בִּימֵי אוֹתוֹ פְּרַעָה מְר־נִפְתַּח), וְנִחְרַבָה לְבִלִּי קוֹם עוֹד. בֵּין לִזְחוֹת־הַחוֹמֵר הַכְּתוּבִים שֶׁנִּחְשְׁפוּ בְּאַלְפֵיהֶם עַל הַלָּה, בְּאַרְמִיָּת־הַמְּלוּכָה וּבְמִקְרָ

דשי האלים (דגון, בעל ועוד), נמצאו מסמכים בשיטות-כתב עונות, בשפות שונות (על-הרוב בכנענית ואפדית), ומכל תחומי החול והקודש: החל במתפוזני-תרופה לסוסים ורשימות צוות-אניה וגמור במכתבים וחוזים, דברי שיר ופולחן, ובימוי הצגות חגיגיות. נמצאו אפילו תרגילים ומילונים מבתי-ספר; ובתוך אלה—סידרות אלף-בית שהן כבר בסדר הא"ב שלנו (אם גם במספר אותיות נוספות, ובכיוון משמאל ימינה, כמו באכדית, יוונית וכו').

על הכל מצטיינת השירה העלילית. זו נמצאה שברים-שברים, אבל הם מקיפים למדי; אלפיים שורות ויותר כבר פורסמו, רובן מתוך פרקי חוגים עליליים (אפוסים), שפך כותרותיהם במקור:

(א) "לבעל", על מעשיו ומעשי ענת אחותו, בעולם ממעל ומתחת;

(ב) "לכרת", סיפור על המלך כרת-שע, ומסעו נגבה עד אדום;

(ג) "לאקהת", על בנו של דגאל המלך, ועל המחלוקת בינם לבין ענת. זמן ההוצאה-לאור של אלה ידוע לנו: לאחר 1400, במלוך "נקמד" מלך-אוגרית (קיצור ל"נקס-הד", כלומר נקמתו של הדד, הוא הבעל). ידוע גם שם המו"ל, החותם "סופר אלמלך". אך אין זאת הוצאה ראשונה. העלילות נמסרו אמנם בניב מקומי, אבל הוא מיושן כלשהו לעומת שפת בני-הדור. אוגרית העיר אינה מוזכרת כלל בגוף השירה. זו ודאי נוצרה בגלילות דרומיים יותר של ארץ כנען, אולי מתחילת האלף ה-11; משם עברה לאוגרית, ובה קנתה לה את צורות הנוסח שבידינו. יתר על כן, נושאי העלילה רומזים ברובם על תנאים קדומים מאד. המלכים-האבות והאלוהים שבהם מדובר, עידן גבורותיהם הוא טרום-היסטורי כמעט. אפשר שיצירות אפוס ומיתוס אלו מתיחסות בחלקן לזכור ולמקובל למן האלף ה-11. מצויים בהם, אפוא, שרידי מסורת אגדית מכנען העתיקה ביותר, השופכים אור על ראשית כל בני-עבר. בטרם נדון בראשית זו, רצוי בכל זאת שנציין את המכשולים העומדים בדרכנו להבנה. כי העולם העברי-הכנעני, הקרוב לנו כל כך במטבעות לשונו, גם רחוק הוא מצד אחר: כלומר, במושגיו ובסדרי חברתו.

2. מושגי הקדמונים: אנשי-שם לאלוהי-אבותיהם

בקראנו פסוקי מקרא מן הרבדים העתיקים, כל-שפן דברים מן האלף ה-11 (אם מתוך ספרי תנ"ך, או לוחות אוגרית, או מקורות אחרים), הסכנה היא שאנו נוטים לפרשם כשפתנו וכהלך-רוחנו: קל לעשות זאת, שהרי הכתוב מדבר במלים שלנו, ולו גם בצורה נושגה ובכתיב חסר לחלוטים. למשל, חרוט על ארון-קבר מפואר, מן העיר גבל, מתאריך קרוב כמדומה לשנת 1000: "ארן ז פעל אתבעל בן אחרם מלך גבל לאחרם אבה...". כלומר: "ארון זה (אולי מוטב—"זו" במובן "אשר") עשה אתבעל (או אתובעל) מלך גבל לאחירם אביהו...".

ואין בזה דופי, במידה שתרגומנו מהימן פחות או יותר. יהיו גם מקרים הרבה שבהם ניפול בפח. נטול דוגמה באקראי מדברי מקרא (במדבר כד, 20). כאשר בלעם בן-בעור "מברך" את עמלק: "ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד"—אולי נחליט

(יחד עט המסורה) שווהי קללה, ננקד "אובד" (או נבין כנוסח השומרונים: "עד יאבד"), ונפרש במעורפל: "אחריתו עדי־אבדן", או בדומה לזה. וכך לא ייתכן. עמלק לא נעלם בימים ההם, והברכה היא באמת ברכה: "ראשית גויים עמלק ואחריתו עדי־עד". כי "אבד" משמעו כאן: "תמיד, לעולם", כפי שסברו אחדים על־פי המונח הערבי "אבדן", ועל־פי "אבד" שאותו אנו רואים עתה בכתבי אוגרית, בצורתו המקראית: היה באוגרית רב־חובל או בעל־אניה ושמו "אבד־חר", כלומר "האל חור—עדי־עד".

דוגמה אחרת: מפרשיה הראשונים של העלילה "לכרת" מצאו בה צירוף־מלים מעניין—"אשת תרח"—וראו בו, פשוט, את אשתו של תרח אבי אברם העברי. אחרים שללו זאת, וטענו כי "אשת תרח" היא כאן אשה הנרכשת בתשלום מוהר ממין מסוים (אולי "מחיר הארחה"; ומלה דומה ל"תרח" מופיעה באותה משמעות בכתבי הזמן). מוקשים מסוג זה אורבים לנו על כל צעה, ואבני־הנגף החמורות הן אלו שאינן נראות לעין מפני שהמלים צילצולן פשוט ביותר לאוזן הרגילה לעברית מאוחרת.

אל נשלה את עצמנו: אפילו שפתנו הקלאסית, שפת־המופת מימי מלכי ישראל ויהודה, אינה מזבנת לנו על בורקה. אם נשאל נער בנערים: "מה הוֹדֵךְ" כאשר מלך בא "בסוס וברכב... ועם רב", הוא לא יתקשה, אף כי לא ישכיל לענות בדיוק נמרץ. והמובן המדויק הוא: בא המלך (א) בחיל־פרשים, (ב) בחיל־מרכבות, (ג) ובחיל רגלי רב. כי "עם" הוא גם מונח טכני להיל־רגלים, כמו במסופר על "גיבורים" שמחזיקים מעמד כאשר "העם נסו". שימוש כזה אינו מפתיע, אבל נוכל להבינו רק אם נתחשב במבנה החברתי הקדום. ה"עם" הוא ה"משפחה" הנרחבת ביותר; וגיסות ה"עם" יוצאים ברגל, בנשק קל, לא כ"גיבורים" (בני־אצולה, אנשי צבא־קבע ושכירים למיניהם): הללו ייצאו למלחמה גם בכלים כבדים או ברכב, במרוצת הימים אפילו כ"פרשים" רוכבי־סוס.

ועוד. אם נשאל: מהי "אשת חיל"? לא יענו לנו בקלות כפי הטעם ההיסטורי. כי אין בזה אשה טובה, מן הסתם, אלא בת־זוג ל"גיבור־חיל", בעל־רכוש־הון, המתניב למערכה סדירה (היא ה"מלחמה") בציד העולה ביוקר, וגם בלוויית נערי וואלי פרשיו. ואם כתוב באגדת שמשון בספר שופטים (יג, 2): "ויהי איש אחד... ממשפחת הדני, ושמו מנוח"—במה מדובר? בפלוגי, מנוח הדני? ככה ייקלט הדבר באזני בני דורנו. ולא היא. פה מציגים לפנינו "איש", כלומר אציל, בן־שם (לא בן בלי־שם, בלי־אב, "בליעל", או בן־אדם כלשהו, אולי מן ה"ריקים ופוחזים", או שמא עבד); ו"איש" זה הוא חבר באיגוד שבטי נכבד, שבו רבים "אנשים" כמוהו, הקרוי דן. כי דן אינו משפחה במובננו החדיש: זוהי קבוצה גדולה, המעמידה גדוד של מאות לוחמים—עד אלף, להלכה—ולכן היא נקראת גם "אלף" (נוסף על שאר שמות נרד־פים: "עם", "תולד" ועוד). ה"משפחה" עצמה מורכבת יחידות מצומצמות יותר, "בתי־אב", "בתי־איש" וכו', ורק הזעירים ב"בתים" הללו דומים בדוחק למה שקרוי בפינו "משפחות". הקצרה: יש להיזהר כמעט בכל מלה שמקורה בימי־קדם היות ומשמעה טעון חקר ובדיקה. כתמורתיו בתנאי דור ודור, כאן יש לבדוק שבע

בדיקות לבל ניפול בשהת האנאכ'רונים—הניתוק ממציאות היסטורית. ואכן זה המום שדבק ברוב פירושי התנ"ך באלפיים השנים האחרונות. חברת עמי עבר—בישראל, אדום או מואב, כמו גם אצל הצידוני, הכנעני, האמורי וכו'—נבנתה רכיבים שונים והושתתה על מושגים שונים אשר עיקרם כיסודותיהם של שאר גוים בני אותה עת. חברה זו, בארץ-הקדם כולה, הועמדה "אנכית" על מעמדות הנבדלים ביניהם בזכויות ובמשקל: עבדים, אם "חפשים" (משוחררים) ואם עבדי-עולם—לא תמיד נזות-דרגה דווקא; גרים, תושבים ו"עם-הארץ"—כנגד האצולה. היו גם בעלי-מלאכה לאגודותיהם, ומומחים בדברי חול וקודש, ובהם כיתות מורשה שעמדו לפעמים מחוץ למסגרת הכללית (כגון בני קיני ולוי בין המאוחרים יותר). העליונים שבמעמדות אלה נפלגו, אמנם, במישור ה"אפקי", למשפחות שהן "עמים" (עממים קטנים, כגון ה"חמולה" בערבית, gens, sippe, clan בלאטינית, גרמנית, סקוטית). אבל הללו מעולם לא היו בבדידות אלא התחברו לאיגודי-מטה ובריתות שבטים, או התקשרו בקשריהן של מדינות-הקרת. גם נוצרו פלגות המקיפות את הארץ רובה-ככולה ובשעת-כושר קמו בנייני-ממלכה כבירים ונרחבים. הגורם המכריע בכל אלה היו ה"אנשים, בני-שם"—הם הפעילים בכלכלה ובתרבות, הם השותפים הראשיים בפולחן ובמדינה: אם "בעלי-עיר" בערי-חומה, או "פרזון" השולט בכפרים ופרוות, או "ראשי בית-אבותם" בכל מקום, גם בין "אהלי" עמי-רועים לחצרותיהם וטירותיהם. מתוך מעמד זה יצאו הנשיאים, כגון "שופט" ו"מלך". (בעלילות אוגרית עדיין הללו זהים כמעט; ברבות הימים ההבדל העיקרי יהיה בזה שהמלך הוא בדרך-כלל מלך יורש ומוריש).

לכאורה נשענו משפחות האצילים ביחטיהן על קירבת-דם. אולם אין זו עובדה טבעית כל-כך אלא היא אמונה טעונת מסתורין. משפחה נחשבת "תולד" שמוצאו מבורא קדמון. בתחילתו הרי זה לעתים קרובות טוטם—רוח-היים בצורת היה או תופעת-קודש אחרת—ולא דווקא "אדם" רגיל. אותם בני-דן, למשל, היו גם צאצאי דן—הנחש; או, לאחר כבשם את לישי-העיר, בניו של דן—האריה. בני המשפחה השתייכו ללא הרגשת סתירה לנאמני אל-אב שפזה, ובתוך כך גם נמנו על זרע "אבות" אנושיים יותר; או על דודני אחי-אב (והיא המובן היסודי של המונח "עם"). ברבדים העתיקים נודעו גם קבוצות שהן ילודות "אם" משותפת (לכן נוצר המונח "אומה" במשמעו הראשוני). על-כל-פנים, הכל נחלו שם אחד, ובזה הופיעו כ"לאום" (ז.א. מי שנושא ומנחיל את ה"שם", והוא "לאט" באוגריתית, "לים" באשורית וכו'). למעשה, יכול היה אדם להשתייך ל"עם" ולהנהיל "שמו" גם בדרך כישופית (מאגית) או באורח משפטי-מדיני (אימוץ, ברית אחנה וכו'). מובן-מאליו שבתנאים אלה היו ה"אבות" אגדיים מעיקרם. לכן מגוחך הוא לקבוע תאריך מדויק ל"אברהם" או ל"יעקב אבינו", כאילו המדובר הוא בדמויות היסטוריות לאמיתן.

* לא תמיד דווקא מאהלי נודדים. באפדיית, למן האלף ה-1111, המונח "אהל" מציין את ה"עיר":
.alu

יתר על כן, ה"אבות" התייחסו על האלוהים האדירים, המשותפים לקהל-מאמינים רחב. היו גם "אבות" שהם עצמם הפכו אלים—"אלילים" זעירים—לאחר "מותם" על-פי האגדה. אפילו מלך וגיבור שאינו "אב" לעם נפרד, גם הוא "נאסף אל-עמיו" בין אלי-רפאים. מתוך פסוקי-מקרא שונים על "אלוהי-אבות" וכדומה ברור שהללן אין לפרשם אך-ורק כאלהות שעבודה האבות אלא הם-הם האבות בכבודם, ההופכים אלים. והדברים עתיקים הם מאד. כבר בשירה האוגריתית נחשבו מלכים וגיבורים "רפא(י)ם" (כתיב חסר), בחייהם ובמותם. אך לא זו בלבד: מלך גם בחייו הריהו ילוד-ועמית לאלהות אדירה כלשהי. כרת-שע הוא מבני-אל, "התן" זהב, ז. א. התוך, מחותן בבית-מילה. הוא ממשפחת הרחמן ("לטפן") ומיוחס לקדש היא "רבת אשתיים".

באמונה זו הכל מתייחס על הכל, והרי זה הגיוני: "שור-אל אבינו" ברא את כל נברא, ואשרה היא אם-יולדת לכל יתר האלים ("קנית אלם"). גם יהוה ("יו")—בטרם ייבחר כאלוהי-חסות על ברית שבטי-ישראל—נודע כ"בן" לאותו אל עליון אוגריתי, המכריז: "שם בני יו..."¹

קירבה בין שמיים וארץ, ויחס מיוחד בין אנשי-אצולה ובני-אלמוות, הריהו מושג שאינו נדיר בתנ"ך. די להצביע על מיתוס אחד ב"בראשית" (ו, 1-4), המציג את גיבורי העבר כזרע "בני-האלוהים" שאהבו את בנות-האדם; והוא מיתוס המצוי גם במדרשים וספרים "חיצוניים", כגון "יובלים" ו"חנוך". ככתוב: "המה הגיבורים אשר מעולם, אנשי השם. המשפט מגדיר יפה גם את טבעם של בני-שם, בעיני קדמונים שראו את העולם בבחינת תרכובת אלים ובני-תמותה, ממש כראייתה של מצרים הפרעונית או יוון העתיקה.

פרשני התנ"ך המודרניים, גם אם אישיותו של אברהם (כמיסד ה"מונותיאזם" כבר יכול) מקובלת עליהם כהיסטורית, בדוי ופסול הוא בעיניהם מה שנמסר על "אבות" קודמים. הפליה זו בין אברהם וקודמיו אינה מוצדקת. מסורות כל הגויים על ראשית היותם נוהגות לערפב, מתוך גישתן המיתולוגית, קורות אנוש בעלילות אלים. בסיפורי שומר-ואכד, בכתבי-החרטומים, בשירה ההומרית, כמו גם בעלילות אוגרית ובמקרא, מתהלך כל גיבור (ולא חנוך בלבד) עם אלוהיו. אולם אין לומר שהמיתור-לוגיות חסרות ערך היסטורי כלשהו; טמונה בהן אמת משלהן, ולו אך סמלית; ולגבי ראשית-הימים יש אשר תתאמתנה בעליל: לפעמים המיתוס מורה דרך לארכיאולוגיה. אולם הממצא הארכיאולוגי יישאר עפר יבש כל עוד לא נתבונן בו גם לאור המציאות האגדית: לאורן של "תולדות" שהן ספרי-ייחוס של עמים ומשפחות לאלוהי-אבותיהם—לא דווקא לדמויותיהם ה"היסטוריות".

3. מולדת משותפת ומוצא מעורב

בכל ארץ שצמחה בה אי-פעם תרבות מפותחת, משותפת ליושביה, נוכל לגלות רכיבים ממוצאים שונים, כלומר יבוא מן החוץ, כנגד אלה המושרשים בקרקע. אך לא כל מסורת תדגיש במידה שווה את שני סוגי הגורמים הללו.

מצרים, למשל, התפארה במקורותיה ולא הפריזה בווידי על יסודות שנשאלו מגויים אחרים. עם זאת לא ניתן לטשטש את קווי לוב-ושם, שבאו מארצות שכנות באפריקה ובאסיה, בפרט לא באגדות-הראשית מימי חור ואוסיר, בטרם כל פרעה. האופי המעורב של התרבות בארץ-הנהריים היה בולט כל-כך עד שלא ניסו דוברי-האכדית להסתירו אלא הרבו לספר על עברם המקומי טרום-השמי. ביוון העתיקה היו כל עיר ועיר, כל שבט ושבט מתייחסים לבעיות אלו כדרכם. היוניים, ובני אתונה בפרט, ראו עצמם בחינת אוכלוסיה ותיקה, מן ה"פלאסגים", שרק את שפתה ההיסטורית (ההודו-אירופית) קיבלה ממהגרי הצפון. תושבי ארקאדיה האמינו בהיולדים במולדת "מלפני בריאת הירח". הדוריים הפולשים, כנגד זה, ציינו להם לכבוד את זרותם הנוקשה בארץ-הכיבוש. ספארטה, הדורית שבדוריים, ביצרה משטר המבוסס על בוז לילידים ועל שיעבודם כ"הילוטים". המערכת הספארטנית הפכה גם אשראה לתיאור-יות, הגזעניות כלשהו, של אפלטון, אף כי אתונאי היה.

מתקופת עזרא הסופר ובן-דורו אפלטון, ואפילו לפניהם, פשטו הלכירוח דומים, יחד עם דעות סותרות להם, בקהל יורשיה של התרבות העברית. היתה זו העת בה נערכו והלכו כתיב-קודש לפי השקפה דתית-גזעית מודעת, המרחיקה את "הכנעני" מכלל האומה והמנפתת תודעה של גלות-ובחירה בקומץ-האדם של "גולי-בבל" ו"שבי-ציון". אך אותה שעה נשמעו קולות שכנגד, כמו בספר "רות", המבליט את זהותו של המלך-המשיח בן המואביה. מתוך השרידים האומללים של מה שנכתב ב"פיניקיה" המאוחרת (כמו קטעי פילון הגבלי המפרש את קודמיה, כגון ספוניתון הסופר), דומה כאילו יושבי כנען, שרובם נשאו מחוץ למסגרת "בית שני", הגזימו לעתים בכיוון הפוך, בטענות לשורש הארצי-הייחודי שבקדמת-ימיהם. במובן ידוע צדקו אלה ואלה כאחד. מורשת ארץ-הקדם כה עשירה היא עד שהדורש בה ימצא נימוקים לכל טענה ולהיפוכה. גם עורכי החומש לא הכל בדו מלבם באגדותיהם על גן-עדן מלפני המבול, על מולדת-אבות בעבר-הנהר, על מהגרים עולי-כנען ויורדי-מצרים, ועוד. כוונתם היתה לארגן את החומר המקובל, בתוך מערכת אחידה, לכבוד אדוני האהד של עדת-הקודש הבבלית-הירושלמית. בהרחיבם משנה נאותה—הנראית זדונית לכנעני, אך מצדיקה את היהדות בעיני היהודי.

אשר לכתבי אוגרית ושאר דברי קדמונים: המשתמע מתוכם אינו פסק-דין, לכאן או לכאן, לגבי מחלוקת אחרונים. העלילות, שהושרו כאלף שנים לפני עריכת ספר בראשית, אלו במיוחד רחוקות כמוהו מקרתנות צרה: זירתן מסביב לכנען מקיפה את חופי קידמת-אסיה, את מצרים ולוב, ואת איי-הים. לכן ניתן כיום לבדוק מחדש, לאור זה, מה שנמסר על ראשית העברים, אגדה-אגדה כטיבה. אפשר שנלמד מה שכבר למדנו בהקשר ארכיאולוגי ובלשוני: האומה העברית נוצרה בארצה שלה, וכנען חוט-שדרתה; אלא זוהי אומה מורכבת ומעורבת מעצם היולדה; יש בה יסודות מקומיים, ושאר רכיביה באו מארבע רוחות-השמיים.

גפתח במיתולוגיה על דורות ראשונים, על גיבורי תרבות ומשפחות-האדמה. מעניין ביותר הדמיון בין נתוני "ספר בראשית" ושרידי מיתוסים אחרים מאוצרה

של כנען. אדם, כלומר "אדם הראשון", מופיע בעלילה "לכרת" בשמו זה, ואל-עולם היה אביהו במפורש ("אב אדם"). לא כך הוא בספרות האכדית ובשאר מקורות עתיקים מקידמת-אסיה. גם הסיפורים על העבר הטרומי, לשלבי התפתחותו הכלכלית, דומים בהחלט במסורות היהודים והכנענים: באלה ובאלה כאחד מסופר על מיסדי-תרבות, ספק אלים ספק בני-אדם, כגון קין ובניו, עשיר ואחיו, כושר וקבוצתו. "כשר" היה חשוב במיוחד בכל השירה האוגריתית כאל כל חרשית; וה"אלהות" הפושרות היו בנות-השיר הכנעניות. כל אלה מסמלים את תולדות האמנות והתוצרת, החל בציד וגננות ומרעה וגמור במוזיקה, ארדיכלות, בנין אניות, עיבוד מתכת וכו'.

כדאי לציין שסדר המאורעות האגדיים אינו מקרי, בפרט לא בסיפורי בראשית, הסדר מפתיע אמנם, בהיותו שונה מן המוסכם בין הוגי-דעות אירופיים עד למאה ה-19, שחזו להם התפתחות מסוימת בסדר זה: א) ציד ראשוני, ב) פיות בהמות ונוודות, ג) חקלאות—ואחרונה-אחרונה ה"ציביליזציה" העירונית. לא כן באזור חם-ושם. "אדם" בגן-עדן עדיין הוא צייד ולוקט, אך לאחר גירושו לומד הוא קודם-כל לעבוד את האדמה. הצאן המבוית בא כעבור זמן, ורק אחריו נפוץ גידול הבקר—בקרב בניו של קין; אלא שקין עצמו הוא כבר "בונה-עיר".

התקדמות הארכיאולוגיה בדורנו נותנת לנו יסוד להעריך עד כמה התיאור המסורתי מתקרב למימצא המדעי, לפחות באזורנו החמי-השמי, בו אירעו דברים אלה בהשתלשלות זאת. ולשאלה מה ערכן של האגדות במישור האתנו-גיאוגרפי, או הפאליאו-אתנוגרפי—כלומר, לגבי "משפחות האדמה", הלא הם העמים הטרומיים—אפשר להשיב כי אין להניח מראש שהתמונה האגדית נטולת-ענין היא בשטח זה דווקא, חרף הריחוק העצום בזמן.

ועוד יש להעיר כי המערכת האחידה שהתאמצו עורכי התנ"ך להקים מסביב ל"תולדות" (ז. א. לרשימות ייחוס-עמים) אינה שלמה ואינה משכנעת; היא מלאכה-תית ומלאה סתירות. לכאורה כל האנושות מוצאה מ"אדם" לפני המבול; ולאחריו מתיחש כל חי לשלושת "בני-נוח". ברור שלא כך הדבר, אפילו במסגרת המקרא גופו. למשל, קבוצת "בני-אנוש" נעלמת מן האופק עד-מהרה ותחתיה קמים צאצאי קין. עוד קבוצות חשובות, כגון בני שעיר החורי (ו"הר שעיר" הוא-הוא הרי-יהודה עד לימי דוד), אין להן מקום במערכת הכוללת. משפחות אחרות, שעודן פעילות בתור-הברזל, כמו המשפחות מבני-הקיני, אינן הולמות את המיתוס על המבול ה"עולמי", שבו נשמדו כביכול. יש גם אגדות ביהדות המודות בכך: למשל "עוג מלך הבשן" האמורי מצליח להתקיים מדורותיו של נוח ולהיות עד מלחמתו במשה ("פרקי דרבי אליעזר"). יתר על כן, יש עמים ושבטים הרבה הפלולים בבת-אחת או לסירוגים ביחידות-ייחוס שונות—כך באדום וגם ביהודה; או בין בני-קין ובמחלקה של "יפת" (דוגמת תובל). אפילו "תריסר שבטי-ישראל" אינם 12 בדיוק, ורשימתם משתנה לפי מקורות ותקופות: "שירת דבורה" אינה מכירה כבר ב"שמעון", ועדיין לא שמעה על "יהודה", וכו'. כל החומר המסורתי הרב הזה דורש אפוא מחקר מעמיק, אשר במאמרנו נוכל רק להתוות לו קווים כלליים ביותר.

4. האדמה הטרוֹמית וההגירות מִים קדמה

מהי האדמה, מכורתו של "אדם"? אין זה עפר כלשהו עלי־אדמות. מדרשים מאוחרים מפרשים, אמנם, כאילו נעלמת היא לגמרי מתחום ההוויות. יש גם רבנים ואבות־כנסיה שבדמיונם היא מתקיימת, יחד עם "עדן" סמוך, בקצה־תבל מסתורי, אולי בקצה המזרח. אבל בספר בראשית (ג, 24) מקומו של ה"גן" עודנו בכיוון המערב, וה"אדמה" משתרעת בינו לבין ארצות־התרבות המזרחיות. "הכרובים" הושפנו "מקדם לגן־עדן... לשמור את דרך עץ החיים", כלומר למנוע גישה־ושיבה מאותם בני־אדם שגורשו מזרחה. הקדמונים שמסורותיהם נכללו בתנ"ך, וכן ב"יוב־לים" וכו', ידעו היטב כי ה"אדמה" הטרוֹמית היא איזור גיאוגרפי מערבי. המסופר עליה נבע לא רק מאגדות ימי־קדם אלא מידיעות ממשיות. אלו נרכשו במסע־ים של צידונים, ובמגיעיהם המסועפים של אנשי צור ומושבותיה מעבר־ים, עם כל אפריקה הצפונית. אין ספק אפוא שחומר גיאוגרפי ממוצא צורי נקלט ב"בראשית" ו"יובלים". אכן, "מלקרת בעל־צור" נושב אב יורדי־הים; ומלכי צור, בתפקידם כחוסים עליזנים על כנעני המערב (ה"מגרב" כיום), כוננו בתואר מסתורין של "כרוב ממשח הסוכך" (יחזקאל כח, 14): כי "משח", "מזג" וכו' הרי זה תעתיק עברי לאחד הכינויים המקוריים של בני־לוב המערביים: — Mazik וכדומה ביוונית ולא־טינית, i-mazigh-en, i-mushagh, ועוד, בברברית עד היום; ומשמעו: "השומעים" את שפתם, כנגד הלועזים. ב"יובלים" נקרא ים־התיכון המערבי "ים מסך" דווקא; ונזכר גם "ים אתל", ז.א. ימה גדולה שלרגלי האטלס, או אולי האוקינוס האטלנטי עצמו. אולם ארץ "החוילה", בה זרם אי־פעם נהר מראשי "עדן" (ז.א. למן ערבות־הדשא ב"אתל", Atlas בנוסה יווני), ואשר באמצעותה הגיע הוזהב ה"טוב" לידי כנעני המערב בזמן היסטורי, זו נמצאת ודאי בגבולות צהרה וסודאן. יוסף פ'לאביוס מזהה אותה עם "גיתוליה", כפי המונח הלובי לארץ "ציידיים" (משורש מקביל ל"קתל, קטל" השמי) שהתקבל ביוון ורומא.

מכל־מקום, האגדות על האדמה הטרוֹמית, על ה"גן" שבה (אף זה מונח לובי ל"יער"), ועל אפיקיה היבשים־מאז, לא הומצאו על־ידי סופרים אחרונים. גם מצרים הפרעונית ראתה מאז ומעולם את גן־העדן שלה באפסי־מערב, בנאות "אמנתית", היא הארץ ה"ימנית"—מהשקפת המצרי: הפונה דרומה, אל מקורות היאור.

שרידיה הטופונימיים של ה"אדמה" ברורים למדי, במרחב הגדול שבין הרי אטלס לשולי דרום־המערב של ארץ־הקדם*. אכן, הקצה המזרחי של אדמה זו—אף הוא כל הרמות, הצחיחות כיום, המתנשאות בין שטחי־החול הצחריים, נקראו פעם "אדומות"; בלב אלגיריה הנוכחית זוהי t-adem-a-it, ה"אדומה" בברברית; בטריפוליטניה תורגם השם לערבית כ"חמרא". לאורך הוֹף־הים בתוניסיה נהוג כינוי לובי אחר ל"אדום", והוא "זעוון". עוד מימי הירודוטס נזכרו שם עמים בשם זה, וגם כאלה שהאדימו את גופם באודם הסמלי. קצה־האטלס בתוניסיה נקרא עדיין Zaghwan, הרכס ה"אדום". לא יפלא שמשפחת "זעוון" כזו (במבטא ע' חזק, לפי נוסח ה"שבעים") מופיעה גם ב"תולדות" בני־אדום דווקא, במקרא. המצרים כינו את כל מדבר־לוב "ארץ אדומה (תא ג'שרת)". אפשר להרבות בדוגמות כאלו; אולם המונח "אדמה, אדום" הריהו לובי־שמי בלבד; ביתר־דיוק: לובי־עברי.

"אדום"; ויש לציין כי בימי הברונזה נכללו באדום לא רק מחוזות נגב ומדבר שונים אלא גם הר יהודה ואפרים ואפילו חלקים מן הגליל—כל מה שמדרום ללבנון, כי מן הלבנון והלאה השתרע איזור אחר, המסומל כ"לבן"—עולם-הירח כנגד עולם-החמה.

דומה אפוא ש"אדם" וצאצאיו, גיבורי ה"אדמה", אינם בחזקת מיתולוגיה שרירותית: כאן שמור זכר אגדי למציאות טרום-היסטורית. רחבה היא מאד, ועם זאת מוגדרת בזמן ובמרחב. יש לה יחס, מהשקפה בלשנית, לקבוצה השמית-הלובית בהיוצרה, מצד התייעוד הארכיאולוגי הריהי מזכירה אותו מעגל תופעות שהתחוללו בצפון-אפריקה בעת המעבר מציד לחקלאות ומרעה (הולוקין תיכון: 6000—3000; ר' בפרט מאמרנו השלישי, פרק 4, ב"קשת" לא). גם לא מקרה הוא שבתקופה זו דווקא מתבלט דמיון, עד כדי זהות, בין תחריטי-הסלע שבאיזור המשתרע מן האטלס עד שולי ארץ-הקדם דרום-המערביים: "כלומר, מאדמת-הראשית ועד אדום היסטורית יותר.

יש עוד הקבלות הרבה בין דמויות-מיתוס עבריות לאתנוגרפיה הקדומה של צפון-אפריקה. כאן נסתפק ברמזים מועטים. היעלמו של אנוש כאב ראשי בתולדות-עמים הוא דבר מתקבל-על-הדעת במסגרת המסורת העברית: נראה כי "בני-אנוש" לא גורשו מזרחה ברובם אלא נשארו בסביבות לוב המערבית והרי האטלס. בין נומידים, מורים וכו' היה "אנוש" כזה ("אֶנְס" בשפתם) מקובל למדי. * עד היום, רוב שבטי הברברים ב"מגרב" מתיחסים למהלקת "בר-אֶנְס" (צדו, עברו של אנוש), ומכאן בא שמעילם האפייני ידוע כ"בורנוס".

גם דמויות כמתושלח (וחייו הקיפו כאלף שנים לפני המבול!), או כבנו למך אבי-נוח (ועל גבורותיהם הושרו שירים עתיקים ביותר), אינם פרי דמיון סתם. למך, בנוסחו המצרי הטרומי Rome, Rameki לאחרונה, שימש תואר לאומי ל"גברים" בני מצרים הפרעונית. ** אולם ככינוי לכל גבר (השווה yalmak בערבית), ובפרט למי שמגדל בקר ועשיר במקנה, נפוץ שם זה מימי-קדם על-פני שטח רחבי-ידיים, ובגוני-מבטא שונים. *** תפוצתו הטופונומית דומה לזו של ביות-הבקר הטרומי. אכן, משמעו היסודי של המונח הוא, כנראה, "אביר", בעל ארבע אברים, בין שהכוונה לגבר אמיץ או לבהמה הרובצת ארבעתיים, או לאלהות טוטמית—ספק אשה או פרה, כמו "רבקה" (השווה "רחל אמנו").

* השווה "תֶּנְס", שם תוניס העתיק: מקום "אנוש". מלך נומידיה המפורסם, Massinissa ("מסנסן" בכתובות פוניות ולוביות; קרי mas-i-nis-an) הוא כשמו: בעל-האנשים, בעל בני-אנוש.

** הצוענים, הדוגלים ב"צוען-מצרים" כתחנה בהגירתם מערבה, נקראים עד היום גם Rome. *** טבע העיצורים השרשיים נשאר בכל-זאת קבוע בסדרם: (1) עיצור שוטף, (2) עיצור שפתיים, (3) חיפי או גרוני. יש לציין ש"בהמה רובצת" היא הסמל למספר "ארבע" בלשונות שמיות. בלובית התמונה קדומה עוד יותר: כלב, או מין דומה—כוז, כוש וכו'—הוא 4 ("כלב" בברברית a-kzun, a-kjun). כשם פרט ומקום נפוץ "למך" מפורדיסתן ער טריפוליטניה (גליל "לפכני", Lepcitanian). בעיצור ראשון "ר" הוא קדום דווקא בכל ארץ-הקדם, מ"רפיח" ונחל "ירמוך" עד "רפיק" על נהר-פרת בין מרי ובבל, ועד "ארפחה" למזרח-אשור.

אשר למתושלח: בלי להרכיב את "מתו" (המציין "גיבור", שהוא "בן-תמותה" בכל-זאת!) דילג מעל מי המבול והופיע כ"שלח אבי-עבר" בכבודו. כל המחוז שלצפון הלבנון, כלומר גליל ה"נוציריים" עד סמוך לאוגרית, גקרא שלח, שלחן, גם מתו-שלח בימי-הברונזה. אבל עמיו מצויים עוד יותר בצפון-מערב אפריקה. ב-Lepcitania, באי-גרפה ובחופי תוניסיה הסמוכים—כלומר, במחוז "בני-למך" הלוביים—נודע זניב הברברי המקומי כ"שלחית" דווקא. אל נשכח כי מתושלה ב"בראשית" הריהו אבי-למך, והלו אבי-נוח. מן הגלילות ההם, אפוא, היגרו בני-שלח, בזמן טרום-היסטורי, אל חופי הקדם, והגירתם היתה בדרכיים. (ר' "קשת" לא, ע' 127; לב, ע' 182). מצד שני, פשטו הללו עד אפסי-מערב, וריכוזם העיקרי כיום בדרום-מארוקו: הם ה"שלחיים" (i-shelh'i-en; בצרפתית chleuh); ושפתם "תשלחית".

גם אנו ניאלץ לדלג פה על המבול—נושא מעניין אך מעורפל. רק נעיר שכ"מבול עולמי" שייך הוא למיתולוגיה טהורה, לסוג האטלנטידות האפלטוניות, אולם בספרות העתיקה יש רמזים ואגדות על מקרי שואה מקומיים שמותר להתיחס אליהם ברצינות. רובם התרחשו באגן האיגיאי, באיים חסרי-יציבות, ובים הרדוד לאורך חופי לוב השטוחים (ר' "קשת" ל, ע' 124). אשר למיתוס השומרי, הקודם לכל יתר מסורות-המבול שנמסרו בכתב, זה מורה על שטפונות בדלתת-הנהריים ולא דווקא על עליה כללית בגובה פני-הים. הסיפור האפדי (בעלילת גילגמש לנוסחיה השונים) קלט ודאי גם רכיבים "אמוריים" ובחלקו הוא קרוב מאד לאגדה המקראית. מכל-מקום, "נוח" הוא "איש-האדמה", והפליג מים קדמה.

זאת ועוד: אין מחסור בסיפורים מימי-קדם על מאבק אלי-הים, ו"עממיים", המתאמצים לעלות על היבשה ולפלוש אל הארץ. אדרבה, זה נושא מרכזי בשירה האוגריתית "לבעל". ממקור זה או דומה לו נשאבו דברים אלה, שנכנסו כמעט כלשונם אל פסוקי תנ"ך, בשירת-הים, בתהילים ועוד. גם בכך ירש יהוה את ענת ובעל.

נעבור אל הרי אררט, למקום בו נחת נוח ב"בראשית". אין לחפשו בהר-אררט הגבוה, כשמו הנוכחי, על גבול תורכיה וארמניה הסובייטית. זהו מיקום מאוחר מאד. עורכי המיתוס התנ"כי ודאי זכרו שאררט היתה מעצמה כבירה, שבמאות ה-9 וה-8 גבלה עם ממלכת אשור, בארץ-הנהריים וב"ארץ-הזתים", לכל אורך התורס הארמני עד לרכסי-הרים בואכה הים התיכון. שפת אררט (אנחרתו באכדית. אלרוד ביוונית) שייכת לסוג החורית, והסיומת (-ט, יד) היא זרה לעברית. אמנם היסוד "ארר, אלר" וכו' הוסב מימי השומרים על הרי-הזוזשך בצפון, ומתוך כך—על עולם-הצללים בו השמש מסתתרת מדי-לילה. גם באכדית השתמר מושג זה, Arallu, כ"שאול".

בשירה האוגריתית מצויה אותה מלה (בלי הסיומת הזרה) בד-בבד עם תרגום עברי—לסמל את ה"אולימפוס" הכנעני, את הר-מועד או "קיבוץ" האלים: "ארר וצפן", כלומר "ארר שהוא צפון". אך לגבי כנען, ובעיני סופרים באוגרית, הצפון איננו

בכיוון רמת-ארמניה הפנימית, הרחוקה, אלא אי-שם בהרים מעל הים, בגבול אנא-טוליה; או אף קרוב מזה—בהר-אמנה, או בהר "ח'זו" (Casius הקלאסי), ג'בל-אקרע/בימינו. כאן, בתחום של "ארר" ימתיכוני, קל יותר להבין את "נחיתתם" של נוח ושאר קברניטי-המבול הדומים לו. נוסף שנתונים מיתיים אחרים רומזים על בואם של "בני-נוח" לחופים דרומיים יותר בארץ כנען. משפחות המתיחשות על נוח כ"אביהן" המיוחד נפוצו דווקא בדרום הארץ: נחת, מנחת, בית מנוח מעין זה התפרסם בשבט הדני, יורדיים מאז.

חלק ניכר ממהגרי ארץ-הקדם הגיעו אפוא בזמן טרום-היסטורי בדרך ימית. יש לכך סימוכים גם מחוץ לאגדות הדנות במבול או בעליות הים. נסתפק כאן בנימוק נוסף אחד. בעיני הסופרים התנ"כיים אין קבוצה שהיא עברית יותר מבני תרח אבי "אברם העברי". הללו יושבים במולדת-אבות, בעבר-הנהר—או, ביתר-דיוק, משני עבריו: לא רק סביב הרף, באגן נהרות חבור-וגוזן ובליד, ויבלי הפרת, אלא גם על נהר-אָרְנֶת (Orontes) ובבקעת-הלבנון, תחום בני נחור-וראומה, ועד להרחוז המתרומם על שפת-הים, מצפון לאוגרית. אברם עולה ארצה-כנען אך כמעט כל היתר נשארים במקומם, ומהם ייצאו ברבות הימים, לפי מסורת מסויימת, גם עמי הארמי והכשדי. והנה, כל המשפחות האלו מתיחשות על "אב" אחד, הוא נחור. אין זאת בדיה. "עיר נחור" ב"ארם נהריים" (בראשית יא, 29) ידועה כבר מתוך כתבי מרי במאה ה-18 לפה"ס. כל ה"אבות", כמדומה, הם "לאומים" במובן הקדום—נותני-שם ("אפונימים") לעמים ומקומות. שרוג, נחור ("נחור העיר" באכדית-מרית), תרח (תל-תורח), מציינים ערי-כרך משכבר-הימים. חוז בן-נחור הוא גם הר-חזו וכו'. מהי, אפוא, דמות אביהם המשותף? הריהו דולפין—"נחור", או בנוסה לובי-שמי "אנק'ר". בשירת אוגרית אמור בפירוש כי חייו ונפשו של "אנח'ר בים" כשם שציד לביאות הוא שה בתוהו-מדבר. באלף האחרון לפה"ס יהיה "נחור" זה בין אלוהי קרהדש (קרת-הדשת, היא קרתגו); והוא מתואר כדולפין על מטבעות ערי-הכנעני, עד לקצה-הערב בגדר (Gadir, כיום Cadiz הספרדית). היתה גם עיר בנחלת יששכר, "אנחרת" (יהושע, יט, 19), בה נשמר צביון השם הקדמוני.

ברור שטוטם-הדולפין לא בא לכל העברים הללו מנהר-פרת, ולא מהרי-אררט, אלא בהכרח מגלי הים הגדול מבוא-השמש, בו שטו האנחרים לרווחה, ובו אינם נדירים גם עכשיו.

5. "שם, הם ויפת"—והעברים לפלגותיהם

יוצאי ה"אדמה", אם בדרכי-יבשה ואם בדרכי-ים, לא היו המהגרים היחידים שבאו לארצנו; והם לא גירשו ממנה את יושביה הקדמונים יותר. ארץ-הקדם ידעה פלישות גם מאנאטוליה (תובל, חת, באלף ה-IV), גם מכיוון אילאם ומפרץ-פרס (לפני קום שומר ואחרי-כן)—נוסף על הסתננות מתמדת מראשי הנהרות, ז. א. מצד ארמניה או כורדיסטן. (זו מסתיימת בחדירת ח'וריים, ונשיאיהם האריים, לקראת אמצע האלף

ה-11). אבל רוב המהגרים נטמעו באוכלוסייה דוברת-שמית, עד כדי כך שסופרי מקרא ומפרשיהם לא השפילו להבדיל בבירור בין היסודות השונים שב"תולדותיהם"—הן רשימות היחש. למשל, "הת" מובא בהן כאחד מענפי כנען; ולא נהיר לנו (כשם שלא היה נהיר לעורכים) אם הפונוגה לבני-חת מקוריים או להתים הודו-אירופיים. דוגמה אחרת: רק אגדה אחת שומרת זכר ליחסי בית-תרה עם אור השומרית. אבל עיר זו מכונה באורח אנאכ'רוני "אור-כשדים"; ולא אור אף לא שומר אינן באות לביטוי כלשהו בייחוס "תולדות". המסקנה היא שאסור לסמוך על הייחוסים המסורתיים לבדם, שהם גם סותרים זה לזה. יש להסתמך על כלל התייעוד שבידינו. ואת השיטה כדאי להבהיר פה בעזרת דוגמה נוספת.

מתוך ה"תולדות" אין ללמוד מיהו ה"יבוסים", יושב ציון עד לימי דוד. הוא לא י"שב בה, כנראה, בימי "יהושע" (למרות גסיונות-התאמה של עורכים מאוחרים). ברשימות נמנה אמנם היבוסים על בני-כנען, אך דבר זה אינו אומר הרבה: "כנען" הוא מושג תרבותי-חברתי שמקורו גיאוגרפי ולא שבטי: כל היושב בערי כנען יכול להיחשב כנעני. מצד אחר ידוע (שמואל ב כד, מקור נאמן!) שנשיא יבוס בימי דוד היה פלוני "ארונה", ושמו ודאי הודו-אירופי (Varuna אלוהי-שמיים בשפה ארית, אצל מלכי מיתאני על נהר-גוזן, כעל נהר-האינדוס; Uranos ביוונית). במאה ה-14 מלך על ירושלים "עובד-Khepa", אלת הח'וריים. אולם ירושלים, בשמה העברי-הכנעני הקדום—"ורו-שלם"—נזכרת בתעודות פרעה מראשית האלף ה-11 והלאה. גם כל אגדות המקרא מזכירות מלכים ב"שלם" או "ירושלם" הנושאים שמות עבריים מובהקים (מלכיצדק, אדוניצדק) עוד מימי אברהם ולפני ה"כיבוש". יתר על כן, יחזקאל (טז) מדגיש וחוזר, בדברו על יושב העיר: "אביך האמורי ואמך חתית..."—ובדין. בירת יהודה וישראל היא אמורית מיסודה, מימי היסודה בשנת 3000 לערך. שמו של "אביק" האמורי היה, כמדומה, שלם—אל השובב בשיי-אוגרית (כגון שירת "שחר ושלם, האלים הנעימים", ז. א. גט טובים במלחמה). אך במסגרת הארכיאולוגית של תקופת הברונזה הקדומה אפשר ש"ירושלם" זו (כלומר, הצדה ש"הייתה", נולדה מזורע), קיבלה תגבורת חתית טרום-הודו-אירופית, והיא שתרמה להתפתחות העיר הראשונה עוד לפני אמצע האלף ה-11. אשר ליבוסים, או לנשיאיו: אלה באו במאוחר יותר, כשיכבת פולשים ח'וריים, ועליהם רובד דק של אריים (המאה ה-16, לכל המוקדם). בכל תקופתיה הוסיפה ירושלים לדבר עברית, וכתבה לא מעט גם באכדית. במובן ידוע מותר אפוא ליחס אפילו את חת ואת יבוס לכנען; ובאותה מידה להם, ולשם-ועבר.

אדרבה, הלוקת גויי-העולם לפי שלושת בניו של נוח אינה מציאותית. "שם, חם ויפת" הוא צירוף בלתי-אחיד ומקרי בהחלט. "שם" הריהו התגלמות פרסוניפיקציה, ליחסים בין אנשי-שם לאלוהי-אבותיהם, ומעיקרו אינו הופף שום מיון אתנוגרפי. "חם" אולי מוחשי יותר, אבל בהתך גיאוגרפי-קוסמולוגי בלבד (תחום ה"חמה"). אשר ל"יפת", זוהי הדמות המיתולוגית ביותר בכל אותה שלישייה; וגילגוליה משונים ומאליים.

מהו יפת בתחילה? גם על כך משיבה ספרות אוגרית. "שור-אל" עוסק, בעלילות, ב"פיתוי נשים", להוליד גיבורים מבטנן: הוא "יפת" אותן (ככתיב החסר). כך הוא, אפוא, המשמע הנכון של ה"ברכה" ב"בראשית" (ט, 27): "יפת אלהים ליפת", כלומר האל המפתה אכן ("לו") יפתה. וזהו השורש למיתוס היווני המפורסם, על בוא ה"פיניקים" לאגן האיגיאי: אל בצורת פר מפתה את בת מלך-צור—על שפת-הים (כדרך שור-אל של אוגרית) ומבריחה על גבו לאי-כרתים, ללדת את "מינוס", שיהיה מלך האיים. רק אצל סופרים אחרונים נעשה "יפת-אל" ל"יפת בן-נוח", כסמל לגוים שלא נכללו במסגרת חסושים: בפרט ב"אי-הגויים", הקרובים לאל-יפת מלכתחילה.

גם ה"ברכה"—"ויהי כנען עבד למו"—ברכה היתה ולא קללה. היא אומרת שבכנען עבדו את שני האלוהים—ה"אב" המשותף ("שור-אל אבינו") ואת בנו, הוא "שמו", יהוה אלוהי-שם (כמאמר האוגריתי: "שם בני יו..."). אבל העורכים ומפרשיהם כבר לא הבינו את הדברים, האמורים בלשון האלף ה-11 לפה"ס. הם הפכו לבסוף קללה: קללת עבדות על כנען בנו של חם, ועל כל "כושי", שחום-עור או שחור... לא המקורות אשמים בכך אלא הפרשנות.

בילבולים, אם גם מגוחכים פחות, חלו בכל המערכת האתנו-גיאוגרפית, והרי זה מטבע הדברים, ומטבע ההיסטוריה. כך אנו קוראים לילידי אמריקה "אינדיאנים" מתוך טעות. דוברי-היוונית נחשבו "רום" באסלאם, מאחר שביזאנץ התימרה להיות "רומא שנייה". בימי-הביניים העבירו היהודים את השם Sardis (Saparda ביוונית, בירת Lydia במערב-אנאטוליה) ל"אשפמיה" (Hispania), וכך גולדה "ספרד" שלנו. התהליך החל מכבר, ואין בו עדיפות לקדמונים על אחרונים.

בני-שם מוזרים הם באמת, בסדרם המקובל. (א) "עילם" הוא הבכור—אך אין לו כל תכונה "שמית", אם נסכים אמנם שזהו סמל לארץ שושן, Elam באפדיית*. (ב) "אשור" כאן בשיאה, וכוללת את בבל, שאינה נזכרת כלל: זהו רמז לתקופת העריכה—במאה ה-7, כמדומה. (ג) "ארפכשד"—שם נדיר ומורכב, וסמל מיושן לבני-עבר; ועוד גדון בו. (ד) "לוד" מובא כאן, וגם במחלקת "חם", בתוך שאר בני-מצרים אחי-לוב. ושוב, אין כל מהות "שמית" ללוד זה, אם מפרשים אותו כ-Lydia (Ludu באשורית); וגם אין הוא במקומו הגיאוגרפי. גם זו העברה מאוחרת. (ה) אח-רון בא "ארם", שאמנם ביתר ה"תולדות" נכנס לסעיף "ארפכשד".

מה מקורו של ארם? לא-שמי, כנראה, מן הצד הלשוני. הארמנים טענו, לאחר התנצרותם, ש"ארם" הוא אביהם, ולא בלי הצדקה. הנוסח Aram או Arman מצוי בתעודות אכד כבר באלף ה-11, לציון מחוז בכיוון מקורותיו של הנהר פרת. גם "פדן-ארם" המקראי הוא מושג גיאוגרפי בלבד. ככינוי לעמים, עבריים במפורש, מופיע "ארם" במאוחר למדי: "קמואל אבי-ארם", "לבן הארמי". כקבוצת-מדינות (ארט-צובא, ארם-דמשק וכו'), או כאומה בפני עצמה, ולבסוף כענף לשוני נבדל,

* "ע" ו"י" אינן בנמצא באכדית, ובעברית היה התעתיק צריך להיות "אלם" (בחסר).

מתפתחת "ארם" רק מתחילת תור-הברזל ובמשך האלף האחרון לפנה"ס. כנגד זה, עולם הוא מונח שמי דווקא, ביתר-דיוק—חמי-שמי. מראשית כתבי הפרעונים הוא מתאר את שכניהם השמיים של המצרים. גם באכדית ידועים מכבר בני-עילם או יעלם, Akhlame, כשבטי-מדבר לאורך הנהר. בסוף האלף ה-11 יש מהם המתיישבים בארם-נהריים, ואז קוראים להם זמן-מה Akhlame arimu, "העיל-מים הארמיים". השורש "עלם" כולל לראשונה גרונית חזקה, ע' (gh), והוא שגור באוגרית: "עילם" הוא "עֵלֶם", נער נושא-כלים, וכו'. ברוח ימי-קדם הוא גם "איל", זכר בצאן (השווה ghanam בערבית), אבל משותף הוא לרובד לובי-מצרי-שמי, וקדמותו מן ההולוקן התיכון (3000—6000). המבטא המצרי ההיסטורי הוא Khnum, ובברברית a-ghulmi וכו'. ואמנם "כ'נום" אל-האֵל משמש אלוהי פתרוס, בניגוד לאלוהיה הלובי של גוף (ממפיס), שהוא אל-שור.

הלז, הממפי, נקרא "כא-פתח" במצרית, כלומר "שור-אל פתח", כנראה במקביל לאל-יפת: פטר-רחם, פיתוי נקבות. עוד באלף ה-11 נודעה גוף הבירה בשם-קודש והוא "חית כא-פתח", כלומר ארמון שור-אל זה. בכנענית התקבל נוסח משובש (חיכופתח, "חכפת" בחסר), והוא עבר לאחרונה ליוונית: Aigyptos. התולדות בספר בראשית (י) מפירות בניגוד החריף בין אלוהי עַמִּים לאלוהי נַפְתַּחִים—אם על גדות היאור ואם בארצות יתר "בני-מצרים" לאורך הים הגדול. כי הוא קיים אצל הלובים: המזרחיים ("נ-אפתוח", כלומר "ל-אפתוח" בלובית) כנגד המערביים (של "עֵצִים" או "עֵילִם"). ונזכיר פה ש"מצרים" היא מלה עברית, זרה לשפת הילידיים; ובנוהג המקראי היא מקיפה את כל צפון-אפריקה.

התיעוד מורה אפוא על פילוג כללי בכל האיזור, גם בארץ-הקדם, לשתי פלגות. מכאן מתברר מהו ארפכשד: זוהי פלגה עברית המנוגדת ל"עילם" העברי-שור נגד איל. (השווה, במיתולוגיה הישראלית, בני "פרה"—רבקה, לאה—מזה, בני "רחל" מזה: חלוקה טוטמית ללא משמעות כלכלית בזמן היסטורי). התואר "ארפכשד" אמנם מורכב הוא: ארפך בלובית-שמית, הוא למך רובץ-על-ארבע; אבל מהו שד? ידוע כי "שד" או "שֵׁד" מתאר, שוב, אֵל בדמות שור, או "אביר" דמיוני, היושב כצור-עולם. באוגרית שור-אל זה מכונה בשירה גם "שֵׁד-אֵל", בורא-כל-השדים ("יקני שֵׁדִים"). הרי זהו שֵׁדִי המקראי, אלהות נבדלת מ"יהוה", וקדומה יותר. ובכן: "ארפכשד" היא קבוצתו של "הטד הרובץ", עמיו של "שדי צורם". (השווה בתנ"ך שמות-פרט נושנים כגון צורישידי, שדה-צור).

אכן, בני עבר ("בן-שלח בן-ארפכשד") נפלגו לעוד פלגות. הקדומה כולן היא זו של "פלג", כי בימיו נפלגה הארץ, ושל אחיו "יקטן" (המופיע במקורות שונים גם בתור יקשן, כושן, קוס, קיש, ועוד). ואלה מיהם? בלובית וברברית i-guzan, ikjan, וכו' הם "בני-כלב" (ר' למעלה, "כוז" כ"כלב רובץ", סמל למספר ארבעה). הם רוחים מכבר בצפון-אפריקה, והירודוטס, בתוך השאר, מזכירם בדרום-

* אין "ל" במצרית-פרעונית, ו"עילם" העברי הועתק "עאם", כדיון.

תוניסיה (Gyzan-tes). אצלנו התפשטו יקטן או יקשן בעיקר ב"הרהקדם" או ב"ארץ בני-קדם", כלומר למזרחה של בקעת הלבנון והירדן. אולי Kish, הבירה השמית הראשונה לפי המסורת האכדית, ש-Kalburn הוא בין "שריה" הראשונים (מאה 28 לערך), שייכת לאותו סוג. בספר בראשית לא כיש אלא "כוש" מוליד את נמרוד, גיבור-ציד לפני יהוה, והלז מיסד את ערי שנער. אבל עמיו של כלב-הקודש התישבו גם במערב הארץ, בכנען. "נחל-קישון, נחל קדומים" הריהו "גורף" את אויביו כאילו היה כלב-ציד.¹⁰ בבנימין, הוא שבט ה"זאב", בית-המלוכה מתייש על "קיש" דווקא. גם ביהודה היו "בני-כלב" בין הנערצים. אלוהי עשיר-הוא-אדום, הצייד, הריהו "קוס". מלכי אדום וגדוליה (בר-קוס, קוס-גבר וכו') נשאו את שמו עד לימי בית-הורדוס, היא שושלת מלכי-יהודה האחרונה, האדומית. יתר על כן: גם הערבים הראשונים נמנו על טוטמים כאלו, ונפלגו לשתי מחלקות ראשיות: "בנו-קיס" ו"בנו-כלב". הללו יתפתחו בעולט דוברי-הערבית לשתי מפלגות-כביכול, פוליטיות-למחצה.

ומיזה פלג (פלך בנוסח תרגום-השבעים)? בעוד שאחיו מגם אדמה או אפילו שאול-תחתיות, "פלך" קרוב יותר לשמיים. כי הוא עיט, בז, או עוף-טרף דומה, כפי שמו הנפוץ מימי-עולם סביב לים התיכון: falco בלאטינית, faiki בגרמנית-עתיקה; a-falku בכברית; גם a-malak וכו' בקרב שבטי-לוב הקדומים, ובטופוניה של ארצות-האטלס, למן "תולד העיט" במזרח, Aut-Amalaka, עד ל"נהר העיט" במארוקו, Mulukhat, כיום Muluya. אצל המצרים נקרא עוף-הטרף bayik (במקום balik), להבדיל מעיט-המלוכה הפרעוני, חור. רוב הנוסחים האלה מצויים גם בעברית קדומה: עמלק (בקידומת "ע" הנושנה, המציינת חזית-בר, ר' "קשת" לב, ע' 173), והוא קרוב למדי גם גיאוגרפית ל-Amalaka הלוביים; "בלק בן-ציפור" מלך מואב; ו"פלג" או "פלך" עצמו. שמו זה ניתן לנהר בליך (בליה) בערבית עד היום, הזורם בתוך מולדת ה"אבות". אפשר שגם התואר "מלך" בא לשפת-כנען ממצרים, בחיקוי לעיט הסמלי, הפרעוני, אל-מלך הקדום מכולם.

6. בני שמועבר, הכנעני והאמורי

הרף כל פילוגיהם היו העברים יהודה גדולה אחת, ו"שם" הוא "אבי כל-בני-עבר" (בראשית, י, 21). הוא היה אפילו, ובמיוחד, אביהם של הכנעני והאמורי, שאותם סילקו עורכי "תולדות" אחרונים בהשראת ה"תיאוקראטיה" היהודית (כפי שהגדירה יוסף בן-מתתיהו). מאז שזררת גישה סכיזופרנית, ובילבול-המוחות הוא גמור:

* זיהוים של בני יקטן ויקשן עם עמים דרום-שמיים הוא מאוחר. תנועתם דרומה החלה רק באמצע האלף ה-11. בימי מלכי-ישראל עדיין היה מרכזם הראשי של בני-שבא, למשל, בדומה, כלומר בתחום שהוא ספק-אדום ספק-ערב.
 ** שירת-דבורה מקדימה בזה את איליאס, בה נחל-סקאמאנדר הטרויאני נוהג בדיוק כנחל-קישון. יהשוה אלוהי נחליבוק המתכודד עם יעקב.

הכנעני, או האמורי, דיבר שמית, עברית דווקא, אלף שנים ויותר לפני קום ישראל; הוא בנה את רוב עריה של "ארץ-העברים", ופיתח את מיטב תרבותה; אבל אומרים לנו: הוא אינו שמי, ולא עברי.—שוב, נפנה אל המקורות, אל העובדות. מהותם השמית של הכנעני והאמורי, אם גם "בני-חם" הם לגבי קוסמולוגיה אגדית, נובעת מפלל התיעוד. הם, יחד עם יתר דוברי-העברית, היו "בני-שם" בעיניהם, במודע, מימי-הברונזה הקדומים. אולי אפילו רק הם: כי אצלם, לא אצל האכדים, מגלם התואר "שם" (sum, shum לפי הניבים) את אלהות-האב המשותפת. הראשון במלכי גבל המוכר לנו מתוך כתבתו-שלו נקרא "אבי-שם" (מאה 19 לפנה"ס); בן-דורו שיסד את ממלכת-בבל הראשונה, האמורית, הוא "שמו-אב". רשימת "שמו-אלים" כגון אלה, מתחילת האלף ה-11 והלאה, בין שריס-ונכבדים דוברי-עברית, ארוכה היא ומאלפת. הכנעני והאמורי חשבו עצמם "שמיים" כאלף שנים לפני כל "שמואל" ישראלי.

מבחינתנו, עברים הם באותה מידה. ב"תהילת רפאים", שיר מאוגרית על ביקורה של ענת בשאול, הנושא הוא אנשי-שם בתחתיות. ביניהם שוכבים "שם אל מת(י)ם... ושם אל עיזר(י)ם" ("עוזרים בקרב"), כלומר שם הוא אל גיבורים חיים-ומתים. פוגשים אנו בתוכם גם את שכם (בן-חמור) אבי-העיר, ועליו מתלוצץ המשורר בעצם המלים המקראיות: "שכם במ(ו) שכם אח(י)ם"—כמו יעקב אבינו בבראשית (מח, 22): "שכם אחד על-אחיד". אף מסתבר שפינוי אחר לרפאים הללו הוא עברים סתם ("עברים" בכתוב חסר). * וזה מובן. "עבר" היא ארץ, מולדת; והרפאים—בין מתים ובין חיים תחת-שמש—הריהם בני-שם, גיבורי הארץ: כל אלה אחד הם.

מה היקפה של "עבר" זאת? היא בכל העברים, בכל "עברי" ארץ-הקדם בהם שגורים ניבי העברית. כבר במכתביהם של מלכי אשור ומרי האמוריים (מאה 18) משמשת המלה Ebirtu (עבר בנקבה, עברת) כינוי לעברי-ארץ, לא של נהר במיוחד, עד הים התיכון. שימושים כאלה מצויים גם בלשון אוגרית ("עבר גבל" וכו'). ספר מלכים א (ה, 4) גם הוא מגדיר את "עבר-הנהר", שבכולו "רודה" שלמה אדון-המלכים, כמשתרע "מתפסח ועד עזה". הכינוי יתאר את הארץ אף בימי שיעבודה לממלכת אשור ופרס: Ebir-nari באשורית, עבר-נהרא בארמית, כלומר שני עברי הפרת, מנהר-הבזר עד גבול מצרים. אותו דין ב"עבר-הירדן": שנים הם עבריו, "ימה" ו"מזרח-שמש". יתר על כן: מודגש במקרא ש"עברים" הוא מושג קדום וכולל לארץ-ויושביה ("ארץ-העברים")—כלפי חוץ, מול נכרי. השימוש, כמובן, נדיר למדי, אלא אם כן ניצבת הארץ, או ניצבים העברים, נגד זר. כזוהי קריאת שאול: "ישמעו העברים!" בהזעיקו אף את אלה שאינם נמנים על ברית-ישראל.**

* כל אלה בקטע הלוח III Rp 111, צד B, שורות 5 והלאה.⁹ כדי להעיר את הרפאים ה"עברים" משנתם, ולהפעילם לטובת החקלאות וכו', לא תועיל מנחת-כסף-וזהב ("חרוץ") אלא יש להאכילם מאכל שה בוזיתים; וגם באלופי-בקר ומשתהיינות שבועיימים: "כי כסף לעברים—זית, וזהב לעברים—אכן שה...". (כ כסף לעברם זת, חרץ לעברם כ ש...) (שם, ש' 14-15).

** כאן נעיר שפסולה לחלוטים הדעה הטוענת כי "עברים" הם בדווים כביכול. ניסו להסתמך

אשר לכנען: המונח נפוץ בשלב מאוחר-ביחס, ואם גם לפני אמצע האלף ה-11, כתיאור לכל האיזור הימי של ארצנו, הוא גם "עבר-הים". ככה גרסוהו בנוהג הביני-לאומי (גם באכדית ובמצרית) מתקופת הברונזה המאוחרת (1200—1550); וזהו היקף של "פִּיניקיה" בנוסח יווני. בספר-בראשית מוגדרת כנען גיאוגרפית כמשתרעת מעזה עד "לשע" (הוא שיבוש ל"לועש", מצפון להמת-רבה, עליה מלך בסביבות 800 מלך "חמת ולעש", לפי כתבתו). משוררי-העלילות הראשונים, לא כסופרי אוגרית המאוחרים יותר, אינם מכירים בכינוי. אפשר שכתחילה היתה "כנען" רק חוף הדרום, והשם נפוץ בלשון עממית צפונה, עם התפשטות ה"כנעני" עצמו, עוד באלף ה-11. מכל-מקום, הנביא צפניה (ב, 5) עודו מזכיר, אם גם בהבעה אנאכירי-נית, שפנען היא "חבל-הים" שבדרום, "ארץ-פלשתים" (לאחר-כך). דבר זה הולם את הדברים ששמע הירודוטס מפי כוהני צור. אבותיהם באו מדרום או דרום-מערב בתנועה המסתיימת בבניית מקדש למלקרת ("Herakles" הצורי) בעיר שנוסדה על אייה—כ-2300 שנים לפני ביקורו של ההיסטוריון, כלומר במאה ה-28. ואמנם בשירת אוגרית נזכר "עבר [העיר] האיית" (עבר אֵהת). מעניין שאין בזה "כנענים" במובן המאוחר. אדרבה, ברשימות התנ"כיות מתיחסת "עיר מבצר-צור" לשבט האשרי בלבד (או האשורי, והרי זה אותו דבר). נכון הוא: כבר בעלילה "לכרת" אמור כי "אשרת" מיוחדת לצוריים, אף שהיא גם "אֵלת צדינם" (כלומר הצידונים) בכללותם.

המונח "כנען" הוא גיאוגרפי, אפוא, מלכתחילה. יש סוברים שמונחו המקורי רומז על "כניעת" החוף, גמיכותו של העמק לאורך השפלה, או שקיעת החמה בים מבוא-השמש. מצד אחר, החל מן האלף ה-11, לבש המונח גם משמע חברתי-כלכלי: כנעני הוא יושב ערי-כרך, סוחר, או כיוצא באלה. בשירת-דבורה מתמודד ה"פרוזן" שבישראל עם "מלכי" כנען, ולא עם "לאום" כנעני כלשהו. נציין שרק באלף האחרון לפה"ס התקבל גון נוסף, אֵתני, אם במקור אם ב"תרגומיו" (פִּיניקים, פוניים)—אולם בעיקר בארצות שמעבר-לים. בצפון-אפריקה יהיו האוכלוסים דוברי-הפוגית חושבים עצמם "כנענים" עד לימי האסלאם.

אשר לאמורי: המושג הוא אחר, לא גיאוגרפי מעיקרו, אף כי בשומרית ואכדית הושאל כתיאור כללי ל"מערב" ולדוברי-עברית שבו. כפי שהערנו ("קשת" לא, ע' 135), Amurru הוא קרי אכדי של MAR-tu בכתוב שומרי. גם במקורות עבריים יתחלפו וישתנו הנוסחים, לפי התקופות והשימושים; ותמורת-הצורות מורה על קדמות השם, מרובד לובי-שמי. בספרות אוגרית מוצאים אנו "מררת, אמרר, אמר";

על מונח אכדי-בינלאומי הנפוץ רק בימי-הברונזה, Khabiru. גרסוהו כתעתיק ל"עברים". בינתיים התברר שהקרי הנכון הוא Khapiru. שזוהי מלה אחרת, "עפירים"—כלומר בני "עפר", שוכני שדה-מדבר. בכתבי אוגרית מקפידים להבדיל בין "עפר" ו"עבר" אלו. מן ה"עפירים" (ולא מן היושבים בערי סחר-ועשיה) לוקחו החיילים השכירים. המונח הפך סכני-בינלאומי, במשמע חברתי-צבאי מוגבל זה: שכיר מבין נערי-שדה, כמו באירופה בתחילת התקופה המודרנית: Lands-Knecht, lansquenet. הרי Khapiru היו בני כל עם, גזע ולשון.

בתולדות הלויים גם "מררי, מקיות, מריאל", ועוד (אט בעברית ואט בתרגום השבעים). בכל אלה דבק המושג במטות מסוימים, באלוהיהם ונחלותיהם, ואינו הופך תיאור כללי של אומה. המצרים (וכמובן בני-האמורי עצמם, אפילו מלכיהם בעמק-הנהריים) ידעו ש"אמור" הוא חבל מחבלי הארץ: לאחרונה, באלף ה-11, מתרכז הוא בעיקר בסביבות מול-הלבנון.

בסיכום: הנוהג השומר-האכדי נשתרש בעקבות פלישה קדומה ביותר (ראשית האלף ה-11) של מערביים מקבוצת אל-"מר", והם התישבו על נהר-פרת בפלך מרי: שםם הועבר בפי בני-שנער לכל דוברי הניבים הדומים לאמורית, כלומר לכל העברים. לפי המקרא ישב האמורי בהר-יהודה מימי "אברהם", אבל כבר "משה" נלחם במלכי האמורי ממזרח הירדן; וידוע, מתוך תיעוד מצרי מפורט,¹⁰ שמתחילת האלף ה-11 לא היה ה"הר" ממערב-הירדן "אמורי" במובן המקורי. אולם משה עצמו מתייחס בבירור לשרידי אותו אמורי שאי-פעם נכנסו לברית בני-לוי הנרחבת (מטה מררי). בני-מררי הלויים הורכבו שני ענפים—חול ומוש—ושניהם תופסים מקום נכבד בעלילות אוגרית. "משה" שייך ל"מושי": אך מובן גם הוא שמימי מלכות יהודה דאגו לכך שיתיחש "משה" ללויים המקומיים, בני קהת-ואהרון, ויהפוך "בן עמרם". כי "רם" היתה משפחת המלוכה (רם—ביתו של דוד; אב-רם בחברון ושלם, כמיתוס הממלכתי של יהודה; ועוד).

בני-אמורי למיניהם פשטו אפוא בהדרגה מאז, מ-3000 לערך, מגבולות הנגב ומצרים עד לנהר-פרת. אולם אותו אמורי שהציף בגל אחרון את כל מישור הפרת והחידקל, ושם קץ לממלכת אור השומרית (שוש' ג) בסמוך לישנת 2000, שוב לא היה אמורי אותנטי ברובו אלא כלל גם בני יתר שבטים דוברי-עברית, אף כי נראה אמורי בעיני אוכלוסיית שנער הנכבשת. אכן, אין לנתק את האמורי, ולא את הכנעני, משאר בני-עבר: אין טעם בכך, כי לא כך לשון העובדות.

7. עולם העלילה האוגריתית, ואגדות בני-לוי

נעיין בתמונת ארץ-העברים ועולמה, כפי המשתקף מתוך שירי-העלילה ושאר עדויות שעודן קרובות-ביחס לימי-הברונזה הקדומים יותר. אף שהחומר לקוי וקשה לפרשו, התמונה בהירה למדי. בשירת אוגרית משתרעת הארץ מן ה"נגב" אל הר-צפון האגדי. קווי הטבע והנוף האנושי מתוארים בשמות החביבים עלינו והידועים ברובם מספרי המקרא. לבנון ושריון-הוא-חרמון מתנשאים בתווך. נזכרים "מדבר קדש" (ברנע); ה"שרון" (כתיב שרן וכו'); בקעת-החולה, כלומר "אהו סמך מלאתי ראמים"—אגס-וסבך ובקר-פרא בו, לא כפלך "אמר" (אמורי), אי-שם בין הררי "קדם", ובו הבהמות "דקות". מן הערים—אשדוד (אולי), צור, צידון, גבל (בלי ספק) עומדות על הים מאז. בפנים הארץ—בית-אל (כנראה באתר העי) וגם שכם, הנמנות בימים ההם על נחלות הדני; עיר "קדש" אחת, או אפילו שתיים או שלש, והאחת היא קדש-נפתלי: "קדש אשרת צ(ו)ר(י)ם".

גם שמות מטה-ומדינה מוכרים לנו: ממלכות צידונים ודן; מלכות-אדום הפפולה:

"אדם רבת" או "רבם", "אדם שררת". שם זה האחרון השתמר בכינוי הארמי-הערבי ("שרא") של הרי-אדום למזרח הערבה.

לא מפתיעה לגבינו, (אף אם תעורר את היסוסיהם של שמרנים) גם הופעת שבטים "ישראלים" לכאורה על במת כנען אלף שנים לפני קום ישראל. נוכחות האשרי והדני בטוחה, וכן גם נוכחים בני-זבולון. ובאמת: מיהם ה"זבלגם" בהם נתקל המלך כרת בין גליל "אשרת צוריים" ובין "שרון"? הריהם אשר, זבולון, דן—שלושת המטות הימיות שעתידם להתאסף "יחד שבטי ישראל". את מלאכתם לא במדבר למדו אלא בכנען העתיקה ביותר.

אבל גיבורי-העלילה קרובים במיוחד לפרצופי החוג הלוי. "אקהת בן דנאל" (האוגריתי) זהה עם קהת (המקראי). אב-מטה בלוי, שמרכזו בנחלת דן ועיר-מקלטן שכם. ואמנם אחותו-גואלת-דמו של אקהת מכונה "שכמ(י)ת", בת שכם. אף יש סברה על ייחוסו של כרת ל"גרשם" מבין הצידונים. לפי המקרא, מכלל-מקום, התבסס מטה-גרשום (או גרשון) בנחלות אשר ונפתלי, ועיר-מקלטו היתה "קדש בגליל", היא אותה קדש-נפתלי, או קדש-אשרת-צוריים, המוזכרת כעיר-קודש למלך כרת דווקא. ועוד כאלו הרבה: לא ייתכן כלל שתהיה מערכת יחסים כזאת מקרה סתם. למשל, דנאל המלך נשוי ל"משת דנתי": זוהי מושית מזרע הדני, המזכירה את "דינה" אחות לוי-ושמעון; וסיפור מעשיהם האכזריים בשכם בן-המור שייך בספר-בראשית (לד) לרובד עתיק ביותר. והרי גם דן ו"דינה", ושכם, כעיר וכ"אב" (בן-חמור) וכו', מופיעים יחד בשירת אוגרית. כל גבורתו של כרת המלך (בנגב—וחלקו יתואר במקרא כ"נגב הפרתי") היא במסעו לאדום, לשאת אשה "הטובה כענת" והיפה "כעשתרת", ושמה "משת חרי" (מושית חורי, או בדומה לזה). מבית-המלוכה האדומי. לפי המקרא ישבו בני-חורי באדום מכבר; וחור, יחד עם אהרן, "תמך בידיו" של משה במלחמת עמלק (שמות יז, 12); ועמלק הוא שבט אדומי.

יתר על כן: הבעל עצמו—ושמו "הד" (הדד), ו"אשר", "בן דגן" (הוא דגון)—אהב עגלת-בר יפה בסבך החולה, והיא ילדה לו עגל מופלא, עגל השמש העולה-ושוקעת, אל-פריון במקורות הירדן.¹¹ ומה שמו הוא? "מ"ש", כלומר מוש או משה. פולחנו לא פסק גם בישראל, אלא נשאר בידי כוהניו, "בני משה". שהרי מיקומו לא מקרי היה. החולה היא נחלת חול, או חול (הפיניקס, השמש הזורחת). נצמד לחול הריהו מוש, המסמל את מבוא-השמש ("אמש"; ובאכדית mush הוא "לילה"). חול-ומוש מותנים זה בזה. והם-הם שני ה"אבות" לשתי מחלקות בני מררי מן הלויים.

אלה ודאי דברים ש"מקרוב-באו", אבל רק במובן הטופוגרפי. אדרבה, במובן הכרונולוגי לוגי הם מושרשים במקום מימות-עולם. כל מסורת בני-הלוי למטותיהם נובעת אפוא מאותו מקור שממנו נשאבה המיתולוגיה של אוגרית. אגדות אלו ואלו מעידות על מציאות אחת, כנענית, מימי האלף ה-111. יחזקאל (יד 14, 20), שהוא עצמו כוהן,

לוי וסופר, מסוגל עדיין לצטט מ"דנאל" (כך: בכתוב הסר) בדבד עם מעשי נוח ואיוב. אך עברו אלפיים שנה ויותר עד דורנו, המתחיל להבין, לאחרונה, את סוד ימיה הקודם; כפי הסיסמה: "הי אלוהיך דן, וחי דרך באר-שבע", היא דרך אבות בראשיתם.

8. קדם ולויתן; יציאות לוב ומצרים; וכיבושי כנען באלף ה-III

עולם-העלילה המתרכז בכנען היקפו רחב ממנה, וקדמותו מלפני כל מלכי-אבות. האלים הצעירים-והחיים, בעלי ענן-וגשם—"בתולת ענת ובעל רזכב-ענפות" (הדומים ל"אלוהים חיים" בהם יישבע דוד)—משתוללים בין כל עמי "ארץ-אל", מ"אדם צאת-שמש עד לאום חוף-ים", כלומר בארץ-העברים כולה. מוכרים למשוררי אוגרית גם אלים שבאו ממולדת בני-תרה ומאור בשומר. "רַח" העברי, אלוהי-ירח, נושא לאשה אלת-חודש שומרית: ניפל (NIN-GAL, "גברת נערצה"). יחסים כאלה התרקמו מתחילת האלף ה-III, וגם הסתיימו ב-2000 לערך. קשרי-חוץ מערביים, שהודקו עם מצרים משך כל אותה עת, מתפתחים בכיוון הים האיגיאי עוד לפני תקופת סופרי-העלילות. קשרים אלה מצאו ביטוי בכך שגם האלוהים העבריים הציבו את "כסא-שבתם בכפתור" ועשו מצרים ("חכפת") ל"ארץ-נחלתם". אולי זו יומרה אנאכירונית, בחלקה: על-כל-פנים היא משקפת את תנאי המאות 18-17, כאשר בני "קדם" וה"דג", ויתר הנשיאים מ"ארץ-הררי-היער" (הם ה"היקסים", ר' "קשת" כט, ע' 120, מס' 13), ישלטו על היאור, ויתישבו באי-כרתים ובין פלאסגים (הם פלש-תים?) מעבריים.

אבל האלים הוותיקים, הוריו-יריביו של הבעל, עודם פעילים, נאפקיהם הרחוקים יותר, והדרך אליהם ידועה לאלת-השמש ("שֶׁש"). שם יושב האל ה"חכם" והקשיש, ו"יצחק" על מעשי אלים-ואדם ברואיו. בידיו כל מים-רבים ומי-תהום; גם דגון הוא וגם דָגָן. מושבו אי-שם בין "מבכי נהרים" וב"קרב אפיקי-ההומות אף-הם". אשתו אשרה היא "דג", גברת על הים-הגדול. ומכל האלים—שר-הים הוא "מיודדו", הוא נשיא הים ("זבולו"), שופט "נהר" (כלומר, מושל על נהירת גליו). בלויתו—מפלצות תהום-רבה: "רהב", התנין (אולי סמל היאור), ועל כולם הלוייתן ב"שבעת ראשיו", נחש ("בשן", כלומר פתן) בריח. שמו "לתן" (בחסר), אך הוא זהה עם הלוייתן המקראי. המאבק בין כל אלה לבין ענת-ובעל (כמלחמת יהוה בהם, בתג"ך) הריהי נימה המהדהדת וחוזרת בכל השירה העברית: בין אם מיתוס הוא בלבד, ובין אם זכר לתנועת עמיים—עמי לויתן—אל ארץ-הקדם.

קדם ולויתן הם גם מושגים אתנו-גיאוגרפיים. כפי אל-עליון מתחלק העולם לשני חצאים: "לתן וקדם", ובהמשלה מליצית—גם "הרן ושחר". ובכך, "לתן" הוא תחום יסוד-מערב, בממשלת נחשי-מים למיניהם. כי "הרן" הוא שָׁרֵץ סמלי, ושמו זהה עם "אהרן" (ההופך נחש-נחושת לאחר פטירתו). גם דנאל, שהוא ממשפחת דן-הנחש, מכונה "הרן" (הרן-מי)! זאת ועוד: ההל משנת 2000 בקירוב מתקבל "לתן" (בנוסח

"רתין" (בכתב חרטומים) כשם הכולל לארץ-כנען. הנהר הראשי הזורם בתוכה, הקרוי "ליתני" עד היום, יוזכר במצרית בכתוב דומה: "נתין". למורחזו משתרע תחום ה"קדם", ואליו עולים ממצרים גם בדרך גבל. כלל התיעוד מורה ש"לתן" האוגריתית הוא "לותרן" או "ליתן", כנגד המבטא הדרומי השמרני יותר, "ליתן" או כדומה לזה. מכאן יוסק אפוא שהליתן שימש סמל לכל בני-לוי, ולכנען כולה. גם זכור ב"בראשית" ש"לוי" היה פעם עם ככל העמים, לוחם ושודד, קודם "הפצתו" כמעמד כלי-קודש שאין להם קרקע משלהם. "לוי" טרומי זה, לפני היותו כיתה, כת, קאסטה, היה קרוב במיוחד לבני-דן ("דינה"), ועוד יותר לבני שמעון. יחד התקיפו הללו את שכם, גם היו מן הראשונים למזל ערלים בכנען. מנהג המילה הוא כושי-מצרי (אך בהחלט לא לובי!), וארץ-הנהריים לא קיבלתו לפני היהדות והאסלאם. אבל "ברית מילה" היתה דבר שגור למדי בכל כנען, עוד מראשית האלף ה-11¹². ומכאן שהגירת לוי-ושמעון ארצה-כנען החלה לא-מאוחר מ-3000 לפה"ס.

"בני ליתן" למדו אפוא להימול, כפי הנראה, בעברם את "מצרים" שעל גדות היאור; אבל הם באו מ"מצרים" רחוקה יותר. יש גם להתחשב ב"שמעוני" וה"שמעי", שהיו מעורבים במשפחות הלוי מלכתחילה. דבר זה מביא אותנו, כמובן, לפרשת ישמעאל, שהרי זה אותו שטרו"לאום" בתחילה. כל המטרות המקראית מרגישה כי בן הגר "המצרית" הוא "פרא-אדם", שודד-מדבר, וכלל לא מצרי-פרעוני. וגם על ישמעאל זה מסופר שהוא קיבל את מנהג המילה בין הר לנגב, ומשם הפיצו קדמה. הסופרים הראשונים ידעו עדיין שבין אבות "ישראל" היו גם יוצאי מולדת-הגר אם "ישמעאל". נביאי המאה ה-8, לפני כל עריכת "תורה", מצביעים על המדבר הלווי כעל מדבר "יציאת-מצרים". נסתפק בדוגמה מתוך הושע (י, 5), האומר כי יהוה "ידע" (או "רעה", על-פי תרגום-השבעים) את אבות-אבותיהם של ישראל "במדבר, בארץ תלאבות". עורכי התנ"ך, מתרגמיו ומפרשיו לא הבינו כבר את הדברים, אך אנו יכולים לראותם כמו שהם, לאור מה שלמדנו עד כה. "תלאבות" (אם נתעלם מפרטי הניקוד והכתיב המלא, שאולי הם מסופקים) הריהו, כמדומה, כינוי לובי מקורי ללוב עצמה: ta-lub-t או ta-luv-t**.

עוד עובדה, וזו מכרעת, כמדומה: ידוע ומקובל,¹³ שעצם הכינוי "לוב", Libya וכו', מוצאו, בסופו של דבר, משם האוכלוסיה המקומית, הקוראת לעצמה "לוותה" בערבית, i-lawat-en בברברית עד היום. השם מופר היטב, במבטא זה, לסופרי רומא המאוחרת; ופרוקופיוס, בן קיסריה שלנו, מעתיקו ביוונית (מאה 6 לספירה): Leuathai. השורש הלובי "לר" משמעו הוא אמנם כ"רוה" בעברית: הוא מציין

* הכתיב "ליטאני" הוא שיבוש, בדרך הערבית והיוונית.

** מנוסח הנטיל קידומת וסיומת הנקבה קיבלו היוונים את Libya. כלומר libw לראשונה (השווה "רבו" במצרית-פרעונית). המעבר מחצית-נועה "ו" לעיצור "ב", היכול גם להפוך ב' רפה, הוא אפייני ללובית-ברברית. אך בלאטינית השתמרו צורות כגון Telepte. אלו מקבילות ל"תלאבות" או "תלובת", שהרי נהגו הרומאים לכתוב גם P במקום ב' (רפה) לובית או פונית, כי בלאטינית אין הגה כזה: V רומאית היא תנועה או חצית-נועה בלבד.

"מים", "נזילה" וכו'. מכאן שה"לוביים" הללו הם בדיוק "לוייתן", שהוא רבים בלובית, כלומר "לויים". הם גם ידעו זאת, וסיפרו בדיות על מוצאם המשותף עם "כנען"; וסיפורים אלה נקלטו גם באגדות היהודים, גם אצל פרוקופיוס, גם אצל היסטוריון הכרברים הגדול אבן-ח'לדון.

אשר ללויים העבריים, בארץ-הקדם, רשאים אנו עתה לתאר לעצמנו שהגירתם מלוב-מצרים והדירתם לכנען התחוללו בשני גלים עיקריים. הראשון, ובו השתתפו "בני שמעון" או "ישמעאל", זמנו מלפני עיצובה של ממלכת-פרעה, כלומר לפני שושלת א'. הגל האחרון בא לקראת סוף הממלכה הקמפית, כאשר הסתערו עמי לוב מחדש על עמק-היאור, בימי המהומות שלפני שוש' ו', וגם בימיה—כלומר: אולי החל מסביבת 2400. המסורת היהודית על "יציאת-מצרים" בהנהגת "משה אחי-אהרון בן-עמרם" היא ודאי בליל של אגדות ומיתוסים ממקורות שונים ומתקופות שונות. אם יש בה תווים היסטוריים, ראוי ליחסם לשלב הסופי ההוא.

אשר ל"כיבוש" בידי "יהושע" ו"בית-יוסף", זה שייך לרובד אחר, זר לבני-הלוי, אף כי המסורות התמזגו או שובצו זו בזו. על-כל-פנים, "גם ערב רב" (שמות יב, 38) עלה עם יוצאי-מצרים; ואולי אין לפרשו כ"אספסוף" אלא כ"מערב רחוק, מקיף" (השווה ביטויים כגון "כל-הערב", "חמת-רבה" ועוד). מערב-רב שכזה עלו לגדולה גם בני-יוסף, כלומר שבטים לוביים שהגיעו כבר ליאור. * פלישת "יהושע" לארץ-כנען אמנם אינה מאוחרת יותר מ"ימי-הביניים" המצריים, לערך 2200 (ר' "קשת" לא, ע' 137). בכל-זאת, לא אפרים ומנשה ולא בנימין אינם מופיעים בתמונת כנען כפי שהיא מצטיירת בשירת אוגרית; שהרי זו משקפת את תקופת הברונזה הקדומה, המסתיימת סמוך ל-2300 לכל המאוחר. מובן גם למה צריך יהושע למול את אנשיו—להרחיק את רגש-נחיתותם של ערלים בסביבה תרבותית חדשה: "לגולל את הרפת מצרים", כלומר להיראות כבני-תרבות בעיני מצרים וגם כנענים. כי על כן ערלים היו בני-יוסף, ככל הלובים—ודבר זה לא ייתכן אם "ירדו" אלה למצרים מכנען עם "יוסף" המיתולוגי.

האגדות של ספר-בראשית מציינות אמנם שאפרים ומנשה נולדו ב"מצרים", וצד של אמת ודאי יש בזה: אפרים אינו שם עברי אלא לובי (ר' "קשת" לא, ע' 125). שירת-דבורה מדייקת: "אפרים—שרשם בעמלק" (שופטים ה, 14). וגם בלוב ותוניסיה

היו ה-Afri, ה-Ifren, משובצים ב-Amalaka: אין ספק שלא מקרה כאן לפנינו. ועוד: בנימין—השבט מ"בני-רחל", ש"נולד" דווקא בכנען לפי המסורת—קם ודאי לפני ראשית האלף ה-11. שהרי במאה ה-18 פשטו משפחות הרבה של דוברי-עברית, הידועות בשם כולל "בניי-מין", עד נהר-פרת. כידוע בפרוטרוט מתוך כתבי-מרי: אין לומר כי משפחות אלו זהות עם בני-הימיני יושבי-כנען; אבל שתי הקבוצות

* השם יוסף אין לו כל משמעות מתקבלת-על-הדעת בעברית, אם גם אין מחסור במשחקי-מלים המנסים לפרשו, כמו "יהו-סף". אולם מובנו הלובי ברור לגמרי: "של נהר"—w-á-sil, צירוף העובר כדין, בעברית קלאסית, ל-yôséf. המונח הברברי ל"נחל" גם זה מעיקרו עם המלה העברית "סופה", זרם-מים פתאומי.

דומות זו לזו, לא בכינויין ולשונן בלבד אלא גם במנהגייהן. בפרט מעניין הדבר שאצל בני-ימין שעל הנהר נקרא כל שר-מלחמה "דוד" (dawid-um), כתואר אותו דוד מבית-לחם-אפרתה שיצטיין כשר-מלחמה בשרותו של שאול, מלך-ישראל הראשון, הוא גם האחרון בנשיאי בן-הימיני.

העידן הארוך של "אבות", "יציאות-מצרים" ו"כיבושי-כנען" בא לסיומו עוד לפני תום האלף ה-1111. לכן החלו "ימי שפוט-השופטים" למעשה עם תקופת הברונזה התיכונה, והמשכם משך רובו של האלף ה-11. תיארוך כזה אינו דומה למקובל בימינו אצל כותבי היסטוריה דמוי-ישראלית, אבל הכרונולוגיה הארופה שאותה אנו מציעים הולמת את התיעוד הארכיאולוגי, את נתוני הבלשנות, ואת דברי הקדמונים עצמם.

בזה הגענו לתקופות היסטוריות ממש. סקירתן מהשקפה עברית תצריך ספר שלם, לא סדרת-מאמרים בלבד. את הספר הזה מכינים אנו מכבר, ואנו מקווים לתתו בידי הקורא בעתיד שלא ירחק מדי.
חזק חזק ונתחזק.

ה ע ר ו ת

¹ אין מדע כזה בלשון העברית: אפילו המחקרים ה"חילוניים" הם ברוח אפולוגטיקה יהודית או הטפה ציונית. יש לפנות לפרוטסטנטים. בתהום-רבה של פרשנותם, אפשר להתחיל בסקירות כלליות כגון: A. Lods, Hist. d. l. littér. hébr. et juive, Paris 1950; S. R. Driver, Introd. to liter. of Old Test. (re-issued), N. Y. (Meridian Libr.), 1957.

וקצת יותר: Stanley Cook, Introd. to Bible, 1945 etc. (Penguin)

כל המובא במאמר זה הוא על-פי הפירסומים המקוריים של לוחות אוגרית, בידי פרופ' וירולו, Ch. Viroilleaud, המופיעים משנות השלושים ועד היום ברבעון Syria, Paris, וביתר הוצאות Geuthner. שמרנו עד כמה שאפשר על שיטת התעתיק של האשורולוג הזה: היא הוצדקה, בסיכומו של דבר. (למשל: ש ימנית, הקרובה איתימולוגית לת' ערבית, היא בכל-זאת sh ולא th). כל התרגומים במאמר הם על אחריותנו: אף כי התחשבנו בדעות הרווחות בין שאר מומחים, חידשנו בכל שעת-צורך. בעברית אין כמעט ספרות על כתבי אוגרית. קאסוטו וגינזבורג התישנו, והתעתיק ה"ערבאי" שלהם מרחיק את הקורא העברי מן המקור עצמו. אשר להופעת ספרו של כ. ה. גורדון, "לפני היות התנ"ך" (עם עובד / דביר 1966), זו עלולה להטעות את הקורא: ה"תרגומים" אינם מן המקור האוגריתי אלא מפירושי האנגליים של גורדון, והמתרגם לא הבינם על-הרוב, ולא הציץ כלל בנוסח האוגריתי. מוטב לפנות למקור האנגלי של C. H. Gordon. ר' "קשת" לב, ע' 184, הערה אחרונה.

- 3 R. Dussaud, Syria V ; ר' גם : נ. סלושץ, אוצר הכתבות הפניקיות, ע' 2.
- 4 מתוך לוח IV AB IV. ר' R. Dussaud, Yahwé, fils de El, Syria, XXXIV (p. 237).
- 5 ספר "יובלים" השתמר בכללותו רק בתרגומו האיתיופי (בלשון "געז" המתה).
- 6 ר' E. Anati, Palest. Before the Hebrews, London, 1963, pp. 86, 197, 201, 205.
- 7 התיאור היפה ביותר הוא עד היום : V. Bérard, Les Phéniciens et l'Odysée, I-II, (Paris) 1927
- 8 ר' G. W. Van Beck, South Arabian Hist. and Archacol., in "Bible and N. East", ed. G. E. Wright, N. Y. (Anchor), 1965
- 9 ר' Syria, XXII (1941), p. 1-30.
- 10 אלו "קללות" רשמיות נגד אויבי פרעה, מן המאות ה־20 וה־19 לפנה"ס : ידועות במדע בשם "Execration texts" (כתבי־המארה).
- 11 זירולו קרא לקטע הזה "ענת והפרה", הוא לוח IV AB.
- 12 גם האלוהים נימולו בעלילות אוגרית ; הם היו "חתוכים".
- 13 ר' O. Bates, East. Libyans (1914), p. 67, "Leuathae" etc.
- 14 ר' G. Dossin, Benjaminsites dans les textes de Mari, "Mél. Syriens", pp. 981-996 ;
- גם הערותיו של דיוסן : R. Dussaud, Découv. Ras Shamra (Ugarit)... Paris 1941, p.176-177

סרו' גאנטנר: התנועה הלאומית הכורדית

דו"ח משמעות בעמדת המפלגה
הקומוניסטית העיראקית

נוכח המרידה הזאת המתפשטת שהפיקוד עליה לא היה בידה,⁹⁶ נקטה המפלגה הקומוניסטית העיראקית עמדה הססנית וסותרת-את-עצמה, שלא לומר עוינת, והאינטרנאציונליזם של פעיליה הועמד במבחן, אף שהעמדות העקרוניות הרחיקו לכת לפעמים יותר מאלו של פ.ד.ק. עצמה.⁹⁷ מצד אחד, נמצאה הטקטיקה של מ.ק.ע. כפופה למדיניות-החוץ של ברית-המועצות כלפי עיראק; מצד שני, הושפעה מן החרדה "לשמירת האחדות העיראקית" כנגד "תמרוני האימפריאליזם וברית-סנט'ו". בתחילה הגדירה מ.ק.ע. את המרידה כ"מרד בדלני של הצפון" והוקיעתו, באותה לשון של קאסם, כמרד "שליבוהו ברית-סנט'ו והפיאודלים הפורדיים",⁹⁸ ובתוך כך נשכח ממנה שתורכיה ואיראן הן חברות בסנט'ו וכי שתי הארצות האלו, שגם להן יש בעיה כורדית, לא יכלו לראות אלא במורת-רוח את פרוץ המרידה. בלחץ העובדות, ובלחץ יסודותיה הכורדיים,⁹⁹ נאלצה מ.ק.ע. לנקוט עמדה שלילית פחות כלפי "המהפכה הכורדית". הוועד המרכזי, בהתכנסו בנובמבר 1961, הכיר בקושי

⁹⁶ הקומוניסטים מתקשים מאד תמיד להכיר בממשותה או בכשרותה של מהפכה לאומית עממית שאין הנהגתה בידיהם או שאין להם בה לפחות תפקידים חשובים, שכן בדרך כלל הם היהודים המסוגלים, לדעתם, לנהל בהפכה וליצג מפלגה שיש לה קשרים להמונים. (ראה הדוגמה של אלג'יריה ושל קובה, מקום שהצטרפו הקומוניסטים למהפכה זמן רב לאחר פרוץ ההתקוממות).

⁹⁷ ב-1956 הכירה מ.ק.ע. במפורש בזכותם של הכורדים להקים מדינה עצמאית ומאוחדת, דבר שפ.ד.ק. לא דרשה אותו מעולם: "המאבק המשותף יאפשר לאומה הכורדית להכשיר את התנאים הנוחים להגשמת זכותה להגדרה-עצמית, כולל זכותה להקמת מדינה עצמאית על-פני כל שטחה של כורדיסטן". ("הקו המדיני שלנו לקראת השיחרור הפטריוטי והלאומי", ספטמבר 1956. מועתק ב"אתחאד אל-שעב" מיום 30 בינואר 1959, והושמט מן התרגום בר Iraqi Review האנגלי מיום 4 ביוני 1959).

⁹⁸ שבוע אחד לאחר פרוץ המרידה של ה-1 בנובמבר 1954 באלג'יריה רמזה המפלגה הקומוניסטית הצרפתית שהמרד "הופח על-ידי הקולוניאליסטים": "במסיבות אלו, נאמנה לתורתו של לנין, לא תוכל המפלגה הקומוניסטית הצרפתית לסמוך את ידיה על פעולות מבודדות העוללות לשרת את הקולוניאליסטים הגרועים ביותר, גם לולא היו מופחות על ידיהם...". ("יומאניטה", 9 בנובמבר 1954). באותה הצהרה הוקעה הסכנה של "שתילת האימפריאליזם הגרמני באפריקה הצפונית".

⁹⁹ מועתמד נ'אד כאום מעריך ב-40% את חלקם של פעילי מ.ק.ע. ממיצא כורדי, וזהו שיעור העולה במעט על יחסם המספרי לגבי הערבים. אנו מניחים למחבר את האחריות לאימרוץ שפזה, שעודו מהייב זהירות.

שבעמדתו: "באשר למאורעות האחרונים בכורדיסטן, הדגיש הוועד המרכזי כמה מסובך המצב בו נמצאת המפלגה בבואה להפעיל את הקו המדיני שלה בשאלה הכורדית. המאורעות האלה אכן העמידו במבחן את האינטרנאציונליזם של המפלגה הקומוניסטית ושל פעיליה. הוועד המרכזי מסיק את המסקנה שבלי מתן סיפוק לדרישות הלאומיות של האוכלוסיה הכורדית של עיראק תישאר אחדותה של עיראק אחדות פורמאלית הנשענת על כוח-הזרוע בלבד והכורדים ישקדו בכל האמצעים להיפטר ממנה".

ובנשימה אחת ניגשה מ.ק.ע. להוקיע את "המדיניות האנטי-דמוקרטית והשובינית של ממשלת קאסם", שעדיין היתה קרויה בפיה "הממשלה הלאומית של עיראק", כמו גם את "הנטיות האולטרה-לאומניות הכורדיות", כשהיא מבדילה את הברזאנים, שבהם תמכה, מכלל תנועת המרד. עדיין מוקיעים היו את "אהדת האימפריאליסטים" לתנועה הכורדית, אך שוב לא נרמז כי הם אשר הפיחו את המרד. "הכרח גמור הוא להבדיל בבירור בין שני דברים: פעילות האימפריאליסטים, המתמירים להגן על הכורדים מפני ממשלת עיראק, מצד אחד, ומעשי הברזאניים, שנאלצו להתגונן מפני הפרובוקציות המזוינות של ממשלת עיראק". (סעד עלי: *La Nouvelle Revue Internationale* מרס 1962). החילוקים היסודיים בין מ.ק.ע. לפ.ד.ק. נובעים מניגודים במטרות ובטקטיקה: בעיני הכורדים הכל צריך להיות כפוף למטרה הלאומית מס. 1—האוטונומיה הכורדית, ובפרט שאלת הבריתות, שלעתים קרובות האופור-טוניים הוא שמכתיב אותן. והיפוכו לגבי הקומוניסטים, שאצלם הכל צריך להיות כפוף ל"מאבק האנטי-אימפריאליסטי" ("לגבי הקומוניסטים לא ייתכן פתרון סופי לבעיה הכורדית אלא בפריקת העול האימפריאליסטי מעל המזרח התיכון", עלי ג'באר). ולכן לגביהם "האינטרסים הלאומיים של הכורדים הם הלק בלתי-נפרד מן האינטרסים של העם העיראקי כולו".

ב-1961 ו-1962 לא נראה משטרו של קאסם בעיני הקומוניסטים נפסד מיסודו, גם אם היו צדדים שליליים,¹⁰⁰ ובפרט נתונה היתה אהדתם המלאה למדיניות-החוץ האנטי-אימפריאליסטית שלו. והיפוכו בכורדים, שנלחמו נגדו בחרב שלופה ושיוו להתנגדותם אופי ראדיקלי, וכמו נואשו מכל תקוה לתקן את משטרו מבפנים או בכוח להצים חיצוניים.

¹⁰⁰ עלינו להעיר שכיום הקומוניסטים העיראקיים נוקטים אותה עמדה ביחס למשטרו של המרשל עארף, לאחר שחוסלו מפלגת הבעת' ו"המשמר הלאומי" שלה (שבעקבותיו הפך "המשמר הלאומי" להיות "המשמר העממי"). ב-18 בנובמבר 1963, ולאחר אמצעי-ההלאמה של הזמן האחרון, מעתה חושבים הקומוניסטים פחות על הפיכת המשטר מאשר על דחיפתו ל"דמוקרטיזציה". התקרבות זו אכן יש בה כדי להדאיג את הכורדים, בה בשעה שהאוימים בחידוש כוללני של פעולות האיבה נעשים מדאיגים יותר ויותר.

בגליון דצמבר 1964 של *La Nouvelle Revue Internationale* מגדיר מוניר אחמד, חבר הוועד המרכזי של מ.ק.ע., את המשטר העיראקי הנוכחי כ"משטר לאומני זעיר-בורגני", אף שקודם-לכן הוקיעו הקומוניסטים העיראקיים את משטרו של המרשל עארף כמשטר מן הטיפוס ה"פאשיסטי" הטהור ביותר.

בהקשר זה יסתברו היסוסיה של מ.ק.ע. והסתירות שבמדיניותה הכורדית: מצד אחד, לתמוך במשטרו של קאסם בגלל התוכן "המתקדם מבחינה אובייקטיבית" של מדיניות-החוץ שלו, על-ידי גיבוש אחדותה של עיראק באמצעות הברית הערבית-הכורדית¹⁰¹ והמדיניות של חזית לאומית¹⁰² תוך כדי הוקעת הצדדים השליליים במדיניות-הפנים של אותו משטר—ומצד שני, לתמוך בתנועה הכורדית במגמתה ה"דמוקרטית", המיוצגת על-ידי ברזאני, תוך כדי העמדתו כנגד ה"אולטרה-לאומנים"¹⁰³.

החשש של הקומוניסטים העיראקים והלאומנים הערבים הוא שהתנועה הלאומית הכורדית—שמהיותה מבודדת במישור העיראקי והערבי תוכל להיפתות לתמיכה או ברית מערבית (הנפסלת כ"אימפריאליסטית")¹⁰⁴—תתחבר עם מעצמות-המערב (צרפת, אנגליה, אמריקה), המתאוות להתערב באיזור כדי להבטיח את האינטרסים שלהן בשטח הנפט והעשויות לראות במרידה הכורדית אמצעי להחליש את ממשלת עיראק, כלומר להפכה לפשרנית יותר בשיחות עם חברת-הנפט-העיראקית. הקומרניסטים צריכים אפוא לתמוך בתנועה הכורדית כדי שלא להניח דאגה זו ל"אימפריאליסטים" לבדם, ומצד שני עליהם לסייע להסדר סופי של השאלה הכורדית לבל תיעשה אמתלה להתערבות מצד מעצמות-המערב, אשר למונופוליה-הנפט-המערביים בעיראק, הללו אינם מעוניינים לראות בנצחונה של המהפכה הכורדית¹⁰⁵ גם לא לעמוד בפני ממשלה חזקה בבגדאד, לאומנית וסוציאליסטית במגמתה; הם

¹⁰¹ "מעמד הפועלים העיראקי והעובדים הערבים הם בעל-ברית טבעיים ובטוחים לכורדים במאבקם להגדרה-עצמית" (עלי ג'באר).

¹⁰² "רק הפיכת הרפובליקה העיראקית לרפובליקה דמוקרטית פרלמנטרית תאפשר לעם הכורדי להשיג אוטונומיה, זו יכולה להיפפות על-ידי מאבק של ש ל ו ם בניהולה של חזית לאומית רחבה" (עלי ג'באר).

¹⁰³ הקומוניסטים העיראקים מעולם לא הבהירו איזה הם המנהיגים הכורדיים המיצגים, לדעתם, אותן "מגמות אולטרה-לאומניות" (הפיאודליזם, או השמאל הקיצוני).

¹⁰⁴ "יש לשכנע את הכורדים שסוכני האימפריאליזם לעולם לא יהיו ידידים לעמם וכי על כן הכרח הוא להילחם בלאומנות הצרה הזאת ולא לתמוך בה". (עלי סעדי, *La Nouvelle Revue Internationale* מרס 1962).

¹⁰⁵ במקרה של נצחון כורדי שלם, אפשר שיזכרו הכורדים מי מימן את המלחמה שנוהלה נגדם ואולי יטה אותם לבבם לאיזו צורה שהיא של הלאמה. כבר הושמעו איומים ברוח זו: "אם רוצה חברת-הנפט-העיראקית לשמור על מיתקניה בעיראק והיא מעוניינת שיוסיף הנפט לזרום בצינורות, הרי תיטיב לעשות אם תחדל מבעוד-מועד לממן את המלחמה המזוהמת הזאת ותפסיק את תשלומי התמלוגים (100 מיליון לירות בשנה) לממשלה הבעתית של עיראק, אם תוסיף ממשלת לונדון לחמש את חילות הפוליטיקאים הנפשעים של בגדאד הרי אפשר שביום הנצחון הכורדי, שהוא בחזקת ודאי, יעלה לה הדבר במחיר חלקה של בריטניה במדינות של חברת-הנפט-העיראקית" (איסמת שאריף ואנלי). כדי שלא יהיה מקום לטעות בכוונתם, פוצצו הכורדים כמה צינורות של חברת-הנפט-העיראקית בעת המלחמה ולקחו בשבי מאנשי הסגל של החברה העובדים בכורדיסטן, כדי להזכיר ללונדון שהסדרם "בעלי אוצרות הנפט של הצפון".

מעוניינים שתהיה הארץ מעוררת על-ידי מרידה מתמדת, שבה שני הצדדים מתישים כוחותיהם הדדית ואשר אין בה לא מנצחים ולא מנוצחים.

טרם צאתו למיתקפה נגד הכורדים, עורר קאסם ביוני 1961 את פרשת פוויית מסיבות טקטיות ברורות. העמדת-הפנים של "לוחם לאינטרסים הלאומיים של עיראק נגד האימפריאליזם הבריטי" איפשרה לו להגיע לשביתת-נשק עם חברת-הנפט העיראקית, להעביר את היסודות הכורדיים של הצבא העיראקי דרומה, לא הרחק מגבול עיראק—כוויית, ואת יסודותיו הערביים צפונה, ולהגיד אחרי-כן שהכורדים הם "סוכני האימפריאליזם הבריטי" שהתמרדו דווקא בשעה שהיו האינטרסים הלאומיים של עיראק מוטלים בפף. הקומוניסטים העיראקיים נוחים היו יותר ללכת שבי אחר משחקו של קאסם הואיל וברה"מ נמנעה מלהכיר בעצמאותה של אמירות כוויית. הם הוקיעו בשעתו את התנועה הכורדית כתנועה המקבלת עידוד חשאי מחברות הנפט, וכמובן מברית-סנט"ו, סוס-המלחמה המסורתית: "סוכני סנט"ו וחברות-הנפט, בנצלם את המצב ובהישענם על הכוחות המזוינים הבריטיים בכוויית, פתחו במרידות מזוינות נגד המדינה העיראקית כדי להקים מדינה כורדית כביכול. הם מגלים פעילות מרובה, בשקדם להגשים את התכנית הישנה של קריעת השטחים של צפון-עיראק ואיתודם עם איראן, כלומר העמדתם תחת שלטון סנט"ו" ("תחריר אל-שעב"). ב-1962, בעוד המלחמה משתוללת בכורדיסטן העיראקית, עדיין היתה מ.ק.ע. קוראת למאבק המוני בדרכי-שלום ("המטרות הלאומיות של הכורדים שבעיראק תושגנה לא על-ידי המלחמה בהרים אלא על-ידי ליכוד נרחב, עממי ושוחר-שלום, המיוסד על המאבק המשותף של הכורדים והערבים להחזרת השלום על כנו").¹⁰⁶ ב-בזמן שעוד בפברואר 1962 כבר נוצרו קשרים בין הצירים הכורדיים לבין מחוללי ההפיכה העתידה של ה-14 ברמדאן, שביקשו להשיג את "הנייטרליות האוהדת של הכורדים". בשיעורים שונים נקטו המפלגה-הלאומית-הדמוקרטית של מר פאמל צ'ארצ'י¹⁰⁷ והמפלגה-הלאומית-הפרוגרסיבית עמדה של תמיכה בממשלת קאסם נגד הכורדים.

¹⁰⁶ עלון מתאריך 8 ביולי 1926, מועתק בגליון ה-10 בינואר 1963 של ידיעון המרכז לאינפורמציה-שלי-המזרח-הקרויב (C.I.P.O.).

אחרי הפיכת הבעת' מן ה-8 בפברואר 1963 עתידים היו הקומוניסטים לשלם מחיר יקר מאד בעד "אשליות השלום" שלהם, כמה מנהיגים חשובים של מ.ק.ע. שנתבקשו על-ידי "המשמר הלאומי" חשו להם מפלט בכורדיסטן העיראקית, בסתר חסותו של הצבא הכורדי, כדי להפגין את מורת-רוחה מן "המדיניות הכורדית" של מ.ק.ע. אסרה פ.ד.ק. אחדים מהם, לדבריו של דרק קיניין, ובכללם אחד מהברי הוועד המרכזי.

¹⁰⁷ שאלת העמדה שתינקט כלפי ממשלת קאסם עוררה ב-1960 משבר וקרע במפלגה הלאומית הדמוקרטית. כאמל צ'ארצ'י הוכיח את מוחמד חדיד על "תמיכתו ללא-תנאי" במדיניותו של ה"ועים". באוגוסט 1960 יסד חדיד את מפלגת-הקירמה-הלאומית, היא המפלגה-הלאומית-הפרוגרסיבית.

אוטונומיה, עצמאות, או פדרציה?

משטרו של קאסם התמוטט, ובסופו של חשבון נפל קרבן למלחמה אשר פתח בה נגד הכורדים. אכן, ההיסטוריה מעידה שצבא העוסק זמן רב מדי במלחמה בלי לנחול נצחונות, בהכרח סופו שהוא קם נגד הממשלה המכניסתו למלחמה הזאת. הגורם הזה פעל בעיראק; אבל לתבוסתו של הצבא העיראקי, שלא הוכשר ביותר למלחמת-גרילה, נתוספו גורמים אחרים: פחדו החולני של קאסם מפני צבאו, שהניעו לצמצם את אספקת הנשק והציוד במלחמה נגד הכורדים מחשש פן יקום כנגדו, והארגון המחתרתי של הכוחות המדיניים שחוסלו על-ידי קאסם (הימין השמרני, שואפי איחוד "פרו-נאצריים", ובעיקר בעתיים), שמנוי-וגמור היה עמם להתנקם ולמגר את הממשלה בכוח-הזרוע.

באורח פאראדוקסלי הרי המשטר שקם מתוך ההפיכה של ה-14 ברמדאן הרחיק לכת הרבה יותר מקאסם בדרך ההכרה, לפחות מן-השפה-ולחץ, בזכויות הלאומיות של הכורדים (ראה הצהרתה של מועצת-המהפכה-הלאומית מיום 11 במרס), בור בזמן שאומר היה "להשיב את עיראק לנתיב הערבאות, אשר ממנו הטו אותה הקומוניסטים וחסידי השועוביה"¹⁰⁸ ובר-בזמן שפתח בדיפוי מקיף ואלים ללא-תקדים נגד התנועה הקומוניסטית והשמאל הקיצוני. אחרי ההכרזה על הפסקת-האש, שהושגה בעצם יום ההפיכה, נסע הקולונל ג'לאל אל-טאלבאני, "דמות-מפתח" ו"כוח עולה של המהפכה הכורדית", לקאהיר ולאג'יר כדי להיפגש שם עם שני "המנהיגים המתקדמים של העולם הערבי": הנשיא נאצר והנשיא בן-בלה.¹⁰⁹ היתה זו הצלחה גדולה ל"דיפלומטיה הכורדית". הנשיא נאצר הכיר במציאות הלאומיות הכורדית "כמו שיש נילוס במצרים" ובלגיטימיות של השאיפות הכורדיות, במידה שתהיינה מכוונות לאוטונומיה ותרחקנה מכל רעיון של בדלנות, אבל הוא סירב להתחייב בכתב;¹¹⁰ מצד שני התחייב בעל-פה שלא להרשות הפעלת צבא מצרי במקרה שתהיה מלחמה נגד הכורדים ולתת תמיכתו לכל פתרון של שלום לבעיה הכורדית. הנשיא בן-בלה, שבכורדיסתן העיראקית סבורים שהוא ממוצא כורדי,¹¹¹ אפילו הרחיק לכת עד כדי כך שהצביע על קירבה בין מאבקם של הכורדים לאוטונומיה ובין מאבקה של אלג'יריה לעצמאות.¹¹² דומה היה כאילו מעולם לא היו מטרותיה

¹⁰⁸ שועוביה: מונח כללי המציין תנועות לאומיות בלתי-ערביות המתפתחות בתוך המדינות הערביות. בעיראק—ביטוי מוסווה (בעל תוכן שלילי) לציון התנועה הכורדית.

¹⁰⁹ לדבריו של דנא אדאמס שמיט, גילה ברזאני איבה ל"סיבוב" של טאלבאני בבירות הערביות, שבוצע "בלי הרשאתו"; הוא לא ראה צורך לחרוג מן המסגרת העיראקית של השאלה הכורדית ולהעמידה בתוך הקשר ערבי.

¹¹⁰ לאחר-מכן הסביר טאלבאני כי הממשלה הבעתית היא שהציעה לו לנסוע לקאהיר ולהביא משם "תעודה בכתב" מן הנשיא נאצר לטובת הכורדים, שלאחר-מכן היה הבעת' עשוי לנצלה בחינת הוכחה ל"בגיידה בענין הערבאות".

¹¹¹ משבט המוונד.

¹¹² לאחר שנתחדשו פעולות-האיבה ביוני 1963 שינתה אלג'יריה את עמדתה מן היסוד. "אל"

של המהפכה הכורדית קרובות כל כך להשגה ובעת ההיא אין ספק שהכורדים החזיקו בעמדת כוח, דבר שהיה נהיר בהחלט לבגדאד. ההתייחסות על ההסכמים המשולשים של קאהיר (17 באפריל 1963), שהולידו את "הקהילה הערבית המאוחדת השנייה", העמידה את הכורדים במצב קשה והדש לגמרי. לשווא גם ביקשו שתשתתף משלחתם, בראשותו של ג'לאל אל-טאלבאני, בשיחות ובעיבוד נוסחם של ההסכמים.¹¹² נוכח התכניות לאחדות ערבית הסבירו הכורדים את עמדתם בבהירות. הכורדים של עיראק אינם מערערים על זכותם של הערבים לארגן את משטריהם המדיניים כטוב בעיניהם או להגשים אחדות ערבית, אחידה או פדראלית. מבוקשם הוא שיכבדו את מקוריותם הלאומית, ותהי אשר תהיה צורתו של איחוד ערבי זה שבתוכו הם נקראים לחיות. בתזכיר מיום 8 באפריל 1963 חוזה הקולונל טאלבאני שלש אפשרויות: "1) אם תישאר עיראק עצמאית לגמרי, לא ידרוש העם הכורדי אלא את כיבוד זכויותיו הלאומיות על בסיס הביזור (שהוכר בהצהרה הממשלתית מיום 11 במרס) — דבר שלכאורה הוא מציין ויתור בהשוואה לתביעת האוטונומיה; 2) אם תצטרף עיראק לפדרציה ערבית, צריך יהיה להעניק לכורדיסטן העיראקית אוטונומיה נרחבת, במובן הקלאסי של המושג; 3) אם תתמוג עיראק ברפובליקה-ערבית-מאוחדת, צריך יהיה ליצור טריטוריה של כורדיסטן **בנבדל** מן הטריטוריה העיראקית, שתהיה מחוברת גם היא לממשל המרכזי של ק.ע.מ., בדומה לעיראק הערבית או לסוריה, ובצורה שתשמור על מלוא עצמיותו של העם הכורדי."¹¹³ לשון אחרת, תביעותיהם של הכורדים מתגברות ככל שבגדאד מתקרבת יותר לאיזו צורה של אחדות ערבית

מוג'אהד", הבטאון הרשמי של פ.ל.ן., פירסם ב-13 ביוני 1963 מאמר עוין מאד לכורדים. התנועה הכורדית הוצגה בו כ"תנועה שבטית-במהותה המפועמת שוביניונית גזעית", שמטרתה ליצור "נסיכות-נפט" בצפונה של עיראק. האחדות הערבית (כיתר דיוק, "שותפות-בקנוניה בין ממשלות") גברה על גילויי האהדה הראשונים.

לעומת זה פירסם *Révolution Africaine*, בטאון אלג'ירי מתקדם רשמי-למחצה, לאחר הפיכת רמדאן, מאמר חיובי מאד לגבי הכורדים והגנרל ברזאני, שתואר כ"גיבור המאבק הלאומי הכורדי" (*Révolution Africaine*, מס. 3, 16 בפברואר 1963, אחמד ג'יג'לי).¹¹² דוגמה אפיינית לסתירה נראית-בעליל (מטעמים טקטיים דורשים הכורדים את זכויותיהם כאזרחים עיראקיים וככורדים בעת-זו בעיניה-אחת): בתירת "אזרחים עיראקיים" מיוצגים היו בקאהיר על-ידי המשלחת הממשלתית העיראקית: כ"כורדים" לא יכלו לדרוש השתתפות בוועידה בין-ערבית. מצב זה של סתירה הוא גופו נובע מן הסתירה שבמצבה של המדינה העיראקית: "מדינה ערבית" אשר על אדמתה חי חלק מן העם הכורדי.

¹¹³ התרגום הצרפתי של החלק השלישי של תזכיר זה (שהופיע בכתב-העת *Révolution* מס. 1; פטריק קסל: "מלחמה לשיחרור לאומי בכורדיסטן") אינו הזפף את הנוסח הערבי המקורי, המובא על-ידי מחמוד אל-דורה ב"אליקאדיה אל-כורדיה" (עמ' 191 ו-192): "3—אם תתמוג עיראק באיחוד שלם עם מדינה ערבית אחת או אחדות, יהוה העם הכורדי בעיראק איזור ("אקלים") הקשור למדינה המאוחדת, בצורה שבה יכובד קיומו הלאומי, אגב סילוק כל רעיון של בדלנות, ויחזקו היחסים ההדוקים בין שני העמים-האחים הערבי והכורדי, למען עתיד טוב יותר".

כוללת. מבחינתם צריכה תהיה כל פדראציה ערבית או רפובליקה ערבית מאוחדת שלעתיד לבוא לעבור תמורה פנימית וללבוש צורה של פדראציה ערבית-כורדית או רפובליקה ערבית-כורדית מאוחדת. אולי כדאי להזכיר בקשר לזה הצהרה שמסר עבד אל-רחמאן עזאם ביי, המזכיר הכללי הראשון של הליגה הערבית, דווקא בקשר למקומם של הכורדים בעולם הערבי:

"עתידה ושאפתה של עיראק אינם טמונים בהתפשטות על חשבונם של הכורדים. האומה הערבית מניחה בידם את הברירה: יכולים הם להתאחד אתה, אם ירצו, אך הם יוכלו להשיב להם את האוטונומיה שלהם בשעה שירצו בלי שישמרו להם טינה בשל כך". (הצהרה לכתבה העת המצרי "אל-האל", אוקטובר 1943).

מכיון שמצרים, עיראק וסוריה בחרו בנוסחת-ביניים בין הפתרון 2 והפתרון 3 שהעלה הקולונל טאלבאני בתזכירו מיום 8 באפריל, ומכיון שההסכמים המשולשים של ה-17 באפריל הגדירו רפובליקה ערבית מאוחדת, שאותה תיאר מרסל קולומב כ"מדינה פדראלית בעלת ייעוד אחדותי, אשר משטרה הנשיאותי מוסתר מאחרי מראית-עין של משטר פרלמנטרי"¹¹³, צריכים היו הכורדים לגלות את עמדתם כלפי המצב החדש. וזאת עשו בתזכירם מיום 24 באפריל 1963.¹¹⁴ שפורסם בבגדאד ימים אחדים לאחר החתימה על הסכמי קאהיר. במסמך הזה החשוב ביותר, שעליו הכורדים חוזרים ומסתמכים ובו אפשר לראות את מצע דרישותיהם, הגדירו בפירוט רב ובפעם הראשונה את התוכן של אוטונומיה זו ("אל-חופם אל-ד'אתי") שאותה הם תובעים בעקשנות כה רבה, שממשלת עיראק רוצה להמירה ב"ביזור" ("לא-מרכוזה") והנשיא נאצר משווה אותה, כמדומה, ל"שלטון המקומי" ("אל-חוקם אל-מחלי") שממנו נהנות ה"מוחאפזאת" (המחוזות) ברפובליקה הערבית-המאוחדת.¹¹⁵

נראה בעליל כי תזכיר זה מביע את מירב הדרישות של הכורדים, אשר בשעת צורך, במקרה של משא-ומתן עם בגדאד, אפשר יהיה לשנותן או לצמצמן בנקודה זו או אחרת. בראש התזכיר באה הקדמה על הבעיה הכללית של איחודים מרצון ומאונס ועל הבעיה של מדינות רב-לאומיות בעולם. הכורדים אינם פוסלים קיום-צוות של לאומים בתוך מדינה אחת, אבל בתנאי ששותפותם עם הערבים תבוא מתוך חירות

¹¹³ ראה Orient מס. 26: "האם תיכרז רפובליקה ערבית מאוחדת שניה?" (מאת מרסל קולומב).

¹¹⁴ ראה Orient מס. 26: "תזכיר כורדי שהוגש ב-24 באפריל לממשלת עיראק כדי לשמש בסיס למשא-ומתן על עתידה של כורדיסטן".

¹¹⁵ מוחמד חסנין הייפל כתב ב"אל-אהראם" מיום 28 ביוני 1963, "תפקידה של קאהיר בשאלה הכורדית", שהנשיא נאצר, בשעת שיחתו עם הקולונל ג'אל אל-טאלבאני, הוכיח את הכורדים על שאין להם תמונה מדויקת דיה-צורך של תוכן האוטונומיה שאותה הם דורשים, וכביכול הציע להם ליטול דוגמה מנסיונה של קע'ם ב"מימשל המקומי" של המוחאפזאת.

ועל-פי תנאים שאותם יקבעו הם. הכורדים דורשים שני מינים של זכויות: את זכויותיהם הלאומיות ככורדים, כלומר קיבוץ לאומי שאין לערבבו עם זה של הערבים, ואת מלוא זכויותיהם הכרוכות במעמדם כאזרחים עיראקיים. בתורת כורדים מציעים הם הקמת גופים ומוסדות מקומיים בעלי אופי ממלכתי שיאפשרו להם להגיע לאיזון צורה של שלטון בכורדיסטן: מועצה מוציאה-לפועל ("מג'לס תנפיד'י") ואסיפה מחוקקת ("מג'לס תשריע'י"), שיסמלו את הרשות המבצעת ואת הרשות המחוקקת של ה"ממשלה" העתידה של כורדיסטן העיראקית האוטונומית. בתורת אזרחים עיראקים הם דורשים ייצוג בכל מוסדות הממשל המרכזי (במיוחד על-ידי סגן-נשיא של הרפובליקה הכורדית) והופכים את היחס המספרי לעקרון-יסוד של ייצוג זה, בכל השטחים.

ראוי להדגיש שתי הצעות חשובות המבטאות את נקודות-המחלוקת היסודיות בין הכורדים לממשלת בגדאד: אלו הנוגעות בצבא ובענייני הנפט. למעשה דורשים הכורדים שתכיר בגדאד במין צבא כורדי ("פ'אילאק כורדיסטן"), אף כי דרישה זו אינה מנוסחת בבירור גמור בתזכיר.¹¹⁵ על-כל-פנים, עניינים צבאיים אינם מוזכרים במסגרת סמכויותיו של השלטון המרכזי (פרט ל"הכרזות מלחמה וכריתת שלום"). וכנגד זאת מוזכרים בו ענייני-חוץ. הצבא הכורדי הזה, או החלק הכורדי של הצבא העיראקי, הכולל את הפרטיזנים-לשעבר של צבא-המרד ואת היסודות הכורדיים שבצבא העיראקי, יהיה מוצב בכורדיסטן; כמו-כן, וזהו תנאי עיקרי, לא יוכלו כוחות מוספים להישלח לכורדיסטן על-ידי בגדאד, והפוננה ליסודות הערביים של הצבא העיראקי, בלא הרשאתה של "ממשלת" כורדיסטן האוטונומית (המועצה המבצעת והאסיפה המחוקקת), חוץ מאשר במקרה של התקפה מבחוץ נגד עיראק. הכורדים רואים אפוא ב"פ'אילאק" זה ערובה לקיומם המתמיד של המוסדות האוטו-נומיים של כורדיסטן כנגד כל נסיון מצד בגדאד לחזור להעמידם בסימן-שאלה או להחריםם בכוח-הזרוע.

הכורדים דורשים גם חלק יחסי בהכנסות הנפט, בהתאם למספר תושביה של כורדיסטן. למעשה מכירים הם בעובדה שהשיטה הנוכחית אינה מאפשרת להם להפיק תועלת מאוצרות הנפט העצומים המצויים בשטחם ושמצב זה משאיר את כורדיסטן במצב של מחוז נחשל. ולבסוף מגדירים הם זו פעם ראשונה, לבקשתה של בגדאד, את שטחה של כורדיסטן, כשהם כוללים בו את כרכוך ואת ה"קאזות" בעלות רוב כורדי שבמחוז מוצול, כלומר את שדות הנפט של עיראק הצפונית.

לאחר ניתוח אובייקטיבי של ההצעות הממשיות שאותן ניסחו הכורדים בתזכיר זה אפשר לקבוע שהאוטונומיה, כפי שהכורדים רואים אותה וכפי שהגדירוה, מרחיקה לכת למעשה הרבה יותר מן האוטונומיה כפי שזו נוהגת ביוגוסלביה, בברה"מ או בהודו, שעליהן דווקא מסתמכים הכורדים בחינת דגמים או דוגמות ממשיות לפעולתה של אוטונומיה.

¹¹⁵ הדרישות הצבאיות ניסוחן בהיר הרבה יותר בתזכיר מיום 11 באוקטובר 1964, החוזר בנקודות רבות על זה של ה-24 באפריל 1963.

אכן, במדינות אלו, וכן גם בשוייץ או בצ'כוסלובקיה, אין המדינות והרפובליקות המאוגדות מחזיקות בצבא משלהן, והעקרון של חלוקת טובות-הנאה כלכליות בהתאם למשקל המספרי של הלאומים השונים אינו נקוט. מצד שני, יכול הצבא המרכזי לנוע דרך-חירות בכל המדינות והרפובליקות המאוגדות בלי "הרשאה מוקדמת של השלטונות המקומיים". מנהיגיה של בגדאד אכן הצביעו על סתירה זו שלכאורה¹¹⁶ והכריזו שהכורדים—אף שהם מתעקשים לדרוש אוטונומיה, ואוטונומיה בלבד, שבה הם רואים את מיוצר מה שמתחייב מזכות ההגדרה-העצמית של העמים—נוטים למעשה לבדלנות ("אל-אנפצאליה").

האוטונומיה הכורדית מקומה הוא אפוא בין אוטונומיה מן הטיפוס היוגוסלבי או הסובייטי ובין עצמאות גמורה. על-כל-פנים אין לה ולא-כלום עם ביזור סתם כדרך שהוא מופעל על-ידי בגדאד בדרומה של עיראק,¹¹⁶ וכל שכן לא עם "המימשל

¹¹⁶ בראיון שניתן לכתב-העת הקאהירי המפורסם "רוז אל-יוסף" (1 ביולי 1963) מעיר שגרירה של עיראק בקאהיר בעת ההיא, מר עבד אל-רחמאן בזוא, כי בצ'כוסלובקיה אין הדרכונים מציינים את לאום-המוצא (צ'כי או סלובקי), הואיל והכורדים נאחזו בדוגמה של צ'כוסלובקיה ותבעו את ציון הלאומיות הכורדית בדרכונים העיראקיים, במקרה שתתמזג עיראק בתוך רפובליקה ערבית מאוחדת.

¹¹⁶ ועדה שנתמנתה על-ידי ממשלת עיראק הכינה, לאחר "מהפכת 14 ברמדאן", תכנית של ביזור (נזאם אל-אידארה אל-לא-מרכזיה פי אל-עיראק), שאושרה על-ידי המועצה הלאומית של מפקדת-המהפכה מיום 1 ביוני 1963. (נוסח ערבי מלא ב"אל-קאדיה אל-כורדיה", ע"ע 200 עד 202).

התכנית חוזה הקמת חטיבה מינהלית בצפון (מיחאפזת סולימאנייה) שבה ייכללו:

- (1) מחוז סולימאנייה הנוכחי (בתוספת נפת צ'מצ'מאל, שתיתלש ממחוז פרכוך);
- (2) מחוז ארבייל הנוכחי;
- (3) מחוז דוהוק (שיוקם), כולל הנפות הבאות: זיבאר, זאכו, דוהוק, עמאדייה, עקרה (הנמצאות כיום במחוז מוצול).

הכורדים מצדם דרשו שכל מחוז פרכוך (חבל העשיר בנפט) ייכלל במחוז זה של כורדיסטן, והוסיפו עליהם גם את ה"נאחיה" של ח'אנקין (שדה-נפט—הכלול במחוז דיאלה) ואת הנפות הבאות: שייח'אן, תל-עפר, סנג'אר (מחוז מוצול).

בתכנית זו השלטון המבצע המקומי (מג'לס תנפיד'י) תלוי במישרים בבגדאד הואיל וחבריו ונשיאיהם על-ידי הממשלה המרכזית, ברובמן שלפי התכנית הכורדית צריכה המועצה המבצעת להיות תלויה באסיפה המחוקקת (מג'לס תשריעי). בתכנית הממשלתית ענייני המשפט והמשטרה מוצאים מכלל סמכותה של המועצה המבצעת הכורדית. זאת ועוד: חברי האסיפה המחוקקת יתמנו בחלקם (בכללם הנשיא) על-ידי בגדאד ויהיו אחראים לפני הממשלה המרכזית, ואילו לפי גירסת הכורדים הם צריכים להיבחר על-ידי האוכלוסייה הכורדית. מלבד זה הרי לגבי התקנות שתתקן האסיפה המחוקקת יש צורך בהסכמתו של השר הנוגע בדבר.

בסיכום, אין תכנית הביזור הממשלתית אפילו בחוקת ביזור של ממש, הואיל ובסופו של חשבון עדיין הכל תלוי בבגדאד; המדובר הוא בשידוד-מערכות סתם של המינהל המחוזי, התלוי תלות הדוקה ברשות המרכזית. רואים אנו אפוא מה-עצום הפער המפריד בין ביזור כהגדרתו בפי בגדאד לבין אוטונומיה כהגדרתה בפי הכורדים, ובשום פנים אין אלה מושגים נרדפים.

המקומי" של ה"מוהאפזאת" בקע"ם. הכורדים דורשים למעשה, כפי שכבר אמרנו, את הפיכתה של המדינה העיראקית למדינה פדראלית שבה יהיה להם ייצוג גם בדרג האזורי (גליל כורדיסטן) וגם בדרג המרכזי (ממשלת בגדאד). ה"י שתהיה המדינה הפדראלית הזאת מבנה הרמוני, צריך יהיה להקים מוסדות מקומיים מקבילים בעיראק הערבית: אסיפה מחוקקת ומועצה מבצעת לעיראק הערבית. אורזו יקומו שלושה סוגים של שלטון במדינה הפדראלית העיראקית: שלטון אזורי כורדיסטנהור, שלטון אזורי ערביסטנהור, ולבסוף שלטון מרכזי מעורב—שאכ לא כן הרי לבסוף תהיה ידם של הערבים על התחזונה לעומת הכורדים, אם לא יהיו גם להם מוסדות אוטונומיים.

על-פי פתרון זה מובטחת אחדותה של המדינה העיראקית, אבל סיפוק דרישותיהם של הכורדים מצריך ומחייב היפוך יסודי של דפוסייה הפנימיים. מופלא הוא ביותר שעדיין לא התעוררה בקרב הכורדים שום מגמה "בדלנית קיצונית" הדורשת מדינה כורדית עצמאית לגמרי בעיראק הצפונית, וזאת למרות שתי המלחמות שהוצרכו לעמוד בהן ולמרות מיעוט התמיכה שמגלה להם העולם הערבי. אך אם עדיין עתיד יהיה המאבק המזוין להימשך זמן רב מתוך בידוד גמור כמעט במישור הערבי והבינלאומי, לא מן הנמנע הוא שהחלטתם הנוכחית של הכורדים להסתפק באוטונומיה תפנה מקום למגמה "קיצונית", או שהתנועה הלאומית הכורדית, שתלאה מלקרוא לידידות ערבית-כורדית (קריאה שעודה חד-סטרית) ומלשווע לריק להתערבותם של ארגונים בינלאומיים ומעצמות מערביות גדולות, תפנה בקריאה נמרצת לתמיכה סובייטית. שעד כה לא נתבטאה אלא בהצהרות מילוליות לעתים מזומנות.¹¹⁷ בכיוון אחר לגמרי, עקב האופורטוניזם של המדינות הסוציאליסטיות ושל מ.ק.ע. במדיניותן הכורדית, תוכל להתעורר מגמה פרו-ערבית שתימשך אחר איזו נוסחה של תמיכה אמריקאית תמורת זכויות-נפט במדינה הכורדית העתידה, אשר תשלוט על המשאפים הכלכליים האלה. מסתבר כי שתי מגמות אלו מגיעות לכלל ניטרול הדדי וכי ה"נייטראליזם" יוסיף לקבוע את האוריינטציה החיצונית של התנועה הלאומית הכורדית. טבעם של הכוחות החברתיים והמדיניים העתידים לנקוט עמדה לטובת הכורדים—במישור העיראקי, הערבי או הבינלאומי—תהיינה לו, מכל-מקום, השפעות חשובות על עצם תכנה של התנועה הלאומית הכורדית ועל האוריינטציה שלה.

אמת, לפעמים הרגש מתגבר אצל הכורדים, ואז הם מפליגים בדברים שבמסיבות אחרות ודאי היו פוסלים אותם. מר איסמת שאריף ואנלי הצהיר בקונגרס ה-7 של

¹¹⁷ למותר הוא לומר שמאז 1961 לא קיבלו הכורדים שום תמיכה חמרית וצבאית מברה"מ. די לעיין במפה כדי לראות שפליינשק מכל הסוגים אינם יכולים להגיע מחוץ לכורדיסטן הואיל ומכל העברים הכורדים מוקפים מדינות עוינות שברור כי תמנענה כל העברת נשק בשטחן, אפילו נניח שהיתה ברה"מ מוכנה להושיט עזרה צבאית לכורדים של עיראק. לעומדת זאת הוחרבו מאות כפרים כורדיים על-ידי מטוסים ופצצות סובייטיים, שסופקו לעיראק בימי קאסם. אנגליה מצדה לא הפסיקה את אספקת הנשק לצבא העיראקי.

הסתדרות הסטודנטים הבינלאומית, שהתקיים בלנינגראד באוגוסט 1962: ¹¹⁸ "צריך לדעת שבדלנות אין פירושה אלא העצמאות הלאומית של כורדיסטן... יש לדעת כי לא השמירה על האחדות העיראקית היא מטרתה של התנועה הכורדית לשיחרור לאומי אלא להיפך—שבירת האהדותה המלא-כותית של המדינה העיראקית" (מועתק ב־Partisans מס. 6, ספטמבר—אוקטובר 1962). בהמשך דבריו הוא מוסיף: "אנו מעירים את תשומת-לבם של כל ידידינו הדמוקרטים, בעולם כולו, לעובדה שלא ייתכנו במזרח התיכון לא דמוקרטיה אמיתית ולא שלום של קיים בטרם יחוסלו בו הקולוניאליזם בכל צורותיו, הדיכוי הלאומי, הכיבוש הזר והמשכיו של האימפריאליזם, ובטרם תשיג כורדיסטן את מלאו השיחרור הלאומי, העצמאות והאיחוד". אך מיד מצטמצם הפתרון הקיצוני הזה בדרכי הגשמתו: "אבל השיחרור הלאומי של כורדיסטן יוכל ללבוש צורה של פדראציה או קונפדראציה מתוך בחירה חפשית, תוך כדי שוויון מוחלט בזכויות ובחובות, בדמוקרטיה, באחדות ומתוך כבוד הדדי לתכונות-האופי הלאומיות בין עמנו לבין העמים השכנים והידידים—התורכי, הפרסי והערבי, שכל אחד מהם יש לו דגל משלו, שכל אחד מהם בן-חורין בארצו, אדון למשאביו ולמוסדותיו". כך, אפוא, כשמדובר על עצמאות לאומית, אין זו אלא תחנת-מעבר בדרך לאיזו צורה של התאגדות שתוכרע מתוך חירות והפגנה של עקרון זכותו של העם הכורדי לקבוע את גורלו, עד למסקנות הקיצוניות ביותר. בעיני רובם של הכורדים תביעת העצמאות, גם אם היא בגדר זכות, היא בלתי-מציאותית ומסופנת מפני שיהיה בה כדי לקומם את הכל נגד הכורדים ובגללה תפסיד התנועה הכורדית את גורמי העזרה והאהדה הקיימים, למרות הכל, בעיראק ובעולם הערבי. בעיניהם העיקר הוא לא דווקא הצורה שתלבש התגשמותן של השאיפות הלאומיות הכורדיות (אוטונומיה, עצמאות, פדראציה, קונפדראציה וכו') אלא עקרון ההגדרה העצמית של העם הכורדי, אשר לה זכאים הכורדים בכל מקום שהם יושבים בו ובלי הבדל מה תהיינה תוצאותיה ומסקנותיה העקרוניות.

מאז 1958 הגיעו הכורדים בעיראק לידי שיתוף-פעולה הדוק למדי עם הכוחות ה"דמוקרטיים" העיראקיים, כלומר כוחות השמאל והשמאל הקיצוני, ולעולם לא יוכלו לשכוח כי משטר בעל אוריינטציה שמאלית¹¹⁹ הוא שהעניק להם בתחילתו זכויות שפמותן לא ידעו עוד קודם-לכן בעולם. בהסתמך על עובדה זו קבעו להם

¹¹⁸ מר ואנלי נשא נאום זה לא כנציג רשמי של המהפכה הכורדית אלא כנשיא התאחדות הסטודנטים הכורדיים באירופה (A.E.K.E.) בזמן שהיתה המלחמה עושה שמות בכורדיסטן העיראקית.

¹¹⁹ הערכה זו דוחה את התיאוריה הגורסת שמושגים של ימין ושמאל אינם תופסים בארצות המזרח, אדרבה, רואים אנו שהם המסגרת למאבק נזעם ובלתי-פוסק בין מתקדמים לשמרנים. העובדה הפשוטה שמשטרו של קאסם כונה "קומוניסטי" עליידי קאהיר די יהיה בה להגדיר את האוריינטציה שלו.

במצעם. בצד המטרה הלאומית הראשונה במעלה, האוטונומיה הכורדית, מטרה שניה, במסגרת עיראקית ולא עוד "אזורית": "כינון משטר דמוקרטי-פרלמנטרי בעיראק". כך יכולים הם לקוות לתמיכה של הכוחות הדמוקרטיים במטרותיהם הלאומיות, תמורת תמיכתם בהם במטרה העיקרית של כוחות השמאל בעיראק.

בכלל הכוחות ה"דמוקרטיים" האלה יש למנות את המפלגה הקומוניסטית העיראקית, את המפלגה הלאומית הדמוקרטית, את מפלגת-הקידמה הלאומית (שנוסדה ב־1960 על-ידי מוחמד חדיד ויצאה מתוך קודמתה), ומזה זמן לא רב גם את מפלגת הבעת' השמאלית, קיצורו של דבר—את מפלגות "החזית הלאומית" של 1957 ושל צורתה החדשה לאחר 1958, אחרי היסול הבעת' והאסתקלאל, שרק הן לבדן הותרו על-פי החוק של 1960 על המפלגות. כאן נעיר שהמפלגה הלאומית הדמוקרטית (פ.נ.ד.) ומפלגת-הקידמה הלאומית (פ.נ.פ.) שתיהן כאחת העלו במצען את "הגשמת האחדות הערבית בצורת מדינה פדראלית" ("דוולא אתחאדיה") ולא מאוחדת ("דוולא מוחדה") ו"על יסודות דמוקרטיים". עמדה עקרונית מעין זו בהכרח קנתה למפלגות אלו את אהדתם של הכורדים, הואיל ולגביהם פדראליזם הוא הצורה האפשרית היחידה לשמירת מקוריותם הלאומית. מן הצד השני נוכל להעמיד את הכוחות ה"לאומיים", ובכללם מפלגת הבעת', שהכורדים מוקיעים אותה כמפלגה "פאשיסטית". למעשה, הבחנה זו בין "כוחות דמוקרטיים" ו"כוחות לאומניים" היא מדומה למדי ואינה משקפת את המציאות, שהיא מורכבת ומגוונת יותר. יהיה זה מדויק יותר לדבר על "לאומנות אחדותית" (בעת') או "שמרנית" (אסתקלאל) ועל "לאומיות פדראטיבית" ו"מתקדמת" (פ.נ.ד.). מר איסמת שריף ואנלי מעיר הערה זו: "בעצם תהיה זו טעות גמורה, כשמדברים על זרם דמוקרטי ועל זרם לאומני בעיראק הערבית, לחשוב כי הראשון בשני הזרמים האלה הוא פטריוטי פחות במה שנוגע לשאיפות הערביות לאיחוד. אדרבה, אנו משוכנעים שקבוצה דמוקרטית כמו זו של מר צ'אדצ'י, שהוא פטריוט ערבי דגול, מסוגלת להביא להגשמתן של שאיפות אלו גורמים חיוביים לאינ-ערוך יותר מאשר קבוצה פאשיסטית כמו זו של הבעת'".¹²⁰ כיום דומה שמספר הגון של כורדים רואים במשטר "האיחודי-הסוציאליסטי" של הנשיא נאצר נקודת-ביניים בין שתי המגמות האלו, אף כי בימי קאסם היו כמה כורדים שמאלניים שהוקיעוהו כ"פאשיסט".

ודאי: ככל אשר יתקרב השלטון המרכזי של בגדאד לזרם הערבי הזה של "לאומנות שמאלית פדראטיבית", המסוגל ביותר להכיר בלגיטימיות של הלאומיות הכורדית תוך כדי "עקיפה שמאלית" של "הלאומיות הערבית" במובן המצומצם של המלה, כך יטו הכורדים להגביל את היקף האוטונומיה או להחניק מגמות "בדלניות" אפשריות. וכנגד זה, ככל שתתקרב בגדאד לצורה מופרזת ושובינית של לאומיות ערבית, יותר תוכלנה המגמות "הכורדיות הבדלניות" להתגלות. "השוביניות הערבית הפאשיסטית" ו"הבדלנות הכורדית", בין שמקורן פיאודלי או שמאלני, מצד אחד, הלאו-

¹²⁰ מועתק ב-Révolution (ס. 1, ז', ור'ס): "מלחמה לשיחרור לאומי בכורדיסטן".

מיות הערבית הפתוחה והפדרטיבית" ו"הלאומיות הכורדית האוטונומיסטית", מצד שני, נראה אפוא שהן קשורות ביניהן על-ידי סתירה דיאלקטית; בהתחזק האחת סופה מגבירה את משנה, ובהיחלשה—סופה מחלישה את זולתה.

ב־10 ביוני 1963 התחדשה המלחמה. בגדאד הגישה לכורדים אולטימטום בו תבעה מהם שיניחו את נשקם בתוך 24 שעות, ובתוך כך הובטח סכום של 100,000 דיןר לאיש שיהרוג את הגנרל ברזאני. האמתלה שהומצאה להצדקת חידושן של פעולות-האיבה היתה "מעשי-התוקפנות בלתי-הפוסקים שביצעה קבוצת הברזאניים נגד כוחות המשטרה ואזרחים כורדים שוהרי-שלום, קבוצה אשר שאיפה ואינטרסים אנוכיים גר לרגליה והיא מבקשת לכופף את שלטונה על כל הכורדים". טפלו על הברזאנים גם "מתן מקלט לקומוניסטים הנמלטים מן המשפט", ושימים רבים מדי נתנו תמיכה ל"ממשלה הטורוריסטית והפלגנית" של קאסם (הש' מרד מוצול, שדוכא בפעולה משולבת של אנשי-מיליציה כורדים וקומוניסטים), ועל פ.ד.ק. טפלו שכוננה בתי-משפט. למעשה לא היתה הפסקת-האש אלא בגדר ארכה לממשלה, שקצרה ידה מלנהל בבת-אחת מאבק מזוין בשתי חזיתות: בחזית הקומוניסטית ובחזית הכורדית. לאחר מיגור ההתנגדות המזוינת של הקומוניסטים, סבור היה הבעת' שיוכל להיפטר בתוך ימים-מספר, ולעולמים, מן "המרד הבדלני של כנופיות הבגידה". לאמיתו של דבר סבר הבעת' תמיד שקאסם נכשל במלחמתו נגד הכורדים מפני שגילה "רכות יתירה" ולא רצה להשתמש ב"אמצעים מספיקים". תקוות אלו נחלו אחרי-כן אכזבה אכזרית. הרבה ראשי שבטים, עוינים לברזאנים על-פי מסורת, ניצלו את ההזדמנות והפגינו את תמיכתם בממשלת בגדאד, אף עירערו על זכותם של הברזאנים לדבר בשם העם הכורדי. (נזכיר את מוחי אל-דין ג'נקיר, ראש שבט הריקאנים, מחמוד אגא, ראש הזיבארים,¹²⁰ זושיך נקשבנדי, מנהיג דתי, מחמוד שמיראן, חאג' מוחמד עלי, ראש השבט שייח'אן, ג'לאל אל-דין אל-בריהאני, מנהיג אגודת הקאדריה בדוהוק, וכו'). בבגדאד נאסרה המשלחת הכורדית שניהלה את המשא-ומתן עם הממשלה ואחדים מחבריה עונו (בכללים צאלח יוספי, חבר הוועד המחוזי של פ.ד.ק.). בהכרזת-המלחמה שלה מיום 10 ביוני 1963, ששודרה בראדיו בגדאד, הגדירה "המועצה הלאומית של מפקדת-המהפכה" את התנועה הכורדית כ"קבוצה פורשת בעלת אופי פיאודלי, הידועה בקשריה לאימפריאליזם, לריאקציה ולציר נות".¹²¹ מלחמה שניה זו—"טיול צבאי פשוט" בעיני צאלח ג'הדי עמאש, שרה-ההגנה הצייראקי "פעולת ביעור נגד כמה קבוצות המסתהרות בהרים", לדברי עלי צאלח

¹²⁰ הזיבארים הם האויבים העזים ביותר של הברזאנים. שני הכפרים ברזאן וזיבאר גם קרובים הם מאד זה לזה. קיומם של שבטים כורדיים המשחפים פעולה עם בגדאד אין בו כדי להכחיש את קיומה של "האומה הכורדית", שפן התנהגותם מסתברת פחות מתוך איבה לרעיונות האומה הכורדית מאשר מתוך התנגדות בעלת אופי שבטי לברזאנים.

¹²¹ התנועה הכורדית מזוהה כך על-ידי בגדאד עם שלושת האויבים-בנפש של כל הערבים: "האימפריאליזם, הריאקציה והציונות", שבציראק מתוספים אליהם ה"קומוניזם" השועזבית.

אל-סעדי—נוהלה על-ידי הממשלה עוד ביתר חימה ופראות¹²² מן הראשונה, שבה הפסיד קאסם. כפרים רבים חרבו בפצצות או בנאפאלם, יישובים אזרחיים הורעשו, יבולים נשרפו באש, עדרים נטבחו. הממשלה העיראקית הבעתית הצליחה למשוך לצדה לא רק את סוריה, ששלחה אוגדה אחת להשתתף במלחמה נגד הכורדים, אלא גם את אלג'יריה ואת תימן הרפובליקאית, שהכריזה על נכונותה לשלוח חיילים לכורדיסטן. רק מצרים נקטה עמדה נייטרלית יותר, ועל כך אכן הוכיחה בגדאד, ב"שאלה היונית כל-כך הנוגעת בעצם מהותה של הלאומיות הערבית"¹²³.

מלחמה זו נוהלה לא בלי התנגדות מצד האוכלוסייה הערבית של עיראק. אריק רולו מציין שהמלחמה בכורדיסטן תמיד היתה שנואה בעיראק וכי הערבים אינם הוגים שום איבה לכורדים אלא, בעצם, הערצה. כמה וכמה משכילים ואישים ערביים אפילו הושמו במאסר על שום שמחו נגד חידוש פעולות-האיבה, ובבגדאד דוכאו הפגנות למען "שלום בכורדיסטן" בעזרת שריונים. ידוע אולי פחות ש"הכוח הערבי" גילה גם הוא את איבתו למלחמה נגד הכורדים. וכך השיבה הממשלה על מחאתו, ב-3 ביולי 1963, במחנה-רשיד: "אנו חושבים על התקרית הטרגית הזאת שהתרחשה במחנה הצבאי רשיד, ליד בגדאד. חיילים שזמן קצר לפני כן הגיעו מבצרה עתידים היו לצאת אותו לילה במשאיות צפונה. בשעה 2 בבוקר היו המשאיות במקום, אך החיילים סירבו לעלות עליהן. הם הקימו מחסומים ואיימו לפתוח באש על קציניהם. הממונים שהוזעקו נתנו לשריונים פקודה לפתוח באש על המתמרדים: מאות נפלו חללים. למחרת בבוקר נמסר בהודעה רשמית ש'קשר קומוניסטי' נתגלה ברשיד וחוסל על-ידי 'הכוחות הפטרוטיים' בתוך חצי שעה!" (מובא על-ידי גאום ספיר בכתב-העת Etudes, מרס 1964).

בימות הקיץ של 1963 פתחה המפלגה הדמוקרטית של כורדיסטן במערכה העתונאית הנזעמת ביותר שניהלה מעודה נגד ממשלת בגדאד. בקריאה פאטתית אל מצפון

¹²² על הכביש מכרפוך לסולימאנייה הועלו כל הכפרים באש. והרי דוגמה אפיינית לצורה שבה נוהלה המלחמה, כמובא על-ידי אריק רולו ב"לה-מונד" מיום 8—7 ביולי 1964 ("שהייה בכורדיסטן של עיראק"):

"בעיר סולימאנייה, הבירה התרבותית של כורדיסטן העיראקית, נאסרו על-ידי המשטרה 167 איש בלילה אור ל-10 ביוני, כלומר בעצם היום בו נתחדשו פעולות-האיבה ובו החלה התקופות הבעתית נגד הכורדים. ביום המחרת הוצאו כמאה איש מבתיים ונלקחו על-ידי המיליציה הבעתית.

אחרי נפילת הבעת' גילו תושבי העיר בחלחלה קבר-אחים ובו 267 פגרים. האומללים נאלצו לחפור בעצמם את קברם בטרם יומתו על-ידי כדור בעורף. כיום הפך המקום להיות מקום של עליה-לרגל והוא ידוע בסולימאנייה בשם 'מקברת אל-שהודא' (קברות הקדושים).

¹²³ ראה הראיון שנתן שגריר עיראק בקאהיר, מר עבד אל-רחמאן בזאו, לשבועון "רוו אל-יוסף" (1 ביולי 1963).

העולם.¹²¹ האשימה הלשכה המדינית את "כוחות המוות והחורבן המיוצגים על-ידי הכנופיה הפאשיסטית של הבעת" בכך ש"יצאו למסע־השמד היטלריסטי", "שהם מנהלים מדיניות גזענית מתועבת באש ובברזל", ב"ערביזציה פאשיסטית כלפי כל דבר כורדי". "מדיניות קולוניאליסטית העולה בפראותה ובבוזה הגמור לערכים האנושיים על חטאי המעצמות הקולוניאליסטיות האכזריות ביותר בשיא עצמתן". ב־18 בנובמבר 1963 בוערה מפלגת הבעת, שקיבלה עליה את מירב האחריות לפתיחת מעשי התוקפנות של חודש יוני,^{121*} מן הזירה המדינית. אחרי התערבותו של הצבא בבגדאד, במסיבות שמעולם לא הובהרו כהלכה. דבר זה איפשר לכורדים להעלות את הרעיון ש"כל אויבי העם הכורדי אחת דתם ליפול, כקרבות להתעק־שותם שלהם למגר מהפכה שאין־לנצחה": קאסם והבעת' נעלמו מן הזירה המדינית בעצם הרגע בו עמדו במלחמה נגד הכורדים, ואילו ברזאני—שהשתתף בכל המרידות הכורדיות בעיראק מאז 1930, שלעתים כה קרובות קבעו פרס לראשו, שכמה פעמים הכריזו בשקר על מותו כדי להפיל את רוחם של הכורדים—הוא מופיע כמנהיג עטור־התהילה של מהפכה בל־תנוצח, מגינה של מצודה בל־תילכד, הקורא תגר על ממשלות בגדאד בזו אחר זו ומקעקען.

(סוף י בוא)

¹²⁴ ראה Orient מס. 28 (1963): "קריאת הלשכה המדינית של המפלגה הדמוקרטית של כורדיסטן, לרגל כניסת כורדיסטן העיראקית לשנת המלחמה השלישית", פורסמה בגליון ספטמבר של "ח'באט" ותורגמה על-ידי "הוועד להגנה על זכויות העם הכורדי".
^{121*} לדברי הבעת'יסטים השמאלנים החלה המלחמה בלי שום פנייה למוסדות העליונים של מפלגת הבעת' בעיראק.

השנים הרחוקות

נופה של אוקראינה היה קרקע גידולו וצי-
מיחתו של הסופר הרוסי קונסטנטין פאוס-
טובסקי. בנדיר מאד מזדמן שילוב אורגני-
כזה של מראות־טבע בעיצובו של האדם
וביצירתו כפי שהוא מתואר בהלק הראשון
של ספרו, המקיף את שנות ילדותו והתבג-
רותו בקייב, בירתה של אוקראינה. "ואם
אני מתאוה לפעמים לחיות עד מאה ועשר-
רים... הלא רק משום שקצרים הם החיים
מלהרגיש עד תום את כל הקסם וכל כוח
המרפא של הטבע הרוסי". עדות זו של
המחבר אינה ממצה עדיין את כל עומק
השרשים הקושרים אותו אל אדמתה של
רוסיה.

הסיפר יונק מן הנוף לא רק את כשרון
הכתיבה ואת הדמיון האמנותי שלו; הוא
שואב ממנו את תוכן חייו וצידוקם. לגביו,
הפרחים אינם פרחים בלבד: "הפרחים נדמו
בעיני כיצורים חיים... ערוגת אמנון־ותמר
דמתה לנשף־מסכות. לזו אלה לא פרחים
אלא צועניות עליונות וערמומיות במסכות־
קטיפה שהורות, רקדניות ססגוניות—מהן
כחולות, מהן סגולות, מהן צהיבות". הסתיו
הקייבי בדימדומי־הערב הוא עולם עשיר
בפני עצמו. "דימדומי הערב קרבו ובאו. מי
שלא ראה את הסתיו הקייבי לעולם לא יבין
את הקסם הענוג של השעות האלה. כוכב
ראשון נדלק במרום. גני הסתיו השופעים
מחכים דומם לבוא הלילה, בדעתם שפזוכים
יתחילו בו לנשור ארצה. וכמו בערסל יקלטו
הגנים את הכוכבים האלה בעבי עלוותם
ויצניחום ארצה בזהירות רבה כליכך, עד
שאיש מכל בני העיר לא יקיץ כלל ולא
יידע דבר". כך זורם הלילה וכך נופלים

הכוכבים לתיך תחושותיהם של הבריות מבלי
אשר ירגישו בכך.

פאוסטובסקי הכיר לא רק את שפת הלילה
והכוכבים. הוא ידע גם את לשון העננים
והרוחות. לבו קלט את נשמתו של הטבע
בדממה ובסערה. "הסערה באה סוף סוף.
היא באה לאטה... השמים כוסו עשן. מאחור
ריו ביצבצו גושי אדירים של צמר־גפן שחור
שנתאפן כביכול... דממת־מוות עמדה מס-
ביב... אפילו העננים לא געו מפחד הסערה.
עם דימדומי הערב נמוג העשן. והענן, אטום
כלילה, כבש את חצי השמים. ברקים עיוו
את פניהם. מפאת מזרח עלה ירח עכור,
הוא יצא לקראת הענן בודד לחלוטין. עוזב
מכל—אפילו כוכב אחד לא נראה מאחורי
גבו. הירח היה מחוויר עם כל ברק. אחר־כך,
סוף־סוף, פלטה האדמה נשימה ארוכה ושאר-
פה רוח. רעם ראשון נידרדר על־פני היער
רות". מראות־טבע אלה מזכירים תיאורים
דומים אצל גדולי הספרות הרוסית. עצמתה
של התחושה הצינתת על הכתב חזקה
ומרשימה.

גיבוריו של פאוסטובסקי נזונים מן החלוד
מות יותר מאשר מן המציאות. האנשים
החולמים מספקים לו את הדמויות החי-
ביות, ולבו נמשך אחריהם. האנשים המעור-
רים במציאות של זמנם ומקימים—העשור
הראשון של המאה העשרים—אינם זוכים
לחסדיו. אך כולם הם בניה של רוסיה הגדור
לה והאומללה ולבם יוצא אליה. משפחתו
של הסופר שהתפוררה והלכה מסמלת את
גורלה של המדינה הגדולה, שלא הצליחה
לרפא את פצעה ממלחמת־יפאן.

התרגום העברי מוסר לקורא הרבה מאד
מפתיבתו של המחבר. אלא שקיים עדיין
פער לא קטן בין הלשון הרוסית לעברית.
לא פעם נדמה לקורא שהנה עוד־מעט והבר-
גד העברי שנתפר ליצירה הספרותית של
פאוסטובסקי ייקרע. האומנם עדיין אין חוטי
לשוננו חזקים די־כפכל את ההבעה האמור-
תית השופעת ופורצת לכל עבר מתוך תי-
אורי אדם ונוף ביצירה כגון זו של
פאוסטובסקי?

י. פ.

* קונסטנטין פאוסטובסקי: השנים הרחו-
קות, תרגום: יצחק צור; עם עובד / ספריה
לעם, 1966.

13 מקטרות

כאלה, בסארקאזם זקיק כקורת בית-הבד, כ- מוסר-השכל המוגש במגף, בלהט נפשי הבוקע ממעקי הסאמובאר ובז'ורנאליסטיקה המעפיה לה אל מרומי הדימגוגיה. בשעתו היו, כמובן, מגלגלי-זכות שראו בהסתאבות מעין זו הקר- בה-עצמית של סופר "מגויס" וב"עלי-כרוב רקובים" מעין אלה מזון זרוש והכרחי לקי- בותיהם של "סקיתים" מהפכניים וסוסיאם, הדעת נותנת שאפילו הסניגורים-משפכר נגי- מלו בינתיים מאותה פילוסופיה. עומד בעינו הספק אם פיתחנו הסר-התמימות של ארנ- בורג—שהוא כאן בחזקת ודאי—היא בגדר מסיבה מקילה במקרה שלפנינו אי, הלילה, מחמירה דווקא.

י.ע.

שיחה שלא תמה

ספרו של זרובבל גלעד כולל זכרונות וחי- וויות מפגישות עם חברים ומורים מן הת- נועה ומן הספרות, שהלכו לעולמם—כל דמות וסביבה. האווירה המיוחדת לה, המוא- רת ומחוממת מכוח הקרינה וההשפעה שהיא מאצילה. כל רשימה כתובה בפרווה לירית, הקושרת כתרים לנוף האנושי וחותרת לגילוי שרשי צמיחתו של אדם. המחבר מתחיל בצ- מרת, יורד לענפים, לגזע, וממנו—לשרשים. זרובבל גלעד מחשיב את הנוף, ורשימותיו על האדם עוסקות יותר במראות של גופים, שמהם ומתוכם צומחת דמותו של האיש הק- רוב, אשר השיחה אתו נשלמה אך לא תמה. חלק אחד של הספר עוסק ביהודים מן הפ- זורה. ביקורו של המשורר בפולין זמן קצר לפני המלחמה איפשר לו לעמוד על אוירת האבדן הקרבה והולכת אל הריכוז היהודי הגדול ביותר באירופה. בפגישות עם פעילי המחנה החלוצי, עם סופרים עבריים ואידיים (יצחק קצנלסון, דב פומרנץ, יחיאל לרר, נחום בומזה וד"ר יאנוש קורטשאק) עולה ריח השואה הצפויה ליהודי פולין. קצנלסון אומר שהוא "שר על האש ובתוך האש", יאדק גוליבנר, מעסקני "החלוצ", תוהה "איך

"מקטורת זו באה לאוויר העולם בימי ההזיות הגדולות, כשהיו מכנים מייבוצ בשם תה, עלי-כרוב רקובים בשם טבק, ואת ספרי איליה ארנבורג בשם ספרות יפה". משפט זה, הלקוח מאחד מ-13 סיפורי- המקטרות המפורסמים-בשעתם, מיטיב לה- עיד על טיבם של סיפורים אלה כמו גם על הפסיכולוגיה, המורכבת-כביכול, של הסופר- הלץ, שזה עשרות-בשנים הוא משמש—בשי- עורים משתנים וגמישים של ערמוניות, חצי- פות, התרפסות והתחפשות—בהצרם של שלי- טי-הקרמל המתחלפים.

אפשר לתמוה על ספריית "תרמיל", היוצאת מטעם קצין-החינוך-הראשי לצבא-ישראל ומ- עיקרה נועדה לתת, במוצהר, "סיפור טוב— סיפור יפה—סיפור מרתק" בידי הנוער-במדים, מה טעם בחרה בפרחי-ספרות נבולים אלה מימי אביב-המהפכה למסרם, בתרגום חדש, או מחודש (ואגב: חיור ומימי למדי), בידי קהל לקוחותיה. אך, מצד אחר, אין ספק שעשתה בכך שירות מסוים—אם גם אולי שלא במתכוון—לקוראים קשישים יותר, שבזכרונם נשמרה לספר זה נימה של חיבה נוסטאלגית הנמשכת והולכת מימי-עוריהם. אגב קריאה חוזרת, ואגב השוואת רשמי בג- רותם לזכרי נערוחם, ישפילו אולי להכיר (מייודע באיזו פעם!) ב"נזילותו" של טעם ספרותי, ביחסותם של ערכים, ובקלישות המטען הרוחני-הרעיוני בו צוידו נערים ארצ- ישראליים בזמנים-שהיו-זמנים, מטען שאבזר ארנבורג זה היה אחד מפריטיו הטיפור- סיים.

עתה, מכל מקום, קשה שלא לחוש עלבון לתבונתם ולרגישותם של בני-אדם—ככותבים וכקוראים—בנסיון להשפיע על ילודי-אשה, ולו גם השפעה תעמולתית בלבד, בכלים כאלה: בפאתוס רדוד ומעושה כזה, ברגשות גסה כזאת, בסממנים פלאקטיים

• איליה ארנבורג: 13 מקטרות; תרגום: אליעזר כרמי; ספריית תרמיל, 1966; 256 עמ' (בשני חלקים).

אדם? האדם מפור על הדומם ועל החי סביבו את היופי והוא־הוא שחושף אותו בהם, והופך יופי זה לחלק מנפשנו, לרוח־ניות נעלה היונקת כוחה מן הקסם הזה שאינו חילף, הקסם שבהווית החיים כולה, ובנו עצמנו — ואשר השירה האמתית יורדת לגלותו". דבריו האחרונים של פיכמן, כאשר שלח מבט אל הים, היו: "ראה, כמה כחלת יש עוד בעולם!"

שירתו הפרוזאית של גלעד בספרו האחרון משכילה לגלות את קסמי אדם ונוף המוכרים לו היטב. ההתוודעות לאנשים ולנופים ולשרשיהם המשותפים מתוארת מפלי ראשון ובבלתי־אמצעיות רבת־רושם.

י. פ.

הנה האש

לא אחת הצביעו על כך שאת העיבוד הספרותי, התיאטרוני או הפילמאי של המומנטים הרומים ביותר בהיסטוריה החדשה של ארץ־ישראל מניחה הספרות העברית, במידה מכרעת, לזרים. דבר זה כשלעצמו אולי לא היה חמור במיוחד לולא העיד על איזה ליקוי מהותי בגישתם של סיפרי הארץ, או אף בגישתה של האינטליגנציה הישראלית בכללה, אל עצם ההוויה המתרקמת סביבנו, על בעיותיה הרוחניות האמיתיות ועל עברה הקצר והמורכב כליכך. התירוצים על חוסר "פרספקטיבה" מספקת והיעדר "מירווח נפשי" דומה שאינם אלא תירוצים של מבוכה. הסבר קולע יותר, ואם גם חלקי בלבד, הוא אולי שעיצובם הרעיוני־המוסדי של גידולי הארץ הזאת, וסופריה בכללם, הרגילים לראות את המציאות הפיזית, החברתית, האנושית וה־היסטורית שסביבם בכלים של דרוש ושל מיסטיפיקציה כלשהי, להתיחס אליה התיחסות "ערכית" שהיא גם, בהכרח, מגמתית־בררנית או אף תכליתית־ועלתנית. ואם אמנם זהו

להביא את הבעירה הזאת להמוני בני־נוער, יאנוש קורטשאק וזעק במר־לבו: "האדמה רועדת". הסופרים האידיים היושבים בתוך עמם היים את אימת הפוגרומים זאת זועת השתיקה שלאחר הפוגרום. אבל כולם צמודים למקומם ולמלאכתם. השרשים הרבים של נוף־גידולם ופעילותם אינם מאפשרים להם לברוח מאימת הדין המתקרב. ייאושם ואזלת־ידם מתוארים עליידי ז. גלעד בשורות יפות, רוויות צער ועצב.

בחלק השני של הספר מקדיש גלעד את רשימותיו לחבריו מבני הדור השני בעיקר הרוד־משה שטורמן, גמרוד לויטה ונחמיה שיין, למורו משה כרמי, לברל כצנלסון, יעקב פיכמן, מנחם פוזננסקי, משה ברסי לבסקי, חיים שטירמן ויצחק שדה. כאן שונה האווירה ושונים הנופים לגמרי. אדמת ארץ־ישראל היא, שמצמיחה רוח אחרת של "אור נערב", "בוקר אין קץ" ו"ארץ אפרים". חדות החיים נשאבת מנופה של מולדת, וכוחות ניעורים לפעולה, חזקים במיוחד הם התיאורים של בני העמק שהיו חבריו של גלעד. נוף גידולם, ההל מבית־הילדים שפקיבוץ ועד לגבעות השוממות בדרום הארץ, שעליו נפלו במלחמת־השיחרור, נמרס בצבעים חיים. זכך מספר עליהם זרובבל גלעד, שפעם, באחד ממסעות הפלמ"ח, נתק לו בעץ אחד עתיקימים: "גזעו העצום מצולק ומבוקע ועם זאת—שלם כליכך. משה [שטורמן] שהיה מפקד הכיתה אמר: 'לעזר לם אינך יכול לדעת אילו חיים גדולים יש לעץ כזה. השרשים האדירים בעומק, מי יודע לאן הם מגיעים; והזוללים הרבים למעלה — מכמה דורות הם יונקים!'"

הפגישות עם הדמויות האחרות קצרות יותר, אך הדיהן חיים בלבו של הכותב. לפעמים נמצא הוא "ממשיך הטיהה בינו לביןם", ולפעמים באשמורת לילה "יביאנו האיר, והם עמו כולם, מתכנסים יבאים". בפגישתו עם פיכמן, בערוב־ימיו, הוא שומע מפיו תורה על נוף ואדם: "מהו נוף, כל נוף, בלא

* מייקל בלנקפורט: הנה האש; תרגום: אהרן אמיר; עם הספר, 1965; 364 עמ'.

* זרובבל גלעד: שיחה שלא תמה עם רעים ומורים; הקיבוץ המאוחד, 1966.

ממש על מי שבא לכתוב רומן ולא מוגר-גרפיה. גם ניכר היטב בכתיבתו שלא יצאה מתחת ידו של בעל-מלאכה קר, שוחר-אפק-טים וחומד-תפוצה אלא של אדם שלבו היה עמו בעבודתו, אף כי—כטבע הדברים—יש דמויות ומעמדים, שחיממו את לבו יותר מזולתם.

בלנקפורט אינו עגנון, ואולי אף לא ישתווה להנריק סנקביץ'. ו"הנה האש" אינו "האש והעצים", ואפילו לא "באש ובחרב". אבל בניסחו העברי, הצלול והמנופה, ראוי הוא להימנות עם אותם חיבורים, בין גידולי-מקור ובין ילודי-נכר, המספקים מזון אלמנטרי, כשר והגון, לרגשות פטרוטיים ולגאווה לא-מית. הללו אינם זוכים, כמדומה, לעודף דאגה בחברה שתרבותה הקיבוצית הפסיטית יונקת מיצרים גזעניים ומרפלקסים עדתיים הנקלעים תוונות בין התנשאות להתבטלות-עצמית.

י. ע.

האיש חזר

בקראנו את ספר-השירים הצנוע "שוב האזר הזה" זכרנו בלי-משים קטע מתוך הסיפור "שירה" לש"י עגנון, שעיקרו עדיין בכתו-בים, דברים ההולמים במיוחד ספר עדין וצנוע זה שלא זכה לבקורת הראויה לו:

"מזנחים להם ספרים אלו, קטנים הם ואינם עושים עצמם פומבי, ואינם מבהילים עיניהם של בריות לא בצורתם ולא בחכמתם. בני-אדם שרובם לא ראו כתלי אונזי ברסיטה ולא קיבלו תורה מחכמי הזמן כתבו אותם. בסתרי חדרם כתבו אותם פעמים מתוך דוחק מזונות, ופעמים מתוך שאר צרות. בשונקים וברחובות קיבלו את חכמתם מאת כל איש כל אשה כל תינוק, מבהמת חיות ועיפות, מאבק-דרכים ומרוז-

הסבר בריחוקף, הרי במידת-מה לפחית יובן מכאן מפני-מה חלק כה ניכר ממה שנכתב כספרות בלשון העברית בעשורים האחרונים משאיר רושם צחיח כליכך, עקר וגמוד כל-כך—או, בפשטות, אנטי-ספרותי כליכך.

מייקל בלנקפורט הוא אחד מאותם זרים שבשנים האחרונות חיפשו, ומצאו, הומר ספרותי מגרה, מרהיב ומלהיב בקטע זה או אחר מן ההיסטוריה החדשה של ארצנו או מהויתה החדשה. הסופר האמריקאי-היהודי, שתפוקתו העשירה כוללת מספר רומנים ותסריטים על דמויות-גיבורים מן ההיסטוריה של ארצות-הברית, נכבש לסיפור-המעשה של מרגלי ניל"י, אוהבי המולדת וגיבוריה, ראד-שוני בנייה-מושבות בפלשתינה העותומאנית, הרדומה-הבתולית, הססגונית-הפרימיטיבית, העשוקה והחולמת. שום סופר עברי, שום מחזאי עברי לא ראה כי כאן, בהצר-ביתו ממש, מוטל לפניו חומר מן הסיג אשר ממנו קורצו חלומות, אגדות, מיתוסים—וסרטים (שהם כבר יכולת השובה המודרנית לצרכו הנצחי של האדם במיתוסים); ואם היה בהם אחד שר-אה, דומה כי העדיף לעצום עיניו או לשאתן למקום אחר. סוף-סוף, לגבי "הישוב המאורר" גן" היה כל אותו מעשה בחזקת טאבו. גם הפשטות היחסית, הגושות, הישרה—ככל הר-ידוע, או ככל המצטייר—של דמויות ניל"י ספק אם היה בה כדי לקסום לאנשים שלומדו לבקש להם, בכל דבר, חשבונות רבים. מייקל בלנקפורט היו לו אילי חשבונות אחרים, לגיטימיים כשלעצמם; על-כל-פנים, הושווה מקצועי הוליך אותו אל שדות שומרון ואל בני-בית-אהרנסון וחבריהם. הוא בא, ראה, ונוצח. התוצאה: "הנה האש". רומן על ניל"י.

האם מסר בלנקפורט את סיפור-המעשה "בר-נאמנות"? האם לא "סטח", האם לא "סילף" פה-ושם? אלו הן קצת מן השאלות הדרדרי-קיות שהועלו בפני רבים בארץ מאז הופעת הספר, והן הועלו תכופות בנימה של התרכה או בהעמדת-פנים של זעף, למען האמת, נהג בלנקפורט במירב האחריות וההתאפקות בנד-תונים העובדתיים שהיו בידו, ואם "שיחק" בהם קצת הרי זה רק במידה שהיא חיבה

* פסח מילין: שוב האזר הזה; הוצאת "מגל" ע"י מחברות לספרות, תל-אביב 1966; 82 עמ'.

ספורות, קמצניות ללא־נשוא, הוא יוצר גביר
שי שירה חד־פעמיים:

במשקפיים שחורים/עובר ממקום למקום/
אלוהים/לכבות דליקות/של/כוכבים נופלים
("סתיו" ע' 65)

משום־מה לא זכה הספר להד כלשהו במדו-
רי הבקורת של מוספים ספרותיים. מתוך
מהול השירים החכמניים והידעניים המצי-
פים אותנו בהמונים מתבלטים שיריו העדי-
נים והצנועים של פסח מילין, הטבועים
בחותרמה של אמת פרטית. יש להניח,
ולקוות, שבאחד הימים יתגלו לעין
הרבים.

ח. ב.

באם הדרך

טוב מאד שעוד יש קיבוצים בארץ. וטוב
מאד שנזכר גלים עכורים של אדישות
והמרנות הקמים עליהם מחוץ ומבית, להצי-
פם ולטבעם, עדיין הדעת פנויה לא רק למא-
בקים חברתיים ומשקיים אלא גם לטיפוח
ערכים אסתטיים, לעילוי האדם, לשימור
פינת־היחיד במסגרת הקולקטיב היוצר. טוב
מאד שלא אפסו חברים, וחברות, הדואגים
קצת לנשמה היתירה: לקישוט נאות לחדר-
האוכל, לעיצוב משטחי נוי ודשאים, או
להכנת כרזות וציטטים מתאימים, עטורי
ציצים ותגים, לימי־מועד־ועצרת הבאים
להרנין את עמל־החולין. וזעיר־פה זעיר-
שם ישמח הלב לגלות והנה חבר, או
חברה, עודם שוקדים לתת ביטוי לפרט
ולכלל, לאדם ולאדמה, לטבע ולארץ.

חברה אחת כזאת, לא נטולת־כשרון כל-
עיקר, היא, לפי כל הסימנים, המשוררת
עבריה עופר, שכונסה "באם הדרך" כחמי-
שים משיריה.

• עבריה עופר: באם הדרך (שירים); הוצאת
"מילאת", 1966; עמ' 77 (רישומים: המחברת
וא. ב.).

חותר־צנה, מן השמש והירח והכוכבים,
מעצי היער ומנהרי נחלי מים. יש ספרים
על בני־אדם שאינם ולא כלום, אבל אם
אתה יורד לעומק המעשים אתה רואה
שכאן מקום בינה וכאן עיקרי החכמה
שיגעת עליה ממקום אחר בספרים המעו-
רים שנכתבו בלשון עמוקה ובטרמינולו-
גיה קשה". ("שירה" לוח "הארץ" תשי"ד
עמ' 164).

החוויה המרכזית העוברת כחוט־השני בשיר
ריו של פסח מילין היא שמחת הכתיבה
המחודשת, ההולמת ברקותיו של משורר
לאחר שנים רבות של "שתיקה הולכת ונמ-
שכת". הסתר־הפנים חלף ושמחה זו המפ-
עימה אותו ללא גבול מובעת במשפטים
קצרים, לעתים בני מלה אחת, ובשירים
קצרים; עתים לא מעמיקים כל־כך, מתחכ-
כים יתר על המדה במטבעות שחוקית, אלא
אף שם מובעת בהם חווית־אמת שאין
להכחישה.

אחד השירים הנאבקים עם אבדן־חושם
בחוויה מחודשת זו הוא השיר האחרון, הק-
צר והמצימצם עד־כאב, ואולי הטוב ביותר
בקובץ זה.

האיש חוזר

מוזר
אבל האיש חוזר
האיש היה זר.
מה מוזר
שהאיש חוזר
חוזר
להיות
איש.

(ע' 80)

רוב דימויו ועולמו השירי שאובים מתוך
מאגר השירה העימדת "כנכסי צאן־הברזל"
של תרבות האדם ובהם הוא מבטא את
שמחת ההתחדשות. השירה אור היא
לגביו—אור המאיר את מחשכי נפשו, את
היכליו הפנימיים, ודימוי זה הוא אף שמו
של הספר. אך לעתים מצליח מילין להגיע
ליצירת עולמות פרטיים בתכלית. במלים

יעוד שיר ארוך לאיפחות ליכרו של טייט שנפל. אבל את האפייני ביותר ליצירתה אנו מגלים והולכים בחלקו השני של הקר-בין, תחת השם הכולל "משירי כרמל". כאן אנו חשים ממש את תחושת המקום בו שך-כן, מן-הסתם, מעינה הקיבוצי של המחברת ("כי עמקו רקיעים /—גבה ההר, / מפרץ וחופו /—אופפו. / וערפל נהר / עלה מים / וסוף סוף /—לבסוף / דממה עטפו"—ע' 47; או: "איך האפיר קישון... / ...לשתי-קת כרמל ושדותיו"—ע' 48). כאן גם נשמה עם המחברת בשמחת "בתים חדשים", בשיר שנכתב "ליום העליה על הקרקע", המסתיים במשפט-הסיכום המעודד: "כי חזקו ידי העושים"; פה נכיר טובה יחד עמה על כי ידיה "עוד יודעות לעצב /—מלאו עבודה" ועל כי "החוט פה זרח אחוות-עושים / אהוות אנשים דהים" ("בסדנה", ע"ע 56/7), גם יהמו מיתרי-לבנו בהמון רגשותיה של החברה ע. עופר לעת תשא "שיר לעלם הסנדלר" (ע"ע 61/2); ולעפר תשה נפשנו למקרא "לאחר השואה" (ע' 69), בו שוב ניתן ביטוי לעייס-רותו של מחנה המגשימים התוהה ושואל: "איך נשכח?" ולא הפוג הערת-רוחנו בעודנו מחריס-מתזיקים אחריה, נקלעים והולכים מחרוז אל חרוז ומשיר אל שיר, עד לאקורדים המסיימים באדיר במחזור השירים "הוא" (המזקדש "לבני המחזור"), אשר בו נתרונן למקרא שורות כגון "הוא יברך בעגבניה וזית... / הן הוא הנולד לייעוד, אתם ולכולם. / הנועה והדם שלהגשמה. / ניגודיות הנתינה עד תום /—וההשלמה...". ועד לשיר-הנעילה, ששורר תיו רחבות כשדות-שבצמק ונידופות ניהודי-חציר, "אלוה אל החזרה הרבי-פעמית", הממצה ללא שיר, כמדומה, את החוויה של "צוות, נושם יחדויות מחוספסת" (ע' 77).

איך אמר פעם אברהם לינקולן, כאשר שא-לו לדעתו על ספר מסוים שניתן לו לקרוא?—ריאה?—"אנשים האוהבים סוג זה של דבי רים ימצאו שזה מסוג הדברים האהובים עליהם".

עבריה עופר יודעת עברית היטב, ולמרות כמה שגיאות-ניקודיפסוק מצערות שנפלו בשירים, מסתבר שגם דיקדוקה סדור על לשונה. היא גם קראה ודאי הרבה שירה, וחריותה יכולה לעורר קנאה בלב הרבה מחברי המשק והתנועה. לא מעט מן הרגי שות שבהם אנו נתקלים אצל טובי המשורר-רים פוקדים גם אותה. הרי, למשל, רגש הבדידות, הבא לירי ביטוי בשיר כגון "במסע" (ע' 8):

...הנה את בדידות אדם, / מוודת ייסורי הגוף והרוח, / שיש לשאתה, כל כולה ביחידות, ללא נוח, / לשעה ולחוף המ-סוים.

ועוד היריהורים עגומים—ספקניים ונכאים—יש אשר יפקדנה, אבל כוח יש בה להתנער מהם, לקרוא עליהם תגר, כמו בשיר "הירי-הורים" (ע' 15):

...הם [ההיריהורים—צ. ק.] היים. הוגגים נצחונם. / יש טעם ואין /—באותה מידה. / יש למען ואין /—באותה חידה. / — / הרפו, הרפו, היריהורי תמול, / מבוקר, נפשי לא אדע. / מבוקר, רן בי כל.

גם מחשבת הציונות העובדת וחזונה אינם זרים לה, כמובן, כאשר יעיד השיר "מפני כבודם" (ע' 25):

אולי את מעט מיבול / הפחדים והתקוות שלהם. / אולי הוא מיבול. / מערש נשך מת עקידות וקידושי-השם. / מנוער ידעת, יש נועד / ללהט קדים, צרה חצילים. / מול מחשוף הגלעד / — כרע מתח יתרי אהלים.

גם יודעת היא לשפוך צקון-תפילה על פלי-טת-חיינו של האדם-באשר-הוא-אדם (ר' "הן ייחדת", ע' 31):

ונא! תוחן אהבה מרחמיו, / זו שכבר נגזר דינה. / זו המצפה על הסדן, בין ברכיו. / יותן וייטיב להטליא ולאחזית / —חייכן, ספין ועדנה /—את המעט שנותר לה לחיות.

יש לה גם שיר, גדול למדי, שעניינו שואת יהודי-אירופה ("הצוק מעבר", ע"ע 38/9),

בתפילה רחושה וריוה שלא תמה לגווע. //
 בדממה סהורה יש תזעק: רחמוני אחי! /
 עוד קיים אנוכי ונושם אנוכי ועוד חי / וכל
 רגע נוקף לתומי יעברני כחרב.

כדומה לזה, באותה מידה של הכרה-עצמית
 בהירה ונכוחה, מסתפמות תמונת-עולמו ו-
 השקפת-עולמו של חומסקי גם בשיר כמו
 "דרדר" (ע' 50):

האם ראית איך דרדר השכיל לגדול? /
 נחבא אל מרודיו ושש אל יגע. / עושה
 במלאכת שרשיו באלים קול / באדמה
 קושחת ומצולקת. // ————
 ...צנוע וגלמוד / רוקם לאט רקמת
 חייו בשקט. / הוא את נפשו איננו מבקש
 למות. / נפשו באינן-רואים
 שוקקת. //

הלל ושבח לדרדר חרוץ. לשווא /
 פורעים בזעם חרבונים ניקד. / באלים
 קול עושה במלאכת שרשיו / באדמה
 קושחת ומצולקת.

רוח הפיכחון הביתי-המיושב הזה נסוכה
 גם על מחזור-השירים הנוסטאלגי "לאמא",
 בפרט על שיר ב (ע' 218):

בצאתי ביום דלף וסתיו מן הבית / הזהירני
 קולך קולקו: / "בסודר ובמעיל התעטף,
 פן, חלילה, / תצטנן ותפול למשכב". // —
 אילו באת, אילו באת בסגריר ובסער /
 שוב בבנך הפרוע לגזוף! / זה קולך הנרגז
 והטוב עוד פוקדני, / זה קולך יפקדני עד
 סוף.

זוהי שליוחה את המשורר גם בעת שירותו
 המלחמתי—בצבא הבריטי, כפי הנראה מתוך
 השיר הקרוי במונח בריטי-צבאי, After
 duty, וזו לשונו:

שעת נופש וציוץ אחרון מציצת ציפור. /
 הלסדר הפצי, או גרבי הקרועים לתקן,
 או לתפור, / או אולי לכבס לבני? —
 סליחה על חילול הנימוס— / או איגרת
 לכתוב לידיד ולהסיח סודי הכמוס? //
 או לשכב על קרקע אהלי המאופק ולישון /
 עדי בוקר בוקע אישם במזרח עם קו
 שמש ראשון? / אך מניין, מניין עזרה
 לשעת-נופש טובה ושלמה / מריבוא יתו-

אזוב באבן

שירתו של דב חומסקי מפכה לה בשופי ובי-
 נחת זה חצי יובל שנים, או אולי יותר,
 באפיקים מופרשים משלה—מכירה במיגבלור-
 תיה, איתנה בצימצומה, גיבטת נכוחה מול
 עצמה כמו שהיא. ללא אשליות, מתוך מש-
 מעת-עצמית וכיבוש-היצר, ללא יומרות, ללא
 תריגות—וללא חריקות. עולמו, תבל שלו, היא
 תבל ה"מואיל ה..." להצמיד אזובים
 אל האבן" (ע' 78). בשינוי-טעם קל, תבל
 זו כל עצמה בבחינת אבן אחת קדמונית שה-
 משורר, ושירתו, יעלו בה כעלות אזוב אשר
 בקיר.

ריסונו-העצמי המפוכח של דב חומסקי
 אינו מניח לו להפליג בתהייה אף לא להעמיק
 חקר הרבה בכבשוני נפשו. בתוך סייגים אלה
 מצטייר לפנינו שירטוט של דיוקן-עצמי, מהיר-
 מן וחד-קווים, מתוך השיר "אילן ברחוב"
 (ע"ע 52/3), שהוא כעין מפתח ל"דמותו של
 המשורר כאיש ממושטר" (ההדגשות כאן
 ולהבא שלי—ש. ל.):

מרוחק מאחיק, ברחוב השרוע, / ערירי
 ושחית בכוסף נכאב; / רכונגה צמרתך, אשר
 טרם ראוה / הדרכים הגדולות ההולכות
 במרחב. // ————

פה נוטעת לנוי וליפעה ולתפארת / וצור
 וית: חליל לך מחרוג! / מזמרות
 עשאוך היטב במסגרת— / לא משהק
 ומשובה כי אם סדר וחוק.

יש, כמוכן, גם צד שני לקיום מסודר, מאורגן
 ומובטח, הבא על ביטויו באיזו כמיהה רפה
 אל חיים של רגש ויצר, סער ופרץ, מעש
 ושקיקה—בחלקו השני של אותו שיר עצ-
 מו:

פה גדלת הרחק מני יער עבות וגבוה. /
 באקראי ובהסתר יגיעוך הדין עד הלום. /
 לא תראהו אתה לעולם, רק חלום תחלום
 / על עצמת-ריגושו השופעת הלוך ור-
 שפוע. // ————

...תדמה: נוף-אחיק הגא יתרפק לשלום /

* דב חומסקי: אזוב באבן (שירים); הוצאת
 מסדה, 1966; 254 עמ'.

נה", ביקש לעלות ארוכה למדווי חברתו ולפגמי העולם בתרופה החלושה של אידי-אליזם ובניצוחה של מנהיגות מוסרית ונאו-רה. אילו לא התימר א.מ. יורג'ונס לכרוך יחדיו, בספר פופולרי וקצרי-יריעה, גם את "חקר תולדותיה של ארצות-הברית" מאז תום מלחמת-האזרחים ב-1856, וגם את קורות חייו של נשיא ששנות פעילותו הן שיאו וסיכומו של למעלה מיובל שנים, עשויים היינו לזכות בביורפיה של אחד מגדולי הנשיאים האמריקאיים. אולם יומרתו של המחבר צימצמה והקלישה את הדמות הראשית, מצד אחד, ומצד שני הבני-אה רק ראשי-פרקים של תקופה. בראותו את שמונה שנות נשיאותו של וילסון כחשובות לא דווקא במסגרת ההיסטוריה הכי-לית של שנות המלחמה העולמית הראשונה אלא בעיקר בקורותיה של ארצות-הברית פנימה, מטפל המחבר בעמודים מרעטים בלבד במדיניות-החוץ של וילסון, שלפחות אצל הקורא הלא-אמריקאי שמו קשור בה הרבה יותר מאשר במדיניות הפנים. הקמת "הברית-הלאומים", או ניסוח "ארבע-עשר העקרונות", זוכים לשורות אחדות בלבד.

בשם הליברליזם האמריקאי נלקח וילסון מאצל משרתו כנגיד אוניברסיטת פרינסטון להיות למושלה של מדינת ניו-ג'רסי, ואחר-כך מועמד לנשיאות. יעדו היה למצוא פתרון לבעיות החמורות שנתלו לגידולה הכלכלי העצום של הארץ עד לראשיתה של המאה העשרים. השתלטות המוחלטת של אליהון בודדים כרוקפלר, קרנגי, מורגן וזנדרבילט, ואיגודי מסחר ותעשייה ענקיים, על כל שטחי הפעילות הכלכלית ברחבי המדינה, ושינוי דמותה החברתית של ארצות-הברית, הביאו אמנם את היעילות והגאות העצומה, אלא שבעלי-ההון ראו בכוחם הכלכלי אמצעי להשגת כוח

שנים רשעים רוחשים ועוקצים בחימה. // או מוטב ואגש לקנטיין הנחנק בעשן מתפתל, / — — — ואולי, ואולי, ואולי להריע: אמן ואמן! / ונשקי לצחצח היטב, לצחצח היטב ו-לשמן? / ומה הלאה, מה הלאה? האם להרהר גם על הא גם על דא / הרהורים עתיקים עד מאד, שהעלו חלודה? // שעת נופש עכשיו. עננים. ערפל. מחשיך, מחשיך. // או איגרת לכתוב? אך במה להתחיל ובמה להמשיך? / ואולי להפליג בחלום?—אין פנאי להסס, אין פנאי, / כי על כן בלא חקר נוסף אנדרז לכבס לבני.

ולא עוד אלא שאותה ראייה קונסטרוקטיבית-במהותה, אפיינית לדב חומסקי גם בבואו לביקור בהריסות "גיטורשה", במחזור-השירים הקרוי בשם זה. אף כאן ("באשר ניבטת עין", ע' 249) אין הוא מעלים עינו מ"ניסור משור והינף כילפות וכשילים, / רבדי נדבך על פי אנך ופלס / ... // ...—סיד ומלט ופיגום, ידיים חפצות עושות במלאכת. / ... // סילוק איים, טירטור דחפור ונקש מעדר". רואה הוא בעליל כי "שוב מתמלאים בורות ואין צלקת", אף שומע הוא "זמר בנאים, / בלהט-בטוחות, באשדות של כוח". אבל נוכח "עיימפולת אהרונים" הנמהים והולכים שוב אין הוא כובש עתירתו, אשר אותה ישא אל האלוהים: "זכור היטב ואל תתן לשכות..."

וכאן אף המבקר (יצרהו אל כבבה וכאישון!) יזדרז ויכלה דבריו (בלא חקר נוסף), ויילך—לפישעה—לישון.

ש. ל.

וילסון

אינטלקטואל מסוגר, בעל אמונה עזה באחריותו האישית ובוטח בטחון מוחלט בכוח שיפוטו ובצדקתו הלא-מעורערת, היה וודרו וילסון, נשיאה ה-28 של ארצות-הברית. מאמין בבחירתו ברציון "ההשגחה העליון"

* א. מ. יורג'ונס: וילסון והליברליזם האמריקאי; תרגום: משה בן יוסף; הוצאת "הדר" (ספרי מופת להיסטוריה), 1965; עמ' 199.

ביקש וילסון להעניק לאומה האמריקאית פירושה היה, לגביו, סילוקם של היחידים רבייה-שררה ממוקדי השלטון והכוח ומתן בסיס להתפתחותם החפשית של אלה אשר נבלמו בידי קוטפי הפירות הראשונים של החופש האמריקאי. לאחר שנכנס לבית הלי בן, ב־4 במרס 1913, הפתיע הוגה-המדעות האידיאליסט והיה למנהיג לאומי, לפוליטי טיקאי שנון וערמומי, "קשה כציר וגמיש". דווקא הוא, הנשיא הדמוקרט האמון על ברכי המסורת הג'ורג'יאנית, ריכז כוח-שררה חסרת-תקדים בידיה של הרשות הפדרלית ובידי הנשיא, כשהוא מתגבר על סרבנות הקונגרס וסרבנות מפלגתו בפניות ישירות אל האומה. פעילותו התחקית נגד הש"תלטות הטרוסטים הגדולים ולפיקוח על שוק-הכספים נראתה לו מספיקת. תפקידו של המימשל המרכזי לא להתערב לזכותו של צד זה או אחר אלא להיות נייטרלי במאבק שבין האינטרסים החברתיים, ואין ייעודו להרוס יסודות ולהקים אחרים תחתם, אלא לטשטש את הניגודים ולהפיק את שערי ההצלחה וההתרחבות הכלכלית פתור חים לכל.

מדיניות-השלום העולמית שלו לא היתה אלא המשכן של התיאוריות הליברליות האלה. א. מ. יורג'נס רואה בהכרזת המלחמה על גרמניה את "שיא הליברליזם הווילסוני". מטרתו היתה שיהרור העולם משלטינם של האוטוקרטיה. המיליטרזים וה־פלוטוקראטיה, ו"חברת-הלאומים", פרי רוחה, היה תוצאת ההכרה כי יש בכוחו של ארץ גון עליון חזק למנוע את התערבות החזקים ולערוב לתנאים של חופש.

נגזר על וילסון, כעל גיבור של "טראגדיה יוונית קלאסית", לראות בעודו בחיים את מפלת רעיונותיו הנשגבים מבית ומהוצ. 12 שנות נשיאות רפובליקאית אך הגבירו את גידולם המפלצתי של איגודי המסחר התעשייה ואילו "הברית-הלאומים" נולד נפל. וילסון, אומר המחבר, הבין אמנם את בעיור תיה של המאה העשרים, "אלא שפתרונו היה בן המאה הקודמת". הדוגמאות שלו ודבקותו הלא-מעוררת בתכניתו העלימי

פוליטי ולריכוז הפיקוח החברתי והמדיני בידיהם. ארץ האפשרויות הבלתי-מוגבלות איפשרה לעתיר-ההון כוונדרבילט להכריז בשחצנות מבוססת: "החוק, מה הוא נוגע לי? האין כוח השררה בידי?" ולמצע "המפלגה העממית" הקיקיונית איפשר לקר בוע ב־1892 כי "שני מעמדות גפרדים הגיר הן מרחמה הפורה של ממשלתנו המעוותת דין: המרודים—המיליונרים". תנועת-הכח־אה נגד דחיקת רגלו של התעשיין המקומי הקטן ונגד ניצולו של הפועל בעיר המתח אכלסת התבטאה רק בספרות פובליציסטית ענפה של "גורפיה-הביבים" ובראשית התארגנותם של ארגוני הפועלים.

וודרו וילסון נבחר מועמד המפלגה הדמוקרטית דווקא על-ידי חוגי התעשייה וההון של המפלגה, שחיפשו דרך להתגבר על שלטונם רבי-השנים של הרפובליקאים. הם לא התייחסו ברצינות לרעיונותיו הליברליים, שאיתם הביע בספריו, הם לא היטיבו להכיר את כוח אישיותו, שהתבטא כבר במאבקי נגד האפוטרופסים "בעליה-המאה" שביקשו להיות גם "בעליה-הדעה" בענייני האוניברסיטה, ובתכניות הריפורמה החינוכית (חוש-ההימור היבש שלו מתגלה בתשובתו לקרנגי — תשובה שראוי לשננה באוזניהם של תורמים לאוניברסיטאות ישראל. כשזה תרם אגם במקום בנין-לימודים, אמר לו וילסון: "מר קרנגי, אנו זקוקים ללחם, ואתה נתת לנו עוגה").

הבוסים הפוליטיים שעמדו אחרי בחירתו סברו כי הפרופיסור הליבראלי ישמש להם שלט דמוקרטי, אדיב, הסריומרות וחסר כוח-החלטה-היומעה, בהיבשעה שהם יכוונו את פעולותיו כרצונם. היתה זו שגיאתם הגדולה, שכן "גמול היה עמו להיות לא ראש סמלי אלא מנהיג".

הליברליזם האמריקאי לא גרס כי הסדר והמבנה הכלכלי פגומים מיסודם. הוא הכיר בעובדה שגידולם והתעצמותם של התעשייה והעסקים הם שהביאו לפריחה הגדולה. חששם העמוק היה מפני ההשתלטות הפורליטית של הפלוטוקרטים וגילויי השחיתות בכל ענפי המימשל. "החירות החושה" ש-

רים": צאריזם ודמוקרטיה, סוציאליזם וסן-סימוניזם, לאומיות והומאניטריות, אנארכיזם ולגיטימיזם, ועוד ועוד שמות הבו-קעים מגרוננו של כרוז ההיסטוריה המזמי-נם לבימה. יש סטודנטים ואספסוף, אגרי-דו-יכתיבים, מדענים ואנשי-רוח, ועל כל אלה מפתה ומבריק קסם שמו של נפוליאון הראשון, הוא נפוליאון בונאפארטה. דמו-יות מאכלסות את הבימה בצפיפות נוראה, משפחת בונאפארטה הענפה זרבת-הגונים, עוזריו, פארסיני ומורני, האחד מהם בונא-פארטיסט אמיתי יחיד, כהגדרת נפוליאון, אך מטורף, והשני כהמר קל-דעת וקר-רוח ובעל כשרון גאוני לעסקים; ובצד אלה אישים כגוו, לאמארטין ותיאור, הו-גידעות וסופרים כהוגו, פרודון ובלאנקי, וצירים של כל אלה: גיבורו הראשי של המחזה, לואי-נפוליאון, שמיטוס ומציאות נכרכו יחד וללא-הפרד בדמותו הסבוכה והסתומה. בארבע מערכות ואפילו עולה המסך על שרשרת אפיזודות חסרות-קשר, תמונות קריקטוריות, על רומאנסה פיקארס-קית, על אופרטה ודראמה, קומדיה וטרא-גדיה—תמיד רבות-עלילות, רבות-ענין ומ-רובית-יחידה.

לואי-נפוליאון נולד כבנו השני של לואי, אחי נפוליאון, והורטנז, בתה של זוזפיין. הריהו צאצא לזרע קורסיקאי וקריאולי, נסיך הולנדי, איטלקי בלבן ואוהד הקר-בינארי, העושה רושם באחרית-ימיו של "מלומד גרמני יותר מאשר שליטה של צרפת", צעיר שחינוכו הופקד בידי של יעקוביני, בן-בית בחברה הבריטית וידידה של המלכה ויקטוריה, נשוי לספרדיה פי-פיה, קלריקלית ובעלת השפעה ריאקציו-נית, אירופאי וקוסמופוליטי יותר מאשר צרפתי, הוגה-דעות רציני בתחומי החברה, ההיסטוריה והצבא. כיצד אפוא ניתן להכין אישיות מורכבת כזאת—המאמינה גם באי-מונה שלמה כי ההשגחה העליונה תיבעת מן האדם שיתוף-פעולה—פטליסטית ואי-פאתית, הרפתקנית בעלת דמיון נועז, עק-שנית, אוטופיסטית ומציאותית, אך המיד-רבתי-ברק ולעילם לא מעלת עובש?

ממנו ששוב אין דעת-הקהל, המתעניינת במדיניות רק מבחינת "מה יש בה בשביל האשה והילדים", לצדו כבת-חילה. העם זנה אותו מכיוון שלא ביקש לשאת את משא האידיאליזם נרם והכבד שלו, ווילסון נפל מרום יוקרתו הלאומית והבינלאומית. חוסר יכולתו להתפשר, היעדר הכשרון לציניות, ולגמישות פוליטית—פרי שנות הסתגרות תו, והבטחון בכוהה של מוסריות לתקן את דרכי האדם, כשהוא עצמו משמש כמל למוסריות זו, הם שהכשילוהו לבסוף. עם זאת עדיין משמשים רעיונותיו קרן-אור של תקוה לעולם טרוף, עד שתגיע העת, כדבר-רי אלינור רוזוולט, "בה יטלו העמים את יתר המשא על שכמם".

תרגומו של משה ברוסוף אינו מקל על סגנונו הכבד של המחבר, והדיוקן שעל-שער הספר ודאי שאינו דמות-דיוקנו של הנשיא בעל הפנים המוארכים והשפתיים הקמוצות, המתואר כ"אדם בולט בעל עי-ניים גדולות ואפורות". ראוי שתקפיד ההר-צאה גם בקטנות כאלו, כמו גם בהגהת שגיאות-הדפוס המקדמות את הקורא החל בשורה הראשונה.

נפוליאון השלישי

בסגנון שוטף, בהיר ומבריק (בתרגומו המהנה של א. ד. שפיר) מעלה אלברט גרר על הבימה המסתובבת של ההיסטוריה הצרפתית את קיצורן של ששים-וחמש שנות חיים נפתלים, מסעירים וססגוניים. שלושה מישורים למחזה: הוא דראמה גלוי-יה ששחקניה המשניים והראשיים נראים ונשמעים; תפאורתו היא האווירה, "רוח הזמן"; ובתוכו פנימה פיעלים כוחות נסח-תרים העשויים לטאטא, בבת-אחת, לעיני הצופים המופתעים, קיסרות שלמה אל מא-חורי הקלעים—טרף לחוקרי ההיסטוריה. בירכתי הבימה נעות "רוחות-רפאים אדי-

* אלברט גרר: נפוליאון השלישי; תרגום: א. ד. שפיר; הוצאת "הדר" (ספרי מופת להיסטוריה), 1965; 192 עמ'.

דינה היא קואופרטיב גדול שחיבתו להגן ביר את רווחתם החמרית והמיסרית של הרבים והדלים. "משאל-העם", המוסד האי-חוב העליון שב ומביע את תמיכת צרפת בו. רק פאריז אינה מסתגורת מכלול זהב של הרווחה והברק ואינה נכנעת לכבלי הצנזורה והמשטרה. פאריז נלחמת למען אידיאל שעדיין לא הוכיח את כוחו: רפובליקה פרלמנטרית.

המערכה הרביעית והאחרונה, נמשכת עשר שנים "מעיקות". הגיבור הראשי עייף, ומ' קור התנוונות הקיסרות הוא התנוונות הפיזית והרוחנית של ראשה. שלש תמונות מבשרות את הקץ: האופרטה המקסיקאית, שחלומות על "קיסרות לטינית", הרפתקנות רומנטית-אקזוטית, ואמביציה אישית הפעילה, והיא מסתיימת באסון וטראגדיה אישית. ההתערבות באיטליה הנאבקת לאיחוד, וסכנת ההגמוניה הפרוסית באירופה. צרפת סירבה לשרת שירות כללי ומוגדר בצבא, אך רקמה חלומות על "הגבולות האמיתיים וההיסטוריים". נפוליאון, המכיר בכוחו, ביקש לשבת "ולא לעשות כלום", אך מולו ניצב יריב אדיר שכוחו בעשייה של דם וברזל. אולם גם אם פג קסמה של הקיסרות במשך השנים, הברק הועם והחידוש היה לשיגרה, זכה נפוליאון ברוב מכריע בבחירות של 1870 וצרפת ציפתה ל"עשרים שנים נוספות".

החרב מבחוץ חתכה. הקיסר היה חלוש מהשתלט על האספסוף, העתונות ובית הנבחרים הדורשים מלחמה, בעוד רוב מניינם של בוחריו בכפר מבקש שלום. ב-4 בספטמבר יורד מסך עשן על הקיסרות, הגיעה הידיעה כי הקיסר וחילו, המנוהל על-ידי פיקוד כושל, נלכדו ונכנעו בסודאן. גם בסוף עלוב זה מגלה המחבר את גדולת האיש המסרב לשלוח את חייליו למות תהילה, למען יוקרה מפוקפקת. מסך זה אינו פסק-דינה הסופי והנחרץ של ההיסטוריה לגבי הקיסרות השניה; לא היה זה אלא מקרה, חוט שנקרע והוריד את המסך בטרם עת.

האפילוג קצר היה. את שארית חייו בילה

המערכה הראשונה משופעת בתמונות-עליון לה המדלגות מפינת עולם אחת אל זולתה. הנסיון ההרפתקני לתפוס את הוותיקן. הבדיחה המרתקת מאיטליה בסיועה של אמו. קשר שטראסבורג והגלות לצפון-אמריקה, מקומם של ההרפתקנים, לדעת לואי-פיליפ "מלך האזרחים". הנודדים בין שוייץ, גרמניה ואנגליה. הנחיתה בבולון, שהפכה פארסה מגושמת וכלאה את לואי-נפוליאון למשך שש שנים (בשש שנים אלו השלים את השכלתו והפך סוציאליסט ברוחו). ול- בסוף, הבריחה בעלת הסממנים הקומיים ללונדון.

הפיכת 1848 מעלה את המסך על המערכה השנייה, הקצרה יותר, "צרפת המשוער עממת" משונה את משטרה ולואי-נפוליאון זוכה בקסם שמו ובתמיכת הימין, המבקש לעשותו בובה נשיאותית. "האיש היפה לשעתו" עולה כדי להנהיג "סדר וקידמה". שלש שנים לאחר-מכן הוא מבצע הפיכה מתוכננת בקפידה וביסודיות, הגם שהיא גוררת אחריה שפיכות-דמים. וב-1852 עולה המסך על הקיסר נפוליאון השלישי.

שמונה השנים הראשונות לקיסרותו הן שנות שיא ופריחה לכלכלה ולאמנויות. צרפת היא בדותה-דעת, "מצוינת בקורטוב של אירוניה, חברותית, מכניס-אזרחים". הצנזורה קיימת אך אינה חונקת ואינה מזיחה. פלופר כותב את "מדם בובארי", בודלר את "פרחי הרע" והקיסרית אַז'ני משלמת את הקנס שהוטל עליו. ז'ק אופרין בך כותב את האופרטות, הברון אוסמן משך קם ומשפר את פני העיר. הקיסרות מרחיבה את גבולותיה באסיה ואפריקה, נלחמת בקרים וחוממת על "שלום-פאריז". הקיסר סר משמש בוררה של אירופה, אך הקושר וההרפתקן שבו נראה תמיד מסוכן בעיני שליטיה הלגיטימיסטיים של אירופה, החורגים מפני כוחותיו של "הספינקס מן הטיוולרי". במדיניות-הפנים שלו הוא ריאליסט בעל-מטרה ובעל-שיטה. אמנותו היא הציוניזם: רצון העם שהוא רצין האל המתגלם באדם אחד. הנמישל צריך ליצור הרמוניה של אינטרסים לטובת הכלל, המ-

גיליו עד כה, עבודות פובליציסטיות העולות שבעים מזנים על דברי ההקדמה שהקדים לאלבום הזה.

אבל מקופחת יותר מכל המעורבים במכשלה הזאת ששמה "אלבום ישראל חי" היא, כמדומה, ישראל זו גופה—או, אם תרצו, אותו "נוף אנושי" שלה, שלפי עדותו של מר אליאב בפתח הקדמתו הוא הוא "הנושא ה־מרכזי של בנו רותנברג באלבום החדש שלפנינו". גם "הנוף האנושי" וגם הנוף הפיזי, שהוא לפחות רקעו של זה, וגם המסגרת הרחבת העוטר את שניהם כאחד, מציגים כאן לפנינו מין דיוקן שעם כל ריבוי הפרצופים והמעמדים הוא אחיד וממועד עד כדי דיכדוך בשמונו ה"ציוני" המוסדי ה־רוחץ בשמן־זית. המבחר והעימוד, הכותרות ושורות־ההסבר, העריכה והביצוע הטכני מצטרפים כולם כאחד—כמעט בלי שום די־ס־ר נאנס צורם—לסימפוניה של פראזיולוגיה מצולמת. "צלילים רוגעים" קרא לכמו אלה בלשונו של "גורם" ישראלי אחר, אף הוא "חי" עד מאד, הלא הוא "קול ישראל".

ח"י קרוי האלבום הזה, כמובן, על שום 18 שנותיה של מדינת־ישראל. הואיל והקצב המסחרר המציין את התפתחותם הרעיונית של אי־אלה חוגים כבדי־משקל בציבוריות הישראלית נותן מקום לתקוה שגם בעוד 50 שנה יימצא מי שירכיב ויערוך וידפיס ליוציא אלבום־תצלומים ישראלי מסוג זה בדיוק, ראוי יהיה אזי כבר עתה ליחד לו, באותה רוח של גוטריקון וגימטריה, את השם "ישראל חלל".

ב. מ.

באנגליה, עסוק בניסויים טכניים ובהגות, ומת על שולחן־הניתוחים, מסומם בכלוראל. ב־9 לינואר 1873. הקיסרית אוני האריכה לחיות עד גיל 95 וזכתה לראית בנקמת ורסאי.

אין אלברט גרר מצסה לשכנע את הקורא בצדקת ראיתו ו"ניחושו תהיסטורי", אולם מכל שורה ושורה מתגלה הערצתו לקסם אישיותו ולמורכבות חידתו של נפוליאון השלישי, אשר ההיסטוריה ראתה אותו כ־"אשמאי וקן", ויצרה סביבו מיתוס של היטלר שני, בעוד שלמעשה היה "מין וודרו וילסון, אלא חלק פחות ובעל לב חם יותר".

י. ש.

ישראל חי

דפוס־השקע של "דבר" הוציא משך שנות פעולתו—עד לחיסולה, שחל לא מכבר—עבר דות־הדפסה שאם גם פיגרו מרחק ניכר אחר הרמה המקובלת במערב הנה עלו לאין־ערוך על המוצר שלפנינו. גם איש־האשכולות בנו רותנברג—פילוסוף, ארכיאולוג, צלם־אמן, סו־פר, עורך ועיתונאי—הגיש לנו עבר, בכל אחד מצביוני וגילגוליו, הישגים מהנים הר־בה יותר. דומה שאף העורך, מר בנימין אליאב, האיש אשר־על־ההסברה במנגנון האשכולי (על־כל־פנים, עד למסירת התיק לשר־בלי־תיק), זכה לפרסם, בכל אחד מגל־

ישראל חי (אלבום תצלומים); בעריכת בנו רותנברג, עם הקדמה מאת בנימין אלי־אב; עם עובד, 1966; 128 עמוד. תצלומים.

תיקון

בשתי השיחות הראשונות עם נסים אלוני שפירסמו ב"קשת" לב, נפלו כמה טעויות:
א. כותרת ההקדמה לשיחות צריכה להיות: "כאב ישן בלב הלהטים הצבעוניים", ולא "כתב ישן בלב הלהטים הצבעוניים", כפי שנדפס בטעות.
ב. ועוד נשתבש בהקדמה משפט המתאר את דרך שיחתי של אלוני. נאמר בו כי שיחתי קולחת "באפיקים פתלתלים, פסקניים, ובאמירות הד־משמעות". צ"ל, כמובן, במקום "פסקניים" "בלת־פסקניים", ובמקום "אמירות הד־משמעות"—"אמירות ד־משמעות".
ג. בע' 20 של הראיין נשמט קטע בו נדון המחזה של אלוני "אכזר מכל המלך". לאחרינו מופיעה השאלה: "מה יחסך היום, במרחק הזמן, למחזה זה?" שאלה זו מתיחסת ל"אכזר מכל המלך" ולא ל"קאזאנובה 70", כפי שמתקבל בטעות מן הניסוח המודפס. בשל הקטע שנשמט.

לחובבי שירה

הוצאת עם עובד מציעה לכם

מכתרי שירה מקורית ומתורגמת:

- ט. שלום : שירי חי רואי
- שמעון הלקין : מעבר יבוק
- נתן זך : כל החלב והדבש
- אמיר גלבוט : כחולים ואדומים
- לוי בן-צמתי : אספי קיץ
- חיים לנסקי : מעבר נהר הלתי
- משה שרת : מהפרת תרגומו שירה
- ד. סתר : הלא תשאלו
- אמרום מוצקפר : עיר הפתרים
- הופיע זה עתה
- בשפה הרוסית
- קובץ שירה ופרוזה
- מרים ילן-שנקלים : ענפים

המחברים לספרי השירה של הוצאת עם עובד נקבעים כרגיל למטה מהמקובל כדי לאפשר את הכישרון על-ידי חוגים רחבים של שותרי השירה, אולם גם ממחברים אלה ניתנת הנחה גדולה.

להשיגם בכל החנויות בארץ והוצאת עם עובד, תל-אביב.
החוב מוא"ח 22, ת"ד 170, טלפון 611026.

הוצאת הליבוץ המאוחד

תל-אביב, רח' סוסין 27, טל. 246194

חדש

זרבבל גלעד / ים של מעלה

קובץ שירים חדש של המשורר ובו שני מדורים: ים של מעלה — שירי מסע; טבת מתעצב.

יחיאל חזק / אתה על פני

קובץ שירים שני של משורר צעיר, בן-קבוץ. המדורים: למראשות האבן; קיץ ממאיר; בדרך חזרה.

ל. נ. טולסטוי / התחיה

מרוסית: מ. ז. ולפובסקי

מיצירות המופת בספרות העולם. יריעות רחבות של חיי אדם, אנשים ונשים, משדרות חבותיות שונות, עיר וכפר, טרקלין ובית-סוהר, מרחבי רוסיה וערבות סיביר.

ספרית פועלים

ת"א, אלנבי 73, טל. 611431

המלים

זין פול סארטר

"אופנה באה לעולם בימינו: אוטוביוגרפיות של סופרים, וזו של סארטר מהדר גנת בכל המעלות של סוגיותיה זה". על המלים גם עטו המבקרים, מתחזמי האמנות וכמו כן הסוציולוגים. כדי למצוא בספר זה את המפתח לאר תה אישיות-סגולות שבמקדי זמננו — ביצירה, בהגות, בחבלי-לידה מחדש של המצפון האנושי.

כפיפה אחת

עמליה כהנא-כרמין

קובץ הסיפורים המעולים, רבייה-כוח ובעלי ארומה מיוחדת, להם כת מת-רחבת של מעריצים.

המחברת זכתה בפרסים ספרותיים לסיפור הקצר ופרס-שטיינברג לשנת 1966.

במקום אחר

עמוז עוז

רומאן חדש של עמוס עוז, אשר עורר ויכוחים נרחבים וסוערים בין המבקרים ובעיבור-הקוראים העברי. בתוך עלילה מרתקת משולבים מצביי-קיום חריפים ונרמזות בעיות-ייסוד של זמננו.

המשתתפים בחוברת

ה"פיגומים" של י. אורן הם פרקי־פתיחה של רומן רחבי־יריעה שהמחבר סיים את כתיבתו הלקו הראשון. ה"שיחות" עם נסים אלזני, שנתפרסמו בחוברת הקודמת של "קשת", שהוקדשה לתיאטרון, עוררו הד בלתי־רגיל בציבור קוראינו. אנו שמחים להביא בחוברת זו עוד המשך אחד לשיחות הללו, המשלים את מעגלן בשלב זה. אהרן אמיר מסיים עתה הכנת קובץ כולל של שירתו לדפוס. אורה באומגרטן, סטודנטית ירושלמית, מוכרת לקוראינו משיריה בחוברות קודמות. מלאכי בית־אריה עומד להוציא במהדורה ביבליופילית צרור שירים מלווה עיטורים. הוא עובד במחלקה לכתבי־יד של בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ושוקד על עבודת־דוקטור בתחום של כתבי־יד עבריים עתיקים. בחוברת זו אנו מביאים פרק נוסף מעבודתו הגדולה של סרז' גאנסורה, שם העט של מזרחן צרפתי צעיר שחקר את השאלה הלאומית הכורדית ואף עשה תקופת־זמן בהרי כורדיסטן. פרקים קודמים הופיעו ב"קשת" ל"ול"א, ופרק נוסף יידפס בחוברת הבאה שלנו. לאחר־מכן תופיע העבודה כולה, עם תוספות והשלמות, בתבנית ספר, ראשון בעברית בנושא הכורדי. יאירה גינוסר פירסמה כבר משיריה בחוברות קודמות של "קשת". שיריה של עמליה דקל המופיעים בחוברת זו הם פירסום־בכורה למשוררת הצעירה, ילידת נהלל ותושבת חיפה. יעקב דריה, בן 21, מפרסם משיריו ורשימותיו בנוספים הספרותיים. הוא סטודנט באוניברסיטת ת"א. מנפרד וינקלר, בן 44, הגיע לארץ לפני 7 שנים מרומניה, למד כאן עברית בשקידה, וסמוך לבואו החל לפרסם שירים בעברית, לאחר שהוציא כבר שלושה קבצי שירים בגרמנית. קובץ ראשון של שיריו העבריים הופיע ב־1965 בהוצאת "עקד". הוא סיים ב־1963 את לימודיו באוניברסיטה העברית, ויושב עתה בירושלים. ע. ג. חורון מסיים בחוברת זו את סדרת חמשת מאמריו, "עולם בהשקפה עברית", שנדפסו ב"קשת" ברציפות החל מחוברת כ"ט (סתיו 1965). סדרה זו, הגדושה ניתוחים היסטוריים ובלשניים מקוריים וחרופים, אמורה לשמש גרעין לספר מקיף שיציג באור חדש את ההיסטוריה הלאומית העברית. ראובן מירון נעזב עתה ביבשת אירופה. סיפורו האחרון ב"קשת" הופיע בחוברת ל. רחל נגב, המוכרת לקוראינו מפירסומים קודמים, מכינה לדפוס קובץ ראשון משיריה. משה נתן משלים בחוברת זו ב"שיחה שלישית" את ראיונו עם נסים אלזני (ר' למעלה). ישראל סגל הוא ירושלמי צעיר המשרת עתה בצבא. שירו המובא בחוברת זו הוא לו פירסום־בכורה. ש"י עגנון, המפרסם בחוברת זו של "קשת" "פרקים של סיפור", מיצירתו החדשה אשר אתו בכתובים, הוא הסופר הישראלי הראשון שזכה בפרס־נובל לספרות. מקראו של ישראל עשה אל ב"שבועת־אמונים" לש"י עגנון הוא אחד משורה של עיונים הנמצאים אתו במגירתו הראשון לפירסום מתיכם. המחבר הוא חקלאי רחובותי, בן 37, ומסתבר מכאן שאיננו מבקר "מקצועי". ה"בלאדה" של עמוס עוז, "איש פרא", תוכר ודאי כחידוש (אולי חד־פעמי) במכלול יצירתו. ד"ר עדי צמח, מספר ומבקר, משמש במחלקה לספרות עברית באוניברסיטה בירושלים. ישעיהו קורן כבר פירסם מסיפוריו בחוברות קודמות של "קשת" (כד, כז). היא עושה עתה באירופה ומסיים שם כתיבת רומן ראשון מפרי עטו.

הרישום של אביגדור אריכא אשר על עטיפת החוברת הוא שירטוט דיוקנו של ר' גרוס יקום־פורקן, מדמויותיו של ש"י עגנון ב"תחול שלשום". הוא אחד משורת רישומים המלווים את הטקסט של "כלב־חוצות" (הוצאת תרשיש, 1969), והוא מופיע כאן ברשותם האדיבה של הצייר ושל בית־ההוצאה.

מסדה בע"מ

דרך ז'בוטינסקי 21, רמת-גן, טלפון 3-251202
סניף ראשי: רחוב הרצל 2 ת"א טלפון: 56628

3 ספרים חדשים

שלושת הספרים המוגשים להלן הם ספרי עזר ושימוש ממדרגה ראשונה לפי מורה ותלמיד וזכך בית-ישראל

לקסיקון גיאוגרפי חדש

לקסיקון חדש זה, בעריכתו של פרופיסור יהודה קרמון ובהשתתפות המחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית ואחרים, מכיל חומר מעודכן על ארצות, ערים, עמים, תושביהם, כלכלתם ותולדותיהם. הלקסיקון הופיע בתבנית גדולה ובצורה נאה והוא מחולק ל-2 כרכים המכילים 1132 עמודות.

עולם היונקים (כרך שני)

ספר זה הוא הטוב והמוסמך ביותר בנושא זה בין הספרים שהתפרסמו עד כה, בו נצטבר אוצר בלום של ידיעות חדשות. בספר 190 צילומים בצבעים המודפסים בצורה מרשימה. בספר עוד מאות צילומים וציורים, אף הם מאירי-עינים.

פרופ' לוי גינצבורג

אגדות היהודים

החוקר המפירסם ריכז את מקורות האגדה היהודית בשלמותה ובהרחבה, על-ידי תוספת ממקורות מדעיים לועזיים, לפי המחקרים האחרונים ובתוספת הערות מאלפות ומחכימות להאיר את דרכי האגדות.

אגדות היהודים, בתרגומו ובעריכתו הנאמנים של הרב מרדכי הכהן, מהוות חומר רצוף מחייהן ופעליהן של דמויות המקרא, ונקראות כסיפור מרתק. בכרך זה 4 חלקים: בריאת העולם, האדם, עשרת הדורות, נוח.

צבא הננה לישראל
הוצאת מערכות

בנתיבי קונונדו מאת צבי סווט

סיפורו של לוחם יהודי צעיר ביחידת-הקומנדו בצבא הבריטי, שנקלע בימי המלחמה למאורעות ולמעשים רבי-סיכון ומתח. הספר מתאר את שעבר עליו בשדה-הקרב ואת הימים והלילות בבתי-החולים לאחר ששתי רגליו נקטעו בתום המלחמה.

✱

7 ינוי סואץ מאת א. ג. ברקר

סיפורו של מבצע "מוסקיטיר" — הוא המסע האנגלו-צרפתי לכיבוש תעלת סואץ, שהחל יומיים לאחר שצה"ל נכנס לסיני. הספר מתאר את האירועים, השיקולים, הלקחים והלבטים שהתלבטו בהם החל מהרמה המדינית בלונדון ובפריס, וכלה ברמה הטקטית בשדה-הקרב ממש. לקח חשוב ומאלף, הן לחיוב והן לשלילה, על העשה ואל-תעשה במבצע משולב.

✱

ריגלתי בארצות הברית מאת קולונל פ. מונט

מפתיעה היא הקלות בה ביצע את משימותיו, ומדהימה נכוונתם של אזרחים מסבירי-פנים ותמימי-לב, להסגיר תוך כדי שיחה ידידותית מידע בעל ערך לא ישוער, העשוי לסכן את בטחון מדינתם. קריאה מרתקת שמוסר-השכל בצידה.

הוצאת ספרים "הדף"

רח' הרצל 10, תל-אביב

ספרים חדשים

נועלות לוחמים

עשרים ושלושה פרקי גבורה
עריכה ורישומים: משה בן-שאול

טורקנאדה

מאת הווארד פאסט
תרגום: יונתן רטוש

אינטימויות

מאת ז'ן-פול סארטר
תרגום: א. אופק, א. סרפר, מינו דור

איקרוס העולם

שירים
מאת משה דור

משרד החינוך והתרבות
היחידה לתרבות

משרד ראש הממשלה
מרכז ההסברה

מדריך לבתי נכות בישראל

מהדורה שנייה מורחבת ומעודכנת

- * כולל בתי נכות לאמנות, לארכיאולוגיה, לאתנולוגיה, להיסטוריה, לסבע, לטכנולוגיה ולמדע, לידיעת הארץ: גלריות ציבוריות לאמנות ואולמי תצוגה, אתרים הפתוחים לקהל, גני חיות ופארקים.
- * למדריך מצורפים מפתחות בעברית ובאנגלית ומפת המקומות.
- * המדריך מקיף 204 עמודים, הכוללים כ-45 תצלומים.
- * מחיר המדריך: 2.00 ל"י.
- * נמצא למכירה בחנויות הספרים ובקיוסקים.
- * יש לפנות אל שרות הפרסומים, מרכז ההסברה, משרד ראש הממשלה, ירושלים.

גיורא גודיק מציג

קצת על

נוחזה נוזיקלי ישראללי נוקודי
ב"אלהמברה"

קורס חינום בכלכלה

הרינו להציע לך, בחינם, קורס לכלכלה בכתב בעברית. הקורס מוצע עלידי בית הספר "הגרי גורג" בניו-יורק. בעיות בעניינים היוניים כגון: אוכלוסיה, מיסוי, אינפלציה ורפורמת קרקעות, נידונות בקורס בן עשרה שעורים. הקורס מבוסס על ספרו הקלאסי של הנרי גורג, "קידמה ועוני", שתורגם באחרונה לעברית. כתוב אלינו לשם קבלת אינפורמציה, מלא וגזור את התלוש הרצוף עוד היום, הדבק אותו על גלית-דואר; או, אם אתה מעדיף לקבל את האינפורמציה בדואר-אוויר, קנה במשרד הדואר "תלושי מענה בינלאומיים" בשווי של \$0.50, ושלח אותם ביחד עם התלוש הרצוף בזה אל:

HENRY GEORGE SCHOOL
50 East 69th Street
New York, N.Y. 10021 (U.S.A.)

מאושר על ידי
האוניברסיטה של
מדינת ניו-יורק.

(לכתוב בכתב ברור, או במכונת כתיבה)

שם פרטי שם משפחה

כתובת

עיר מדינה

סמן ב- * את השפה בה אתה מעונין לקבל את הקורס:

..... עברית אנגלית צרפתית
..... גרמנית ספרדית איטלקית

ציון
חברה לביטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:
רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א.

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים

באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

**מה שבטוח-
ביטוח
ומה שביטוח-
הסנה**

הסנה

חברת הביטוח הגדולה בישראל

עם הספר

יעקב משורר
מטבעות
היהודים
בימי
הבית השני

התקופה הפרסית, בית
החשמונאים, בית הורדוס,
מלחמת הרומאים,
מטבעות בר-כוכבא

נספחות, קטלוג המטבעות
ביבליוגרפיה

כולל 32 לוחות תצלומים
של 308 מטבעות, שרבים
מהם נתגלו לאחרונה
ומתוארים כאן לראשונה

פתח-דבר : פרופ' מ. אבי-יונה
מהדורת-פאר

סוכנות ראשית להפצה :
א. ערמוני, רח' ברנר 2, טל. 612026, ת"א

בהר בתערוכה המתחדדת של 34 מפעלי כור

בת"א, רח' בן-יהודה 99
ב ת צ ו ג ה
פאר מוצרי מפעלי כור החל
מחדר אמבטיה מושלם על
כל אביזריו ועד מוצרי חשמל,
אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
מתכת ופלסטיקה.
התערוכה פתוחה מ-8:00
בבוקר עד 4:30 אחה"צ.

המפיצים
סולכנר בע"מ

דאג
אתה
לעצמך
חסוך
ובנה ביתך
במפעל
החסכון
לבנין

משרד השיכון

סמל יכין ערובה
לטיב בתוצרת השינוור

המוסד לביטוח לאומי

ר י ש ו ם

חייבים להרשם במוסד לביטוח לאומי :

שכיר שנעשה עצמאי

שכיר ששינה את סוג עבודתו ונעשה עובד עצמאי, יפנה לסניף המוסד לביטוח לאומי הקרוב למקום מגוריו, או יודיע למוסד בכתב על שינוי זה.

עובד שכיר שהפסיק לעבוד

עליו להרשם במוסד ולשלם דמי ביטוח בעצמו בהתאם להכנסתו. אם אין לו הכנסה, יהיו דמי הביטוח מינימליים בלבד. טובה זו חלה גם על המפסיק עבודתו בשל מחלה, אבטלה, חופשה ללא תשלום וכדומה.

עצמאי שהפסיק לעבוד

עובד עצמאי שהפסיק את פעילותו—מכר או הוֹטֵל את עסקו—חייב להמשיך לשלם דמי ביטוח גם בשעת הפסקת העבודה.

עובד שכיר העוסק גם בעבודה עצמאית חייב להיות רשום במוסד גם כעצמאי. רישום זה מבטיח לו את זכויותיו בביטוח נפגעי עבודה, במקרה של פגיעות בעבודתו העצמאית. כשכיר מבוטח הוא מפני פגיעות בעבודה, רק אם ארעה הפגיעה בעבודתו השכירה.

פטורים מרישום :

א. מבוטח שאין לו הכנסה (ממקורות מפורטים בסעיף 2 לפקודת מס הכנסה) המגיעה למינימום הכנסה של עובד עצמאי והוא או—חדל להיות עובד עקב מחלה או תאונה : או—היה רשום כדורש עבודה בלשכת העבודה של שירות התעסוקה לאחר שחדל לעבוד.

ב. מבוטח המקבל קיצבה (כגון : פנסיה לפי חוק ישראלי, או לפי הסכם קיבוצי, או לפי עבודה) החל מאז היותו למעלה מבן 55 ולא היה בתקופה זו עובד עצמאי.

פיגור בתשלום דמי הביטוח ותוצאותיו

מבוטח שאינו עובד שכיר (כגון : עובד עצמאי, מי שאינו עובד כלל, או אדם החי מהכנסות רכוש או מפנסיה) חייב לשלם בעצמו דמי ביטוח במועדים קבועים והם : 10 ביוני, 10 בספטמבר, 10 בדצמבר, ו-10 במרס כל שנה.

אי תשלום דמי ביטוח במועדים גורם להפסד חלקי או מלא של גימלאות הביטוח הלאומי.

פיגור של שלוש שנים ויותר

נפטר המבוטח ובשעת מותו היה חייב דמי ביטוח עבור תקופה העולה על 36 חדשים, לא יקבלו שאיריו (האלמנה וילדיה) קיצבת שאירים. פיגור של שלוש שנים גורם גם להפסד קיצבת זיקנה.

פיגור של שנה וחצי עד שלוש שנים

נמשך הפיגור בתשלום דמי הביטוח תקופה של 18 עד 36 חודשים, יהיו האלמנה והיתומים זכאים לקיצבת שאירים או לקיצבת תלויים (במקרה של תאונה בעבודה) בשיעור של 50% בלבד. במקרה של פגיעה בעבודה יקבל העובד העצמאי רק 50% מדמי הפגיעה המגיעים לו. אותו הדין חל גם לגבי קיצבת זיקנה.

פיגור של שנה עד שנה וחצי

במקרה של פיגור העולה על 12 חודשים ואינו נמשך יותר מ-18 חודשים תשולם הקיצבה בשיעור של 75%.

ביטוח אימהות

עובדת עצמאית (כולל חברת מושב עובדים) מפסידה את זכותה לקבל דמי לידה (תשלום של 75% משכרה במשך 12 שבועות של חופשת הלידה) אם פיגרה בתשלום דמי ביטוח שמועד פרעונם חל לפני 60 יום שקדמו ליום עבורו מגיעים לה לראשונה דמי לידה.

מפגרת היולדת או בעלה בתשלום דמי הביטוח, ייזקף החלק המגיע לה ממענק הלידה במזומנים על חשבון החוב.

ביטוח משפחות מרובות ילדים

מבוטח שאינו עובד שכיר זכאי לראשונה לקיצבה עבור הילד הרביעי, אם חיבו אינו עולה על תקופה של שנים-עשר חודשים. רק לאחר סילוק החוב הוא יהיה זכאי לקבלה מיום בו סולק החוב, בתנאי שהיה רשום במוסד.

היה תייר בארץ

תיירות פנים בדוכני הכנסת

יש לזכור כי תיירות פנים ממלאת גם שליחות של קירוב אחים ומיזוג גלויות. אחים שבאו אלינו תמוז־שלשום לומדים באמצעות טיוליהם על התפתחות המדינה, על עברה ההיסטורי, ובאים במגע עם תושבים ותיקים, ובצורה זו מתקרבים איש אל רעהו. ככל שירבו לתור, נקל עליהם חבלי ההתנחלות בקרבנו.

שר התיירות מ. קול

...צריך להביא בחשבון, בתיכנון מפעלי התיירות, גם את צרכי הנופש הגוברים והולכים של האוכלוסייה המקומית. אני מאמין שזה גם ימנע את הריצה המבוהלת לחוץ־לארץ של כל זוג צעיר הנישא בארץ. אני נגד הריצה המבוהלת לפני שממציים את אפשרויות הסיור והבילוי בארץ...

ה"כ א. ידלין (המערך)

... ישראל הופכת להיות ארץ של ערים וכרכים ואין ספק שהצורך לצאת מחוץ לעיר, הן כאמצעי של נופש, הן כמתן תשובה לנטיות התחביביות של האדם והן לצורך גיבוש ובילוי בקרב המשפחה — הצורך הזה יגביר את התיירות הפנימית בתוך הארץ. יש לראות את מכלול הצרכים בתיכנון מפעלי התיירות...

ח"כ א. ידלין (המערך)

... התיירות בשבילנו היא קודם־כל מקור הכנסה, יציבות התעסוקה, הכנסה במטבע זר...

ח"כ י. בן-מאיר (המפד"ל)

... עלינו לעודד את היציאה לחופש לאו דווקא בחדשי החום הקיצי הלוהט, אלא בכל חדשי השנה, כשקל יותר להכיר את הנוף הישראלי, לסייר בו, להיות תייר בארץ.

ח"כ ש. פרלשטיין (גח"ל)

... צריך להראות להם את הישוב החדש, התוסס, הדתי, הבונה והיוצר הקשור בהווי היהודי והדתי כאחד...

ח"כ י. כץ (פאג"י)

... לא מעטים מאלה הנוסעים לחוץ לארץ אינם מכירים את הארץ, אינם יודעים שיש גליל, שיש נגב, שיש מקומות שאורחים מכל הארצות מתלהבים מהם ומן האתרים ההיסטוריים באותן הסביבות.

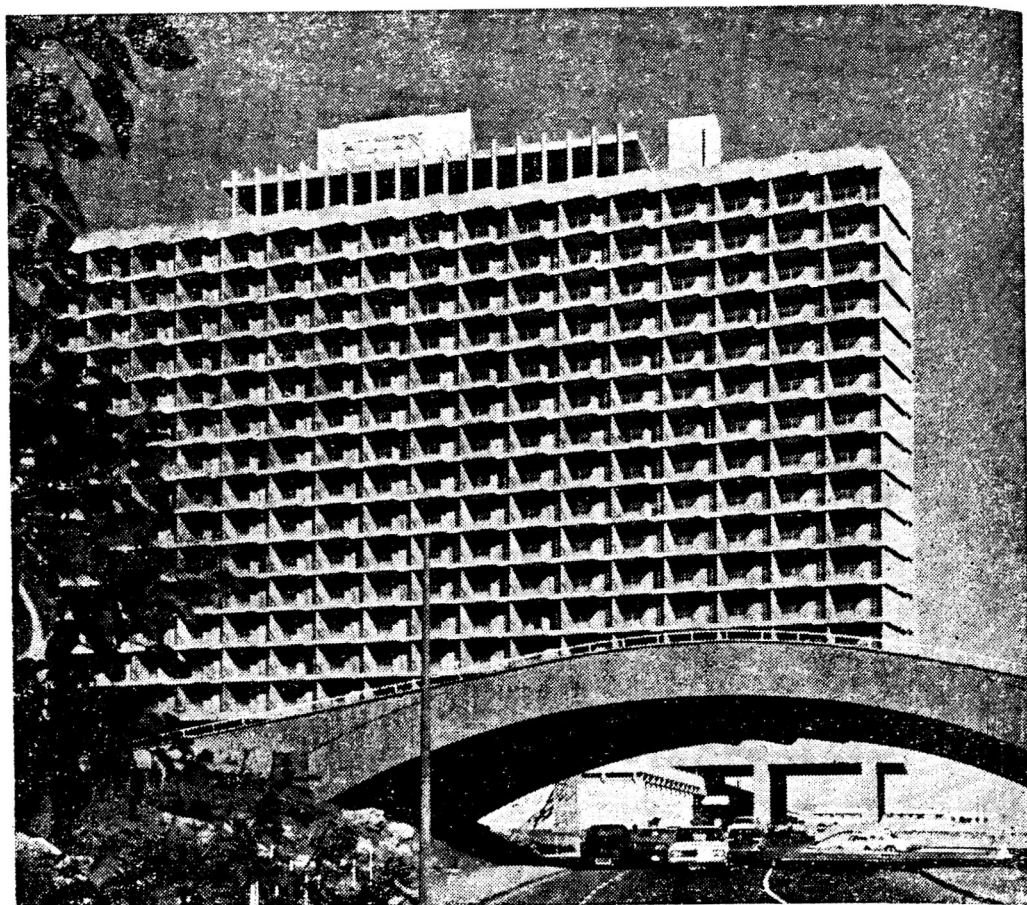
דבר זה מראה, כי יש צורך לעשות הרבה מאד למען תיירות פנימית בארץ גופא...

ח"כ ש. ניקוניס (מק"י)

משרד התיירות

הלשכה לעידוד תיירות פנים

הילטון תל־אביב

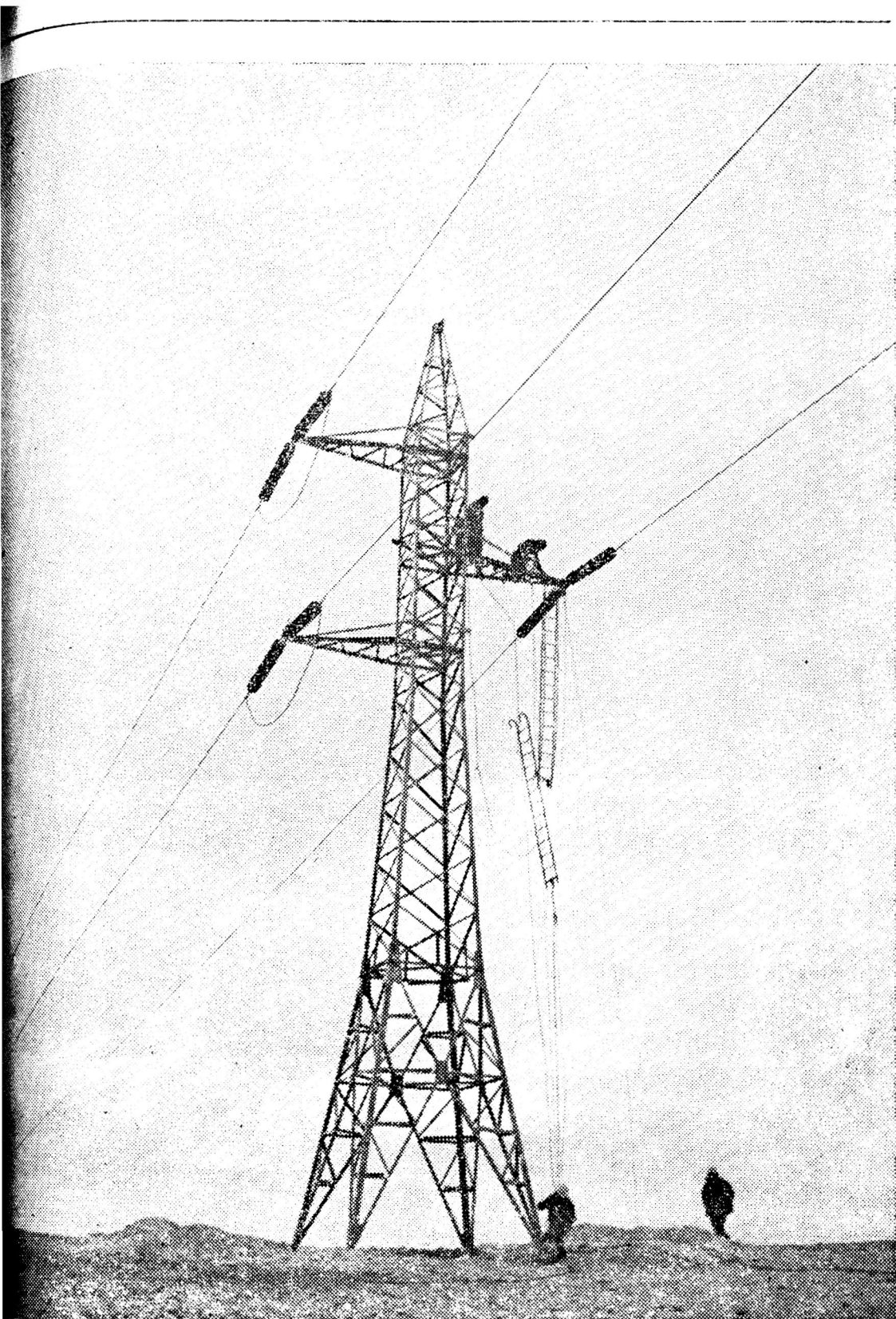
לשרות הקהל הישראלי
לאירועים, כינוסים, מסיבות ושיבות

לרשות אנשי העסקים ובעלי המשפחה
עומדים האולמות המפוארים של המלון

במועדון־הלילה הרומנטי "אהלים" — אווירה
ישראלית עם בידור בינלאומי, מיטב המשׁ-
קאות ותזמורת־ריקודים

המחירים מותאמים לקהל הישראלי

בימי־שלישי אחר־הצהריים — תצוגת אפנה ותה־מנחה
בימי־שבת — תה־מנחה וריקודים
המחיר 5 ל"י (כולל המסים)

הקמת קו חשמל בנגב, מבאר-שבע לנחל פארן

חברת החשמל לישראל